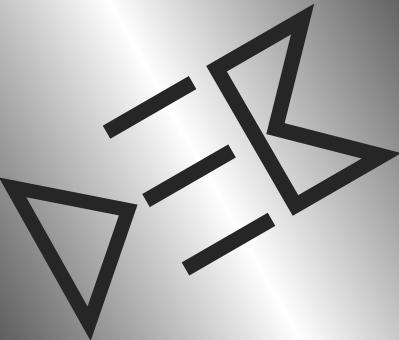

ISSN 0354-9135
UDK-33

**DRUŠTVO
EKONOMISTA
BEOGRADA
osnovano 1932**

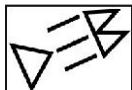
**TEMATSKI
BROJ**

EKONOMSKI VIDICI

**PRIVREDNI PREOBRAŽAJ
SRBIJE
MOGUĆNOSTI I OGRANIČENJA**

**Godina XVII
Broj 4**

Vrdnik,
06 – 07 decembar, 2012.

EKONOMSKI VIDICI

Časopis Društva ekonomista Beograda (Osnovano 1932.g.)

Godina XVII

Beograd, decembar 2012.

Broj 4 str. 475-716

Izdavač:

Društvo ekonomista Beograda,
Beograd, Kneza Miloša 10
Tel/faks: 011/3230-120
Žiro račun: 180-100121001142034
E-mail: debeograd@gmail.com

Predsednik Društva

ekonomista Beograda:

Prof. dr Gojko Rikalović

Glavni i odgovorni urednik:

Prof. dr Jelica Petrović - Vujačić

Urednik:

Bude Šever, dipl. ecc, dipl. prav.

Redakcija, Board of Editors

Redakcioni kolegi

Prof. dr Jelica - Petrović Vujačić, Prof. dr Zorka Zakić, prof. dr Vesna Milićević, prof. dr Petar Đukić, prof. dr Branko Medojević, prof. dr Ljubinka Joksimović, prof. dr Gojko Rikalović, prof. dr Ivica Stojanović, prof. dr Darko Marinković, dr Milan Šojić, dr Jugoslav Mijatović, prof. dr Sreten Vuković, prof. dr Sida Subotić, prof. dr Nataša Cvetković, prof. dr Ljiljana Jeremić, prof. dr Radmila Grozdanić, dr Snežana Grk, naučni savetnik, prof. dr Bojan Ilić, prof. dr Gordana Kokeza, Bude Šever, dipl. ek. dipl. prav.

Tehnički urednik:

Slavomir Mirković

Štampa:

FORMA B, Čika Miše Đurića 20,
Beograd, tel. 2777-104

Časopis izlazi četiri puta godišnje

Publisher:

Economists Association of Belgrade (Founded in 1932), Beograd, Kneza Miloša 10, Tel/fax: 011/3230-120

President of Economists Association of Belgrade:

Profesor dr Gojko Rikalović

Editor-in-Chief:

Prof. dr. Jelica Petrović - Vujačić

Editors:

Bude Šever, dipl. ecc, dipl. prav.

Technical Editor:

Slavomir Mirković

Издательство:

Сојуз економиста Белграда, Београд, Кнеза Милоша 10, Тел/факс: 011/3230-120

Председатель Союза экономистов Белграда:

Проф. др Гојко Рикаловић

Главный и ответственный редактор:

Проф. др Јелица Петровић - Вујачић

Редактори:

Буде Шевер, дипл. ецц, дипл. прав.

Технический редактор:

Славомир Мирковић

Ekonomski vidici godina XVII Broj 4 2012.

SADRŽAJ

Jelica Petrović Vujačić, Ivan Vujačić	
KRIZA EVROZONE I NJEN UTICAJ NA SRBIJU	475
Mlađen Kovačević	
UZROCI DUBOKE EKONOMSKE KRIZE U SRBIJI I MOGUĆNOSTI IZLASKA IZ NJE	491
Petar Đukić	
PRIVREDNI PREPOROD SRBIJE KAO "NEMOGUĆA MISIJA": EKONOMSKA POLITIKA KAO METAFORA NEIZVESNOSTI . . .	513
Stevan Devetaković	
RAZVOJNE MOGUĆNOSTI AGROINDUSTRIJE SRBIJE.	531
Gordana Kokeza	
DOPRINOS EKONOMIJE ZNANJA PRIVREDNOM PREOBRAŽAJU SRBIJE	547
Žaklina Stojanović, Gojko Rikalović, Zorka Zakić	
RAZVOJ TRŽIŠTA RADA U FUNKCIJI EKONOMSKOG OPORAVKA SRBIJE: RURALNO-URBANI ASPEKTI	565
Gordana Radović, Radovan Pejanović, Zoran Njegovan	
ZNAČAJ I ULOGA INTEGRISANOG RURALNOG TURISTIČKOG PROIZVODA U REPUBLICI SRBIJI	577
Jovan Todorović	
FER I ZDRAVO MOTIVISANO PREDUZETNIŠTVO, POSLOVNI I MAKRO MENADŽMENT KAO FAKTORI PROPULZIVNOG PRIVREĐIVANJA U SRBIJI	593
Milan Mitrović, Uroš Mitrović	
VISOKOŠKOLSKO OBRAZOVANJE U OBLASTI MENADŽMENTA I POTREBE PRIVREDE	617
Sanja Jakovljević	
BANKROTSTVO I REORGANIZACIJA U STEČAJU	631
Vladimir Mirković	
BANKARSKI SEKTOR SRBIJE: OSTVARENE PERFORMANSE I IZAZOVI U BUDUĆNOSTI	643

Goran Popović, Ognjen Erić	
UTICAJ SLOBODNIH ZONA NA EKONOMSKI RAST ZEMALJA ZAPADNOG BALKANA.	663
Snežana Kaplanović	
TRANSFORMACIJA TRANSPORTNOG SEKTORA – IZAZOVI I MOGUĆNOSTI	677
Milan Beslač, Dragica Jovančević	
UTICAJ JAVNOG SEKTORA NA PRIVATNI SEKTOR U SRBIJI.	689
Zoran Mastilo	
UTICAJ GLOBALNE KRIZE NA RAST I ZAPOŠLJAVANJE	703

*Jelica Petrović Vujačić**

*Ivan Vujačić***

KRIZA EVROZONE I NJEN UTICAJ NA SRBIJU

Rezime

U radu se ukazuje na institucionalne nedostake evrozone u svetlu aktuelne krize evra koja se širi na kruz same Evropske unije (EU). Osnovni zakjučak rada je da se EU nalazi na raskršću između transformacije u smislu unošenja elemenata federalizma makar između članica evrozone, ako ne i čitave EU, i raspada evrozone što može dovesti do raspada EU. Razmatraju se i neka najnovija institucionalna rešenja u evrozoni. Imajući u vidu negativan uticaj krize na region i Srbiju, autori zaključuju da je manevarski prostor mali i da se svodi na fiskalnu konsolidaciju, privlačenje starnih investitora i radikalne reforme u sudstvu, zdravstvu, administraciji i školstvu u cilju stvaranja potencijala za dugoročni rast. Kriza se mora iskoristiti za reforme, a ne održavanje status quo-a u ovim oblastima.

Ključne reči: evrozona, Evropska unija, finansijska kriza, institucionalne reforme EU, Srbija.

Uvod

Posle II Svetskog rata, sa podelom Evrope i suočavanjem sa izazovom koji je proistekao iz širenja socijalizma, počelo je formiranje Zapadne Evrope kao geopolitičke zajednice. Nastanak "hladnog rata", gotovo apsolutna premoć SAD i želja da se izbegnu posledice kakve su proizašle iz Versajskog ugovora, dovele su do postepenih integracija evropskih privreda koje su kroz razne forme vodile sve većim integracijama i stvaranju Evropske Unije (EU). Ovaj proces kulminirao je 1999. godine stvaranjem monetarne unije (evrozone) određenog broja zemalja EU. Imajući u vidu kruz evrozone, po opštem uverenju, najveće institucionalne krize u Evropi posle II Svetskog rata, postavlja se pitanje opstanka ne samo evrozone, već i EU.

*

Dr Jelica Petrović-Vujačić, redovni profesor, Univerzitet u Beogradu, Saobraćajni fakultet

**

Dr Ivan Vujačić, vanredni profesor, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet

Sadašnja kriza EU je samo delimično uzrokovana svetskom finansijskom križom. Osnov krize EU predstavljaju nerazrađene institucije, njihove nekompletности i nedovoljno nadgledanje procesa koji su se odvijali u dužem periodu. Koreni krize se nalaze i u globalizaciji koja traje barem poslednje tri dekade, ako ne i od okončanja II Svetskog rata. Nameće se pitanje : da li je na duži rok evropski socijalni model održiv (Eichengreen, B.2008).

Pitanje mogućnosti raspada ovog jedinstvenog eksperimenta ekonomskih i političkih integracija nije više puka intelektualna spekulacija, već preokupacija vodećih svetskih političkih, ekonomskih i privrednih aktera (Deo, S., Donovan, et al. 2011). Imajući u vidu zavaničnu orijentaciju Srbije da sledi put intergracije u EU do punog članstva, postavlja se pitanje kakve se posledice mogu očekivati od nastavka krize EU po privredu Srbije i na koji način će na dugi rok promene u institucionalnim rešenjima u EU uticati na funkcionisanje srpske privrede.

Kriza evrozone i Evropske unije

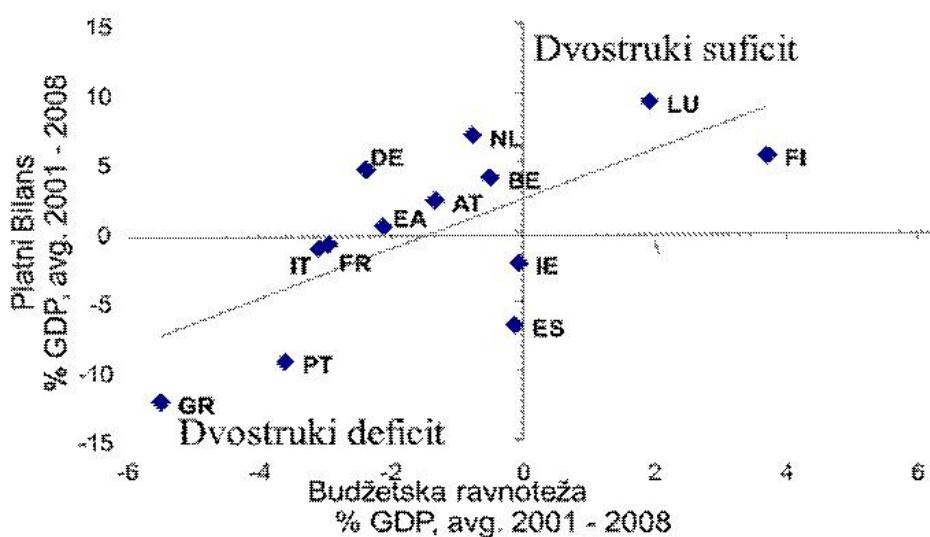
Vratimo se uzrocima krize evrozone i dosadašnjim pokušajima da se ona prevaziđe. Kao što je dobro poznato, ugovorom iz Maastrichta (1992) određena su četiri makroekonomski kriterijumi kojih bi zemlje morale da se pridržavaju. To su:

- 1) da inflacija ne prelazi prosek tri zemlje koje imaju najnižu inflaciju za više od 1.5%;
- 2) da tekući budžetski deficit ne prevazilazi 3% BDP-a, ili ukoliko se u izuzetnim situacijama to desi, da se sagleda jasna perspektiva vraćanja deficitu na ovaj nivo;
- 3) da ukupni javi dug ne prelazi 60% BDP-a;
- 4) da dugoročne kamatne stope ne prelaze za više od 2% stope koje su na snazi u zemljama sa najnižom inflacijom.

Ekonomije 17 zemalja evrozone čine oko 2/3 bruto domaćeg proizvoda EU. Do pojave krize, zemlje se nisu ustezale da fleksibilnije ulaze u povećanje državnog duga tako da su uglavnom bile zadužene iznad nivoa propisanog sporazumom iz Maastrichta. Štaviše, finansijska tržišta nisu reagovala kada su u pitanju bile državne obveznice država evrozone držeći se implicitne prepostavke da je bankrotstvo neke od zemalja monetarne unije gotovo nemoguće. Usled toga, razlike u prinosima između obveznica Nemačke i drugih zemalja bile su minimalne.

No, podela na disciplinovane i nedisciplinovane zemlje u vezi pridržavanja kriterijumima iz Maastrichtskog sporazuma nije tako očigledna kao što se to

danas često predstavlja. Ne sme se zaboraviti da su Nemačka i Francuska prve premašile dozvoljen relativni iznos budžetskog deficit-a i to neposredno po uvođenju zajedničke valute. Sa grafikona 1. se jasno vidi da je veliki broj zemalja evrozone ostvarivao dvostruki deficit (među kojima Španija, Italija i Francuska kao velike privrede) u periodu pre izbijanja krize. Nemačka je u tom periodu imala deficit bilansa plaćanja. Iz ovog se može zaključiti da su budžetski deficit-i bili hronični i doprinosili rastu državnog duga u dužem periodu pre izbijanja krize.

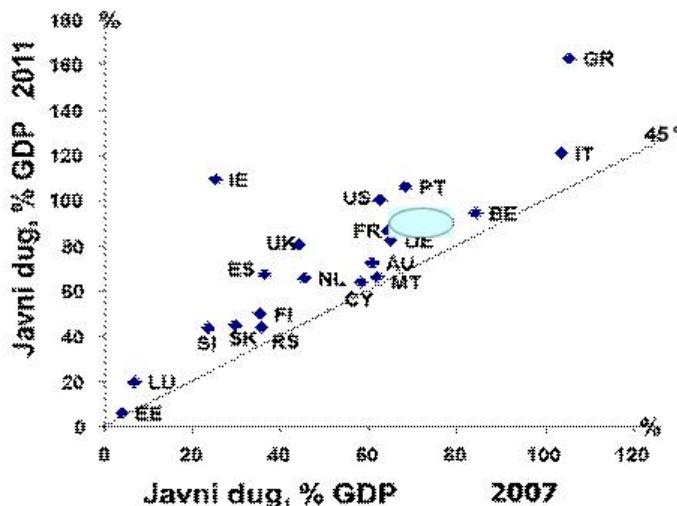

Grafikon 1. Suficit i deficit platnog bilansa i budžeta po zemljama (prosek u % GDP-a za period 2001-2008)

Izvor : Hardouvelis,G.2012.

Po izbijanju krize u pokušaju da spreče dublji pad BDP-a, zemje EU i evrozone svesno su ušle u stvaranje budžetskih deficit-va ne bi li predupredile pad privatne tražnje i u nekim slučajevima krah bankarskog sektora. Ovo se jasno vidi iz grafikona 2., veliki rast ukupne javne zaduženosti u odnosu na BDP u periodu od izbijanja krize, a zaključno sa 2011. godinom.

Istovremeno, nedovoljno se govori o privatnom dugu privrede i građana koji nisu irelevantni prilikom razmatranja zaduženosti zemalja o kojima je reč. Drugim rečima, veličina ukupne zaduženosti može imati značajan efekat na ukupni kreditni rejting jedne zemlje koji u sebi uključuje rizik i samim tim deluje na rast kamatnih stopa prilikom novih zaduzivanja. Veličina privatnog duga osim toga može bitno delovati u periodima krize na potrebu dodatnog zaduzivanja države. Razlog

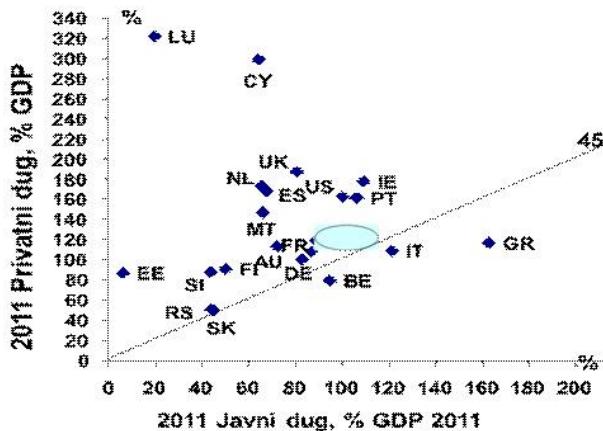

Grafikon 2. Javni dug u odnosu na BDP 2011. u odnosu na 2007. Sve zemlje su iznad linije od 45° što ukazuje na rast državnog duga u svim zemljama. Izvor : Hardouvelis,G (2012).

Oznaka zemalja: BE (Belgija), DE (Nemačka), EE (Estonija), IE (Irska), GR (Grčka), ES (Španija), FR (Francuska), IT (Italija), CY (Kipar), LU (Luksemburg), MT (Malta), NL (Holandija), AU (Austrija), PT (Portugalija), SI (Slovenija), SK (Slovačka), FI (Finska), RS (Srbija), UK (Velika Britanija), US (SAD). Kružić pokazuje evropski prosek.

se nalazi u tome što se smanjuje investiranje privatnog sektora a nezaduženi građani povećavaju štednju i smanjuju potrošnju zbog pesimističkih očekivanja kada je u pitanju budućnost. Zaduženi građani, s druge strane, takođe smanjuju potrošnju radi otplate dugova i smanjuju štednju ukoliko je poseduju, iz istog razloga. Sve to, uz gubitak pozitivnih očekivanja, dovodi do nižeg nivoa investiranja od starne privatnog sektora. Samim tim potreba države da kontraciklično deluje postaje veća, a uslovi na finansijskim tržištima znatno dobijaju na značaju. Iz grafikona 3. jasno se vidi da je u svim posmatranim zemljama sem Belgije, Italije i Grčke, privatni dug veći od javnog duga.

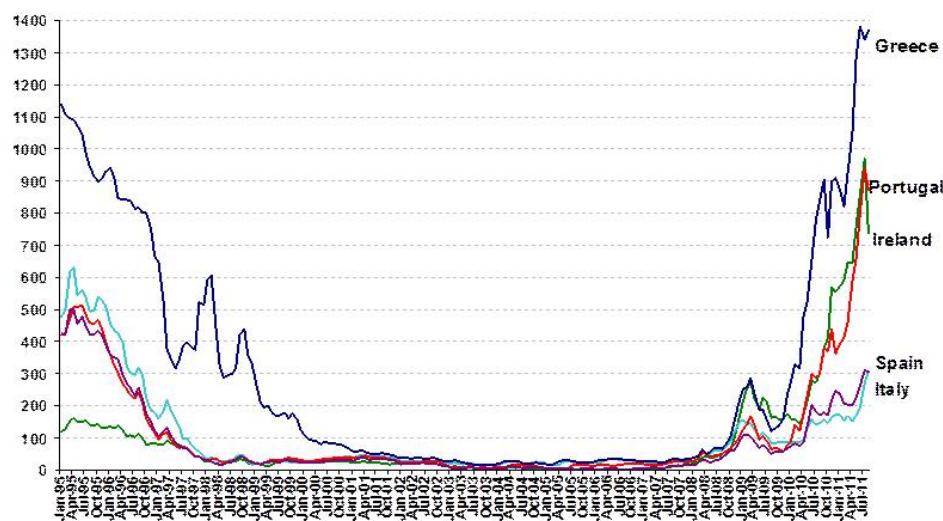
Posle objavljivanja istine o visini javnog duga Grčke, finansijska tržišta prvi put uviđaju da je moguć bankrot neke od država evrozone i počinje snažna diferencijacija u vezi rizičnosti posedovanja dugova ovih zemalja. To se jasno reflekтуje u razlikama na prinos državnih obveznica. Kratka istorija ujednačavanja pristupa na obveznice pojedinih zemalja, a zatim i njihova diferencijacija, po izbijanju krize, jasno se vidi iz grafikona 4.

Grafikon 3. Aktuelna kriza evrozone – javni i privatni dug u 2011.

Izvor :Hardouvelis,G. 2012.

Zbog pojačanog rizika rastu kamatne stope na njihove državne obveznice što dalje pogoršava situaciju i otvara najveću krizu ne samo evrozone, nego i čitave EU. Usled saznanja da je moguća ne samo fragmentacija evrozone na više delova, već da je moguć i raspad EU, dolazi i do političke krize.

Grafikon 4. Razlika u prinosu državnih obveznica od formiranja evrozone (u odnosu na nemačke obveznice) u baznim poenima.

Izvor: Eurostat Bloomberg.

Kriza evrozone je otkrila brojne slabosti u funkcionisanju EU. Na prvom mestu, od početka se videla jasna podvojenost između zemalja čije ekonomije su relativno uspešnije i zemalja koje su identifikovane kao problematične sa aspekta zaduženosti, to jest, visine i mogućnosti otplate javnog duga. Ukoliko su i postoje dileme oko premoći nadnacionalnih integracija nad nacionalnim suverenitetima, u ovom slučaju postalo je prilično jasno da je nadvladao nacionalni suverenitet kao osnovni politički i organizacioni temelj EU (Milward, 1992). Drugo, postalo je jasno da je EU složen mehanizam i da sporo reaguje zbog načina odlučivanja, što je i dovelo do širenja opasnosti od „finansijske zaraze“ (contagion) i većih ukupnih troškova pri naknadnim intervencijama kada su u pitanju pojedinačne privrede. Treće, očigledno je da je došlo do pokušaja da se donesu kratkoročna rešenja kako bi se stvorio prostor za trajna rešenja. Kratkoročna rešenja su se, međutim, pokazala kao nedovoljna i donekle kontraproduktivna. Četvrti, nastavljen je proces otuđenog odlučivanja, što se manifestovalo u dva nametnuta premijera u Italiji i Grčkoj mimo parlamentarnih izbora. Ovo je još više potkopalo legitimitet odlučivanja u okviru EU imajući u vidu da demokratsko višestramačko i parlamentarno uređenje predstavlja njenu temeljnu vrednost (Pisani-Ferry et al., 2012).

Od početka krize mere koje su preduzimane su išle u pravcu transformacije ka izvesnom stepenu pojačane solidarnosti i federalizacije. Prva mera je stvaranje Evropskog finansijskog stabilizacijskog sredstva (EFSF) od strane svih 27 zemalja EU (formiran u maju 2010. godine) i koji služi zemljama članicama da prevaziđu teškoće javnih dugova. Ova institucija emituje obveznice putem kojih prikuplja sredstva kojim može da otkupljuje državne obveznice zemalja članica, rekapitalizuje banke ili pruži pozajmice zemljama koje se osećaju ugroženim. Obveznice garantuju sve države EU proporcionalno njihovom učešću u Evropskoj centralnoj banci (ECB). Ukupna sredstva odobrena EFSF su 440 milijardi evra uz moguće kombinovanje svojih pozajmica sa 250 milijardi evra MMF-a i 60 milijardi od Evropskog finansijskog stabilizacijskog mehanizma ESFM (European Financial Stabilization Mechanism), što ukupno čini 750 milijardi evra.

Druga mera je stvaranje Evropskog finansijskog stabilizacionog mehanizma (ESFM) koji je formiran u januaru 2011. godine i nalazi se pod upravom Evropske komisije, a kao i EFSF ima za cilj da pomogne zemljama u finansijskim teškoćama sa ukupnim fondom od 60 milijardi evra na osnovu obveznika čije pokriće je budžet EU.

Ove privremene institucije, čije je trajanje ograničeno do 2013. godine, treba da budu zamjenjene Evropskim stabilizacionim mehanizmom (ESM) u julu 2012. godine. ESM bi bio međuvladino telo i imalo bi kapacitet od 500 milijardi evra za neophodne intervencije. Razlog za gašenje prethodnih privremenih

institucija za pomoć zaduženim zemljama se nalazi u nedostatku zakonskog ute-meljenja u ugovorima EU.

Pored toga, Evropska centralna banka je preduzimala određene mere za ublažavanje krize. U maju 2010. godine ECB je počela otkup državnih i privatnih hartija od vrednosti. Do februara 2012. godine u ove svrhe utrošila je 220 milijardi evra istovremeno apsorbujući istu količinu novca (vršeći monetarnu sterilizaciju) kako bi sprečila inflaciju. Ujedno, ECB je izmenila svoju politiku prihvatanjem državnih garancija Grčke bez obzira na kreditini rejting. Uz dogovor sa Federalnim rezervama SAD, smanjila je cenu swap operacija. Drugim rečima, kriza je podstakla rešenja koja nisu bila u duhu prethodno utvrđenih institucionalnih aranžmana pod kojima je Evropska centralna banka obavljala poslove iz svoje nadležnosti do pojave aktuelne krize.

Najvažnije je da je u decembru 2011. godine Evropska centralna banka počela, u istoriji evra najveću, infuziju likvidnosti u bankarski sistem radi potrebe dugoročnih operacija refinansiranja. Izvršena je pozajmica u iznosu od 490 milijardi evra za 523 banke na tri godine po kamatnoj stopi od 1%. Lavovski deo ovih sredstava otiašao je bankama u Grčkoj, Italiji, Španiji i Irskoj. Ovo bi trebalo da omogući bankama da refinasiraju dugove i osnaže kreditni potencijal. Druga tranša ovog programa inicirana je u februaru 2012. godine za 800 banaka evrozone u ukupnom iznosu od 530 milijardi evra čime se došlo do ukupne sume od 1 milijardi evra. Sve ovo je urađeno zato što ECB po članu 123. Lisabonskog ugovora nema prava da direktno odobrava zajmove država. Po tumačenju Bundesbanke i Ustavnog suda Nemačke, ovo pravilo se mora striktno primenjivati.

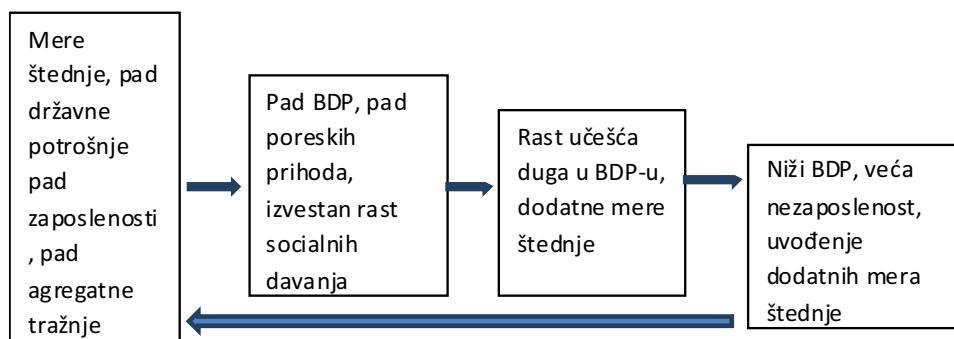
Nema sumnje da je ovaj potez trebalo da smanji pritisak na kamatne stope na državne obveznice zemalja članica. Neograničena likvidnost banaka bez kolektivnih garancija državnih obveznica od strane zemalja evrozone bi, u suštini, prebacilo držanje državnih obveznica pojedinih zemalja na banke. Za banke je ovo isplativo, jer mogu da se bave tzv. carry trade-om gde zarađuju na razlici u kamatnim stopama. Sa njihovog aspekta, rizik gotovo da ne postoji jer bi bankrotstvo država ionako značilo i njihov kraj. Ovo je loša strana ovakve mere. Još gore je to što se time nije postiglo momentalno obaranje kamatnih stopa na državne obveznice u cilju značajnog poboljšanja solventnosti država.

Posebno je problematičan spoj države i domaćih banaka. U ovom spoju stvara se začarani krug rasta zaduživanja. Problematične i insolventne banke bivaju podupirane of strane država, što sa svoje strane povećava državni dug. S druge strane, banke podupiru države kupujući državne obveznice što kontaminiра njihovu aktivu. U stvarnosti ovi procesi mogu biti povezani kao u slučaju Grčke, gde je posle obelodanjivanja istine o visini državnog duga došlo do pri-

tiska na banke da kupuju državne obveznice Grčke. To je dovelo do tržišnog obezvredivanja njihovih akcija i pritiska da se podupre njihova rekапitalizacija. Slična situacija je u Španiji gde je veza između regionalnih vlada i regionalnih banaka dovela do jačanja potrebe za njihovim podupiranjem. Irska država je sa svoje strane preuzela celokupni gubitak koje su stvorile banke odobravanjem rizičnih kredita za ulaganje u nekretnine.

U svakom slučaju, infuzija od strane Evropske centralne banke bi trebalo da omogući likvidnost banaka imajući u vidu da primena Bazel-a II zahteva dokapitalizaciju banaka što bi se moglo postići i restrikcijom kredita kroz takozvani deleveraging. Drugim rečima, banke bi nastojale da smanje svoju aktivu kroz ne-refinansiranje naplaćenih kredita, prodajom dela imovine i odustajanjem od zaduživanja na međubankarskom tržištu. U tom smislu, podizanje likvidnosti banaka je mera u pravcu sprečavanja pada agregatne tražnje.

Pored toga, dolazi do značajnog porasta učešća državnog duga u BDP-u zemalja evrozone i EU. S tim u vezi centralni problem je mogućnost otplate dugova što je povezano sa kamatnim stopama i stopom rasta. Drugim rečima, javlja se problem takozvane "zamke duga". Naime, ukoliko su kamate na državne obveznice u dužem periodu veće od dugoročnih stopa rasta BDP-a, zemlja koja ima ove karakteristike upada u rastuće zaduženje. Sa svoje strane rastuće zaduženje može stvoriti zabrinutost na finansijskim tržištima, što će dodatno podići kamatne stope, odnosno troškove finansiranja državnog duga. U nekom momentu, ukoliko ne dođe do naglog skoka stope rasta ili pada kamatne stope, zemlja neće moći da otplaćuje svoje dugove. Drugim rečima, neophodno je da zemlja restrukturiра svoje javne finansije kako bi što pre ostvarila primarni deficit budžeta, odnosno višak prihoda nad rashodima pre uračunavanja kamata na državni dug. Smanjenje javne potrošnje vodi u paradoks štednje koji je predstavljen na dijagramu 1.

Dijagram 1. Začarani krug štednje

Uzročno-posledične veze su očigledne. Stvara se začarani krug koji poništava mere štednje kao instrument smanjenja spoljnog duga. Ovo se jasno manifestovalo na primeru Grčke, što je nedavno priznao i Međunarodni monetarni fond. Naime, sa sve većim merama štednje i u nedostatku privatnih investicija u privredi koja beleži negativne stope rasta, pad državne potrošnje vodi padu bruto domaćeg proizvoda a to dovodi do daljeg pada ekonomske aktivnosti, pada poreskih prihoda, povećanih socijalnih davanja i rasta stepena zaduženosti merenog odnosom državnog duga prema prema BDP-u. Rešavanje problema zaduženosti biće jedan od ključnih zadataka u zemljama evrozone i EU. U tabeli 1. prikazan je rast stepena zaduženosti u zemljama evrozone.

Tabela 1. Javni dug kao % BDP-a u zemljama evrozone

Zemlja/ godina	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
EU27	61,9	62,3	62,9	61,6	59	62,5	74,8	80	82,5
EU25	62,2	62,6	63,3	62,1	59,6	63,2	75,5	80,7	83,2
EA17:Eurozona	69,2	69,6	70,2	68,6	66,3	70,1	79,9	85,3	87,2
BE: Belgija	98,4	94	92	88	84,1	89,3	95,8	96	98
DE:Nemačka	64,4	66,3	68,6	68,1	65,2	66,7	74,4	83	81,2
EE:Estonija	5,6	5	4,6	4,4	3,7	4,5	7,2	6,7	6
IE:Irska	30,7	29,4	27,2	24,5	24,8	44,2	65,1	92,5	108,2
GR:Grčka	97,4	98,6	100	106,1	107,4	113	129,4	145	165,3
ES:Španija	48,8	46,3	43,2	39,7	36,3	40,2	53,9	61,2	68,5
FR:Francuska	62,9	64,9	66,4	63,7	64,2	68,2	79,2	82,3	85,8
IT:Italija	103,9	103,4	105,4	106,1	103,1	105,7	116	118,6	120,1
CY:Kipar	69,7	70,9	69,4	64,7	58,8	48,9	58,5	61,5	71,6
LU:Luksemburg	6,1	6,3	6,1	6,7	6,7	13,7	14,8	19,1	18,2
MT:Malta	67,6	71,7	69,7	64,4	62,3	62,3	68,1	69,4	72
NL:Holandija	52	52,4	51,8	47,4	45,3	58,5	60,8	62,9	65,2
AU:Austria	65,3	64,7	64,2	62,3	60,2	63,8	69,5	71,9	72,2
PT:Portugalija	59,2	61,9	67,7	69,3	68,3	71,6	83,1	93,3	107,8
SL:Slovenija	27,2	27,3	26,7	26,4	23,1	21,9	35,3	38,8	47,6
SK:Slovačka	42,4	41,5	34,2	30,5	29,6	27,9	35,6	41,1	43,3
FI:Finska	44,5	44,4	41,7	39,6	35,2	33,9	43,5	48,4	48,6

Izvor : Eurostat 2012.

Kombinacija visokog javnog duga, recesije i slabog oporavka, te bankarskog sistema koji je na staklenim nogama sa aspekta likvidnosti, a ponegde i solventnosti u prvi plan je stavio neophodnost institucionalnih promena koje su neophodne za spas evrozone kao monetarne unije. Postalo je, naime, očigledno da je evrozona kao monetarna unija institucionalno drastično manjkava. Ono što bi svaka monetarna unija trebalo da poseduje kao institucija su : (i) zajmodavca u krajnjoj instanci za ugrožene države – centralnu banku u pravom smislu reči (lender of last resort), (ii) fleksibilnost u pogledu reakcije na moguće šokove, (iii) fiskalne transfere i (iv) mogućnost zajedničkog garantovanja dugova. Evrozona ne samo da ne poseduje sve ove mehanizme, već ne poseduje ni jedan od njih.

Nova institucionalna rešenja i pravci reforme

Posle dužeg perioda krize i skepse prema pojedinim merama koje su preduzimane u vezi spašavanja Irske, Portuglaje i pre svega Grčke, a koje su dale samo delimične rezultate, došlo je do bitnih promena. I pored napora da se spreči kolaps Grčke, finansijska tržišta nisu dugoročno smanjila kamatne stope kada su u pitanju državne obveznice Španije i Italije. Potencijalni bankrot ove dve zemlje sa velikim ekonomijama u evrozoni i EU je nešto što bi zasigurno dovelo do kraha monetarne unije, sa otverenim pitanjem opstanka Evropske unije.

Usled toga, došlo je do velikih promena na više planova. Pre svega, u septembru 2012., Mario Dragi, predsednik Evropske centralne banke (ECB) nudio je da će Evropska centralna banka otkupljivati državne obveznice članica evrozone pod određenim uslovima. Ova nova politika ECB-a konkretno znači da će ona otvoreno (outright money transactions) otkupljivati državne obveznice zemalja evrozone na sekundarnom tržištu sa rokom dospeća do 3 godine. Da bi se ovakva transakcija odigrala neophodan je zahtev određene zemlje (u ovom kontekstu spominje se Španija kao prvi potencijalni kandidat) Evropskom stabilizacionom mehanizmu kao stabilizacionom fondu i njegovo odbrenje. Odobravanje bi išlo uz jasan plan restrukturiranja privrede. Participacija Međunarodnog monetarnog fonda je u ovim slučajevima dobrodošla , ali ne i obavezna. Bez obzira na neke manjkavosti ovog novog pristupa i protivljenje Nemačke centralne banke, ovo je prva indikacija da ECB dobija značajnije karakteristike centralne banke. Cilj je, naravno, da se smanji pritisak finansijskih

tržišta, obaranjem kamatnih stopa na državne obveznice i time olakša otplata javnih dugova, odnosno njihovo refinansiranje pod povoljnijim uslovima.

Druga velika novina je donošenje odluke o kreiranju bankarske unije na nivou EU. Ova institucionalna inovacija bi trebalo da Evropskoj centralnoj banci dodeli ulogu glavnog suprevizora bankarskog poslovanja u evrozoni. Ovom se mogu priključiti i zemlje koje nisu u monetarnoj uniji na dobrovoljnoj osnovi. Osnovni razlog uvođenja ovog mehanizma je razdvajanje već opisane povezanosti banaka i država. Drugim rečima, direktna rekапitalizacija banaka iz evropskih fondova ne bi bila moguća bez centralnog nadgledanja i centralnih pravila poslovanja banaka.

Dodatni instrumenti koji još nisu dogovoreni su zajedničko osiguranje depozita na nivou evrozone. Ovaj instrument bi sprečio odliv štednje građana iz banaka zemalja koje su percipirane kao rizične i njihov prenos u banke zemalja koje su viđene kao sigurne. Nema sumnje da ovakva pomeranja štednje u okviru monetarne unije ne bi imalo nikakav podsticaj kada bi se uvelo zajedničko garantovanje depozita. Ova mera bi bitno doprinela da se spreče bankarske panike koje mogu izazvati pogubne posledice po ceo bankarski sistem. Postoje predlozi i da se stvori fond za rešavanje potraživanja potencijalnih banaka u stečaju, čime bi se osnažilo poverenje u bankarski sistem. No, predlozi o zajedničkom garantovanju depozita i posebnom fondu za rešavanje potraživanja usled bankrota neke od banaka je odloženo za budućnost zbog veličine neophodnih sredstava (po 100 milijardi evra u oba slučaja). Mada se bankarska unija tek razrađuje, sama činjenica da je ona dogovorena govori u kom pravcu federalizacije funkcija se kreće evrozona.

Na kraju, na fiskalnom planu potpisani je sporazum koji su potpisale sve zemlje Evropske unije, izuzev Britanije i Češke, kojim se zemlje obavezuju da će krenuti u fiskalno prilagođavanje na dugi rok rukovodeći se kriterijuma iz Maastrichta. Ono što očigledno nedostaje je makar delimično solidarno garantovanje dugova što bi sigurno oborilo kamate na državne obveznice i bitno olakšalo oporavak. Razlog usled čega do toga nije došlo je političke prirode. No, čini se da će pitanje solidarnog garantovanja dugova u velikoj meri zavisiti od političke volje da se ograniči fiskalni suverenitet zemalja članica.

Kriza sloma evrozone je nekim od ovih poteza učinjena manje akutnom, ali njeni osnovni uzroci nisu ukinuti. Teško je prepostaviti da je Evropska centralna banka uz bankarsku uniju dovoljna da bez potencijalnih, makar i privremenih fiskalnih transfera, reši temeljna pitanja opostanka monetarne unije (Marzinotto et al., 2010; Doluca, H. et al., 2012; Delpha, J. et al., 2010).

Ono što je u ovom momentu izvesno je da EU ima pad privredne aktivnosti u 2012. i da se očekuje da ekonomski rast u 2013. godini bude oko nule.

Uticaj krize evrozone na Srbiju

Uticaj krize evrozone na Srbiju i njenu privredu zavisi od mogućnosti prilagođavanja na krizu koja traje petu godinu za redom. Uticaj krize se manifestovao slično kao i kod drugih u regionu u većini aspekata. Na prvom mestu zemlje regiona su u predkriznom periodu sledile slične obrasce rasta. Naime, u periodu od 2000. do 2008. većina zemalja regiona je iskusila relativno visoke stope rasta na osnovu ulaza i tokova stranog kapitala. Zaduživanje pojedinaca i preduzeća, stvorilo je stimulans za rast uvoza i stvaranje deficit-a u bilansima plaćanja usled relativne nekonkurentnosti većine zemalja u regionu. Veći deo deficit-a je otisao u potrošnju, a ne u investicije. Gotovo u svim zemljama regiona deficit-i u bilansu plaćanja su već 2008. godine postali dvocifreni (sa izuzetkom Slovenije i Hrvatske).

Kada je kriza pogodila zemlje regiona ona je uglavnom iz Evropske Unije preneta postepeno preko opadanja stranih ulaganja koja su dopunjavala i nadomestila manjak domaće akumulacije i bile jedna od važnih poluga modernizacije privrede. Istovremeno, pad tražnje sa tržišta EU bitno je oslabio izvoz i proizvodnju. Ovo nije čudno imajući u vidu da po nekoliko zemalja EU spadaju u prvih 10 trgovinskih partnera svim zemljama regiona. Pad proizvodnje se prvenstveno odrazio na pad industrijske proizvodnje. Prospekt za period 2009-2010. pokazuje negativne stope rasta u celom regionu (sa izuzetkom Albanije). Identično negativno kretanje je zabeleženo u industrijskoj proizvodnji gde je taj pad daleko drastičniji nego kada je u pitanju ekonomski rast.

Posle rapidne ekspanzije bankarskih kredita stranih banaka, recesija je doprinela smanjivanju eksponiranosti banaka. Bečka inicijativa 2009. godine obavezala je banke da zadrže nivo kreditnog potencijala u zemljama regiona na period od 2 godine. No, na slabu kreditnu aktivnost mora se gledati i iz ugla pojačanog rizika, sve većeg broja nenaplativih zajmova i slabe privredne perspektive regiona. Ukratko, ne radi se o negativnom odnosu banaka koliko o nedostatku zdravih projekata i solidnih investitora. U tom svetu treba razumeti i odлив kapitala koji se dešava prvenstveno iz razloga vraćanja preko-graničnih kredita od strane domaćih privrednih subjekata. Istovremeno, domaći investitori su zauzeli prilično skeptičan stav prema novim investicionim projektima.

Kao i kod drugih evropskih zemalja, javni dug zemalja u regionu je počeo da raste. Naravno, rast tog duga se prvenstveno manifestuje i kao rast spoljnog duga. Pravi problem koji se postavlja pred zemlje regiona je mogućnost daljeg zaduživanja s jedne strane i mogućnost otplate duga, to jest granice zaduživanja. Drugim rečima, da li se nazire način da se izbegne reprogramiranje dugova, to jest, bankrotsvo ma kako se eufemistički nazvalo. Prema podaci-

ma EBRD-a značajan rast spoljnog duga uz značajne godišnja deficite u državnom budžetu pokazuju Slovenija, Hrvatska, Crna Gora i Srbija.

Kada je u pitanju Srbija, njena osnovna karakteristika je da se nalazi u sličnoj situaciji kao zemlje regiona. To znači da posle izvesnih fiskalnih stimulansa kao kontrateže krizi, sledi faza fiskalne konsolidacije kako bi se izbegao bankrot. Ono što razlikuje Sloveniju od drugih je pripadnost Evrozoni i mogućnost da se potencijalno osloni na podršku opisanih novovastalih ili transformisanih institucija u okviru monetarne unije. Hrvatsku pak razlikuje prihod od turizma koji daje mogućnost izravnjanja deficitu u bilansu plaćanja koji bi se zasigurno javio u slučaju pada ovog sektora iz razloga nekonkurentnosti hrvatske privrede. Ulazak u Evropsku Uniju ma koliko bio važan na dugi rok, Hrvatsku može izložiti šoku u kratkom i srednjem roku zbog gubitka tržišta CEFTE. Crna Gora se razlikuje po znatno manjoj veličini njene privrede što je, s jedne strane izlaže većoj turbulenciji, a sa druge pomaže u smislu znatno manjeg opsega investicija potrebnih za stabilizaciju ili preokret u privredi. U suštini, ne vide se putevi izlaska iz krize bez povratka dužeg perioda rasta u privredama EU.

Tabela 2. Izabrani makroekonomski pokazatelji

Srbija	Procena za 2012	Promena u odnosu na 2011
Izvoz	6.4 milijarde evra	0
Uvoz	10.8 milijardi evra	Veći za 3.5
Trgovinski deficit	4.4 milijarde evra	Manji za 1.4
Platni bilans, deficit % BDP	-10.6.	Veći za 1.5%
Industrijska proizvodnja, stopa rasta	-3.8	Manja za 3.8%
Rast BDP %	-2.2	Manji za 2.2%
Inflacija %	12.5	Veća za 5.5%
Budžetski deficit % BDP (konsolidovani)	-6.7	Veći za 1.7%
Državni dug % BDP	57.9%	Veći za 9%
Državni dug u milijardama evra	16.6 milijardi evra	Veći za 2.1

Izvor: RZS i NBS

U tom kontekstu mora se sagledati i položaj Srbije. Uporedno posmatrano, po pokazateljima deficit-a u bilansu plaćanja (koji se čak i smanjio usled efekta krize, to jest pada proizvodnje koja je visoko uvozno zavisna), zaduženosti i padu BDP-a Srbija se ne razlikuje previše od suseda. No, to ne znači da bi ova konstatacija trebalo da bude utešna.

Iz navedenih pokazatelja vidljivo je da se makroekonombska slika pogoršava. Jedini pozitivan rezultat se sastoji u padu trgovinskog deficit-a što je rezultat pada proizvodnje. Imajući to u vidu, uticaj krize evrozone i šire Evropske unije bio je veoma nepovoljan po Srbiju (kao i druge zemlje u regionu). U tom svetlu, sa velikom nadom se gleda na rast proizvodnje Fiat-a što bi u narednoj godini moglo da doprinese smanjenju deficit-a u bilansu plaćanja.

Očigledno je da Srbija nema veliki manevarski prostor. Jedino rešenje koje se nameće je fiskalna konsolidacija na makroekonomskom planu što će dovesti do daljeg pada privredne aktivnosti. Suštinski, fiskalna konsolidacija znači izbegavanje bankrota radi čuvanja kreditnog rejtinga sa nadom da se privuku strani investitori koji će biti izvozno orijentisani. Fiskalna konsolidacija će pre svega značiti zamrzavnjne plata i penzija i njihovo relativno obezvredovanje. Drugim rečima, veći deo tereta će se prevaljivati na stanovništvo, a ne na državu na svim nivoima. Ovakav pristup, uz zadržavanje zaposlenosti u javnom sektoru sa i dalje većim prosečnim platama, predstavljaće oblik socijalne politike, odnosno pokušaj održavanja socijalnog mira.

Alternativa je, sem u pokušaju da se obezbede strateški partneri za pojedina preduzeća u restrukturiranju ili greenfield investicije, radikalna reforma sistema. Ovo bi, pre svega, podrazumevalo reformu stečenih penzionih prava, delimično i postepeno prilagođavanje ženskog radnog staža i menjanje zakona o radu kako bi se obezbedilo šire i fleksibilnije zapošljavanje. Popravljanje privrednog ambijenta bi dalo podstrek investiranju i preduzetništvu.

Zaključak

Podizanje efikasnosti zdravstvenog i obrazovnog sistema, a pogotovu sudstva čija je efikasnost direktno vezana sa poštovanjem ugovora i vlasničkih prava, su segmenti gde su reforme moguće uz mali trošak a koji bi bio nadoknađen uštedama. Sve to, uz projektovanje administracije veličine kakva je potrebna zemlji veličine Srbije i nivoa razvoja bitno bi doprinelo porastu efikasnosti uslova privređivanja. Na sve ovo bi trebalo dodati i reformu školstva koje bi trebalo da produkuje generacije kompetentnih i za tržišnu privredu konkurenčnih pojedinaca.

Kriza verovatno nije prilika da se znatno podigne privredna aktivnost, uzimajući u obzir veličinu Srbije i njenu zavisnost od tržišta Evropske unije i suseda. No, kriza je svakako prilika da se izvrše reforme koje će doprineti dugoročnom rastu i razvoju. Ne postoji bolje vreme od krize da se, uz sve otpore, javnosti objasni da su promene neophodne.

Literatura

- Deo, S., Donovan, P., and Hatheway, L. (2011), "Euro Break –Up – the consequences, UBS Investment Research", *Global Economic Perspectives*, <http://www.UBS.com>
- Eichengreen, B. (2008), *The European Economy Since 1945*, Princeton University Press, Princeton.
- Delpha, J. and Weizsacker, J. (2010), "The Blue Bond proposal", Breugel Policy Brief, Brussels.
- Doluca, H., Hubner, M., Rumpf, D. and Weigert, B. (2012), "The European Redemption Pact : An Illustrative Guide", German Council of Economic Experts, Working paper, Weisbaden.
- Eurostat, <http://www.epp.eurostat.ec.europa.eu/portal>
- Hardouvelis, G. (2012) "Greece in the Euro Area: a difficult road ahead", presentation, Harvard University, Center for European Studies, May 22, 2012. <http://www.hardouvelis.gr>
- [www.Narodna Banka Srbije](http://www.NarodnaBankaSrbije)
- Pisany-Ferry Jean, Sapir Andre, Guntram Wolf. (2012) *The Messy Rebuilding of Europe*, Breugel policy brief, no. 2012/01.
- [www.Republicki zavod za statistiku](http://www.RepublickiZavodzaStatistikom)
- Marzinotto, B., Sapir, A., and Wolff, G. (2010), "What Kind of Fiscal Union?", Breugel Policy Brief, Brussels.
- Milward, A. (1992), *The European Rescue of the Nation-State*, Routledge, London.

Ovaj rad je podržan od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije u okviru projekata 179065, 36006 i 36022.

THE EUROZONE CRISIS AND ITS EFFECTS TO SERBIA

Abstract

The paper points out the institutional inadequacies of the eurozone in the light of the contemporary euro crisis which has expanded into the crisis of the European Union (EU) itself. A major conclusion is that the EU is at a crossroads between transformation in the sense of including federalist elements at least among the eurozone members, if not the EU as a whole, and the disintegration of the eurozone which may lead to the disintegration of the EU as well. Some recent institutional eurozone arrangements are discussed. Bearing in mind the negative effects of the crisis on the region and Serbia, the authors conclude that the maneuvering space is small and that the measures of fiscal consolidation, attracting foreign in-

space is small and that the measures of fiscal consolidation, attracting foreign investment and radical reforms in the judiciary, health, education and administrative systems are what is needed in order to provide for the potential of long-term growth. The crisis must be used for implementing reform and not for the preservation of the status quo in these areas.

Keywords: eurozone, European Union, financial crisis, EU institutional reforms, Serbia.

*Prof. dr Mlađen Kovačević**

UZROCI DUBOKE EKONOMSKE KRIZE U SRBIJI I MOGUĆNOSTI IZLASKA IZ NJE

Rezime

Srbija se nalazi u dubokoj ekonomskoj i društvenoj krizi. Sve dublja ekonomска kriza je posledica, pre svega, defektnog koncepta privrednih reformi i mera ekonomске politike, koje se praktikuju od početka 2001. godine, a među njima se posebno ističu: defektan koncept privatizacije, nagla i preterana liberalizacija uvoza, a posebno politika precenjene vrednosti dinara. Jačanje društvene krize direktno i indirektno pojačava ekonomsku krizu. Jačanje svetske ekonomске krize u izvesnoj meri je doprinelo jačanju ekonomske krize u Srbiji. I veoma nepovoljni klimatski uslovi u 2012.g. pojačali su intenzitet eskalacije privredne krize u Srbiji.

Srbija se susreće sa vrlo teškim ograničavajućim faktorima budućeg rasta i razvoja, a među njima se ističu: a) pad kvaliteta ljudskog kapitala, b) vrlo nizak nivo konkurentnosti, c) visok stepen spoljne zaduženosti, d) nedostatak kapitala, naročito za investicije, e) teško tehnološko zaostajanje i sve teže stanje u istraživačko-razvojnom radu, f) nizak nivo državnih institucija i pravne države, g) sve manja mogućnost samostalnog vođenja ekonomske politike.

Ako Srbija nastavi da se olako zadužuje u inostranstvu i prodaje najbolja preduzeća, zemlju i druge resurse strancima, ona će vremenom sve više dobijati obeležje savremene kolonije. Da bi se ta realna opasnost eliminisala i da bi zaustavila eskalaciju, a u doglednoj perspektivi prevazišla ekonomska i društvena kriza, Srbija bi morala, što pre, formulisati, prihvati i dosledno realizovati optimalnu viziju društvenog i privrednog sistema.

Ključне reči: ekonomska kriza, uzroci, ograničenja, rast, razvoj, vizija, društveni sistem, privredni sistem, Srbija.

Pokazatelji eskalacije ekonomske krize

Prošle su tri godine od kako su tadašnji funkcioneri Srbije – od predsednika, premijera, guvernera, pa do resornih ministara tvrdili da je Srbija izšla iz

*

Redovni član Akademije ekonomskih nauka

,,recesije“. Prošle su dve godine od kako je u javnosti, na sva zvona, promovisan tzv. Postkrizni model ekonomskog rasta i razvoja Srbije 2011-2020¹ koji su sa puno maštē uradili, kako je tadašnji premijer isticao, „najugledniji“ i „najpoznatiji“ ekonomisti Srbije. Pošto sam u brojnim radovima, pa u referatima za savetovanja koje je organizovalo Društvo ekonomista Beograda u pretvodne dve godine, i u prvoj polovini tekuće godine, kritički pisao i prikazao sve te projekcije, u ovom radu ēu samo navesti osnovne projekcije i obećanja autora, a kasnije ukazati na ogroman nesklad između toga i surove stvarnosti koja je potpuno degradirala i te projektante, jer se pokazalo da su bili izgubljeni u prostoru i vremenu ili da su bili ubedeni da su mogućnosti realizacije svega toga što je dato u tom „Modelu“ samo u sferi teorijskih mogućnosti, ali su znali da se u političkim krugovima posebno cene i nagrađuju oni ekonomisti i matematičari koje šire „pozitivnu energiju“. I sama činjenica da je u to vreme najvažniji i politički najmoćnija stranka sva opredeljenja i projekcije date u tom „Modelu“ uključila u svoj program do 2020.g. govori o tome koliko je ta ekipa projektanata bila bliska sa političkim strankama i najvažnijim političarima iz njih. I zaista mnogi od tih „projektanata“ dobili su znatna društvena priznanja, kao što su članstvo u Savetu NBS, Savetu guvernera NBS, Fiskalnom savetu, ili su postali savetnici premijera, viceguverneri i sl., i svi su, za to, naravno, dobro plaćeni. Po svemu sudeći njima nije bitno što je surova stvarnost potpuno demantovala njihov ispoljeni ekstremni optimizam. Koliko je taj optimizam bio van vremena i prostora, postaje jasno ako se podsetimo, u najkraćim crtama, šta je u tom „Modelu“ bilo obećano.

Prvo što bi trebalo napomenuti da je u pregovoru i u tekstu te „studije“ (kako je autori kvalifikuju) zapisano je da „autori smatraju da su projekcije do 2020. g. optimističke, ambiciozne, ali realno postavljene i ostvarive. (podvukao M.K.)². Dalje se u radu kaže da „komparativna analiza osnovnih makroekonomskih pokazatelja sa uporedivim zemljama potvrđuje da su kvantitativni ciljevi novog modela privrednog rasta i razvoja Srbije do 2020. realno postavljeni³ (podvukao M.K.).

Za prve dve, navodno, postkrizne godine, tj. za 2011. i 2012. godinu bilo je projektovano sledeće:

¹

Izdanje USAID, Fond za razvoj ekonomski nauke, Ekonomski fakultet i Ekonomski institut, Beograd, avgust 2010.

²

Postkrizni model, str.3, kao i strana 13.

³

Ibid, str.80.

- Bruto domaći proizvod u 2011. god. je trebalo da bude povećan za 3,7%, a u 2012.g. za 4,7%,
- Rast poljoprivrede u 2011. i 2012. iznosio bi po 2,5%,
- Industrija (sa građevinarstvom) je trebalo u 2011. da bude povećana za 6,1%, a u 2012. g. za 7,1%,
- Rast izvoza robe i usluga trebalo je u 2011.g. da iznosi 7,6%, a u 2012.g. 10,0%,
- Porast investicija u 2011. je trebalo da bude 10,0%, a u 2012. 10,5%,
- Fiskalni deficit je trebalo da u 2011. iznosi 4,3%, a u 2012. g. 3,8% BDP,
- Odnos javnog duga prema BDP je trebalo da iznosi u 2011. 38,3%, a u 2012. 39,2%,
- Projektovani negativni saldo u razmeni robe i usluga sa inostranstvom iznosio bi u 2011.g. 4,389, a u 2012. g. 4,407 milijardi evra,
- Devizne rezerve u obe godine iznosile bi 12 milijarde evra,
- Stopa nezaposlenosti je trebalo u 2011.g. da iznosi 17,2%, a u 2012.g. 16,5%,
- Na kraju, navedimo da je u tom modelu za 2011. i 2012.g. bilo projektovana inflacija za obe godine, po stopi od 5%.

Projekcije za period 2013-2020.g. bile su još povoljnije, pa samim tim one su bile vrlo povoljne za čitav „postkrizni“ period 2011-2020. Navededimo najvažnije od njih:

- a) Prosečna stopa rasta BDP trebalo je da iznosi 5,8%,
- b) Prosečna stopa rasta industrije je trebalo da iznosi čak 6,9%, poljoprivrede 3,5%, trgovine 10,2%, saobraćaja 7,0%, građevinarstva 9,7%, a usluga 5,5%.
- c) U skladu sa preorijentacijom od „potrošačkog ka proinvesticionom i izvozno orijentisanom privrednom rastu“ (kako su autori isticali) prosečni godišnji rast fiksnih investicija je trebalo da iznosi 9,7%, a neto priliv stranih direktnih investicija je trebalo da iznosi 22,7 milijardi evra. Uz to, izvoz robe je trebalo da raste po prosečnoj stopi od 10,6%, a usluga po stopi od 11,4. Sa ostvarenjem tih projekcija izvoz robe bi bio povećan sa oko 6 (u 2010.g.) na čak 24,8 milijardi evra u 2020. g. U tom slučaju odnos izvoza i BDP bi se povećao sa oko 28% na čak 65%.

Po tim autorima fiskalni deficit bi do kraja 2020. g. bio potpuno eliminiran, čak bi bio zamenjen malim suficitom koji bi u 2020. g. iznosio 0,3% BDP. Odnos javnog duga i BDP bi se sistematski smanjivao i u 2020. g. bi iznosio 28,7%. Dodajmo da bi se po autorima ovog „Modela“ stopa nezaposlenosti u 2020.g. smanjila na samo 10,3%.

Odmah po objavljinju ovih, na prvi pogled očaravajućih projekcija u brojnim radovima i istupajima u javnosti dokazivao sam da je to spisak lepih, ali, nažalost, potpuno neostvarivih želja. Na primer u autorskom tekstu za dnevni list Politiku sam napisao da je veća verovatnoća da Srbija postane svetski prvak u fudbalu 2018, a pogotovo u 2020. godini nego da se ostvare navedene projekcije. I sami autori su već krajem 2010. godine našli za shodno da se koriguju i da daju nove nešto skromnije ali još uvek veoma optimističke projekcije. Navedimo samo da je za 2012. godinu bio projektovan rast BDP za 4,6%⁴.

Imajući u vidu podatke za prvih devet ili deset meseci, potpuno je jasno da će nesklad između navedenih projekcija i srove stvarnosti biti još veći nego što je bio u slučaju prethodne godine. Navedimo samo neke od objavljenih podataka i procena.

- Zvanične međunarodne finansijske i domaće institucije procenjuju da će BDP Srbije u ovoj godini biti manji od 1,5-2,0%, a ja sam ubedjen da će pad biti bar 3%, a verovatno i više od toga,
- Industrijska proizvodnja za devet meseci je smanjena za 3,7%,
- Procenjuje se da će poljoprivredna proizvodnja biti manja za bar 20%,
- Aktivnost saobraćaja je slabija nego u prvih devet meseci 2011.g.,
- Izvoz robe i usluga izražen u evrima je povećan za samo 2,1%, a izražen u dolarima je smanjen za 7,3%,
- Spoljnotrgovinski deficit, izražen u evrima je povećan za 9,5%, obračunatog u dolarima, on je ostao na istom nivou,
- Tekući račun platnog bilansa obračunat u evrima je povećan za 24,9%, a obračunat u dolarima on je povećan za 16,0%.

Fiskalni deficit se tokom 2012. znatno povećao i kako je MMF ovih dana saopštio da je na „neodrživo visokom nivou“ – između 7-8% BDP i taj odnos će biti duplo veći nego što je projektovano u „Modelu....“ Krajem oktobra javni dug je dostigao 16,59 milijardi evra je po zvaničnom obračunu on je dostigao 57,5% BDP. I što je posebno neprijatno jeste činjenica da se u tom dugu vrlo dinamično povećava ideo duga u stranim valutama i on je verovatno dostigao oko 90%. Dodajmo da bi u slučaju praračunaanja vrednosti deviznog dela javnog duga u dinare, ali po realnim, znatno nižem kursu dinara, kvantitativni odnos ukupnog javnog duga i BDP bio bi znatno viši od onoga koji se objavljuje.

⁴

Stamenković Stojan at al. (2011), „Ekonomski politika u 2011. – početak ili kraj razvojnog modela“, zbornik *Nova strategija razvoja privrede Srbije – izazovi ekonomski politike u 2011. godini*, izdanje Naučno društvo ekonomista i Ekonomski fakultet u Beogradu.

- U prvih devet meseci iz zemlje je, po svim osnovama, više izašlo nego što je ušlo deviza u iznosu od 2,355 milijardi evra, a obračunato u dolarama taj negativni saldo je iznosio čak 3,062 milijarde.
- Devizne rezerve su pale sa preko 12 milijardi evra (krajem 2011.g) na nešto preko 9,8 milijardi evra,
- Stopa nezaposlenosti je dostigla čak 27%.
- Za prvih devet meseci inflacija je iznosila čak 12,7%.

Da su se ostvarile projekcije iz „Modela....“, Srbija bi sigurno napredovala na rang listi zemalja po konkurentnosti. Možda bi se u tom slučaju ispunilo obećanje tadašnjeg ministra za nauku i predsednika Nacionalnog saveta za konkurentnost (B. Đelića) da će se ona sa tadašnjeg vrlo niskog 93. mesta za samo dve godine pomerila u pozitivnom smeru za 23. mesta, i da bi se u 2012. g. našli na 70. mestu⁵.

Suprotno projekcijama datim u „Modelu....“, a posebno obećanjima tadašnjeg predsednika Nacionalnog saveta za konkurentnost, Srbija se na najnovijoj rang listi zemalja po konkurentnosti nalazi tek na 95 mestu i da iz liste nije isključen Tunis (koji se pre dve godine nalazio na 32 mestu), Srbija bi bila na 96. mestu (od 144 zemlje). Sada se ispred nje nalazi čitav niz vrlo nerazvijenih zemalja, a među njima su i Crna Gora, Makedonija, Albanija, pa čak (prvi put) i Bosna i Hercegovina. Dodajmo da je Srbija na vrlo velikom broju rang listi faktora konkurentnosti, koje svakog septembra publikuje Svetski ekonomski forum, iz godine u godinu pada i na najnovijim, publikovanim početkom septembra njena mesta su čak i ponižavajuća i krajnje zabrinjavajuća (o čemu će kasnije biti više reči).

Kada se govorи o stanju privrede u 2012. g. trebalo bi istaćи da je nelikvidnost dostigla ogromne razmere, da se i inače enormni gubici u privredi dalje dramatično povećavaju i da je sve veći procenat preduzeća koja ne mogu da servisiraju svoje kreditne obaveze.

I na kraju, što je posebno važno naglasiti jeste činjenica, da je u uslovima sve veće nezaposlenosti, sve većeg broja zaposlenih koji ne primaju plate, povećanja broja penzionera i istovremene vrlo visoke inflacije – životni standard ogromnog dela stanovništva Srbije sve niži i nalazi se na ekstremno niskom nivou, što je u ogromnom neskladu sa obećanjima datim u „Modelu...“ kao i onim koji su davali političari koji su bili na najvažnijim funkcijama do poslednjih izbora.

⁵

Detaljnije o tome u časopisu *Korak* br. 58, april 2010, str. 10, Izdanje Privredna komora Srbije, Beograd.

Sve prethodno navedeno jasno govori da je Srbija u vrlo teškoj ekonomskoj krizi koja se stalno pojačava i ona je dolaskom nove Vlade i novim vrlo visokim zaduživanjem u zemlji i inostranstvu – samo privremeno kamuflirana.

Zašto je Srbija u sve većoj ekonomskoj krizi?

Od 2001. godine dokazujem da je koncept reformi SR Jugoslaviji, a to znači i Srbiji, nametnut od strane MMF preko tzv. Sporazuma o produženom finansiranju. U brojnim radovima sam dokazivao da model reformi koji se zasniva na tada prevladajućem neoliberalizmu ima vrlo ozbiljnu konstrukcionu grešku ili kako pre nekoliko godina reče nobelovac DŽ. Stiglic „sistemsку grešku“.

Taj koncept reformi je podrazumevao sveobuhvatnu i što bržu privatizaciju, liberalizaciju spoljne trgovine, posebno uvoza, liberalizaciju pravne regulative koja se odnosi na strane direktnе investicije, liberalizaciju u sistemu cena, deregulaciju itd.

Samozvani „vizionari“ ekonomskih reformi u Srbiji, po svemu sudeći, bili su pod огромним pritiskom MMF da što pre krenu u sveobuhvatnu privatizaciju. Tada je još uvek bila aktuelna poruka čuvenog neoliberalista Miltona Fridmana zemljama u tranziciji: „privatizujte, privatizujte i samo privatizujte“. U skladu sa svim tim, početkom 2001. godine pojavio se nacrt zakona o privatizaciji koji je imao puno naivnosti i slabosti, ali je ipak on, bez veće izmene usvojen.

Naši samozvani „vizionari“ ekonomskih reformi ignorisali su poruku poznatog slovenačkog ekonomiste Janeza Prašnikara koji je, učestvujući u raspravi o nacrtu Zakona opravatizaciji koja je u februaru 2001. god. održana na Ekonomskom fakultetu, rekao: „Želim da uspete i nisam ovde došao da vam solim pamet, ali nisam siguran da ste izabrali dobar put“. On je dalje rekao: „da su političari i vrhunski ekonomisti Slovenije, posle svestrane i dugotrajne rasprave, početkom poslednje decenije 20. veka, došli do zaključka da treba odustati od ideje o prodaji društvenih, državnih i javnih preduzeća zbog njihovog ubeđenja da je malo verovatno da će u zemlju doći solidni strani strateški partneri i da se može očekivati dolazak špekulativnog kapitala od koga bi bilo više štete nego koristi, pa su se zbog toga odlučili za tzv. insajdersku prizvatizaciju⁶. Ta njegova izjava je na tom skupu bila oštro kritikovana i, koliko se se-

6

Tu njegovu diskusiju preneli su dnevni listovi *Politika* i *Večernje novosti*, 20.02.2001.

ćam, bio sam jedini aktivni učesnik na tom skupu koji je podržao njegovo izlaganje.

Proces privatizacije u Srbiji bez ikakve sumnje bio je neuspešan, što se ispoljava preko poništavanja vrlo velikog broja obavljenih privatizacija, potpunom propašću brojnih privatizacionih firmi, vrlo teškom stanju privatizacionih preduzeća koji su u blokadi ili u procesu stečaja, otpuštanja ogromnog broja radnika iz privatizacionih preduzeća, gomilanjem gubitaka u onima koja životare itd.

U skladu sa Sporazumom o produženom finansiranju koja je SR Jugoslavija potpisala sa MMF, u proleće 2001. godine izvršena je nagla i preterana liberalizacija uvoza koju je isforsirao tadašnji potpredsednik Savezne vlade i ministar za spoljnu trgovinu, prof. dr M. Labus. Tada je prosečna neponderisana carinska stopa svedena na 9,4%, maksimalna carinska stopa je smanjena na 30%, a ukinuta je ili su bitno ublažene mnoge vancarinske mere zaštite.

Tokom 2003. i 2004. g. vrši se usklađivanje carinskih sistema Srbije i Crne Gore, pa se mnoge carinske stope u Srbiji dodatno smanjuju.

Na jednom Savetovanju ekonomista tadašnji potpredsednik Vlade Srbije prof. dr M. Labus je rekao da se nakon usklađivanja carinskih sistema Srbije i Crne Gore, prosečna ponderisana carinska stopa Srbije svela u proseku na 6% i da je zbog toga trebalo izvršiti devalvaciju, ali da to nije učinjeno⁷.

Prema podacima koje je publikovala Svetska trgovinska organizacija, Srbija je u 2004. godini imala prosečnu neponderisanu carinsku stopu od 8,4%, dok su u isto vreme mnoge zemlje članice Svetske trgovinske organizacije imale više stope, što pokazuju podaci u tabeli broj 1.

Iz podataka u tabeli br. 1. vidi se da je Srbija 2004.g. imala znatno nižu maksimalnu carinsku stopu od Rumunije, Indije, Bugarske, Kine i Makedonije. Dodajmo da je, po istom izvoru maksimalna carinska stopa u 2004. g. u Srbiji iznosila samo 30%, u Evropskoj uniji 75%, a u SAD čak 350%. I mnoge druge zemlje koje su bile čak i na višem nivou razvijenosti, imale su višu prosečnu carinsku stopu od Srbije. Uz sve to, i vancarinske barijere u Srbiji u tom periodu bile su manje, a često znatno manje prisutna nego mnogim zemljama sličnog, pa čak i znatno višeg nivoa razvijenosti.

7

Labus, M., „Konkurentnost i makroekonomска стабилност“, Zbornik referata *Ekonomsko-finansijski odnosi sa inostranstvom – Konkurentnost privrede i izvoza*, *Ekonomski anali*, tematski broj, septembar 2004, str. 25 i 2.

Kada se imaju u vidu podaci navedeni u tabeli br. 1, postavlja se pitanje koji su bili motivi prof. dr M. Labusa i njegovog savetnika Borisa Begovića⁸ i autora iz Srbije koji su formulisali Akcioni plan za usklađivanje carinskih sistema Srbije i Crne Gore i koji su učestvovali u pregovorima da prihvate tako naglu i preteranu liberalizaciju uvoza, tj. da se prave „većim katolicima od Pape“. Neki od njih su tada isticali da je to dobra preporuka za što brži ulazak SR Jugoslavije u Svetsku trgovinsku organizaciju, što se pokazalo, najblaže rečeno, naivnim, jer Srbija do danas nije postala članica STO, a posledice te preterane liberalizacije uvoza, uz istovremenu politiku sve precenjenije vrednosti dinara – bile su katastrofalne.

Tabela 1. Prosečne neponderisane i maksimalne carinske stope nekih zemalja u 2004. godini

Zemlja	Za sve proizvode	Za poljoprivredne proizvode	Maksimalna carinska stopa
Indija	29,1	37,4	182
Rumunija	16,9	24,4	248
Kina	10,4	16,2	65
Bugarska	10,0	18,4	75
Ruska Federacija	9,9	8,9	20
Makedonija	9,2	12,7	60
Srbija	8,7	17,0	30

Izvor: World Trade Organization, World Trade Report, 2005, pp.303-311, Geneva 2005.

Nagla i preterana liberalizacija uvoza ostvarena u periodu 2001-2004. g. i sve precenjenija vrednost dinara, ostvarena u periodu 2001-2004. g. imali su za posledicu da je privreda Srbije bila zahvaćena tzv. „holandskom bolešću“ i ona je sve više dobijala u intenzitetu, pogotovo u periodu do početka oktobra 2008.g. kada je stepen precenjenosti dinara dostigao enormne razmere. Bio je

8

Čudno je da M. Labus koji se ranije uopšte nije bavio složenom materijom spoljnotrgovinske politike izabrao za savetnika dr B. Begovića koji se takođe nije bavio ovom materijom, a doktorirao je na veoma, najblaže rečeno, čudnoj temi „Optimalna veličina grada, mreža gradova i efikasnost privrede Jugoslavije“.

to koncept spržene zemlje i on je, uz nakaradan koncept privatizacije, uništilo veliki deo realnog sektora, naročito njenog izvozno-orientisanog dela⁹.

Prema istraživanju stručnih službi Međunarodno trgovinskog centra, Srbija je u 2009. godini imala znatno niže carinske stope nego njeni najvažniji spoljnotrgovinski partneri u proseku, što pokazuje tabela br. 2.

Tabela 2. Prosečne carinske stope u Srbiji i njenim najvažnijim spoljnotrgovinskim partnerima u 2010. godini.

Sektori	Prosečne car. stope u zemlj. najvaž. spoljnotrgovinskim partnerima (u %)	Prosečna carinska stopa u Srbiji (u %)
Poljoprivredni proizvodi i proizvodi iz lova	13,0	9,8
Hrana, piće i duvan	19,0	16,5
Proizvodi šumarstva i ribarstva	11,0	6,0
Nemetalni mineralni proizvodi	11,4	7,3
Proizvodi rудarstva i kamen	5,4	1,8
Nafta	5,5	2,4
Ugalj, naftni derivati i nuklearna goriva	6,0	1,9
Drvo i proizvodi od drveta	9,5	4,7
Proizvodi od gume i plastike	11,5	8,0
Tekstil, odeća i koža	14,6	12,1
Hemijski proizvodi	6,0	2,7
Metali i proizvodi od metala	8,4	4,8
Mašine i oprema	6,8	5,7
Elektro i elektronska oprema	9,0	5,8
Motorna vozila i druga transportna oprema	9,5	3,9
Precizni instrumenti	8,4	3,1
Ostali industrijski proizvodi	14,1	8,1

Izvor: International Trade Center, Investment Map, Internet:<http://www.intracen.org>

9

O tome detaljnije u mom referatu sa savetovanja koje je Društvo ekonomista Beograda organizovalo u junu 2009.g. „Uzroci dramatičnog stanja u realnom sektoru privrede Srbije“, *Ekonomski vidici*, br. 2, iz 2009.g. kao i u referatu „Dimenzije i uzroci dramatičnog stanja realnog sektora privrede Srbije“, *Ekonomski vidici*, br. 2, 2010.

Prema podacima Svetskog ekonomskog foruma, Srbija je u 2009. g. imala prosečnu ponderisanu carinsku stopu od 5,6% i po njenoj visini je bila na 68 mestu (na prvim mestima su zemlje gde nema carina)¹⁰. Po istom izvoru u 2010. godini prosečna carinska stopa u Srbiji iznosila je 5,3% i ona je bila na 72 mestu. U 2011. godini, po prosečnoj ponderisanoj carinskoj stopi ispred Srbije su bile sledeće zemlje: Malezija je imala prosečnu ponderisanu carinsku stopu 6,0% (i bila je na 76 mestu), Tajland 6,4% (78 m.), Vijetnam 7,7% (90 m.), Meksiko 8,3% (94), Republika Koreja 8,5% (96), Ruska Federacija 10,6% (106), Kina 11,5% (122), a Indija 12,6% (126).¹¹

I što je posebno važno naglasiti jeste činjenica da su sve ove zemlje, na poslednjoj rang listi po konkurentnosti ispred Srbije: Vijetnam je na 75 mestu, Ruska Federacija na 67, Indija na 59, Meksiko na 53, Tajland na 38, Kina na 29, a Malezija na čak 25 mesto, a daleko najrazvijenija među ovim zemljama Republika Koreja je bila na čak 19 mestu. I što je takođe važno naglasiti niz ovih zemalja ostvaruju visoke stope rasta BDP, ostvaruju vrlo visok ili visok deficit u spoljnotrgovinskoj razmeni, a neke, kao što su Kina i Republika Koreja imaju ogromne devizne rezerve.

Nagla i preterana liberalizacija uvoza imala je posledicu povećanja centralne konkurentnosti uvoznih proizvoda i uvoznih usluga na domaćem tržištu, što je teško pogodalo domaću proizvodnju. Ti negativni efekti su znatno povećani sa prihvaćenom politikom de facto fiksiranog valutnog kursa koji je praktikovala Narodna banka Jugoslavije od početka 2001. pa do kraja 2002. god.

I pored, početkom 2003. godine, prihvaćene politike fluktuirajućeg valutnog kursa, njegova realna vrednost je nastavila više ili manje izraženo da raste, pa je krajem septembra 2008. g. bio za čak 110% na višem nivou nego što je bio krajem 2000. g.

U periodu od početka oktobra 2008. g. pa do kraja jula 2010.g. valutni kurs dinara je osetno smanjen, ali to smanjenje je samo delimično ublažilo vrlo visoku njegovu aprecijaciju u periodu od kraja 2000.g. pa do kraja septembra 2008. g. Od sredine 2010. g. valutni kurs dinara ponovo, istina blago, aprecira, tako da je na kraju te godine on bio za oko 75% na višem nivou nego krajem 2000g. Tokom 2011. godine dinar opet jača, pa je njegova vrednost na kraju te godine nominalno bila za oko 1,1%, a realna za 4,4% na višem nivou nego krajem 2010. godine, a za čak 83% na višem nivou nego krajem 2000.g. U prvoj polovini 2012. g. dinar je, i pored prodaje deviza od strane NBS na deviznom

¹⁰

WEF, *Global Competitiveness Report, 2010/2011. p.*

¹¹

World Economic Forum, *Global Competitiveness Report, 2012/2013, p.459.*

tržištu od čak 1,3 milijardi evra osetno oslabio, ali je u periodu u poslednja tri meseca ponovo ojačao, ali je, i pored toga krajem septembra tekuće godine njegova realna vrednost bila za 2,3% niža nego krajem istog meseca 2011. g. I pored toga, realna vrednost dinara krajem decembra 2011. bila je za čak 85,45% viša nego krajem 2000g.¹²

Sve u svemu, od početka 2001. godine pa sve do početka decembra 2012. godine forsirana je vrlo precenjena vrednost dinara koja je imala vrlo teške ekonomske i socijalne posledice, a među njima se ističu:

- gušenje domaće proizvodnje i nestanak sa ekonomske scene ogromnog broja preduzeća, posebno neto izvoznike,
- drastičan pad vrednosti preduzeća koja su bivala sve više pogođena ogromnim rastom uvoznih proizvoda čija se cenovna konkurentnost povećavala,
- sve veće destimulisanje proizvodnje izvozno-orientisanih poljoprivrednih proizvoda (na primer, govedeg mesa, vina i sl.),
- stimulisanje potrošnje uvoznih proizvoda i usluga i time destimulisanje štednje,
- destimulisanje izvozno-orientisanih, a stimulisanje uvozno-orientisanih stranih direktnih investicija,
- neracionalno investiranje u kapacitete koji se zasnivaju na uvoznim sirovinama i uvoznim reprodukcionim materijalima, a čija se proizvodnja realizuje uglavnom na domaćem tržištu,
- znatno smanjenje tzv. neto deviznog efekta ostvarenog izvozom,
- znatno smanjenje udela domaćih i povećanje uvoznih inputa u ukupnoj proizvodnji, a posebno u izvozu,
- neracionalna upotreba resursa – ljudskih, materijalnih i finansijskog kapitala, a posebno deviznih,
- sve veće naracionalno korišćenje nekih uvoznih proizvoda široke potrošnje (na primer, automobila) i po tom osnovu sve veći devizni izdaci za uvoz sirovina i rezervnih delova bez kojih se oni ne mogu koristiti,
- deformacija sistema cena,
- deformacija ponude i tražnje deviza,
- enorman rast uvoza, spoljnotrgovinskog deficitia i deficitia tekućeg računa platnog bilansa,

12

Izračunato na bazi podataka datih u *Statističkom biltenu* Narodne banke Srbije.

- olako zaduživanje preduzeća u poslednjih godina i države u inostranstvu,
- olako zaduživanje stanovnika čak i ako je u ugovorima o kreditu bila prisutna tzv. devizna klauzula,
- enorman rast stepena spoljne zaduženosti, pogotovo ako se ona izražava preko odnosa godišnjih otplata po osnovu ukupnog spoljnog duga i BDP, a posebno godišnjih otplata i prirasta bruto domaćeg proizvoda (koji je u 2009. g. i u 2012. g. bio čak i negativan),
- veoma izražen rast gubitaka u privredi, posebno njenog izvozno-orijentisasnog dela itd.

Pobornici gesla suzbijanje inflacije po svaku cenu zatvarali su oči pred pogubnim posledicama precenjene vrednosti dinara i smatrali su da za to postoje kompenzacije u niskoj inflaciji. Nažalost, i pored veoma precenjene vrednosti dinara, koja je po nizu osnova trebalo da pozitivno utiče na inflaciju, ona je bila i ostala vrlo visoka, što znači da Srbija i njene institucije nisu našle načina da je suzbije i ona je i sada nepristojno visoka. Na primer, prema Svetskom ekonomskom forumu, u 2009. g. inflacija u Srbiji je iznosila 8,1% i ona je po tom pokazatelju bila čak na 115 mestu (od 142 zemlje). Ili, po tom Forumu, odnosno najnovijem njegovom Izveštaju o konkurentnosti inflacija je u Srbiji u 2011. g. iznosila čak 11,2% i ona je po tom pokazatelju bila na vrlo nepovoljnem 129 mestu (od 144 zemalja). I to se desilo u godini kada je vrednost evra u odnosu na dinar u proseku bila za oko 1,1%, a vrednost američkog dolara za oko 6% niža nego što je bila u 2010. g. I u toj godini nije bilo suše. I posle svega, korisno je, podsetiti se stava poznatog slovenačkog ekonomiste I. Ribnikara koji je on izneo pre 10 godina, kada je na pitanje novinara Politike da prokomentariše efekte dvogodišnje politike fiksног valutnog kursa koju su forsilali Narodna banka Srbije i njen guverner M. Dinkić, rekao sledeće: „Najvažnija stvar u tranziciji je da se ne dozvoli da propadne nijedno preduzeće čiji se problemi mogu rešiti... Logika da sve treba počistiti, kao da ništa ne valja, pa da se onda kreće od početka – pogrešna je. Slovenija je spašavala sve što se spasiti moglo. Ako pustite da propadne sve što mislite da ne vredi, onda će malo šta ostati. Ukoliko bi posle tog propadanja, nastajala jaka preduzeća, to bi bilo dobro, no to slabo ide“. Na pitanje kako ocenjuje dvogodišnju politiku fiksног valutnog kursa u Srbiji, on je odgovorio: „Kao član Saveta Centralne banke Slovenije, sve vreme sam uticao da se vodi politika fluktuirajućeg valutnog kursa, jer smo smatrali da fiksni valutni kurs nije dobar i uvek smo vodili računa da ne uništimo domaću industriju koja izvozi (podgvukao MK), jer fiks-

ni kurs može sniziti inflaciju, ali inflacija nije njiveće zlo – veće je zlo ako imate 20% ili više od 20% nezaposlenosti“¹³.

Kada se govori o uzrocima teške ekonomске krize i vrlo velikom uticaju precenjenog valutnog kursa dinara na tu krizu, trebalo bi dodati da je u isto vreme bila praktikovana politika visokih kamata na kredite koje je privreda koristila. Podsetimo se da je, danas najcitatiraniji ekonomista sveta J. Stiglic pri analizi mera ekonomске i monetarne politike u Srbiji 2001. god. rekao: „Precenjena vrednost domaće valute i visoke kamatne stope jesu recept za propast!“ (Politika, 15.10.2001).

Kada se govori o uzrocima duboke ekonomске krize u Srbiji, trebalo navesti da je ona velikim delom posledica i sledećih faktora:

- Država i njene institucije, ono što su, po prirodi svoje funkcije, morale da rade često - radile loše i pogrešno, a mnoge onog što su morale da rade – nisu uopšte radile,
- Na svim nivoima od 2000.g. došlo je do negativne selekcije kadrova, pa se na mnogim važnim mestima, od predsednika vlade, ministara, guvernera, predsednika Nacionalnog saveta za konkurentnost, Saveta NBS i sl. često su se nalazili ili se još uvek nalaze stručno nekompetentne osobe od kojih se apriori nisu mogle očekivati visoke performanse. Uz to, oni nisu nalazili za shodno da se pri izradi raznih zakona i predloga mera angažuju ili da se bar konsultuju sa vrhunskim stručnjacima iz oblasti koje su pokrivali.

I ovde moram ponoviti ono što godinama ističem, a to je da sve jača ekonomска kriza ima za posledicu jačanje društvene krize u celini, a posebno u nekim oblastima i segmentima društvenog života. S druge strane, jačanje krize u nizu oblasti društvenog života, direktno i indirektno pojačavalo je ekonomsku krizu, što znači da se ove dve krize međusobno pospešuju. Društvena kriza u Srbiji ispoljava se preko krize identiteta zemlje (posebno zbog neizvesnog statusa Kosova i Metohije), kriza političkih institucija i politike uopšte, krize vrednosnog sistema, krize institucija (od Parlamenta do Srpske pravoslavne crkve), krize moralu, krize poverenja, krize demokratije, demografske i krize ljudskog kapitala, ustavne krize, krize pravnog sistema i izvršenja odluka Ustavnog suda i sudova uopšte, krize obrazovanja, krize nauke i naučno-istraživačkog rada, krize zdravstva, krize lokalne samouprave, krize sela, krize čitavih regiona, krize porodice i braka, kriza kulture, krize umetnosti, krize pisanih medija, ekološke krize, krize Srpske pravoslavne crkve, a posebno krize ideje kakav društveni i privredni sistem usvojiti i u budućnosti razvijati.

13

Politika, 14. 10. 2002.

Kao posledica sve teže ekomske i društvene krize u Srbiji, jeste njen, često i vrlo izražen pad njenih i inače poražavajućih mesta na rang listama zemalja bitnih faktora konkurentnosti, što pokazuju podaci u tabeli br.3.

Tabela 3. Mesta Srbije na rang listama najvažnijih faktora konkurentnosti u 2008, 2010. i 2012. godini od 145 zemalja

Iz sfere institucija	2008.	2010.	2012.
Vlasnička prava	108	122	130
Zaštita intelektualne svojine	105	111	116
Nezavisnost sudstva	106	124	129
(Ne)objektivnost državnih službenika	109	125	132
Rasipništvo države	87	124	132
Obimnost državne regulative	132	131	136
Etika u poslovanju firmi	96	120	132
Efikasnost upravnih odbora u firmama	119	134	141
Zaštita manjinskih akcionara	132	137	143
Iz sfere infrastrukture			
Kvalitet infrastrukture u celini	119	122	120
Kvalitet puteva	115	123	122
Kvalitet železničke infrastrukture	88	93	102
Kvalitet luka	84	129	134
Kvalitet avio transportne infrastrukture	98	124	92
Iz sfere makroekonomskog okruženja			
Nacionalna stopa štednje	125	131	93
Inflacija	84	115	129
Javni dug	71	53	92
Iz sfere obrazovanja i obuke			
Kvalitet primarnog obrazovanja	48	62	83
Kvalitet obrazovnog sistema	49	86	111
Kvalitet materijalnog i istraživačko razvojnog obrazovanja	31	48	60

Kvalitet škola za menadžment	87	101	116
Lokalna raspoloživost kadrova za istraživanje i obuku	74	100	125
Stepen obuke zaposlenih	121	130	138
Iz sfere efikasnosti robnog tržišta			
Intenzitet lokalne konkurencije	128	131	137
Stepen monopolisanosti tržišta	131	138	142
Efikasnost antimonopolske komisije	129	137	142
Sofisticiranost kupaca	112	131	138
Iz sfere efikasnosti tržišta rada			
Saradnja između radnika	111	135	139
Odliv mozgova	131	136	141
Iz sfere tehnološke spremnosti			
Raspoloživost najsavremenijom tehnologijom	120	117	127
Apsorpcija tehnologije u firmama	126	134	142
Transfer tehnologije preko stranih direktnih investicija	14	113	123
Iz sfere sofisticiranosti biznisa			
Razvijenost marketinga	99	122	129
Iz sfere inovacija			
Kapacitet za inovecije	92	82	120
Kvalitet istraživačko-razvojnih institucija	49	56	67
Izdaci firmi za istraživačko razvojni rad	97	108	132
Saradnja univerziteta i firmi u istraživačko-razvojnom radu	62	71	99
Raspoloživost istraživača i inženjera	50	92	78
Sofisticiranost procesa proizvodnje	114	125	128
Primena patenata	49	78	119

Izvor podataka: World Economic Forum, The Global Competitiveness Report (za navedene godine).

Iz podataka u tabeli broj 3. jasno se vidi da je Srbija na brojnim rang listama faktora konkurentnosti u poslednje četiri godine, znatno pogoršala svoje pozicije koja je, i u 2008. godini bile vrlo nepovoljne, ali su sada zaista katastrofalne.

Na bazi podataka u tabeli br. 3, jasno se može videti da su Srbija kao država i njena privreda u 2008. godini bila u vrlo teškom stanju koje bi se vrlo verovatno i dalje pogoršavalo i da nije došlo do svetske ekonomske krize. Ali, kada je do nje već došlo, to je samo ubrzalo pogoršanje njenog i inače vrlo teškog zdravstvenog stanja. I uz sve to, ekstremno nepovoljni klimatski uslovi u 2012. g. dodatno su uticali da se Srbija našla pred finansijskim i privrednim kolapsom, ili bankrotom, o čemu sam detaljno pisao krajem prošle godine.

Da li je mogući izlazak Srbije iz teške ekonomske krize?

Iz već iznetog ogromnog broja podataka u ovom radu jasno je da je Srbija u vrlo teškoj ekonomskoj i društvenoj krizi i da su samim tim mogućnosti da se ona iz nje brzo izvuče samo čisto teorijske prirode. Iz tih podataka se moglo zaključiti da su osnovna ograničenja za njen budući rast i razvoj:

- a) pad kvaliteta ljudskog kapitala,
- b) vrlo nizak nivo konkurentnosti,
- c) nedostatak kapitala i visok stepen zaduženosti,
- d) nizak nivo državnih institucija i pravne države,
- e) tehnološko zaostajanje i sve teže stanje u istraživanjima – razvojnom radu,
- f) smanjene mogućnosti samostalnog vođenja ekonomske politike i srljanje ka statusu savremene kolonije.

Kada se analiziraju stanje i perspektive ljudskog kapitala, pored iznetih vrlo neprijatnih podataka o mestima Srbije na rang listama po intenzitetu odlična mozgova, kvalitetu obrazovanja, obuke zaposlenih, a posebno po stanju u istraživačko-razvojnom radu, trebalo bi naglasiti i niz drugih vrlo neprijatnih, poražavajućih podataka. Prvo, u Srbiji godišnje umre 30-35 hiljada više lica nego što se rodi. U poslednjih godina broj sklopljenih brakova se smanjuje, a broj razvedenih povećava, pa je odnos između te dve brojke sve nepovoljniji i iz njih proizilazi da se svaki četvrti brak razvede. Broj neoženjenih i neudatih osoba sterijih od 40 godina, naročito u selima, dramatično raste. Poslednjih godina iz Srbije ode na rad u inostranstvo u proseku oko 30.000 mlađih, ili, relativno mlađih ljudi, a verovatno se jedna polovina nikad neće vratiti da ovde živi. I kao posledica svega toga, prosečna starost stanovništva je prešla 42 godi-

nu, pa Srbija je među četiri zemlje sa najvećom prosečnom starošću stanovnika. Ako se pođe od realne predpostavke da se veliki broj naših državljana koji rade u inostranstvu neće vratiti u zemlju i da oni de facto već i sada, a pogotovo u budućnosti neće biti građani naše zemlje, slika o stvarnom stanju raspoloživog ljudskog kapitala je još sumornija. Uz to, potpuno je jasno da će, i posred teške krize u Evropskoj uniji, biti nastavljen odliv mozgova i da se užasno nepovoljno mesto Srbije na toj rang listi – ne može brzo osetnije poboljšati. Uz sve to, trebalo bi naglasiti da se kvalitet ljudskog kapitala u Srbiji smanjuje zbog dugog statusa nezaposlenosti. Naime, ako mlađi čovek koji je završio neku školu ili zanat godinama ne radi, on gubi deo stečenog znanja, ne stiče nova znanja uz rad, gubi samopouzdanje i samopoštovanje, a mnogi od njih padaju u depresiju, pa se kvalitet njih kao radne snage znatno smanjuje i kroz nekoliko godina će biti znatno niži nego što bi bio da su se odmah zaposlili i da su celo vreme radili. I što je najtragičnije, Srbija je, uz BiH i Makedoniju, sada evropski rekorder i po stopi nezaposlenosti mlađih ljudi i samo su teorijske šanse da se po tom užasnem pokazatelju stanja brzo izmeni. Uz sve to, na bazi podataka u tabeli br. 3, proizilazi da je Srbija znatno pogoršala svoja mesta na rang listama koje se odnose na kvalitet obrazovanja, nauku i istraživačko-razvojni rad, pa se i po tom osnovu kvalitet ljudskog kapitala smanjuje.

Na kraju, zbog sve većeg siromaštva i pada životnog standarda sve većeg dela stanovnika i sve veće ekonomске i finansijske krize u zemlji, povećaće se procenat mlađih koju neće moći da se školuje, pa se kvalifikaciona struktura, koja je i sada vrlo loša, još dodatno pogorsati.

O ogromnom i sve većem zaostajanju Srbije na raznim brojnim rang listama tehnoloških pokazatelja govore navedeni podaci u tabeli br. 3. Prosto je zapanjujuće koje su sve zemlje po tim pokazateljima, koje publikuje Svetski ekonomski forum¹⁴, ispred Srbije. Tim podacima trebalo bi dodati da se u Srbiji poslednjih godina za naučno-istraživački rad odvaja, samo 0,34% BDP, pa je po tom pokazatelju čak iza mnogih vrlo siromašnih afričkih zemalja.

Iz podataka tabele br 3. samo se delimično može videti da je stanje kvaliteta i efikasnosti državnih institucija vrlo loše. I Evropska komisija stalno ističe loše stanje u Srbiji u ovoj vitalnoj oblasti. Skupština je odavno pretvorena u neku vrstu pozorišta. I ranije, a i sada u radu Skupštine često prisustvuje nedopustivo mali broj poslanika (ponekad samo 30-40), čak i kada su na dnevnom redu vrlo važne teme. Nacrti nekih važnih zakona rade nekompetentni ljudi, mnogi od tih se usvajaju „po hitnom postupku“, vrlo malo se prihvataju opravdani amandmani dati na skupštini i izglasavaju se preko „glasачke mašine“

¹⁴

World Economic Forum, *Global Competitiveness Report 2012/2013*, Geneva 2012.

koju formiraju stranke na vlasti. Uz sve to, absurdno je da vlada ima veću moć od parlamenta, a ona je po sastavu užasno heterogena zbog neprincipijelnih koalicija, a svako ministarstvo i njen ministar dobija svoj „feud“ u koji drugi koalicioni partneri ne mogu ili vrlo malo mogu ulaziti. Na opštu žalost, ni posle najnovijih izbora i promena vlasti, stanje je ostalo nepromenjeno. I što je najtragičnije – privreda i finansije su ponovo „feud“ stranke G 17 (sada URS) i njene nog lidera mr M. Dinkića koji je od 2000. g. bio i guverner i ministar za finansije i ministar za privredu i regionalni razvoj, pa su on i njegova stranka, po elementarnoj logici, najodgovorniji za katastrofalno stanje u kome se privreda nalazi. Iako se koalicioni sporazum duže održi, ako URS i Dinkić budu i dalje imali moć koju sada imaju – duboko sumnjam da može doći do pozitivnog preokreta. Naprotiv, veća je verovatnoća da će se, i inače vrlo teška društvena, a posebno ekonomска kriza još i pojačati. I na kraju, mnogi usvojeni zakoni su mrtvorođenčad, neki se naopako primenjuju, neki se i ne primenjuju, a važne odluke se donose uz kršenje zakona. I zato nije čudno da je korupcija uzela toliki nivo, pa Svetski ekonomski forum je u svom Izveštaju o konkurentnosti 2011/2012. korupciju stavio na prvom mestu faktora koji negativno utiču na biznis. I biće, zaista, jako dobro ako nova Vlada Srbije i njen potpredsednik A. Vučić budu uspešni u suzbijanju tog vrlo velikog zla. Takođe će biti dobro ako nova Vlada ispuni obećanje da će se rukovodstva javnih preduzeća birati isključivo na bazi stručnosti i ako se u njima bude zaista obavljala vrlo ozbiljna oficijelna kontrola načina utroška javnih sredstava.

I pored svesrdne podrške obećanju nove Vlade da će se maksimalno angažovati u borbi protiv korupcije i uspostavljanju efikasnog sistema unapređenja i efikasnosti institucija, nisam ubedjen da će, zbog stanja u društvu, političkoj sferi i teškoj društvenoj i ekonomskoj krizi, biti moguć brz i bitan napredak u ovoj vitalnoj oblasti.

Ogroman problem Srbije u narednim godinama biće nedostatak sredstava za investicije, a njihov rast je nasušna potreba, jer bez njih neće biti moguć nužan dinamičan rast i razvoj privrede, rast njene konkurentnosti, smanjenje ogromne zaduženosti i smanjenje najvećeg problema – vrlo visoke stope nezaposlenosti. Kao što se vidi iz podataka u tabeli br. 3. Srbija je još uvek vrlo nisko plasirana na rang listi po nacionalnoj stopi štednje (u 2011. na 92 mestu). S obzirom na činjenicu da je broj nezaposlenosti u 2012. dodatno osetno povećan, da je dostigao gotovo 800.000 lica, da je povećan broj onih koji rade a platu ne dobijaju, da je povećan broj penzionera i da je inflacija vrlo visoka – životni standard velikog dela stanovništva je osetno smanjen, što se moralo negativno odraziti na nacionalnu stopu štednje. Vrlo su male šanse da se u narednih nekoliko godina sve to može promeniti u pozitivnom pravcu. Zbog toga, ali i zbog

teške ekonomske krize u susednim zemljama i u zemljama EU, male su šanse da se priliv grinfild i braunfield stranih investicija u Srbiju znatnije poveća. Veliko je pitanje da li će Srbija u dužem roku moći da ostvaruje veći priliv sredstava po osnovu novog zaduživanja nego što će biti njene dospele obaveze po osnovu postojećih dugova. Zbog svega toga preti realna opasnost da nacionalna stopa štednje, tj. kvantitativni odnos štednje i BDP, kao i stopa investicija i BDP budu još i osetno smanjene, što bi moralno imati vrlo nepovoljne ekonomske i socijalne posledice.

Iz prethodno navedenih podataka jasno se vidi da se pozicija Srbije na velikoj većini rang listi faktora konkurentnosti znatno pogoršava od 2008.g. i biće vrlo teško da se ona u narednim godinama može znatnije popraviti i to će one mogućavati nužan dinamičan rast izvoza i bruto domaćeg proizvoda. Zbog pogrešnog modela reformi i kratkovidosti samozvanih „vizionara“ ekonomske reformi i vrlo neracionalnog trošenja ogromnog deviznog priliva ostvarenog u periodu 2001-2012. g. (po osnovu doznaka, neto zaduživanja, tzv. stranih direktnih investicija i donacija) – Srbija je, potpuno nepotrebno, došla u status narkomanske zavisnosti od priliva stranog kapitala. Zbog toga, ona će morati da zaključi stand-baj sporazum sa MMF i on će verovatno „sugerisati“ da se prodaju „Telekom“, Komercijalna banka, Aerodrom, „Energoprojekt“, deo EPS-a itd. Srbija je, potpuno neracionalno, po Sporazumu o stabilizaciji i pri-druživanju sa Evropskom unijom, prihvatile obavezu, da nakon četiri godine po njegovoj ratifikaciji – pravnim i fizičkim licima iz zemalja Unije prodaje zemlju pod istim uslovima kao i licima iz Srbije. I pošto je cena zemlje u Vojvodini, Mačvi, a pogotovo na užem području Srbije (posebno njenog istočnog i južnog dela) desetak i više od desetak puta niža, nego u zemljama EU, u slučaju ispunjenja te obaveze, Srbija će vremenom de facto sve više ostajati bez najkvalitetnijeg zemljišta, a ne bi trebalo isključiti mogućnost da obradu zemljišta koje će postati vlasništvo stranaca obavljuju građani zemalja Azije koji će biti spremni da, uz skromne uslove smeštaja i uz vrlo skromne plate, rade od ranog jutra do mraka.

Nova Vlada i njeni ministri ističu da oni nisu odgovorni za katastrofalno stanje u privredi i društvu, već da su krivci prethodne vlade i prethodni predsednici države. To je samo delimično tačno, jer je stranka G 17 plus, (sada URS) bila u prethodnim vladama. Uz to, SPS je bio u prethodnoj vladi. Dakle od tri koaliciona partnera u Vladi dva su bila i u prethodnoj i imali su vrlo važne resore.

Sadašnji ministar za privrodu i finansije od 2001. g. bio je guverner, ministar za finansije i ministar za privrodu i regionalni razvoj, pa nema moralno

pravo da toliko kritikuje prethodne, pogotovu poslednju Vladu (koju sam ja takođe žestoko kritikovao).

Nova Vlada, a posebno ministar za finansije i privredu, hvale se da su spasili Srbiju od bankrota, što je vrlo problematična tvrdnja. Sve što su uradili jeste da su Srbiju dodatno osetno zadužili kako u zemlji (po osnovu emitovanja državnih hartija od vrednosti) tako i inostranstvu. Oni ističu da su obezbeđeni ne mali strani krediti i za iduću godinu. Sa predstavnicima Ujedinjenih Arapskih Emirata načelno je dogovorena prodaja desetak poljoprivrednih kombinata, bez obzira što tako nešto zakoni Srbije ne dozvoljavaju. Uz to, ministar M. Dinkić ovih dana ističe da se sa gradonačelnikom Beograda D. Đilasom dogovorio o privatizaciji dela PKB, ali nije izneo da li u toj privatizaciji mogu učestvovati strana lica, a da o potpunom dezavuisanju demokratije u tom dogovoru dva funkcionera da ne govorim.

Nova Vlada, Narodna banka Srbije i druge državne institucije svojim činjenjem i onim što ne čine a morale bi, doprineli su ponovnom jačanju valutnog kursa dinara, što ima i imaće znatno više ekonomске i socijalne štete od koristi.

Nova vlast me je potpuno razočarala načinom izbora, a posebno sastavom Saveta za preporod privrede i Saveta guvernera NBS, po mom mišljenju, od tih tela ništa se dobro ne može očekivati.

Nova vlast, najvažniji funkcioneri zemlje često ističu da je Srbija došla u dramatičnu ekonomsku i društvenu krizu zbog neodgovorne, nesposobne pret hodne vlasti, svetske ekonomске krize i velike suše u 2012. godini. To je samo delimično tačno, jer je Srbija srljala u te krize od početka novog veka. Nova vlast nije postavila pitanje suštinskih razloga te duboke krize, a ona je posledica pogrešnog koncepta reformi koji je prihvaćen početkom novog veka, odnosno prihvaćenog defektnog privrednog i društvenog sistema. I zbog toga, već godinama, po svemu sudeći, naivno sam predlagao da se, uz maksimalnu saradnju sa akademijama nauka i drugim naučnim institucijama, formira tim vrhunskih stručnjaka iz više naučnih oblasti, kako onih koji žive u zemlji tako i iz dijaspore, koji bi formulisao nacrt vizije novog društvenog i novog privrednog sistema Srbije koji bi se, nakon svestranog razmatranja, u Skupštini prihvatile i dosledno sprovodila¹⁵.

O sve većim internim i eksternim ograničenjima vezanim za realizaciju ove ideje i uopšte o sve većim ograničenjima za izlazak iz teške društvene i

15

Tu ideju sam prvi put detaljnije obrazložio u radu „Stanje i perspektive privrede Srbije“, objavljenom u zborniku *Stanje i perspektive privrede Srbije*, izdanie Institut ekonomskih nauka i Bankarska akademija, Beograd, 2006. Najdetaljnije sam o toj ideji pisao u referatu „Srbiji je potrebna vizija društvenog i ekonomskog sistema“, *Ekonomski vidici*, tematski broj 2/2011.

privredne krize u Srbiji, detaljnije sam pisao u uvodnom referatu za savetovanje koje je bilo posvećeno „Novom modelu privrednog razvoja i zapošljavanja, a koje je organizovalo Društvo ekonomista Beograda sredinom 2012. godine¹⁶. U vreme pisanja tog referata nije bilo jasno koje će stranke formirati novu vladu niti ko će biti novi predsednik Srbije.

Iako imam jak utisak da sadašnja vlast u Srbiji apsolutno nije naklonjena realizaciji ovog mog predloga – od njega ne odustajem, jer sam ubeđen da bez njegove realizacije – Srbija srlja u status kolonije, što je apsolutno – nedopustivo, krajnje neodgovorno i nemoralno i suprotno je elementarnim normama patriotizma.

Literatura

- Stamenković Stojan at al. (2011), „Ekonomска politika u 2011. – početak ili kraj razvojnog modela“, zbornik *Nova strategija razvoja privrede Srbije –izazovi ekonomске politike u 2011. godini*, izdanje Naučno društvo ekonomista i Ekonomski fakultet u Beogradu.
- Korak br. 58, april 2010, str. 10, Izdanje Privredna komora Srbije, Beograd.
- Labus, M. „Konkurentnost i makroekonomска stabilnost“, Zbornik referata *Ekonomsko-finansijski odnosi sa inostranstvom – Konkurentnost privrede i izvoza, Ekonomski anali*, tematski broj, septembar 2004, str. 25 i 2.
- Društvo ekonomista Beograda „Uzroci dramatičnog stanja u realnom sektoru privrede Srbije“, *Ekonomski vidici*, br. 2, iz 2009.g.
- WEF, *Global Competitiveness Report, 2010/2011. p.*
- World Economic Forum, *Global Competitiveness Report, 2012/2013*, p.459.
- Kovačević, Mlađen (2012), „Da li postoji izlaz iz teške društvene i privredne krize Srbije?“, *Ekonomski vidici*, tematski broj 2, jun 2012.

CAUSES OF DEEP ECONOMIC CRISIS IN SERBIA

Abstract

Serbia is in a deep economic and social crisis. Deeper and deeper economic crisis is the result, primarily, of the faulty concept of economic reforms and economic policy measures, which are practiced from the beginning of 2001, and among them the following measures stand out: a defective concept of privatization, rapid and excessive import liberalization, especially the policy of overrating the value of the dinar. The strengthening of social crisis directly and indirectly intensifies the economic crisis. The strengthening of the global economic crisis, to a certain

16

Kovačević, Mlađen (2012), „Da li postoji izlaz iz teške društvene i privredne krize Srbije?“, *Ekonomski vidici*, tematski broj 2, jun 2012.

extent, contributed to the strengthening of the economic crisis in Serbia. In addition, very unfavorable climatic conditions in 2012 increased the intensity of escalating the economic crisis in Serbia.

Serbia faces very serious limiting factors for future growth and development, among which: a) the decline of the quality of human capital, b) a very low level of competitiveness, c) a high level of external debt, d) lack of capital, especially for investment, e) severe technological backwardness and increasingly difficult situation in the research and development work, f) low level of state institutions and the rule of law, g) less authority in managing economic policy.

If Serbia continues to debit abroad and sell its best companies, land and other resources to foreigners, it will eventually get the characteristics of a contemporary colony. In order to eliminate the real danger, and to stop the escalation, and in the perspective, overcome the economic and social crisis, Serbia should, as soon as possible, formulate, adopt and implement consistently the optimal vision of social and economic system.

Key words: economic crisis, causes, limits, growth, development, vision, social system, economic system, Serbia

*Prof dr Petar Đukić**

PRIVREDNI PREPOROD SRBIJE KAO "NEMOGUĆA MISIJA": EKONOMSKA POLITIKA KAO METAFORA NEIZVESNOSTI

Rezime

Valjda nigde kao u Srbiji nije bio u toj meri izražen pad očekivanja od nosilaca bilo koje opcije vlasti u funkciji kreatora ekonomske politike i razvoja. Samo u toku poslednje četiri godine, odnosno od oktobra 2008. do oktobra 2012, desilo se toliko promena od kojih ni jedna nije značila makar i nagoveštaj drugačijeg pozitivnog pristupa ekonomiji i društvu, koji bi zadobio minimalno poverenje iole značajnijeg dela građana.

Od aktuelnih mera ekonomske politike zvaničnici vlasti i njihovi savetnici očekuju "preporod". To je, prema svim trenutnim pokazateljima, ali i globalnim i regionalnim tendencijama, za sada nemoguća misija. Naime, preporod je kategorija potpunog pozitivnog diskontinuiteta, za koji ne postoje dovoljno kvalitetne strukturne, a pogotovo ne institucionalne pa i psihološke pretpostavke.

Privreda i građani Srbije će, ovako ili onako, preživeti aktuelnu krizu. Samo je problem u tome kakve će dugoročne efekte ostaviti to preživljavanje na socijalnom, tehnološkom, institucionalnom i opštecivilizacijskom planu. Da li će nakon nje možda skliznuti nekoliko stepenica natrag u pogledu tržišnih reformi, demokratskih načela i socijalnog ustrojstva, ili će sebi mukotrpno, korak po korak, graditi šanse za održiv ekonomski rast i društveni razvoj?

Ključne reči: ekonomska politika, loša očekivanja, poverenje, strukturne promene, psihološke pretpostavke rasta, preživljavanje ili prevladavanje krize, tržišne reforme, demokratska načela, održiv rast i razvoj

Uvodne napomene

Jedina izvesna prognoza u ovom momentu (oktobar 2012.) koja dolazi od analitičara MMF je da je sve neizvesno¹. U privrednom životu valjda nema

*

1 Tehnološko- metalurški fakultet, Univerzitet u Beogradu

Elaine Kurtenbach, "Oblak neizvesnosti nadvio se nad globalnom ekonomijom"

ništa gore od neizvesnosti, kakva se nastavlja već skoro dve godine, pošto je i zvanično objavljen tzv. drugi talas svetske krize. Bez obzira na ostvarivanje relativno niskih stopa rasta globalne ekonomije (prema prognozama 2,5% za ovu i 3,9% za sledeću godinu) veoma zabrinjavaju permanentne redukcije prognoza. Ove jeseni (2012.) smanjenja prognoziranih stopa upravo nagoveštavaju sve veću nesigurnost u pogledu trajnog oporavka. Kako se produžava period najnovije krize, tako se smanjuje broj "brzih rešenja" za njeno prevazilaženje, kako u svetu, tako i u nas.

Utoliko se ambicije aktuelne Vlade Srbije mogu posmatrati kao izuzetno ambiciozna, ako je već na samom početku svog rada, tokom avgusta 2012. formirala "Savet za ekonomski preporod Srbije". U pojedinim glasilima pominje se i drugačiji naziv ovog tela kao navodno "Saveta za ekonomski oporavak". A to da je "Srbija pred bankrotstvom" ne bi moglo nikoga posebno da iznenadi, jer su još u drugom talasu krize mnogi članovi Društva ekonomista Beograda, na prethodnim skupovima (novembar 2011. u Privrednoj komori Beograda, kao i referenti Naučnog društva ekonomista - skup o ekonomskoj politici decembra 2012.) i ne samo oni, upozoravali da je đavo odneo šalu, te da Srbiji preti potpuni "privredni, finansijski devizni kolaps" ekonomije (Kovačević 2012; 145).

Ne mareći mnogo za ta i mnoga slična upozorenja, potencijalni strpljivi graditelji političkih koalicija, radi formiranja nove izvršne vlasti, bavili su se mnogim drugim pitanjima, uglavnom u okviru propagandno pregovaračkog procesa o strukturi vlasti i "podeli resora" tako da su više nego teški ekonomski i socijalni problemi društva čitava četiri meseca nakon, i isto toliko pre izbora, ostajali u senci političkih, odnosno dnevnih partijskih sporova.

Slično je stanje u Parlamentu gde se sredinom oktobra 2012. u okviru niza novih zakona i rasprave o rebalansu budžeta ostalo uglavnom u domenu kritike za odgovornost za zatećeno stanje.

Ekonomski razvoj Srbije, kao proces što bi trebalo da izmeni ekonomsku strukturu, modernizuje tehnologiju i promeni ponašanje privrednih subjekata, ljudi i države, uglavnom se ne stavlja na dnevni red, a ako ga neko od prozvanih i pomene, to je u kontekstu političkih prepucavanja o prednosti "naše" nad "vašom" vlašću, a sve u cilju ispunjavanja volje "napačenog naroda", ma ko šta pod tim podrazumevao.

Nekako uporedo sa trasiranjem novih mera ekonomске politike vezanih za rebalans tekućeg i skiciranje novog državnog budžeta, publikovan je ovogodišnji Izveštaj Evropske komisije o napretku Srbije za 2012. godinu. Tu

se navode relativno slabi rezultati koje je Srbija postigla na planu makroekonomske stabilnosti, i restrukturiranja javnog sektora. Od deset komponenti indeksa, Srbija je napredovala u tri – trgovinskoj, monetarnoj i fiskalnoj slobodi. Lošiju ocenu dobili smo za povećanu potrošnju Vlade Srbije, poslovne slobode i slobodu rada. U izveštaju se navodi da ukupne ekonomske slobode Srbije i dalje sputava nedostatak političke volje da sproveđe neophodne i bolne reforme (European Commission, Brussels, 2012).

1. Globalne prepostavke - oporavak u znaku događanja u okruženju

Današnja globalna ekonomska scena permanentno je pod uticajem pritiska koji dolaze usled slabih izgleda za rast i oporavak sa jedne strane, kao i sve brojnijih zahteva da se budući rast i nova ekonomska struktura trasiraju i realizuju u duhu "zelene" ekonomije i održivog razvoja, sa druge.

MMF smatra da će se ekonomski rast USA biti neznatno veći (2,2% umesto 2% prema prognozama iz jula), ali da će u 2013. taj rast iznositi svega 2,1%, dakle manje od prethodno prognoziranih 2,3%). Izrazito su loše prognoze za Evropu. Ekonomsko jezgro EU, Nemačka i Francuska ne mogu mnogo da povuku celinu, pa će rast BDP sedamnaestorice najvećih u EU 2012. ove godine biti negativan (oko - 0,4%) dok se skromni rast od 1% za sledeću godinu očekuje tek na osnovu rezultata u drugoj polovini 2013.

Kineska ekonomija će u 2012. porasti 7,8% a ne 8%, kako se prognoziralo u julu, Indija će imati rast od 4,9%, a ne 6,1%, dok će brazilski rast iznositi samo 1,5% umesto prognoziranih 2,5%, smatraju analitičari MMF. "Dok vlasti razmatraju kako da intervenišu na efekte koji se očekuju na srednji rok, jedan oblak neizvesnosti još visi nad međunarodnom ekonomijom koji znači velike rizike za proizvodnju i zaposlenost na kratak rok", podvlače u IMF Economic Outlooku. (World Economic Update Outlook, July 2012.)

Eksterni pogled na ekonomsко-finansijsko, institucionalno-pravno i političko stanje u Srbiji uglavnom ne pokazuje bolje uslove i realne tokove, koji su ovde na delu

U izveštaju Evropske komisije o napretku Srbije u reformama za 2012. godinu kritikuje se potrošnja Vlade koja je, kako se navodi, i dalje neefikasna, za privredu prevelika, a njom se i dalje slabo upravlja. Srbija mora da sproveđe dublje institucionalne reforme kako bi se otklonio problem birokratije, smanjila korupciju i ojačao pravosudni sistem koji je podložan političkim uticajima naglašeno je u izveštaju.

A unutrašnje prilike na svoj način odslikava analiza Saveta stranih investitora koji su u Srbiju uložili 17 milijardi evra i zapošljavaju više od 40000 radnika. Poruke iz "Bele knjige" stranih investitora naveštava glavne probleme koji se tiču predvidljivosti i transparentnosti ekonomske politike, visokih poreza i drugih opterećenja, administrativnih teškoća u biznisu, kao i rigidnih regulala koji se tiču radnih prava.

Takođe poručuju da u Srbiji aktuelna kriza otežava strana ulaganja i proširivanje proizvodnje ali i dalje tvrde da je Srbija dobro mesto za ulaganja. Stranim investitorima u Srbiji za sada najviše smetaju loša poslovna klima koja vodi ka dvocifrenoj inflaciji, visokom budžetskom deficitu, nepredvidljivosti uslova poslovanja, kao i komplikovanih poslovnih procedura.

Da nije sve baš negativno pokazuju ocene dokumenta pod nazivom Doing business Svetske banke i Međunarodne finansijske korporacije. Po lakoći poslovanja Srbija je ove godine na 86. mestu od 185 zemalja, što predstavlja skok od devet mesta u odnosu na prošlu godinu. Srbija se u ovom dokumentu čak navodi kao jedna od 10 ekonomija koje su sprovele najviše reformi. Izveštaj o poslovanju pokazuje da je Srbija u odnosu na prethodnu godinu napredovala za devet pozicija i sada je na 86. mestu liste 185 zemalja, koja meri lakoću poslovanja. Nažalost relativna pozicija nije tako dobra jer od zemalja bivše SFRJ, gotovo sve su bolje pozicionirane od Srbije. Makedonija je sada je na 23. mestu, Slovenija je na 35, Crna Gora na 51. i Hrvatska na 84. mestu (The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank , 2012)

Povratak poverenja u uslove poslovanja u Srbiji biće glavni znak investitorima da nastave. Pri tome ne očekuju povećanje zaposlenosti u ovoj već skroman rast u sledećoj godini. Taj rast u 2013. godini velika je nuda ali istovremeno bi mogao biti kamen spoticanja za ovdašnje nosioce ekonomske politike, poslovni sektor, sindikate itd. Međutim, definitivno u 2013. neće doći do drastričnog poboljšanja uslova života.

Dva su razloga za to:

- jedan je ono što će se događati u Evropi koja je u sve dubljoj strukturnoj i institucionalnoj krizi, pa će i stope rasta biti skromne ili nulte.
- drugi je karakter ovdašnje nestabilne i finansijski urušene ekonomije i sistema vrednosti, nedostatka poverenja i institucija uopšte.

Poslodavcima najviše seatau procedure i komplikovani poslovni propisi pa predlažu fleksibilniji Zakon o radu i jednostavnije pravni okvir za poslovanje. Naravno da uz to ide i činjenice da je u prvih pola 2012. godine uloženo svega oko 500 miliona evra što je daleko manje od prošle godine. Srbiji je neopho-

dan povratak poverenja Ono što je po njima neophodno u Srbiji to su strukturne reforme, transparentnost ekonomske politike i uslova privređivanja

Gde je Srbija danas?

Na to pitanje teško je odgovoriti iz ugla neutralnog eksperta-posmatrača, koji bilansira pozitivne i negativne ekonomske rezultate i prepostavke za izlazak iz krize. Zato će početak ove analize namerno biti intoniran pozitivno, kako bi bio orijentisan ka što prihvatljivijem "izlasku iz krize", makar i na srednji rok, iz dva razloga:

- prvo, i u krizi se mora živeti, pa se oduvek traže načini za odgovarajući život u krizi i sa krizom;
- i drugo, sve ima kraj pa i kriza, pa valja minimizovati njene troškove, i pripremiti se za kvalitetnije sistemske prepostavke razvoja nakon krize.

Kriza je reč koja je od svog izvornog strogrčkog značenja (krisis = prekretnica) pozajmljena iz medicine, u kojoj je značila prelomni medicinski momenat u kome se odlučuje o tome da li će stanje pacijenta krenuti ka oporavku, ili ka nekom još gorem, možda čak smrtnom ishodu.

Kako se desilo da je, od naizgled veoma dinamične privrede u reformi, Srbija tako brzo dospela u teško ekonomsко stanje, pa čak i u stani-pani situaciju pukog preživljavanja uz pomoć kratkoročnih pozajmica i reprograma svih mogućih dužničkih obaveza?

Ovdašnji ekonomski sistem i način života daleko pre sadašnje krize, koja je nastupila 2009, velikim delom bio rezultat međunarodne pomoći, olakog troškarenja budžetskih i drugih sredstva od privatizacije, stranih investicija, relativno obimnog priliva doznaka iz inostranstva, kao i vrlo dinamičnog trenda međunarodnog i unutrašnjeg zaduživanja, što je sve dozvoljavalo brzi rast potrošnje po tim osnovama, a uz to i relativno visok rast ekonomske aktivnosti do 2008 (Đukić 2012). Da li je đavo odneo šalu tek kada su tokovi iz okruženja pokazali da više nema života na račun budućih i neizvesnih prihoda, ili onda kada je u najširem okruženju postalo očigledno da je gotovo sa periodom visokih stopa rasta proizvodnje i investicija, međunarodne trgovine i transfera kapitala, na bazi sve veće tražnje koja je dolazila iz brzorastućih zemalja Azije, kao i predimenzionirane kreditne potrošnja na osnovu podsticanja tražnje za investicionim kreditima sa Zapada - to više nije važno.

Bitno je trenutno to da se Srbija nalazi, ne u recesiji kao kratkoročnom stanju ekonomske politike, već u dubokoj strukturalnoj, socio-ekonomskoj, političkoj, moralnoj odnosno sistemskoj krizi. Svakako da ta kriza ima svoju fiskalnu,

dužničku, proizvodno-tehnološku i čisto socijalnu dimenziju. Međutim, ispod svih pomenutih varijabli u brojiocu, koji obuhvata faktore i manifestacije krize, ispod razlomačke crte mogao bi se staviti samo je jedan zajednički imenitelj: kriza institucija ili urušavanje sistema. Reč je o načinu kako funkcionišu odnosi moći formalnih i neformalnih grupa i ustanova vlasti.

Uopšte nije izvesno da li će izlazak iz aktuelnih dugotrajnih i teških nepričika i socijalnih poremećaja Srbija smoci snage da ne sklizne u jedan prinudno egalitarni i manje više nasilan totalitarizam, daleko od demokratije, ljudskih prava, socijalne kooperacije i etablirane tržišne privrede. Na to navodi evolucija prethodnog ekonomsko-socijalnog stanja i ogromnih ekonomsko-socijalnih iskušenja kroz koja je zemlja prošla tokom poslednje dve decenije. Gotovo svi dosadašnji napori koji su tekli u pravcu izgradnje demokratskog društva i tržišne otvorene privrede, mogli bi otići u nepovrat iz prostog razloga što je gotovo do krajnosti istrošen ključni resurs ekonomске i socijalne integracije - opšte poverenje ljudi u državu, preduzeća, sindikate, civilni sektor kao i u druge ljude oko njih. U krizi je čitav sistem opštih načela i vrednosti koje proističu iz tržišne ekonomije, demokratije i morala, pa i tradicionalnih ustanova kakve su recimo crkva, akademije nauka, univerziteti itd.

Zato će preobražaj čitavog društva u ekonomskom i socijalnom smislu morati da bude neizvestan, dug, mukotrpan i daleko teži, nego što je to bio period koji nas je uveo u krizu. U tom procesu od možda od najvećeg značaja biće uspostavljanje jednog realističnog dijaloga i plodotvorne socijalne kooperacije, kao i elementarnog sporazuma o životu u krizi između predstavnika poslovnog sektora, zaposlenih i države.

Makroekonomija, statistika i stvarni život ljudi

Makroekonomski rezultati su samo jedna statistička slika stanja. Naravno da ona ne govori dovoljno o načinu života, standardu, raspoloživom dohotku i socijalnim protivrečnostima. Međutim, u Srbiji se pored loše statistike može konstatovati manjak kvalitetnih istraživanja socijalne strukture, sive ekonomije, neformalne moći, pa i porodične i ljudske solidarnosti na kojoj se zasniva južni život i preživljavanje u svim kriznim uslovima, tako da se dovoljno ne zna o mogućnostima i potrebama života u krizi.

Procena udela sive ekonomije u bruto domaćem proizvodu kreće se od 25% do 40%. Nadležne državne institucije veoma neselektivno, neprincipijelno i nedovoljno kontinuirano rade na smanjivanju sive ekonomije i starteškoj tranziciji ovog dela privrede u organizovanu ekonomiju. Kriza pojačava

iskušenja da se ne plate porezi, a naročito da se delimično ili u celosti doprinosi za zaposlene, da se izbegnu sva plaćanja koja je moguće izbeći, kao i da se korupcijom lakše postigne rezultat koji je teško postići usled brojnih javnih procedura i viška javnih ovlašćenja. Tako se naprimer suma neplaćenih doprinosa za zaposlene u zemlji može proceniti od 27%, koliko je važilo za vreme pre krize do 35% koliko bi to moglo da iznosi u vremenu krize.

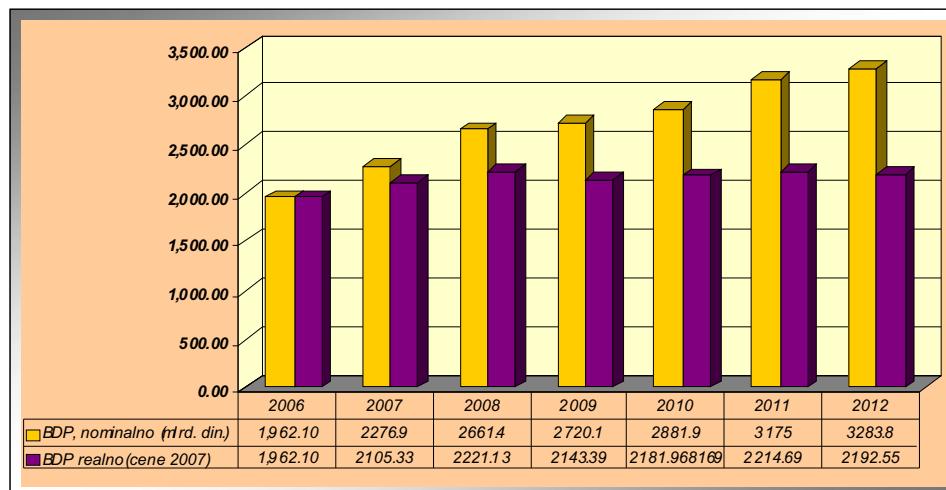
Proizvodnja: šta pokazuju brojke?

Rast proizvodnje i zaposlenosti koji se "zahuktavao" nakon 2001. godine klonuo je naglo i pokazao drugo lice postignutih promena i rezultata jedne nestabilne i problematične ekonomске strukture i privrede pune protivrečnosti. Bruto domaći proizvod, kao nedovoljno pouzdana ali neizbežna mera ukupne ekonomске aktivnosti, za čiji je sunovrat 1990-1999. umnogome odgovorna i prethodna istorija raspada Jugoslavije kao i katastrofa koja se dešavala u poslednjoj deceniji XX veka, za period 2001-2008 rastao je po stopi od oko 5,5% godišnje, pri čemu je kulminacija trajala od 2004-2008 kada je prosečna stopa rasta iznosila blizu 6,5%, što je bilo iznad prosečne koja je važila za zemlje u reformi. Izgledalo je kao da nema kraja takvoj novoj formi prosperiteta zasnovanoj na potrošnji, uvozu, prilivu stranih investicija i doznaka, privatizaciji, a kasnije sve više na kreditima bez pokrića.

Za prvi deset godina u privredu i društvo Srbije iz inostranstva je po raznim osnovama ušlo preko 70 milijardi dolara. Rezultat koji se može videti na grafikonu pokazuje dosta problematične dugoročne tokove. Naime, Srbija je pre krize 2008 godine ostvarivala realni brutodomaći proizvod od svega 72% prethodno najvišeg nivoa iz 1989. godine, da bi taj nivo u 2012. prema rezultatima iz prvog dela godine spao na svega 45 indeksnih poena u odnosu na 1989. što je faktički isti nivo iz davne 1988. godine uoči bombardovanja.

Bruto domaći proizvod je definitivno danas drugačije strukturiran, s obzirom da je u njemu danas preko 60% usluga, ali je četiri godine duga depresija učinila da je ekonomска aktivnost Srbije kao u 2009. prvoj zvanično najtežoj godini krize. Međutim, uzimajući u obzir stanje zaposlenosti, dohotka, likvidnosti i standarda građana, a naročito proizvodnje, moglo bi se reći da je grafikon koji se nalazi pred čitaocem ipak stvara izvesni privid.

Prema proračunima statističara i projekcijama nosilaca ekonomске politike u 2012. godini bi trebalo da bude realizovan bruto domaći proizvod od oko 3283,8 milijarde dinara. Toliki BDP Srbije nažalost prema aktuelnom kursu dinara (po pretpostavkama prosek 115 dinara za jedan evro) ne može biti veći od

Slika 1. Ekonomска stagnacija Srbije u više faza: BDP 2006 -2013 (Izvor RZS).

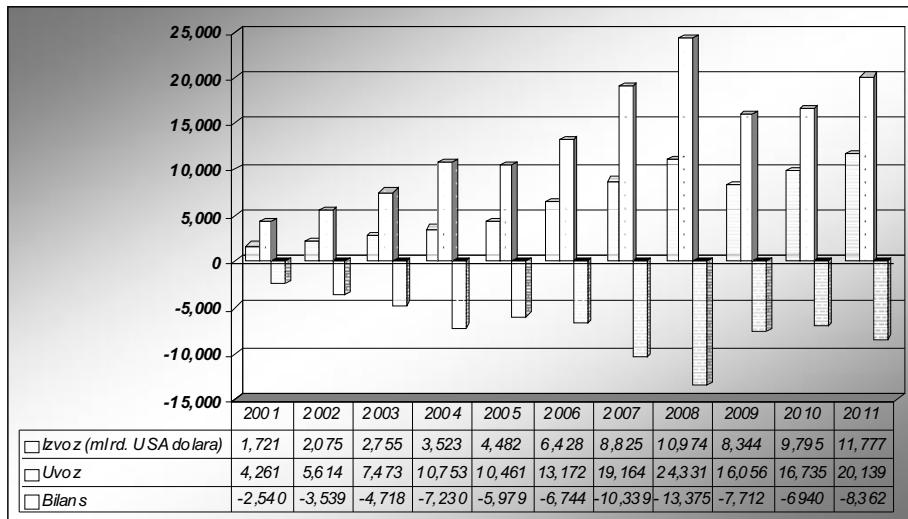
28 milijardi evra. Naravno da je veoma neizvesno da li će njegov realni pad iznositi 2% ili čak preko 3% odsto. Ako se tome doda pregled realnih tokova, (slika 2) vidi se da će DBDP Srbije u 2012. godini biti negde na nivou onoga od 2007. godine, tako da je Srbija u dosadašnjoj krizi izgubila čitavih pet godina potencijalnog razvoja.

Spoljnotrgovinski debalans

Nema sumnje da je najbolji pokazatelj konkurentske snage jedne privrede stanje njenog trgovinskog bilansa. Srbija, kao hronični problem, ostvaruje manjak izvoza u odnosu na izvoz.

Kratkoročno - ukupna spoljnotrgovinska robna razmena Republike Srbije za period januar-jul 2012. godine iznosi 17253,1 miliona dolara (pad od 5,0% u odnosu na isti period prethodne godine) ili 13388,9 miliona evra (porast od 4,0%) u odnosu na isti period prethodne godine. Iz Srbije je izvezeno robe u vrednosti od 6317,9 miliona dolara, što čini smanjenje od 7,7% u odnosu na isti period prethodne godine, a uvezeno za 10935,2 miliona dolara, što je manje za 3,3% u odnosu na isti period prethodne godine.

Svi pokušaji da se značajnije utiče na preokret ovog trenda (nakon 2004.) kao što je prikazano na slici 2, ostali su bez većih rezultata. Pri tome je pokrivenost vrednosti ukupnog uvoza vrednošću izvoza dospela jedva do 60% da bi opet ove godine za period I-VIII ta pokrivenost pala na 57%. Razume se da je

Slika 2. Ilustracija desetogodišnjeg trgovinskog deficitisa Srbije 2001-2011
(Podaci RZS)

to uzrokovalo i deficit bilansa tekućih plaćanja koji se kretao od 11-20% BDP. Konačni ishod ove neravnoteže je netodevizni odliv koji mora da se pokriva, ili sredstvima stranih investicija ili deviznim kreditima.

Javni i privatni dug

Javni dug Srbije, prema saopštenju Ministarstva finansija na kraju avgusta 2012. bio je 15,47 milijardi evra, što znači da je od početka godine povećan za oko milijardu evra. Ukupne direktnе obaveze Srbije iznosile su oko 13,06 milijardi evra, pri čemu je unutrašnji dug bio oko 5,62 milijardi evra, a spoljni dug 7,44 milijardi.

Ukupni spoljni dug Srbije već u oktobru 2011. dostigao je gotovo 25 milijardi evra, i bio je zá gotovo 4 milijardi veći nego krajem 2008. g. Međutim, privatno zaduženje stagnira ali se javni dug drastično povećava tek radi pukog prevladavanja finansijske i ekonomiske krize.

Zvanično, ukupan spoljni dug Republike Srbije je na kraju juna 2012. godine iznosio 24,1 milijardu evra i u odnosu na kraj marta 2012. povećan je za 18,0 miliona evra. Po osnovu deprecijacije evra tokom drugog tromesečja u odnosu na ostale valute zastupljene u strukturi spoljnog duga, spoljni dug je po-

rastao za 278,2 miliona evra. Spoljni dug javnog sektora povećan je za 376,4 miliona evra, dok je dug privatnog sektora smanjen za 358,4 miliona evra. Međutim, ima indicija da će, čak uz promenjenu metodologiju njegovog obračuna ukupni spoljni dug do kraja 2012. povećati za oko milijardu evra.

Udeo ukupnog eksternog duga u BDP Srbije već 2010. godine iznosio je skoro 85%. Sredinom 2012. prema Izveštaju NBS taj ideo smanjen je na oko 80% Međutim, ovaj procenat će se po svoj prilici povećati čak na blizu 90% tokom sledeće godine. Nivo zaduženosti nije preveliki ako se poredi sa pozicijom onih zemalja koje imaju dosta snažniju ekonomiju, ili pak onih koje su zapale u veliku evro-dužničku krizu kao što su Grčka, Italija, Španija... Međutim, iza Srpske države i duga ne стоји evropski monetarni sistem. Mnogo je veći problem servisiranje rate duga koja je već dostigla 14,5% BDP Srbije godišnje (podatak NBS od VI 2012). Takođe treba imati u vidu da su devizni izdřci po osnovu otplite spoljnog dugu u periodu jínufr-septembfr 2011. već dostigli čfk 2,95 milijfrdi evrf, tako da je iznos ove veličine prema premí vrednosti izvoza robe i usluga dostigro gotovo 35%, pri čemu se tolerfrntn grfnic nalazi na 25%.

Fiskalni deficit i stanje sistema

Ukupne indirektne obaveze na kraju avgusta 2012. bile su 2,41 milijardi evra. Fiskalni savet je tada, trenutni nivo javnog duga Srbije procenio na 56,5 odsto BDP-a, sa napomenom da će do kraja godine dostići, ili možda čak i prestići, 60 odsto BDP. Međutim, tendenciju intenzivnog i faktički nužnog porasta zaduženja se intenzivira što radi pokrića budžetskog deficitia za 2012. (rebalansirani deficit se procenjuje na 6,2% BDP, što to po aktuelnom kursu dinara iznosi blizu 2 milijarde dinara) kao i zbog kredita u energetici, infrastrukturi.

Međutim, toliki deficit, odnosno negativan tekući bilans javnih plaćanja nije zabeležen u Srbiji u poslednjoj deceniji. Javni dug koji raste neprekidno usled emitovanja deviznih i dinarskih državnih hartija od vrednosti, kao i usled komercijalnih kredita na isteku 2012. iznosiće definitivno više od 60% BDP, mada prema Zakonu o budžetskom sistemu i pravilima fiskalne odgovornosti javni dug Srbije ne sme da pređe 45 odsto BDP-a. Razume se da ta relacija zavisi i od stepenice na kojoj će se zaustaviti rast kursa evra i depresijacija dinara. Ako dinar nastavi sa daljim padanjem, situacija u pogledu "dužničkog ropstva" biće nepodnošljiva, a ako se kurs dinara ponosno zaustavi sa namerom da se pri inflaciji od preko 10% bude prinudno (intervencijama NBS) sa likovanjem bude zadržavao na "poželjnom" paritetu radi pokazivanja uspeha nove fiskalne

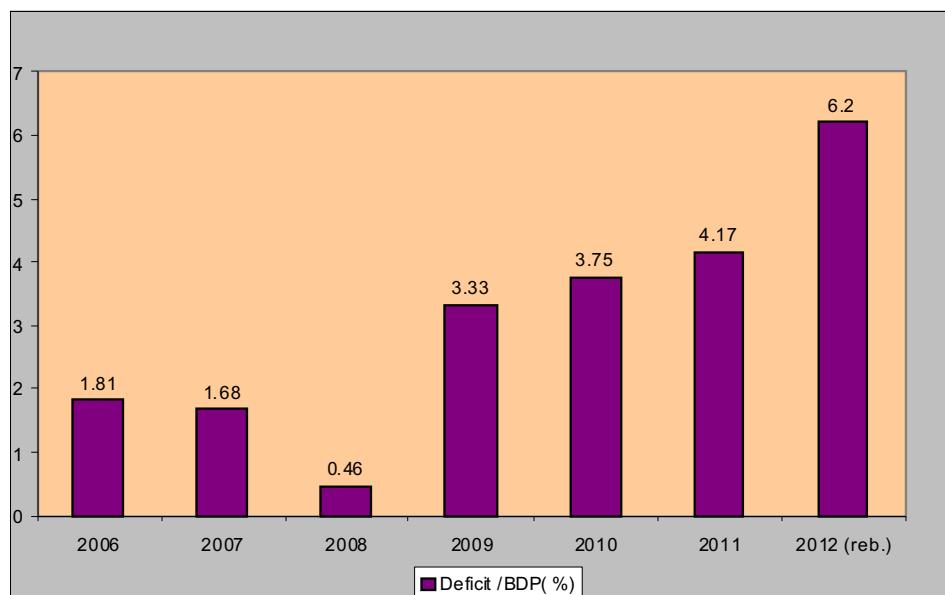
i monetarne vlasti, kao i Vlade u celini, onda je to samo uvod u sledeću katastrofu.

Stanje fiskalnog sistema i posredno javnog duga Srbije i kursa dinara, samo su pokazatelj karaktera ekonomskog sistema koji se zasnivao na nekoliko veoma bitnih makroekonomskih činjenica:

- prvo, osnova rasta srpske ekonomije bili su eksterni izvori koji su u toku krize presahli što se odrazilo ne samo na nominalni BDP, nego i na pokrivenost dinara koji je naglo izgubio veliki deo svoje prividne moći. Aprecijacija dinara, sa manjim prekidima, tekla je faktički permanentno od 2001. do 2010. godine. Taj proces pokazivao je prividnu rast standarda i realnih zarada koje su u vremenu lažnog prosperiteta rasle i do 15% godišnje.

- drugo, nedovoljna kontrola budžetskih rashoda dovele je do sledeća prava u potrošnji, kao i nepovoljne tendencije u pogledu odnosa penzionera i zaposlenih, naravno i socijalne potrebe usled pogoršanja uslova života kulminirale upravo kada je počelo naglo smanjivanje ekonomske aktivnosti i osipanje budžetskih prihoda.

- treće, nedostatak sredstava za pokriće ogromnih javnih rashoda, kao i deficit-a plaćanja tekućeg računa vodili su ka ubrzanim rastu eksternog duga. To je doveo u veoma nepovoljan položaj, ne samo privredu i građane zemlje, već i buduće generacije, pa i državu u celini.

Slika 3. Deficit u budžetu i Srbija u krizi (izvor: Vlada Srbije i Zakon o budžetu)

Privatni dug naglo je počeo da raste nakon 2003. godine kada su počele kreditne aktivnosti novih, uglavnom stranih banaka. To je, razume se došlo ne samo kao rezultat povećanja realnog dohotka već i aprecijacije dinara. Sve dok je bilo tako, odnosno do kraja 2008. godine, otplata rata kredita građana pa i preduzeća obračunata prema valutnoj klauzuli bila je sve povoljnija, ili je tako izgledalo. Nemogućnost servisiranja bankarskih kredita od strane privrede i države u trenutku nastaknka ovog teksta popela se na 19%.

Kada bi dolazilo do nagle deprecijacije dinara usled devizne krize pri nagnom padu zaposlenosti i dohotka, dolazilo je do sve drastičnijeg otkazivanja dužničkih obaveza, preuzetih po osnovu lizing aranžmana za vozila i mašine, kao i po kreditima za stanove. Samo do pre pet godina pred križu, krajem 2006 Spoljni dug: iznosio je 800 € po stanovniku a unutrašnji unutrašnji 216 €. U svakom slučaju ukupni dug po tadašnjem kursu dinara iznosio je ukupno manje od tri prosečne mesečne zarade. Međutim, porast zaduženja koincidirao je sa padom devizne protivvrednosti zarada, čiji je prosečni iznos pao na 360 evra. To znači da je u trenutku nastanka ovog teksta ukupni eksterni dug po stanovniku u Srbiji iznosi oko 3500 evra, što približno iznosi oko deset mesečnih neto zarada.

Druga logična posledica kolebanja kursa dinara su novi talasi inflacije koji vuku sobom ponavljanje ispita elementarne makroekonomске stabilizacije i čistih računa.

Zaposlenost, zarade i standard

Verovatno najveći socio-ekonomski problem Srbije je nedovoljna zaposlenost, koja je faktički posledica niske i nedovoljne, pa i nekonkurentne proizvodnje i sve slabije ekonomске aktivnosti. Stopa zaposlenosti, koja predstavlja procenat zaposlenih u ukupnom stanovništvu starosti 15 i više godina, u aprilu 2012. iznosila je 34,3 odsto, što je 1,9 odsto manje nego u aprilu 2011.

U Srbiji je sredinom 2012. bilo zaposleno svega 1,67 miliona ljudi, dok je broj penzionera samo neznatno manji, 1,66 miliona. Pri tome treba računati na ogromna izdvajanja iz budžeta (oko 13%) za dotiranja penzionog fonda koji već dugi niz godina nije samoodrživ. Sledeće pretnja koja proističe iz ove činjenice je kriza obaveznoe zdravstvene zaštite. Naime, čak preko 55000 privrednih subjekata ne plaća doprinose za zdravstveno osiguranje i poreze, tako da zaposleni u ovim preduzećima nemaju zdravstvenu zaštitu. Po tom osnovu iz Fonda zdravstvenog osiguranja izračunato je da su uplate zdravstvu bile manje čak za 400 miliona evra.

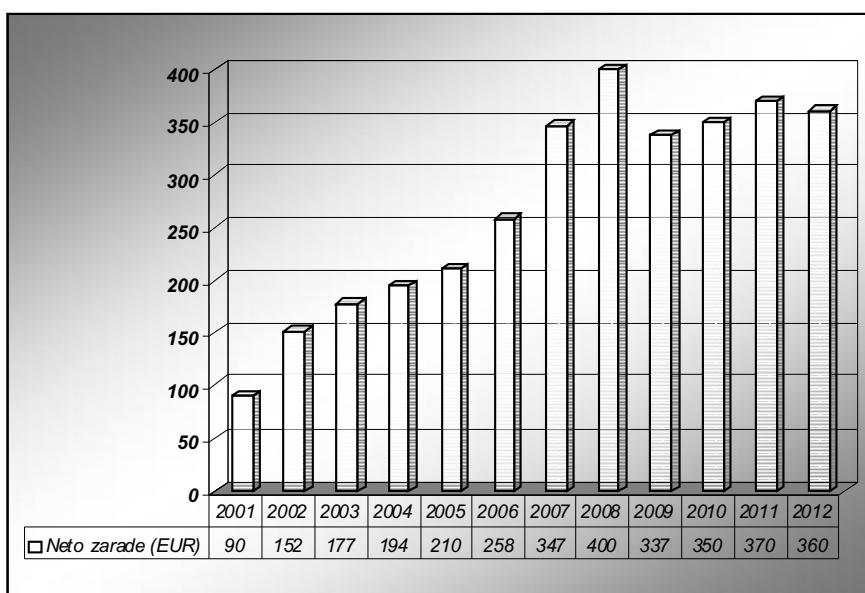
Stopa nezaposlenosti narasla je čak na 25,5%, što je 3,3 odsto više nego u istom mesecu prošle godine. Pri tome treba naglasiti da nezaposlenost u permanentnom porastu. Pri tome valja imati u vidu veoma nepovoljne demografske trendove (prosečna starost u Srbiji iznosi blizu 41 godinu, a depopulacija (odnosno negativan prirodni priraštaj permanentno traje od 2002. godine, smanjujući tako udeo mlađeg radno aktivnog, nešto zdravijeg i potencijalno produktivnijeg stanovništva u zemlji).

Dohodak stanovništva u krizi, bio je gotovo u permanentnom padu, nakon 2008. Taj pad ne može realistično da izrazi statistička računica realnih zarada. Razume se da je pad zaposlenosti i proizvodnje donosio stagnaciju ili pad realnih zarada, sve do početka 2012. Izborna godina pokazala je da paradoks političke potrošnje i lažnog porasta zarada nije prividan. Naime, prosečna zarada bez poreza i doprinosa isplaćena u periodu januar–avgust 2012. godine u Republici Srbiji, u odnosu na prosečnu zaradu bez poreza i doprinosa isplaćenu u periodu januar–avgust 2011. godine, nominalno je veća za 9,7%, a realno je veća za 4,5%. Prilično zabrinjava tretman zarada i zaposlenosti u novom križnom paketu vladinih mera, usvojenom u septembru 2012. Mada rast zarada neće pratiti inflaciju, u situaciji kada je deficit u budžetu na rekordno niskom nivou, Srbiji preti kriza javnog duga. Oni koji rade u privatnom sektoru o toj skromnoj povišici mogu samo da sanjaju. Naime, od početka krize bez posla je ostalo oko 400.000 onih koji su radili kod privatnika, a plate u tom sektoru su oko 40 odsto niže nego državne. Računica devizne protivvrednosti zarada takođe ne slika istinu o ovdašnjeg standarda. Naime u toku prve decenije XXI veka realne zarade su porasle tri puta, mada je njihova devizna protivvrednost neposredno pre krize pokazivala još intenzivniji rast. Sa svega 47 evra mesečno 2000. godine, prosečne zarade bez poreza i doprinosa, već u 2001 iznosile su 90 evra, da bi skočile su čak na 430 evra 2007. godine. To je rezultat između osatalog i apresijacije dinara (jačanje njegove kupovne moći u odnosu na prethodni devizni paritet usled sporijeg rasta kursa evra u odnosu na ovdašnju inflaciju) kao i činjenice da sa druge strane inflacija u evrozoni lagano dodatno nagriza realni kurs evra. Međutim, psihološki je dosta značio nešto dinamičniji rast zarada u njihovoј deviznoj protivvrednosti, naročito za građane koji su u većoj meri počeli da putuju u inostranstvo i kupuju trajna potrošna dobra iz uvoza. Međutim, na duže staze ta tendencija nikako nije mogla da bude dobra (na šta je već od 2001. godine upozoravao veliki broj ekonomista²) jer je podsticala uvoz, produbljivala trgovinski deficit i podsticala zaduživanje privrede i

2

M. Kovačević, LJ. Madžar, M. Prokopijević, P. Đukić i dr. U zborniku "Ekonomski politika 2001/2002: opšti privredni ambijent, poslovna klima i izgledi za restrukturiranje preduzeća i banaka", 4-5. decembar 2001, časopis "Ekonomski anali", tematski broj, januar 2002.

građana, pod uslovima devizne klauzule. Valutne krize dolazile kao su povremeni šokovi, kako za privredu tako i za građane. Međutim, upravljanje tzv. prljavo-slobodnim fluktuarajućim kursom dinara, bilo je i ostalo, a to se sada veoma jasno vidi) potpuno pogrešno i neodrživo. Zbog toga je nobelovac Krugman u nedavnoj poseto zvaničnicima ekonomske politike u Srbiji poručio, ne samo da se kriza ne može pobediti suvišnim restrikcijama potrošnje, (ono što oni sa posebnim zadovoljstvom podvlače) već i da je Srbiji neophodna brza devalvacija, čitaj realna deprecijacija dinara.

Slika 4. Dinamičan rast evro-zarada pre krize i njihov pad i stagnacija u krizi

A dešava se upravo obrnuto. Dinar je u momentu nastanka ovog rada, političkom voljom nosilaca monetarne i ostalih ekonomskih politika u odnosu na sopstvenu poziciju sredinom 2012. ojačao za skoro 7%.

Jedan deo odgovora u trenutnom rastu zarada leži u činjenici da se ponovo vodi proinflatorna politika tako da će, uz dejstvo troškova po osnovu pada dinara, definitivno, čak i prema očekivanjima NBS, ubrzo preći preko 10%. Naime, već u trenutku nastanka ovog teksta, potrošačke cene u avgustu 2012. godine, u odnosu na jul 2012. godine, u proseku su povećane za 1,6%. Potrošačke cene u avgustu 2012. godine, u odnosu na isti mesec 2011. godine, povećane su za 7,9%, dok su u odnosu na decembar 2011. godine povećane za 7,1%. Oktobarske cene u odnosu na prethodni mesec lako bi mogle da porastu

čak za 4%, što bi bio mesečni inflatorni rekord, kakav nije zabeležen više od deset godina unazad. Cenovni udari i lančana jesenja poskupljenja doneće mnogo više godišnje stope inflacije u narednim mesecima, tako da bi u prvoj polovini 2013. gmedugodišnji rast cena mogao opet dostići oko 15%. To bi moglo da deluje kao demotivisanju faktor izvoza.

Razume se da je zaposlenost je u permanentnom padu nakon 2008. godine dok nezaposlenost raste tako da je stopa nezaposlenosti sa oko 14% neposredno pre početka krize, dospela čak do 25, 5% u toku leta 2012. Dakle visoke stope rasta u većem delu prve decenije XXI veka nisu bile dovoljne da podignu značajno nivo proizvodnje i zaposlenosti. Tranzicioni jaz koji je za većinu zemalja u reformi prošao 2002. godine, u Srbiji još traje. Šta više, mnoštvo obaveza koje stoe pred Srbijom takve su kakve su izgledale još pre diše od deset godina. Ovdašnja privreda i ekonomski politika opet ponavljaju ispit iz održanja elementarne makroekonomski stabilnosti, a strukturne promene ostaju u "zavetru površne tranzicije" (European Commission, Brussels, 2012).

Ka lakšem prevladavanju krize: socijalno partnerstvo i kooperacija

Sve činjenice ekonomskog i socijalnog života u Srbiji govore da je mera ma ekonomski politike moguće samo delimično i kratkoročno popraviti stanje javnih finansija, ili pojedinih slojeva građana. U proizvodnji i zaposlenosti, investicijama i novim radnim mestima ne nazire se faktički nikakav boljšitak. Ne može ga ni biti u bliskoj budućnosti. Naime, prognoze rasta svetske privrede se smanjuju, Evropa u celini zaostaje u prevladavanju sopstvene institucionalne krize, čak i u pokušajima usvajanja križnih paketa dužnički najugroženijih privreda (Grčka, Italija, Španija, Portugal). Sledeće godine rast svetske privrede iznosiće svega 3,5% dok će Evropa i dalje beležiti stagnaciju ili minimalni rast.

Jugoistočna Evropa trenutno je u težem položaju nego ostatak Evrope. Globalna tražnja za ovdašnjim proizvodima i dalje će biti veoma niska. Proizvodnja će u Srbiji sledeće godine najverovatnije biti za koji procenat viša u odnosu na nivo iz 2012, ali treba imati u vidu da će zbog loših vremenskih okolnosti krajem zime, suše i požara, kao i povlačenja US Steela kao glavnog izvoznika iz Srbije, ovogodišnji rezultati proizvodnje i izvoza biti veoma loši, što bi značilo vrlo nisku polaznu osnovu za eventualni oporavak. Dakle, moglo bi se zaključiti da bi tek dvogodišnji uzastopni rast BDP u Srbiji od 3,5% - 4% u proseku mogao doneti početak dodatnog zapošljavanja i veoma lagano smanji-

vanje gotovo rekordne nezaposlenosti koja bi početkom sledeće godine mogla dostići 27%

Najava takve ekonomске politike koja konzervira stanje zaposlenosti u javnom sektoru po principu "dok traje kriza nema otpuštanja" je loše rešenje. Takvo je "već viđeno" u toku čuvenih Miloševičevih mera " dok traju sankcije nema otpuštanja " što se proteglo kroz beskrajne "prinudne odmore" i stanje u kome se nije znalo ko radi a ko ne radi. Ključni problem je što takve mere nisu bile oružane i što su konzervirala i uvećavale postojeće strukturne probleme.

Drugi je u tome što ne predstavljaju osmišljenu i usaglašenu strategiju predstavnika poslodavaca, sindikata i države. A i kako bi kada takve strategije još nema ni na pomolu, a sve što se u javnosti pojavljuje kao nova ekonomski i socijalna politika dolazi kao "poklon" navodno drugačije, ekonomski i socijalno prosvećene vlasti, koja je umesto kvalitetnog i permanentnog socijalnog dijaloga, ponudila varijantu "privrednog preporoda" koju je namenila svom ključnom savetodavnom organu, koji pored privrednih ministara okuplja i deo "podobnih" privrednika i eksperata, ali ne i predstavnika nezavisnih stručnjaka i sindikata.

To što je došlo do sveopštег razočarenja rezultatima prethodno potpisanih "socijalnog pakta" od strane sva tri socijalna partnera pri prvom susretu sa krizom (2008) ali sa prethodnim nosiocima ekonomске politike, ne bi trebalo da liši učesnike svakog novog pokušaja i tražnja rešenja novog socijalnog sporazuma. U dubokoj strukturnoj i sistemskoj krizi u kojoj se danas Srbija nalazi pomenuti "preporod" je nemoguća misija, a ključni prioritet je sprečavanje daljeg sunovrata, i koliko-toliko pravično preveniranje daljeg sunovrata i prevladavanje daljih i dubljih ekonomsko-socijalnih problema.

Od novih modela rasta kakvi su već viđeni i detaljističkih strategija koje obećavaju nova radna mesta i "brza i efikasna rešenja" za izlazak iz krize nema mnogo vajde, niti je bilo čak i kada je usvajana prethodna Strategija koja je faktički obezvređena u istoj godini u kojoj je i usvojena.

Međutim, nije dobro da zemlja bez ikakve strategije. Zato je ipak potrebno realistično sagledavanje strateških koordinata ekonomsko-tehnološkog i socijalnog razvoja Srbije, kako radi izlaska iz aktuelne krize, tako i radi onoga što sledi nakon toga. Elementarne ključne vrednosti i prioriteti ekonomije i društva u celini, kao i poželjni scenariji strukturnih promena morali bi se znati unapred, i definisati tako da je moguća njihova godišnja revizija u skladu sa posmenutim neizvesnostima i događanjima na globalnom i unutrašnjem planu.

Literatura

- Kovačević Mladen, "Da li postoji izlaz iz teške društvene i političke krize u Srbiji?", Savetovanje Društva ekonomista Beograda, Soko Banja 1,4, 15 jun 2012, "Ka novom modelu privrednog razvoja i zapošljavanja", Ekonomski vidici br.2, jun 2012, str. 145 -158
- Đukić Petar, "Ekonomski razvoj Srbije između novih modela i kontroverzne prakse, Savetovanje Društva ekonomista Beograda, Soko Banja 14, 15. jun 2012, "Ka novom modelu privrednog razvoja i zapošljavanja", Ekonomski vidici br. 2, jun 2012, str. -159 - 176.
- European Commission, Brussels, (2012) 10.10.2012swd 333 Final Mission Staff Working Document Serbia 2012 progress report. http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/sr_rapport_2012_en.pdf
- WEO (2012), World Economic Update Outlook, July 2012, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2012/update/02/index.htm>
- Crnobrnja Mihailo i Savet stranih investitora, FIC, red (2012), predlozi za poboljšanje poslovnog okruženja u Srbiji
- The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank (2012) <http://www.doingbusiness.org/~media/fpdkm/doing%20business/documents/profiles/country/srb.pdf>

Ovaj rad rađen je u okviru projekta "Modeliranje razvoja i integracije Srbije u svetske to kove u svetu ekonomskih, društvenih i političkih gibanja", evidencijski broj 179038, koji finansira Ministarstvo prosvete i tehnološkog razvoja Republike Srbije

ECONOMIC REGENERATION OF SERBIA AS „MISSION IMPOSSIBLE“: ECONOMIC POLICY AS THE METAPHOR FOR THE UNCERTAINTY

Abstract

As probably nowhere else, the power holders of any option in Serbia haven't been experiencing such a decline in the expectations when it comes to the creation of economic policy and development. Just in the last four years, or since October 2008 until October 2012, there have been many changes but none of them meant even a hint of a different positive approach to the economy and society in order to gain the minimal trust of a certain significant number of citizens.

The government officials and their advisors are expecting to revive economy by implementing new measures of the economic policy. It is, according to all current indicators, but also global and regional trends, for now "mission impossible". The revival is the category of a complete positive discontinuity, for which there are no structural assumptions, and especially no institutional and psychological assumptions of sufficient quality.

The economy and the citizens of Serbia will, one way or another, survive the current crisis. However, major problem concerns the long-term effects of that survival at the social, technological, institutional, and general civilization level. Will Serbia after the crisis maybe slip a few steps back in terms of market reforms, democratic principles and social organization, or will be painstakingly, step-by-step, building opportunities for sustainable economic growth and social development?

Key words: economic policy, poor expectations, trust, structural changes, psychological assumptions of growth , survival and overcoming the crisis, market reform, democratic principles, sustainable growth and development

*Dr Stevan Devetaković**

RAZVOJNE MOGUĆNOSTI AGROINDUSTRIJE SRBIJE

Rezime

U radu o razvojnim mogućnostima agroindustrije u Srbiji zbog nedostatka podataka nismo mogli da prikažemo postojeće stanje tokom bar desetak godina. Stoga smo pošli od raspoloživih postojećih ocena i oskudnih statističkih podataka. Ukažali smo na relativno povoljne raspoložive uslove i resurse za poljoprivredu, postojeću posedovnu strukturu zemljišta kao osnovne pretpostavke u agraru, te nedovoljno zastupljene uslužne delatnosti u ruralnom području zemlje. Prikazali smo ideo poljoprivrede i agrobiznisa u bruto domaćem proizvodu na različitim nivoima razvijenosti nacionalnih ekonomija. Prikazali smo maloprodaju pakovane hrane i njen ideo u svetskoj proizvodnji i potrošnji, produktivnost rada u agroindustriji po podsektorima, te produktivnost unutar oblasti proizvodnje prehranbenih proizvoda. Sve to smo upotrebili kao argumentaciju za drugačiju orientaciju čitave grupacije agrobiznisa na mikro, mala i srednja preduzeća, široko dislocirana u ruralna područja, komplementarna sa sitnim poljoprivrednim posedom koji preovlađuje i mogućnostima da se tako uveća zaposlenost, produktivnost, nivo dohotka (smanjenje siromaštva), stabilizaciju privrede, regeneraciju privrednih aktivnosti, te konsolidaciju regionalnog, ruralnog i ukupnog razvoja zemlje.

Ključne reči: poljoprivreda, agroindustrija, agoprerada, produktivnost, zaposlenost, reindustrializacija

Tokom obrade ove teme, želeli smo da najpre analiziramo postojeće stanje u sektoru koji bi potom bio predmet našeg daljeg promišljanja i ocene razvojnih mogućnosti u Republici Srbiji. Za realizaciju ove zamisli pokušali smo da prikupimo potrebne podatke o proteklom razdoblju od bar desetak godina ili iz neke aktuelnije analize koja je izvršena tako da obuhvati kretanje u periodu pre aktuelne svetske krize i/ili uključuje bar neke promene što su proizašle iz savremenih kretanja u privredi Srbije, njenom neposrednom i širem okruženju. Na našu veliku žalost ovakvi pokušaji nam nisu uspeli, pa ćemo se u oceni aktuelnog stanje osloniti na postojeće ocene i zapažanja, što se odnose bilo na celinu privrede zemlje ili neke njene za ovu oblast značajnije de-

*

Redovni profesor, Ekonomski fakultet u Beogradu, sdvtkovic1@open.telekom.rs

love, ali bez mogućnosti da proniknemo u njihovu statističku osnovu ili ih proverimo u više izvora.

Rečene postojeće ocene i zapažanja što se odnose na agrar u najširem smislu, najčešće se odnose na područje Vojvodine, uz istovremenu napomenu da ono čini najveći deo Regionala visokointenzivne poljoprivredne proizvodnje [Teritorija AP Vojvodine i severozapadni deo Centralne Srbije (Mačva)]. U ovom se regionu stvara preko četvrtine ukupnog bruto domaćeg proizvoda (BDP) Srbije, odnosno poljoprivreda na ovom prostoru učestvuje približno polovinom u BDP ove delatnosti u Republici. Republika Srbija se odlikuje relativno bogatim zemljишnim potencijalom. To se očituje i u odnosu raspoloživih poljoprivrednih površina prema ukupnom stanovništvu (0,69 ha per capita) na ovom području, a taj odnos je još povoljniji u Vojvodini (0,89 ha per capita). S druge strane, povoljan je odnos zemljiska kao osnovne prepostavke za proizvodnju prema aktivnima u ovoj oblasti, 9,55 ha po aktivnom poljoprivrednom stanovniku, odnosno 13,92 u Vojvodini. Zahvaljujući rečenom i ostalim činocima, krajem prethodne decenije (2009.) ostvarena je produktivnost rada u Vojvodanskoj poljoprivredi za nešto preko 30% veća od prosečne u Srbiji. Nаравно, u pitanju su proseci za pojedina područja ili celinu zemlje, ali valja imati u vidu da ni prostor unutar nje ili bilo kog pojedinačnog nije jedna homogena celina, već su i u njima prisutne značajne razlike između različitih delova.

Zahvaljujući povoljnijim prepostavkama za poljoprivrednu proizvodnju, u strukturi privrede Vojvodine, široko shvaćena oblast agrara učestvuje sa oko 29%. Ipak, najveće pojedinačno učešće ima industrija (oko 34%), dok je udeo građevinarstva relativno mali (4%)¹. Kako se iz rečenih podataka vidi sve ostale oblasti učestvuju sa ostatkom, približno jednom trećimon, pa se može izvesti zaključak da su uslužne delatnosti (tercijarni i kvartarni sektor) relativno malo zastupljene, odnosno tim pre i da su nerazvijene. Ukoliko bi se posmatrala njegova razvijenost samo u ruralnim područjima, takva je ocena još prisutnija, osobito oni njihovi delovi koji su neposredno povezani sa poljoprivredom, tako da joj vrše neophodne usluge, olakšavaju izlazak na domaće i međunarodno tržište. Iz upravo rečenog proizlazi da su trgovina i uopšte uslužne delatnosti uglavnom svedene na zadovoljavanje lokalnih potreba, vrlo često prostorno smeštene u veće urbane i/ili opštinske centre, te time ograničeno dostupne individualnim poljoprivrednicima i uopšte stanovništvu iz ruralnih sredina.

1

Na osnovu Operativni program razvoja poljoprivrede naročitim obzirom na prehrambenu industriju, CBD Strategies HU-SRB/0901/213/013, Mórahalom, 2011., str. 8. Izvor: www.btc-egtc.eu/files/.../mezgaz_ford-szerb.pdf (jul 2012.)

U strukturi ostvarenih izvoznih prihoda Vojvodine preko dve trećine učestvuje šest podsektora i oblasti. Među njima je vodeća industrijska prerada agrarnih sirovina, konzerviranje i priprema poljoprivrednih proizvoda za međufaznu i finalnu potrošnju (u čemu je naglašena uloga proizvodnje hrane) (30,4%), a po učešću slede – eksploatacija nafte i zemnog gasa (10,9%), proizvodnja hemikalija (8,9%) i hemijskih proizvoda (6,7%), metaloprerađivačka (5,8%) i tekstilna industrija (5,1%).² Proizlazi da privreda Vojvodine brojnim proizvodima, prevashodno industrijskim, aktivno doprinosi izvozu i odgovarajućim deviznim prihodima Republike Srbije po tom osnovu. Sem nabrojanih dominantnih u strukturi izvoza Pokrajine, u njenoj privredi značajno mesto zauzimaju još naftna i petrohemijska industrija. Tokom druge polovine prve decenije ovog veka neke od uobičajeno razmatranih grupacija beležile su različitu dinamiku – tako je najbrže rasla proizvodnja trajnih potrošnih dobara, sa značajnom razlikom nešto se uvećala i proizvodnja potrošnih roba („ne-trajnih“), te međufaznih proizvoda, izuzev energenata. S druge strane, tendenciju smanjenja pokazale su industrije kapitalnih dobara i proizvodnja energije. Na osnovu svega, ukupno uzev, ocenjeno je da se unekoliko uvećala i ukupna industrijska proizvodnja u Vojvodini.³

Razvoj industrijske prerade agrarnih sirovina, konzerviranje i priprema poljoprivrednih proizvoda za međufaznu i finalnu potrošnju, u čemu je posebno mesto podsektora Proizvodnja hrane, pića i duvana, može se reći da je uslovljen rastom primarne poljoprivredne proizvodnje. Rast poljoprivredne proizvodnje tokom dužeg prethodnog perioda omogućio je da se poveća deo prehrambene industrije i ostalih prerađivačkih kapaciteta za sirovine poljoprivrednog porekla koji su dimenzionirani prema veličini i potrebama unutrašnjeg tržišta u nacionalnoj ekonomiji u vreme njihove izgradnje. Međutim, raspadom zemlje i dekompozicijom jedinstvene privrede SFRJ, ulaskom u proces tranziције i ostalim problemima što su se doticali nacionalne ekonomije i neposrednog okruženja zemlje, te zbog sankcija međunarodne zajednice, došlo je do značajnih promena u svim aktivnostima, pa i transformacija u strukturi izvora društvenog proizvoda (prehrambena industrija je dostigla deo od preko jedne trećine u ukupnoj industrijskoj proizvodnji početkom ovog veka). Pad primarne poljoprivredne proizvodnje neposredno je uticao na korišćenje kapaciteta prehrambene industrije, a tome je doprinosila i svojinska transformacija u

2

Ibidem.

3

Hungary-Serbia IPA Cross-border Co-operation Programme, Programming document for the programming period 2007-2013., CCI: 2007 CB16 IPO 004 Final. Izvor: www.nfu.hu/.../Programming%20Document%20HU-SRB%20IPA% (jul 2012.)

industriji uopšte, pa i u onom njenom delu čija se proizvodnja zasniva na agrarnim sirovinama.

Prema tome, može se oceniti da izgrađenost i stepen opremljenosti prehrambene industrije u Vojvodini, kao agrarno najrazvijenijem regionu Srbije, uglavnom nije ograničavajući činilac rasta poljoprivredne proizvodnje i njenog preusmeravanja u pravcu povećanja proizvodnje industrijskog bilja, povrća, voća i mesa. Ipak valja istaći i činjenicu da je izgrađenost i stepen opremljenosti prehrambene industrije vrlo različit. U drugoj polovini prethodne decenije najviše je investirano u industriju ulja, piva, mleka, konditorskih proizvoda i industriju za preradu vode, dok su manja ulaganja i tehnološko zaostajanje u industriji za preradu šećera, mesa, voća i povrća.⁴ Ono što u ovoj oblasti predstavlja problem je da neprekidno postoji relativno nizak stepen korišćenja kapaciteta prehrambene industrije (30%-50%). Najviše se koriste kapaciteti za proizvodnju mineralne vode, uljare, mlinovi, industrijski objekti za preradu voća i povrća, za proizvodnju konditorskih proizvoda, pivare, mlekare i šećerane, dok su u znatno manjem procentu iskorišćene postojeće fabrike za preradu stočne hrane i klanice. Ekonomski posledice niskog korišćenja postojećih kapaciteta uopšte, pa i u prehrambenoj industriji, ogledaju se u visokim fiksnim troškovima po jedinici proizvoda, što znači neefikasnost u poslovanju i nisku konkurentnost na domaćem tržištu ili prilikom izvoza.

Na osnovu izrečenih ocena i izloženih podataka, nameće se kao zaključak zalažanje za uspostavljanje prisnije/tešnje veze između primarne poljoprivrede, podsektora proizvodnje hrane, pića i duvana i ostalih oblasti ili grana koje za predmet rada imaju poljoprivredne proizvode. To naravno ne znači da se u obe oblasti zadrži postojeća struktura i kapaciteti, pa da se na osnovu njih one tešnje povezuju jer je ovo praktično neostvarivo. Međutim, ostajemo na stanovištu da je industrijska prerada agrarnih sirovina, konzerviranje i priprema poljoprivrednih proizvoda za međufaznu i finalnu potrošnju, u čemu je posebno mesto podsektora Proizvodnja hrane, pića i duvana, u daljem izlaganju čemo je skraćeno nazivati agroprerada, veoma značajna bilo sa stanovišta izvoza (netradicionalni pristup njihovoj ulozi u razvoju) ili zadovoljenja potreba domaćeg tržišta (povećava se porastom stanovništva i/ili njegovom urbanizacijom). Jednovremeno, ona je bitna za uvećanje dohodata ili stvaranje novih radnih mesta, odnosno zadržavanje stanovništva u ruralnim područjima nerazvijenih ili zemalja u razvoju uopšte. Kada kažemo da je orientacija u pravcu agroprerade i njenog usaglašavanja sa primarnom poljoprivredom razvojno znač-

4

Nacrt strategije ruralnog razvoja 2010–2013, Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva, Beograd, 2009., str. 9.

ajna, onda imamo u vidu savremene svetski konstatovane tendencije dinamike i promena strukture razmene prehrambenih proizvoda.⁵ S druge strane, domaće tržište Srbije se već dosta dugo vremena ne povećava po osnovu rasta stanovništva, naprotiv, ukupno stanovništvo opada, ali se tražnja za prerađenim poljoprivrednim proizvodima sve više povećava po osnovu urbanizacije, odnosno populacionog pražnjenja, osobito izraženog u brdsko planinskom području Centralne Srbije, mada takvog kretanja nije pošteđena ni Vojvodina, prvenstveno njen istočni deo. Izloženi trend rasta urbanizacije, iako usporeno, i danas možemo konstatovati, mada je tokom protekle dve decenije bilo povremeno i suprotnih kretanja, u nekim delovima zemlje.

Rečeno kretanje u pravcu razmene proizvoda agroprerade na svetskom tržištu, odnosno u pojedinim grupacijama zemalja, prema uobičajenoj podeli sa stanovišta dostignutog nivoa razvoja kakva se vrši u klasifikaciji Svetske banke, potvrđuje da je to perspektivan pravac razvoja i u budućnosti.

Tab. Pakovana hrana⁶ – rast maloprodaje, udeo u svetskoj proizvodnji i potrošnji

Grupa zemalja	Maloprodaja per capita 2002. (US\$)	Ukupan rast maloprodaje 1996-2002. (procenata)	Udeo u svetskoj proizvodnji hrane 2002.	Udeo u svetskoj potrošnji hrane 2002.
			(zbirno % za grupu zemalja)	
Visoki dohodak	979	3,2	28	19
Viši srednji dohodak	298	8,1	13	11
Niži srednji dohodak	143	28,8	40	41
Nizak dohodak	63	12,9	19	29

Izvor: Gehlhar and Regmi (2005) and FAO, FAO Statistical Yearbook 2004. Navedeno na osnovu John Wilkinson and Rudi Rocha, op. cit., str. 8.

5

Ceni se da je početkom dvehiljaditih godina oko 80% u ukupnoj svetskoj trgovini prehrambenim proizvodima učestvovala prerađena hrana, te da ovaj trend više nije samo karakteristika razmene između razvijenih ekonomija, već i onih manje razvijenih, pa čak i najnerazvijenijih zemalja u svetu. Na osnovu: John Wilkinson and Rudi Rocha, *AGRI-PROCESSING AND DEVELOPING COUNTRIES*, November, 2006, Executive Summary, p. 1-2

6

Autori napominju da je za potrebe ove analize izvršeno prilagođavanje podataka u svim zemljama za koje su raspolagali tako što su isključeni piće i duvan iz odgovarajućeg podsektora prema Međunarodnoj standardnoj industrijskoj klasifikaciji [(ISIC), revizija 3], tj. podsektora (15)

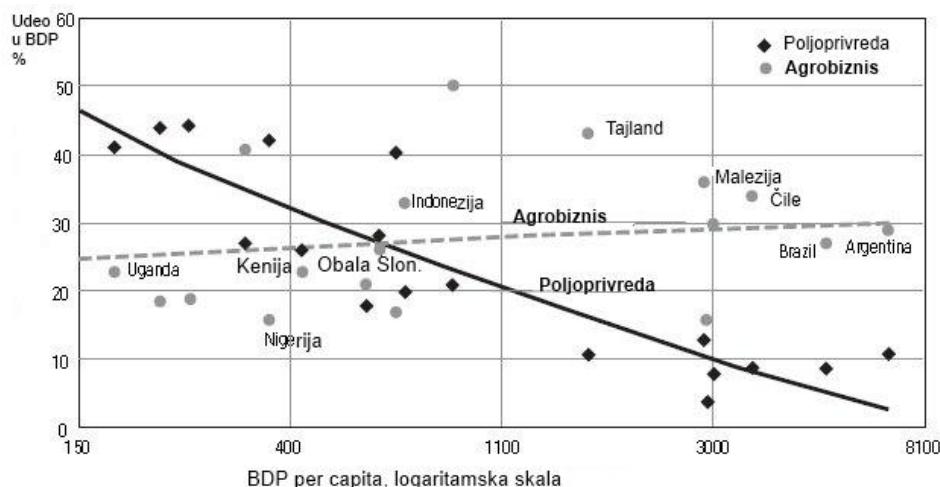
Proizlazi da je ukupan rast maloprodaje pakovane, a to znači manje ili više i prerađene hrane na prelazu iz dvadesetog u dvadesetprvi vek, bio generalno iznad nivoa rasta BDP i dinamike stanovništva, što se posebno odnosi na grupacije zemalja sa nižim srednjim dohotkom, a odtvaren je i u ekonomijama sa niskim dohotkom. S druge strane, na osnovu prikazanih udela u svetskoj proizvodnji, odnosno potrošnji hrane vidi se nepodudarnost ovih dvaju stavki. U razvijenijim zemljama uočavamo znatno veći, odnosno veći udeo u svetskoj proizvodnji nego u potrošnji hrane, dok je u zemljama sa nižim srednjim dohotkom, a naročito u nerazvijenim ovaj raskorak manje ili više u korist udela u svetskoj potrošnji hrane. Takvi su odnosu uspostavljeni uprkos činjenici da je u grupaciji zemalja sa visokim dohotkom maloprodaja per capita 15,5 puta veća od odgovarajuće u privredama sa niskim dohotkom. U obe podgrupe zemalja sa srednjim dohotkom udeli u svetskoj proizvodnji i potrošnji se ne razlikuju značajnije, ali ipak one sa višim srednjim dohotkom za dva procentna poena više participiraju u proizvodnji nego u svetskoj potrošnji hrane.

Do gotovo istovetnih zaključaka iz analize provedene za poslednje tri decenije prošlog veka došli su i autori koji su se bavili strukturom izvoza iz ugla zastupljenosti prerađene hrane u odnosu na ostale industrijske proizvode. Oni su prvenstveno imali u vidu grupaciju sa srednjim dohotkom, pre svega privreda sa višim srednjim dohotkom, a uz ne velike razlike ocene se odnose i na one sa nižim. Iz tih istraživanja se vidi da je u njihovom izvozu bila sve zastupljenija industrijija. Međutim, za razliku od ostalog industrijskog izvoza u čijoj vrednosti je dosta visoko učešće uvozne komponente, to nije slučaj sa onim delom izvoza koji se tiče prerađene hrane. Upravo zato se može oceniti da su ukupno veći neto izvozni, pa time i razvojni efekti orientacije na izvoz prerađene hrane. S druge strane, procenjuje se da je takva orijentacija istovremeno radno intenzivnija od prerađivačkih industrijija zasnovanih na nepoljoprivrednim sirovinama, te pozitivno deluje i na ukupnu zaposlenost. Sem toga, privrede u razvoju koje su imale više stope rasta izvoza prerađene hrane, pokazale su jednovremeno tendenciju viših stopa rasta i celokupnog industrijskog izvoza, što znači podudaranije su grupaciji zemalja sa višim srednjim dohotkom.⁷

Među spoljnim činiocima koji deluju na rast proizvodnje i razmene prerađene hrane je i transnacionalizacija prehrambene industrije, koja se javlja kao logična posledica opadanja tražnje za neprerađenim poljoprivrednim proizvodima (poljoprivrednim sirovinama) i sve veće zainteresovanosti da se širi proizvodnja u manje razvijene zemlje, te obezbeđuje „zatvoren“ i kontrolisan lanac od proizvodnje sirovina, njihove prerađe i skladištenja, pa sve do

realizacije krajnjem potrošaču, zatim prevazilaženja carinskih i necarinskih barijera, te novih zdravstvenih, envajronmentalnih i drugih standarda koji se odnose na međunarodnu, ali i dosta brzo rastuću domaću trgovinu, osobito u grupaciji zemalja sa nižim srednjim dohotkom.

Sem toga, aktuelni razvojni tokovi, krajem prošlog, odnosno početkom ovog veka, dovode i do promena u unutrašnjoj strukturi izvora bruto domaćeg proizvoda (BDP), kako se to može videti iz :

Grafikon 1. Udeo poljoprivrede i agrobiznisa u BDP

Izvor: World Bank Databases, 2007. – World Development Report 2008, p. 136.

Kao što se vidi na grafikonu, udeo poljoprivrede u formiraju bruto domaćeg proizvoda zemlje sa najnižim BDP per capita je preko dve petine (41%), a kad se tome doda doprinos agrobiznisa (dodata vrednost prerađivačkih industrija za poljoprivredne sirovine, zatim trgovine i distribucije agrarnim proizvodima i sirovinama) dolazimo do udela od preko tri petine (oko 63%) što nesumnjivo opredeljuje karakter privrede ovih zemalja. Sa razvojem, odnosno posmatranjem zemalja u sledećem razvojnem intervalu (400-1100 \$ pc) smanjuje se doprinos poljoprivrede, a istovremeno se uvećava udeo agrobiznisa u strukturi izvora BDP. U sledećoj grupaciji ekonomija prema razvijenosti (1100-3000\$ pc) nastavlja se tendencija opadanja učešća poljoprivrede, ali jednovremeno se uočava dosta visok udeo agrobiznisa u stvaranju bruto domaćeg proizvoda. Konačno, među razvijenijim zemljama (3000-8100 \$ pc) opada udeo poljoprivrede uz jednovremeno dosta visok udeo agrobiznisa u strukturi izvora bruto domaćeg proizvoda.

Prema tome, možemo zaključiti da je opšta tendencija smanjenja udela poljoprivrede u stvaranju bruto domaćeg proizvoda, ali uz održavanje dosta višokog učešća agrobiznisa što ocenjujemo da je veoma značajno sa stanovišta razvojne orientacije zemalja ili regiona koji raspolažu relativno povoljnim prirodnim uslovima i resursima za razvoj primarne poljoprivredne proizvodnje, te na osnovu nje „nadgradnje“ koju nazivamo agrobiznis.⁸

Upravo iz prethodno rečenog smatramo da valja izvući osnovni zaključak za razvoj agroindustrije (prerađivačkih industrija za sirovine što potiču iz poljoprivrede) tokom procesa reindustrializacije Vojvodine, pa i čitave Srbije, tj. da ona predstavlja veoma značajan razvojni potencijal sa stanovišta same poljoprivrede. Prvenstveno imamo u vidu moguće unapređenje njene produktivnosti i konkurentnosti. Takva orijentacija bi trebalo da rezultira i uvećanjem svih makroekonomskih agregata, a posebno bruto domaćeg proizvoda, neto nacionalnog dohotka, odnosno dodate vrednosti u ukupnoj privredi regiona, a potom osnovu i rešavanju ili bar zaustavljanju daljeg produbljavanja i nekih od aktuelnih problema proizašlih iz prethodno provođenih obrazaca razvoja, odnosno izvršenog procesa tranzicije – zapošljavanja, siromaštva, depopulacije ruralnih područja, pa ih čak preokrene u postepenu njihovu revitalizaciju zadržavanjem mладог, vitalног и odgovarajuће obrazovanog stanovništva u ruralnim područjima gde bi nalazilo perspektivu zapošljavanja i obezbeđivanja zadovoljavajućeg životnog standarda, materijalnog i društvenog.

Kada kažemo da je orijentacija na agroindustriju tokom procesa reindustrializacije Vojvodine značajan potencijal sa stanovišta same poljoprivrede, imamo prvenstveno u vidu činjenicu da je u ovom regionu, kao uostalom u čitavoj Republici Srbiji, karakteristična dominacija sitnih, individualnih poseda nedovoljnih da produktivno zaposle pojedinačno domaćinstvo koje se bavi samo primarnom poljoprivrednom proizvodnjom. Stoga valja stvarati uslove da se u okviru brojnih poljoprivrednih gazdinstava, naravno koja su za to zainteresovana, formira najpre mikro prerađivačka jedinica u kojoj bi se vršila dalja prerada – bilo samo sortiranjem, pakovanjem, odnosno pripremom kako bi se olakšavala realizacija na tržištu. Sledeće usmerenje tih mikroprađivačkih jedinica je da se u njima vrši savremena prerada do finalnih proizvoda prvenstveno na osnovu sopstvene primarne proizvodnje ili objedinjeno za više domaćinstava, sa ciljem da se osvoji savremena tehnologija prerade, dođe do odgovarajuće tehničke opremljenosti i primene savremeni postupci obrade. Za ovo

8

Ovde kao kuriozitet navodimo da je u SAD krejem prošlog i početkom ovog veka poljoprivreda učestvovala samo sa 1% u stvaranju BDP, a istovremeno je agrobiznis do prinosio ovom makroekonomskom agregatu sa oko 13% što znači da je trinaestostruko veći doprinos aktivnosti kojima je poljoprivreda izvor predmeta rada od nje same.

drugo usmerenje – razvoj mikro, malih i srednjih agroindustrijskih kapaciteta, neophodno je stvoriti i određene elemente ekonomske infrastrukture koja se podrazumeva kao neophodna za praćenje, kontrolu i akreditovanje od strane međunarodno priznatih, ovlašćenih državnih i/ili nezavisnih institucija. Na takav način, omogućuju se nastup prema zahtevnijim i organizovanim kupcima ili ulazi u asocijaciju malih proizvođača kako bi se formirao klaster sa komplementarnim subjektima i delatnostima, pa i sa većim trgovinskim lancima preko kojih je omogućena šira realizacija na domaćem tržištu i potencijalno lakši nastup najpre u okruženju zemlje, a onda i šire. Na takav način bi se razvijao lanac prevashodno interesno organizovanih sitnih poljoprivrednih proizvođača čija bi se ekonomska snaga povećavala samim proširenjem aktivnosti izvan primarne proizvodnje, stvarali zdravi ugovorni međusobni odnosi, uvodili elementi dugoročne orijentacije proizvodnje, koordinacije kroz zajednički nastup, usmeravanje i planiranje, na strani ekonomskih subjekata, a istovremeno ovoj grupaciji gazdinstava/prerađivača koji nisu dovoljno veliki i ekonomski snažni da sami organizuju postupke verifikacije kvaliteta, utvrđivanja odgovarajućih standarda zaštite i proveravanje primenjenih postupaka kroz akreditovane institucije, bilo za podizanje i/ili dokazivanje kvaliteta proizvoda namenjenih domaćem, odnosno inostranom tržištu.

Jednovremeno sa razvojem agroindustrija, odnosno čitavog agrobiznisa, valja očekivati i tržišne podsticaje za samu primarnu poljoprivrodu. Najpre povećanjem mogućnosti prodaje proizvedenog kroz rast tražnje, zatim njeno usmeravanje na više nivoje kvaliteta proizvoda i njihovog prilagođavanja potreba ma/zahtevima agroprerade, a za očekivati je da to i samo deluje na rast prihoda i ekonomsko snaženje poljoprivrednih gazdinstava. Naravno, da je sve to povezano i sa primenom novih tehnologija i njihovim stalnim usavršavanjem da bi se pratili zahtevi sve probirljivijeg domaćeg, te osobito izvoznih tržišta.

Produženje procesa u poljoprivrednim gazdinstvima na pripremu proizvoda za tržište ili dalju preradu agrarnih sirovina sve do finalizacije proizvodnje, ekonomski se prvenstveno odražava na povećanje godišnjeg fonda radnih sati, uvećanje raspoloživog dohotka i porast produktivnosti rada svakog učesnika u procesu. Naravno, to se neće postići linearno i ujednačeno bez obzira na to u koju se oblast prerade agrarnih sirovina domaćinstvo usmerava. Za potvrdu ove konstatacije poslužićemo se uprosećenim podacima po pojedinim grupama zemalja (uglavnom s početka veka). Tab. 3.

Ono što se iz podataka bez bilo kakvih rezervi može uočiti je da prosečna produktivnost u industriji kao celini daleko nadmašuje vrednosti ostvarene u poljoprivredi za sve tri grupe zemalja. Dodata vrednost po radniku–produktivnost rada u svim podsektorima agroindustrije takođe je znatno veća nego u pol-

joprivredi, mada i sama nije ujednačena niti u jednoj od posmatranih skupina zemalja. Među njima najproduktivnija je prerada duvana, koja značajno nadmašuje i ukupnu produktivnost u industriji (za oko 5 do preko 7 puta), pa je onda prirodno da tim pre daleko nadmašuje dodatu vrednost po radniku u poljoprivredi. U grupi zemalja sa niskim dohotkom najnižu produktivnost je imao podsektor tekstil, a u ostale dve grupe to je bila industrija drveta i proizvoda od drveta.

Tabela 3. Produktivnost rada⁹ u agroindustriji po podsektorima

Grupa zemalja	Hrana i piće*	Duvan*	Tekstil*	Drvo i proizvodi*	Papir i papirni proizv.*	Guma i plastika*	Ukupno industrija*	Produktivnost u poljoprivr.*
Nizak dohodak	5 280	25 270	2 437	3 716	4 737	5 865	5 020	344
Niži srednji dohodak	11 644	56 968	5 597	4 627	15 021	7 270	10 337	2 107
Viši srednji dohodak	21 753	169 130	13 787	11 836	27 761	19 056	23 529	5 126

* UNIDO Industrial Statistics Database 2005 for agro-processing data with respective year, in current US \$

** World Development Report (WDR) 2008, data for 2001-2003, US \$ 2000 prices.

Prema: Agro-industries for Development, edited by Carlos A. da Silva ... [et al.], FAO and UNIDO, by arrangement with CAB International, 2009, p. 55.

Ukoliko se, analogno prethodno prikazanom, usredsredimo samo na oblast proizvodnje prehranbenih proizvoda, za koju se može reći da se najšire oslanja na poljoprivredu, videćemo da se iza iskazanih proseka u prethodnoj nalaze značajne razlike po relativno homogenijim grupama grana, mada svaku od njih određuju specifičnosti koje utiču/opredeljuju da postoje razlike i unutar njih, ali kako ne raspolažemo podrobnjim podacima moramo se zadovoljiti onima u sledećoj .

9

Dodata vrednost po radniku, prosek u tekućim US dolarima

Tabela 2. Produktivnost unutar oblasti proizvodnje prehranbenih proizvoda

Zemlje	Prerada mesa, ribe, voća, povrća i masti	Mlekarstvo	Žitarice	Ostalo: pekare, testenine, čokolada	Ukupno deo podsektora hrane
Nizak dohodak	3 830	9 418	6 388	4 395	4 937
Niži srednji dohodak	15 941	21 090	15 587	10 605	15 083
Viši srednji dohodak	18 023	21 855	28 308	17 919	18 296
Visoki dohodak	46 675	71 439	87 569	61 433	55 408

Na osnovu UNIDO Industrial Statistics Database 2005

Prema istom izvoru kao , str. 56.

Upoređivanjem podatka o prosečnoj produktivnosti u industrijskoj proizvodnji prehrambenih proizvoda zemalja sa niskim dohotkom sa odgovarajućim podatkom za ukupnu industriju u , možemo konstatovati da su oni bitnije ne razlikuju, što znači da je upravo ova grupacija sa pojedinačno najvećim udelom u stvaranju dodate vrednosti, već svojim osobinama najznačajnije opredeljuje i ukupnost njihovih ekonomija. Na višim nivoima dohotka kao izraza razvijenosti, u ostalim navedenim grupacijama zemalja, prosečna dodata vrednost po radniku u ukupnoj industriji nadmašuje odgovarajući iznos u industrijskoj proizvodnji prehrambenih proizvoda, s tim što je najveća razlika ovih pokazatelja u zemljama sa višim srednjim dohotkom. Među posmatranim grupama grana najvišu produktivnost beleži mlekarstvo u skupovima zemalja sa niskim i nižim srednjim dohotkom, odnosno industrija što prerađuje žitarice kod ekonomija sa višim srednjim i visokim dohotkom. Slična je situacija i sa najnižom produktivnošću među posmatranim industrijama. Prerada mesa, ribe, voća, povrća i masti imala je najnižu produktivnost rada u zemljama sa niskim dohotkom, kao i u onima sa visokim dohotkom. U obe pogrupe zemalja sa srednjim dohotkom minimalnu produktivnost je ostvarivala grana koja obuhvata ostale prehrambene proizvode (hleb, pecivo, kolači, keks, testa, šećer, začini, prerada čaja i kafe). Navedeni iznosi produktivnosti rada u prehrambenim industrijskim granama interesantni su i mogu se primeniti u pripremi i oceni novih projekata. Tu prvenstveno mislimo na ocenu njihove ekonomske opravdanosti sa aspekta projektovane produktivnosti rada pri izgradnji novih kapaciteta. Time bi se izvršila bar orijentaciona upoređenja očekivanih vrednosti sa uprosećenim podacima koji su poslednji dostupni, te na osnovu toga dala nešto

objektivnija procena, a posredno ocenio tehnološki nivo i ostala svojstva što iz toga proizlaze.

Pored argumenata vezanih za produktivnost rada, sledeći značajan se odnosi na rast zaposlenosti u ruralnim sredinama u kojima se razvoj usmerava ka mikro, malim i srednjim preduzećima agroindustrije, pa i čitave grupacije agrobiznisa. Najpre, takva orijentacija znači neku vrstu komplementarne delatnosti sa sezonskim karakterom proizvodnje u pojedinim granama poljoprivrede, kako smo to već istakli, a to znači potpunije iskorišćenje postojeće radne snage, posebno u gazdinstvima sitnih poljoprivrednih proizvođača. Uz to se stvaraju mogućnosti produktivnog zapošljavanja i dodatne radne snage bilo povremeno ili trajno, u skladu sa tehnološkim zahtevima agroprerade. S tim u vezi, reindustrializacija u pravcu agroprerade deluje i na unapređenje znanja i primenjenih postupaka u poljoprivrednoj proizvodnji koja joj prethodi u lancu, a po svoj principi utilče na izvesnu specijalizaciju, odnosno podelu rada među poljoprivrednim gazdinstvima da bi se na svakom od njih održao neophodan plodore i istovremeno prerađivački kapaciteti obezbedili dovoljnim količinama primarnih poljoprivrednih proizvoda. Ovo svakako deluje i na difuziju savremenijih proizvodnih znanja, povećan interes za njihovo usavršavanje i stalno unapređivanje, te jačanje preduzetničkog duha koji je dugo vremena u uslovima ograničenog delovanje tržišta i državne monopolizacije otkupa bio gotovo potpuno zamro među individualnim poljoprivrednicima u zemlji čiji je sastavni deo bila i Republika Srbija.

Veća zaposlenost u ruralnim područjima delovaće svakako i na promene, odnosno rasta nivoa dohodaka u ruralnim sredinama. Naime, realno je očekivati da će se u uslovima više produktivnosti, te većeg broja proizvodno zaposlenih i izvan primarne poljoprivrede, u ruralnim sredinama postepeno povećavati zarade u mešovitim domaćinstvima (poljoprivreda/agroprerada, odnosno agrobiznis) ili onima koji su u ruralnim sredinama zaposleni samo u nepoljoprivrednim aktivnostima. Na taj način će se stvarati uslovi za veća primanja, brojnija radna mesta za stručnu radnu snagu koja će moći da primeni svoja raznovrsna znanja prvenstveno u agropreradi, pa i čitavom agrobiznisu što se tu formirao, odnosno ostalim aktivnostima koje prate ukupan razvoj ruralnih sredina. Sve su to elementi kojima bi trebalo da se menjaju/rastu prilivi sredstava u fondove lokalne samouprave, pored ekonomske upotpunjaje celokupna socijalna i društvena infrastruktura, pa se po tom osnovu uvećava i obogaćuje životni standard stanovništva koje živi na ovim područjima.

Podrazumeva se da su sve to elementi koji bi u svom ukupnom delovanju trebalo da doprinesu smanjenju siromaštva u ruralnim sredinama, koje se u procesu tranzicije upravo tu značajno povećalo, kako u zemlji kao celini tako i u

Vojvodini kao njenom razvijem regionu. Sem toga, novi talas porasta siromašnih u čitavoj Republici Srbiji ponovo je pokrenut 2009. i posebno 2010. godine, a značajno je naglasiti da teritorijalni razmeštaj siromašnih pokazuje nadprosečnu ugroženost stanovništva izvan gradskih centara [13,6%, tj. za 4,4 procentna poena iznad prosečne u zemlji (9,2% u 2010. godini)]. O svetskim iskustvima u smanjenju siromaštva na osnovu na poljoprivredi zasnovanih malih i srednjih preduzeća govore i brojni savremeni izvori u literaturi.¹⁰ Doduše nije se može prigovoriti da za primere uzimaju zemlje iz Južne Amerike, Azije i Afrike koje su iskustvom pokazale da se mogu aktivirati potencijali na poljoprivredi zasnovanih malih i srednjih preduzeća za uvećanje dodate vrednosti, stvaranje novih radnih mesta, uvećanje prihoda u samoj poljoprivredi ili aktivnostima koje se na nju nadovezuju, zatim povećanu sigurnost hrane, te po svim osnovama to znači rast životnog standarda u ruralnim područjima, odnosno smanjenje siromaštva.

Razvoj prvenstveno agroprerade i agrobiznisa u celini može imati čak strateški značaj u stabilizaciji čitavih privreda, a osobito onih njihovih regiona gde postoje povoljni prirodni uslovi i izvori za primarnu poljoprivrednu proizvodnju. U privredama koje su doživele proces tranzicije prema tržišnim ekonomijama, rečene aktivnosti imaju poseban značaj iz više razloga od kojih ćemo ovde izdvojiti i pomenuti – regeneraciju izvesnih ekonomskih aktivnosti koje su se duže ili kraće vreme razvijale u uslovima zatvorenih tržišta bez konkurenциje (ili je ona bila vrlo ograničena), a uz najčešće vrlo izražene disparitete cena na štetu primarne poljoprivrede. Pošto su favorizovani državni (društveni) ekonomski subjekti prema privatnim, posebno je to bilo izraženo na relaciji poljoprivreda-industrija jer je ova druga, uz trgovinu, veoma dugo bila potpuno „zatvorena“ za privatnu inicijativu, što je sve rezultiralo u snažnom dugoročnom razvojnom zaostajanju ruralnih područja, njihovoj depopulaciji, prvenstveno nastojanjem mlađeg stanovništva da migrira prema lokalnim, a zatim i prema regionalnim, urbanim/industrijskim centrima, te prema većim gradovima. Sem toga, što će se na takav način podstaći procesi napretka u samoj poljoprivredi, agropreradi i čitavom agrobiznisu, razlog za rečenu orientaciju vidi-mo i u činjenici da se tako može na zdravim osnovama konsolidovati razvoj – ruralni i/ili regionalni. To bi se postiglo uvećanjem zaposlenosti i podrškom stvaranju nove vrednosti, odnosno ekonomskim rastom i napretkom na decen-

10

Iz obilja onih što se sa različitim aspekata bave ovom problematikom izdvojili smo materijal čija je tematika najneposrednije povezana sa celinom našeg razmatranja: *The Importance of Agro-industry for Socio economic Development and Poverty Reduction*, Discussion Paper: UN Commission on Sustainable Development 16th Session, New York, 5 – 16 may 2008, UNIDO, IFAD, FAO, p. 4., posebno Box 3

tralizovanim osnovama. Sa druge strane, on bi se tako ostvarivao upravo i na onim delovima teritorije koji su doživljavali egzodus stanovništva gotovo duže od pola veka zahvaljujući neujednačenom prostornom razvoju i koncentraciji nepoljoprivrednih aktivnosti u manjem broju izabranih tačaka. Pored neposrednih ekonomskih efekata, rečena orijentacija na duži vremenski period će ne samo da smanji emigraciju mlađeg, vitalnog stanovništva, osobito onog bez kvalifikacija prema gradovima koji su i sami izgubili generičke snage prethodno razvijanih, zaštićenih industrija. Izloženom orijentacijom, dugoročno se u razvoju široko shvaćenog agrobiznisa, može uticati i na preusmeravanje demografskih tokova, te postepeno urbano, socijalno i infrastrukturno opremanje doskora izrazito zaostalih ruralnih područja u ukupnom socijalnom napretku.

Literatura

- Agro-industries for Development, edited by Carlos A. da Silva ... [et al.], FAO and UNIDO, by arrangement with CAB International, 2009
- Hungary-Serbia IPA Cross-border Co-operation Programme, Programming document for the programming period 2007-2013., CCI: 2007 CB16 IPO 004 Final. Izvor: [www.nfu.hu/.../Programming%20Document%20HU-SRB%20IPA%20\(jul%202012\).pdf](http://www.nfu.hu/.../Programming%20Document%20HU-SRB%20IPA%20(jul%202012).pdf)
- Nacrt Strategije ruralnog razvoja 2010-2013., Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva Republike Srbije, Beograd, avgust 2009.
- Operativni program razvoja poljoprivrede naročitim obzirom na prehrambenu industriju, CBD Strategies HU-SRB/0901/213/013, Mórahalom, 2011., str. 8. Izvor: www.btc-egtc.eu/files/.../mezgaz_ford-szerb.pdf (jul 2012.)
- The Importance of Agro-industry for Socio economic Development and Poverty Reduction, Discussion Paper: UN Commission on Sustainable Development 16th Session, New York, 5 – 16 may 2008, UNIDO, IFAD, FAO
- Wilkinson, J. and R. Rocha, AGRI-PROCESSING AND DEVELOPING COUNTRIES, November, 2006, Executive Summary
- World Bank Databases, 2007.
- World Development Report 2008

SERBIAN AGRI-INDUSTRY DEVELOPMENT OPPORTUNITIES

Abstract

In this paper, the agro-industry development opportunities in Serbia due to lack of data, we can show the current state in a dozen years. Therefore, we started from the current available in some studies and the meager statistical sources. We pointed to the relatively favorable conditions and resources available for agricultu-

re, the current ownership structure of land as a basic assumption in the agriculture and service industries are under-represented in rural areas of the country. We present the share of agriculture and agribusiness in GDP at different levels of development of the national economies in the world. We present a retail packaged foods and its share in world production and consumption, labor productivity in the agri-industry by sub, and productivity within this area of production – food products. All that we used as arguments for the different orientation of the entire group of agribusiness at the micro, small and medium enterprises, widely deployed in rural areas, the complementary small agricultural holding which prevails, and so opportunities to increase employment, productivity, income level or poverty reduction, stabilize the economy, recovery in economic activity, and the consolidation of regional, rural and overall development of the country.

Key words: agriculture, agri-industry, agri-processing, productivity, employment, re-industrialization

Gordana Kokeza*

DOPRINOS EKONOMIJE ZNANJA PRIVREDNOM PREOBRAŽAJU SRBIJE

Rezime

Savremene uslove privređivanja karakteriše veoma značajan uticaj znanja na privredne i razvojne tokove. Značaj znanja kao privrednog resursa veoma je veliki, kako sa stanovišta nacionalne privrede kao celine, tako i sa stanovišta njenih privrednih subjekata. Usled toga, nacionalne ekonomije bi trebalo da obezbede uslove pogodne za kreiranje novog znanja, da adekvatno iskoriste potencijal svojih umova kao i da svoje umove zadrže odgovarajućim sistemom motivacije. Budući da kreiranje, generisanje i primena znanja nisu procesi koji spontanim odvijanjem dovode do adekvatnih rezultata, znanjem je neophodno adekvatno upravljati. Za privrede u tranziciji, kakva je i domaća privreda, intenziviranje kreiranja i primene znanja moglo bi da doprinese oživljavanju i stabilizaciji privrednih tokova. Istraživanje je pokazalo da je srpska privreda u relativno niskom stepenu zasnovana na znanju, što je uslovilo veoma nizak rang njene konkurentnosti u svim pokazateljima koji se tiču primene i razvoja znanja. U radu se zaključuje da samo dugoročni strategijski pristup razvoju, generisanju i primeni znanja može omogućiti da srpska privreda bude konkurentna i u većoj meri zasnovana na znanju.

Ključne reči: znanje, ekonomija, rast, razvoj, upravljanje, konkurentnost;

Uvod

U savremenim uslovima privređivanja znanje predstavlja jedan od najznačajnijih privrednih resursa koji dominantno utiče na privredni rast i razvoj. Značaj znanja kao privrednog resursa veoma je veliki, kako sa stanovišta nacionalne privrede kao celine, tako i sa stanovišta njenih privrednih subjekata. Znanjem je neophodno adekvatno upravljati, budući da je čitava savremena ekonomija zasnovana na znanju i često se naziva ekonomija znanja, a najpropulzivnije su one privredne grane koje svoje poslovanje i razvoj zasni-

*

Dr Gordana Kokeza, redovni professor, Tehnološko-metalurški fakultet Beograd

vaju na znanju. U ovom radu znanje se proučava sa stanovišta njegovog značaja kao privrednog rasursa, zatim se proučava uloga menadžmenta znanja u realizaciji ekonomije zasnovane na znanju, dok se u završnom delu rada analizira koliko je privreda Srbije zasnovana na znanju i koliko ekonomija znanja može da doprinese privrednom preobražaju Srbije.

Znanje kao privredni resurs

Svaka faza društveno-ekonomskog razvoja karakteriše se faktorom koji dominantno utiče na dati razvoj. Savremene uslove privređivanja karakteriše veoma značajan uticaj znanja na privredne i razvojne tokove. U periodu prve i druge industrijske revolucije najveći značaj za ostvarenje privrednog razvoja imao je finansijski kapital u sinergiji sa radnom snagom. Međutim, u dvadeset prvom veku intelektualni kapital postaje najznačajniji resurs, i od njegove raspoloživosti i umešnosti upravljanja zavisi i stopa rasta koju će postići određena privreda. Međutim, intelektualni kapital veoma je teško precizno definisati. Egzatno definisanje intelektualnog kapitala predstavlja težak zadatak jer se radi o neopipljivom dobru koje je teško izmeriti, dok je, s druge strane, njegov uticaj veoma značajan i očigledan u procesu razvoja i sticanja bogatstva. Većina definicija pod intelektualnim kapitalom podrazumeva sposobnost određenog subjekta da stiče i koristi informacije u cilju povećanja efikasnosti i efektivnosti korišćenja ograničenih resursa, a u funkciji što potpunijeg zadovoljenja neograničenih društvenih potreba.¹ Da bi se navedeni cilj postigao, nije dovoljno samo prikupljati i memorisati odgovarajuće informacije, već ih je neophodno i na adekvatan način analizirati, ocenjivati i primenjivati u poslovnim aktivnostima.

Osnovu intelektualnog kapitala jednog privrednog subjekta čine, pre svega, njegovi zaposleni, zatim organizacija zaposlenih kao i sposobnost datog privrednog subjekta da stvorи tržišno valorizovanu vrednost. U tom smislu, intelektualni kapital predstavlja osnovu poslovanja i opstanka preduzeća, od čije stabilnosti zavisi i stabilnost poslovanja preduzeća. Ono što je važno istaći jeste činjenica da je znanje u savremenim uslovima privređivanja postalo predmet kupoprodaje na tržištu, pa samim tim, znanje je postalo specifična vrsta robe. Specifičnost znanja kao robe proističe iz njegove nematerijalne prirode. Znanje

1

Kokeza, G., *Tehnološka zaostalost Srbije- Stanje i mogućnosti prevazilaženja*, Zbornik radova sa savetovanja *Tehnološka zaostalost privrede Srbije*, Ekonomski vidici, Beograd, br. 1, Zlatibor 22-23. maj 2008, str.2.

je veoma pogodno za prenošenje i kupoprodaju, jer vlasnik znanja može da ga proda većem broju kupaca, pri čemu istovremeno može i sam da ga koristi.² Najčešći oblik prenošenja i širenja znanja jeste transfer tehnologije, koji je u poslednje vreme veoma intenziviran. Znanje će, prema mišljenju mnogih autora, predstavljati najbitnije oružje intelektualne konkurenčije, koja će biti najznačajniji oblik konkurenčije u dvadeset prvom veku.

U skladu s prethodno navedenim, značaj znanja kao privrednog resursa veoma je veliki, kako sa stanovišta nacionalne privrede kao celine, tako i sa stanovišta njenih privrednih subjekata. U tom smislu, nacionalne ekonomije bi trebalo da obezbede uslove pogodne za kreiranje novog znanja, da adekvatno iskoriste potencijal svojih umova kao i da svoje umove zadrže odgovarajućim sistemom motivacije. Opravданost ovakvih zahteva potvrđuje činjenica da su danas najrazvijenije i najbogatije upravo one zemlje koje su dugoročno i planski pristupile procesu upravljanja svojim intelektualnim kapitalom. Takav pristup doveo je do ubrzanja njihovog privrednog i ukupnog razvoja kao i do povećanja transfera njihovog znanja u nerazvijene zemlje. Na taj način, grupa visoko razvijenih zemalja ostvaruje dodatne prihode i povećava svoje društveno bogatstva. U savremenim uslovima nemoguće je da ekonomski subjekti realizuju svoj poslovni uspeh bez odgovarajućeg znanja. O tome svedoči i činjenica da su danas najpropulzivnije one privredne grane koje svoje poslovanje i razvoj zasnivaju na znanju. Adekvatno upravljanje kreiranjem, razvojem i primenom znanja rezultira u inovacijama koje su se u poslednjih dvadeset godina višestruko uvećale. U datom procesu upravljanja znanjem posebno zanačajnu ulogu imaju sistem obrazovanja jedne zemlje kao i veština upravljanja datim resursom. Posebno je važno dugoročno, strategijsko opredeljenje društva u pogledu ulaganja u sticanje i razvoj znanja.

Sa stanovišta preduzeća kao osnovnih privrednih subjekata, raspoloživost i adekvatna primena znanja u njegovom poslovanju od presudnog je uticaja na njegov poslovni uspeh. Naime, ne treba zaboraviti da je znanje osnova razvoja, a da realizacija datog razvoja počiva na preduzećima, gde znanje doživljava svoju praktičnu primenu transformacijom u tržišno valorizovane proizvode i usluge.³ S druge strane, data tržišna valorizacija zavisi od toga koliko preduzeće poznaće svoje kupce, njihove zahteve, želje i očekivanja. Razvoj znanja i njegova primena u procesu reprodukcije uticali su na skraćenje život-

2

Stavrić, B., Kokeza, G., *Upravljanje poslovnim sistemom*, TMF, Beograd, 2009, str. 280.

3

Kokeza, G., *Transfer tehnologije kao komponenta razvojne strategije preduzeća*, Doktorskadijertacija, Ekonomskifakultet, Beograd, 1996, str. 127.

nog ciklusa proizvoda i na povećanje potrebe da se sve veća sredstva ulažu u razvoj novog znanja, inovacije i marketing. S druge strane, tržište očekuje i zahteva sve kompleksnije proizvode, što, opet, podrazumeva sve veća ulaganja u istraživanje i razvoj. Da bi preduzeće svojim proizvodima i uslugama adekvatno zadovoljilo zahteve kupaca, ono mora efikasno da upravlja svojim poslovanjem, da razvija timski rad svojih zaposlenih i da svoju organizacionu strukturu formira u skladu sa savremenim zahtevima poslovanja. Sve to podrazumeva adekvatno upravljanje, pre svega, raspoloživim intelektualnim kapitalom, koje u savremenim uslovima privređivanja ima presudan uticaj na postizanje korporacijskog uspeha. Adekvatno upravljanje intelektualnim kapitalom, međutim, podrazumeva fleksibilnu organizacionu strukturu ekonomskog subjekta, koja je ugradila promene u svoje poslovanje i u svoje ponašanje. Više se ne postavlja pitanje da li se menjati ili ne. Pitanje je samo kako neophodne promene realizovati, kojim resursima ih realizovati, kada ih realizovati, a posebno sa kojim ljudima ih realizovati.

Istraživanja i dugogodišnje iskustvo pokazali su da kreiranje, generisanje i primena znanja nisu procesi koji spontanim odvijanjem dovode do adekvatnih rezultata. Naprotiv, da bi se postigli željeni ciljevi i rezultati, znanjem je neophodno adekvatno upravljati, budući da je čitava savremena ekonomija zasnovana na znanju i često se naziva ekonomija znanja.

Neophodnost uvažavanja ekonomije znanja u procesu poslovanja ekonomskih subjekata uslovljena je sledećim činjenicama:

- U savremenim uslovima inovativnost je najvažniji faktor konkurenциje;
- U uslovima izražene konkurenциje teže je prodati nego proizvesti;
- Vrednost se stvara u svim segmentima poslovanja a ne samo u proizvodnji;
- Adekvatnost organizacije sagledava se iz postignutog stepena efiaktivnosti i efektivnosti;
- Organizacija je podložna stalnim promenama u skladu sa zahtevima okruženja;
- Uvođenje, primena i razvoj novih tehnologija preduslov su poslovног uspeha;
- Stalna redukcija troškova poslovanja uslov je opstanka kompanije.

Uvažavanje navedenih zahteva podrazumeva da preduzeća u savremenim uslovima privređivanja moraju da zasnivaju svoj razvoj na znanju kao najvažnijem faktoru konkurentnosti, kako bi na osnovu toga ostvarila adekvatne poslovne i razvojne rezultate.

Uloga menadžmenta znanja u realizaciji ekonomije zasnovane na znanju

Savremene uslove poslovanja karakterišu procesi sve bržeg tehnološkog razvoja, globalizacije, kao i procesi burnih promena u političkoj, socijalnoj i ekonomskoj sferi. Dati procesi doprineli su transformaciji postindustrijskog društva u društvo znanja. Ubrzani razvoj tehnologije uslovljava i ubrzane promene u sferi proizvodnje. Ekonomiju koja je zasnovana na znanju karakteriše integrisanje proizvodnih procesa, pa je u takvim uslovima proizvodna funkcija integrisana sa ostalim funkcijama u preduzeću.

Razvoj i primena novih znanja dovela je do mnogih promena u proizvodnji, kao što su robotizacija, automatizacija i dehomogenizacija proizvodnje. S druge strane, preduslov savremenog poslovanja je i komunikacija i integracija sa okruženjem. Privredni subjekti, ukoliko žele da opstanu i ostanu na tržištu, moraju i sami da se menjaju u skladu sa zahtevima okruženja. Usled toga, inovativnost, adaptibilnost i sposobnost za promene predstavljaju preduslov njihovog uspešnog poslovanja. Da bi unapredili svoju konkurentsку poziciju ekonomski subjekti moraju da inkorporiraju promene u svoju organizaciju i u sve nivoe upravljanja. Međutim, svaka odluka u vezi sa promenama koje bi trebalo ili ne bi trebalo preduzeti, nosi određeni rizik. Da li će preduzeće biti podložnije ili manje podložno promenama zavisi od mnogo faktora, od kojih su najvažniji privredna grana u kojoj preduzeće posluje, raspoloživi resursi kao i zahtevi okruženja.

Ignorisanje promena ili zakasnelo reagovanje na njih može da izazove negativne posledice kao što su:

- ugrožavanje opstanaka preduzeća;
- smanjenje efikasnosti poslovanja a time i poslovnog uspeha;
- pogoršanje konkurentske pozicije i propuštanje šansi, koje bi preduzeću mogle da omoguće efikasnije poslovanje putem sniženja troškova i povećanja produktivnosti.

Određeni stepen rizika postoji i ukoliko ekonomski subjekti preuzmu promene, ali su one neodgovarajuće ili su sprovedene na neodgovarajući način. U tom slučaju mogu se javiti teškoće kao što su: otpor zaposlenih prema promenama, suviše veliki pritisak na zaposlene da budu stalno angažovani i da stalno uče, smanjenje prodaje usled neadekvatnog odgovora na tražnju, pad produktivnosti i efikasnosti i slično. Zato u formiranju i realizaciji ekonomije zasnovane na znanju jednu od najbitnijih uloga igra menadžment znanja, jer novi uslovi poslovanja podrazumevaju i nove načine upravljanja datim poslovanjem. Zato menadžment, kao disciplina koja je najviše doprinela povećanju efikasnosti

korišćenja resursa od industrijske revolucije do danas, dobija bitnu ulogu i u upravljanju znanjem kao privrednim resursom. Menadžment znanja jeste aktivnost koja se bavi upravljanjem znanjem kao integralnom poslovnom aktivnošću. Uloga menadžmenta znanja jeste da definiše adekvatnu politiku i strategiju kreiranja, generisanja i primene znanja u kompaniji, kao i da uspostavi plansku, dugoročnu vezu i uslovljenost između intelektualnih potencijala i poslovnih rezultata kompanije.⁴ Da bi se to postiglo, predmet menadžmenta znanja trebalo bi da budu sledeće aktivnosti:

- identifikovanje intelektualnih potencijala kompanije;
- adekvatno vrednovanje znanja;
- definisanje ciljeva znanja;
- omogućavanje prenošenja i širenja znanja;
- obezbeđenje uslova za sticanje novih znanja.

Budući da su sve upravljačke aktivnosti u preduzeću usmerene na povećanje njegove efikasnosti i efektivnosti, menadžment znanja trebalo bi da omogući da sistematizacija, generisanje, razmena i refleksija znanja u kompaniji budu u funkciji ostvarenja dugoročnih ciljeva poslovanja. Primena ekonomije znanja trebalo bi da omogući da preduzeće bude fleksibilnije i spremnije da adekvatno reaguje na promene u okruženju, a samim tim i da bude uspešnije, kako sa stanovišta ostvarenja tekućih ciljeva, tako i sa stanovišta realizacije razvojnih ciljeva.

Neophodnost aktiviranja intelektualnih kapaciteta nastala je i kao posledica pooštene konkurenциje, skraćenja životnog ciklusa proizvoda kao i pojačanog pritiska na sniženje troškova. Mada su procesi sticanja i primene znanja dugoročnog karaktera i po pravilu podrazumevaju ulaganje znatnih resursa, adekvatno upravljanje znanjem može da doprinese efikasnijem poslovanju ne samo privrede kao celine i njenih velikih ekonomskih sistema, već i u malim preduzećima, jer im pomaže da budu fleksibilnija i da donose prave odluke u pravo vreme. Može se reći čak da je za manja preduzeća menadžment znanja kritičan faktor njihovog opstanka i razvoja. U tom smislu, preduzeća svoj menadžment znanja usmeravaju bilo ka ubrzanju svog tehnološkog razvoja, bilo ka sistemu pribavljanja i korišenja informacija ili ka kreiranju potpuno novog pristupa poslovanju.

Veoma bitan ograničavajući faktor razvoja ekonomije zasnovane na znanju su izrazite teškoće implementacije menadžmenta znanja. Da bi se znanjem adekvatno upravljalo, neophodno je izvršiti merenje i vrednovanje in-

4

Kokeza, G., *Izazovi menadžmenta znanja u savremenim uslovima privređivanja*, SYMORG 2009, Zbornik radova, Fakultet organizacionih nauka, Zlatibor, 2009.

telektualnih kapaciteta privrednog subjekta kao i razviti sposobnost da se datim kapacitetima upravlja na adekvatan način. Međutim, u većini preduzeća još uvek ne postoji prava integracija menadžmenta znanja, ne samo sa drugim poslovnim funkcijama, nego ni sa samim opštim menadžmentom. S druge strane, sama realnost ukazuje na to da nema mnogo vremena da se date teškoće implementacije menadžmenta znanja prevaziđu. Upravljanje intelektualnim kapitalom suštinski se razlikuje od upravljanja drugim oblicima kapitala, jer se i sam intelektualni kapital suštinski razlikuje od drugih oblika kapitala. Usled toga, metode upravljanja, rukovođenja, kreiranja i širenja znanja kao i njegove primene, specifične su u odnosu na druge metode upravljanja. Preduzeće bi trebalo da izgrađuje fleksibilnost, fluidnost i kompetenciju u svom poslovanju, jer stroga hijerarhija i rigidna organizacija u novim uslovima privređivanja više ne mogu da daju željene rezultate.

Uticaj ekonomije znanja na konkurentnost srpske privrede – Koliko je srpska privreda zasnovana na znanju

Savremeno okruženje karakteriše se diskontinuitetom u uslovima poslovanja, nepredvidivim promenama, kao i globalizacijom svetskog tržišta i privrede. Date tendencije nametnule su ekonomskim subjektima neophodnost diversifikacije i brzih promena proizvodnih programa u skladu sa zahtevima okruženja. U takvim uslovima pozicija privrednih subjekata stalno se relativizira i oni su primorani da se neprekidno prilagođavaju novonastalim promenama. Dato prilagođavanje utoliko je uspešnije ukoliko je zasnovano na dugoročnom, strategijskom planiranju kreiranja i implementacije znanja u poslovanju. Adekvatno upravljanje znanjem dovodi do jačanja inovativnog potencijala privrednih subjekata.

Za privrede u tranziciji, kakva je i domaća privreda, intenziviranje kreiranja i primene znanja moglo bi da doprinese oživljavanju i stabilizaciji privrednih tokova. Ovo posebno ako se ima u vidu da je nauka danas postala sastavni element proizvodnih snaga, a da je dugoročno opredeljenje u pogledu razvoja nauke i tehnologije postalo jedna od najvažnijih oblasti ekonomске politike svih, a posebno najrazvijenijih zemalja. Međutim, u srpskoj privredi ulaganje u znanje i naučno-istraživački rad već duži period tretira se kao luksuz, a ne kao uslov opstanka, oporavka i razvoja privrede. O tome svedoče veoma niska ulaganja domaćeg bruto proizvoda u ovu oblast, kao i struktura ulaganja, broj prijavljenih i registrovanih patenata itd. U tom smislu neophodno je da se u domaćoj privredi radikalno promeni stav prema znanju, nauci, istraživanju i

razvoju i da se navedene oblasti tretiraju kao uslov daljeg privrednog prosperiteta. Samo na taj način promeniće se i sistem upravljanja znanjem, a ulaganja u ovu oblast tretiraće se ne kao trošak već kao visoko profitabilna investicija u budućnost.

Analiza karakteristika i efekata ekonomije znanja neodvojiva je od analize procesa tehnološkog razvoja jedne privrede. Upravo su sistematski razvoj, generisanje, kumuliranje i primena znanja rezultirali u ubrzanju tehnološkog razvoja, koji je za posledicu imao brži privredni razvoj. Za zemlje u tranziciji, kakva je i Srbija, osnovu jačanja konkurentskog potencijala predstavlja upravo ubrzanje tehnološkog razvoja koji počiva na jačanju naučno-istraživačke i istraživačko-razvojne osnove. Budući da prema rezultatima istraživanja Srbija zaostaje za razvijenim zemljama 30-35 godina, da to zaostajanje iznosi 3-5 tehnoloških generacija i da se sada za nučno-istraživački rad u Srbiji izdvaja manje od 4% bruto domaćeg proizvoda, problem ulaganja u naučno-istraživački rad i primenu njegovih rezultata predstavlja jedan od najvažnijih zadataka srpske privrede u budućem periodu.

Kreiranje i primena znanja u jednoj privredi u znatnoj meri utiču na rang konkurentnosti koji data privreda zauzima u međunarodnim ekonomskim odnosima. Konkurentnost privrede determiniše rezultate koje ona ostvaruje u razmeni na svetskom tržištu, od kojih, s druge strane, zavisi koliko će privreda u budućem periodu izdvajati za poslovanje i razvoj. Prilikom analize mora se naglasiti veoma nepovoljna pozicija u kojoj se nalazi srpska privreda, kako u pogledu nivoa privredne razvijenosti, tako i u pogledu ranga konkurentnosti. Naime, dugogodišnja društveno-ekonomска kriza, izazvana kako unutrašnjim, tako i spoljašnjim faktorima, ostavila je dugoročne negativne posledice na sve sfere društvenog i ekonomskog života. Srpska privreda teško da bi mogla da se nazove ekonomijom zasnovanom na znanju. Može se postaviti pitanje zašto je to tako, s obzirom na činjenicu da je dugo vladalo mišljenje da su naši stručnjaci veoma cenjeni u svetu, da je školski sistem dobar i da je intelektualni potencijal na visokom nivou. Kada je skoro završen proces privatizacije, ispostavilo se da nikome od novih vlasnika nije stalo do nastavka ili oživljavanja proizvodnje, do razvoja kupljenih preduzeća, usavršavanja kadrova, prodora na strano tržište i slično. Većina privatizovanih preduzeća funkcionalisala je vrlo kratko uz enormno otpuštanje radnika, a zatim je dalje prodavano ili gašeno. Realni sektor gotovo je uništen, privreda je dovedena u stanje visoke uvozne zavisnosti i visoke zaduženosti. Relativno visoka stopa inflacije (predviđa se preko 12% do kraja 2012.) i najviša stopa nezaposlenosti u Evropi (preko 25%) samo dodatno otežavaju postojeću ekonomsku situaciju.

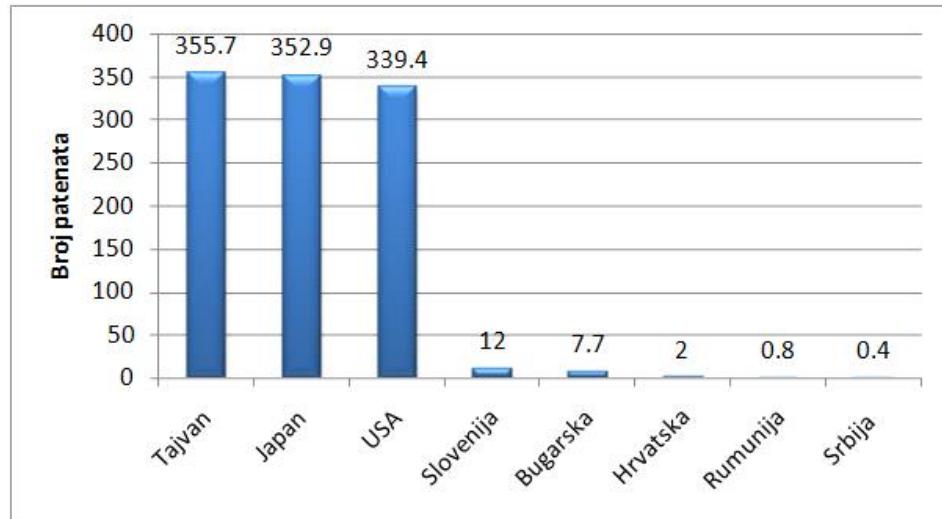
Jedan od pokazatelja odnosa privrede prema znanju, njegovom kreiranju, generisanju i primeni, svakako su ulaganja u oblast naučno-istraživačkog i istraživačko-razvojnog rada. Naučno-istraživačka aktivnost je veoma bitan pokazatelj i osnova tehnološkog i ukupnog razvoja jedne privrede, tako da se praćenjem i analizom nivoa razvijenosti ove oblasti može doći do zaključka o nivou razvijenosti određene privrede i njenih subjekata. Jedan od najbitnijih indikatora nivoa razvijenosti naučno-istraživačke oblasti jeste broj prijavljenih patenata i njihova struktura po donosiocima. U tabeli 1 i na slici 1 dat je prikaz broja prijavljenih korisnih patenata kao i njihov broj na milion stanovnika, i to za tri vodeće zemlje u svetu i za zemlje u regionu Zapadnog Balkana, prema podacima Svetskog ekonomskog foruma.

**Tabela 1.Rang zemalja prema broju korisnih patenata na milion stanovnika 2010.
(USPTO patents grants)**

Red. broj	Zemlja	Rang	Broj patenata na million st.
1.	Tajvan	1.	355,7
2.	Japan	2.	352,9
3.	USA	3.	339,4
4.	Slovenija	26.	12,0
5.	Bugarska	30.	7,7
6.	Hrvatska	45.	2,0
7.	Rumunija	62.	0,8
8.	Srbija	67.	0,4

Izvor: WEF, Executive Opinion Survey, 2012.

Iz podataka prikazanih u tabeli 1 i na slici 1 može se sagledati da je najviše patenata na milion stanovnika u 2010. godini ostvareno u Tajvanu, Japanu i USA, kao i da je broj prijavljenih korisnih patenata u sva tri slučaja bio veći od 330 godišnje na million stanovnika. Od zemalja u regionu najpovoljniju poziciju imala je Slovenija, koja zauzima 26. mesto od 142 analizirane zemlje, sa 12 patenata na milion stanovnika. S druge strane, BiH, Albanija, Crna Gora i Makedonija nisu ušle u red zemalja koje imaju više od 0,01 patent na million stanovnika, tako da nisu ni predstavljene u tabeli. Od prikazanih zemalja regiona Srbija se nalazi na 67. mestu prema konkurentnosti merenoj navedenim pokazateljem sa 0,4 prijavljena korisna patenta na milion stanovnika. Relativno pos-

Slika 1. Broj korisnih patenata na milion stanovnika 2010.

matrano, najbolja zemlja regiona, Slovenija, ima 30 puta manji broj prijavljenih patenata od vodeće zemlje, Tajvana, dok Srbija ima skoro 900 puta manje korisnih patenata na million stanovnika od vodeće zemlje, a 30 puta manje od Slovenije. Iz analiziranih podataka može se zaključiti da Srbija u znatnoj meri zaostaje za visoko razvijenim zemljama po broju prijavljenih patenata, ali, što je još nepovoljnije, zaostaje i za zemljama regiona, posebno za Slovenijom, Bugarskom i Hrvatskom. Dato zaostajanje u znatnoj meri uslovjava i zaostajanje celokupne inovativne delatnosti u našoj zemlji, što se negativno odražava i na stopu privrednog rasta i razvoja.

U tabeli 2 dat je prikaz ranga zemalja prema inovacionom kapacitetu i prema kvalitetu istraživačko-razvojnog rada. Cilj ove analize bio je da se pokaže da postoji visoka korelaciona veza izmedju inovacionog kapaciteta jedne zemlje i kvaliteta njenog istraživačko-razvojnog rada. Najbolje rangirane zemlje u svetu prema pokazatelju inovacionog kapaciteta su ujedno i privredno najrazvijenije zemlje: Japan, Švajcarska i Nemačka. U regionu, najbolje je rangirana Slovenija, koja prema pokazatelju inovacionog kapaciteta zauzima visoko 28. mesto. Srbija je voma nisko rangirana i nalazi se na 110. poziciji. Od nje su od zemalja regiona lošije rangirane samo BiH i Albanija.

Drugi analizirani pokazatelj je kvalitet R&D institucija. Prema ovom pokazatelju Srbija zauzima 61. poziciju, znaci, mnogo povoljniju nego prema inovacionom kapacitetu. Međutim, kada se pogleda rang Srbije prema potrošnji kompanija na R&D, može se zaključiti da su R&D institucije slabo

povezane sa privredom i preduzećima, jer je Srbija prema ovom pokazatelju na čak 130. poziciji. Nešto bolje, ali jos uvek veoma slabo, Srbija je rangirana prema saradnji industrije i R&D institucija, gde se nalazi na 81. mestu, pa se može zaključiti da je data saradnja veoma slaba i da je usled toga i inovacioni kapacitet nizak. Nizak rang Srbija zauzima i u kategoriji državne nabavke proizvoda savremene tehnologije, 92. mesto. Osiromašena, prezadužena država nema ni mogućnosti da nabavlja savremenu tehnologiju za ekonomske subjekte koji veoma slabo posluju, tako da se sve vrti u začaranom krugu siromaštva.

Tabela 2. Rang zemalja prema inovacionom kapacitetu i kvalitetu R&D

Red. br.	Država	Inovacioni kapacitet	Kvalitet R&D institucija	Potrošnja kompanija na R&D	Saradnja industrije i R&D institucija	Državna nabavka proizvoda savremene T
1.	Japan	1.				
2.	Švajcarska	2.				
3.	Nemačka	3.				
4.	Rumunija	78.	91.	87.	115.	111.
5.	Bugarska	82.	78.	98.	116.	77.
6.	Makedonija	86.	86.	109.	92.	110.
7.	Slovenija	28.	33.	39.	46.	84.
8.	Srbija	110.	61.	130.	81.	92.
9.	Albanija	119.	134.	51.	139.	58.
10.	Crna Gora	53.	45.	44.	63.	33.
11.	BiH	124.	98.	96.	84.	109.
12.	Hrvatska	64.	48.	71.	77.	122.

Izvor : WEF, The Global Competitiveness Report, 2011-2012.

Budući da je nivo ostvarenog tehnološkog razvoja direktno uslovljjen nivoom razvijenosti naučno-istraživačkog i istraživačko-razvojnog rada, može se izvršiti analiza uzajamne uslovljenosti konkurentnosti, tehnološke spremnosti i inovativnosti određenih privreda. U tabeli 3 dat je prikaz ranga konkurenčnosti, tehnološke spremnosti i inovativnosti za zemlje u regionu u 2011. go-

dini. Od ukupno 142 zemlje koje su analizirane u izveštaju Svetskog ekonomskog foruma, prema konkurentnosti privrede prvo mesto zauzima Švajcarska, na drugom mestu je Singapur, zatim slede redom, Švedska, Finska i Nemačka. Radi se o visoko razvijenim zemljama, kako u pogledu nivoa dostignute privredne razvijenosti, tako i u pogledu nivoa tehnološke razvijenosti, tako da je logična njihova vodeća pozicija i u pogledu konkurentnosti njihovih privreda. Kada su u pitanju zemlje regiona, čije međusobno poređenje ima smisla, najviši rang konkurentnosti ima Slovenija – 57, Srbija se nalazi na 95. mestu, a lošije od nje rangirana je samo BiH koja prema rangu konkurentnosti zauzima 100. poziciju.

Tabela 3. Pokazatelji ranga konkurentnosti, tehnološke spremnosti i inovativnosti za zemlje u regionu 2011.

Redni broj	Zemlja	Rang globalne konkurentnosti	Tehnološka spremnost	Inovativnost
1.	Slovenija	57.	51.	40.
2.	Crna Gora	60.	63.	50.
3.	Bugarska	74.	59.	93.
4.	Hrvatska	76.	72.	76.
5.	Rumunija	77.	62.	95.
6.	Albanija	78.	82.	123.
7.	Makedonija	79.	87.	105.
8.	Srbija	95.	90.	97.
9.	BiH	100.	102.	104.

Izvor : WEF, The Global Competitiveness Report, 2011-2012.

U tabeli 3 takođe je dat i uporedni prikaz ranga analiziranih zemalja prema još dva pokazatelja, tehnološkoj spremnosti i inovativnosti. Iz prikazanih podataka može se zaključiti da postoji međusobna uslovljenošć konkurentnosti privrede i njene tehnološke spremnosti, tako da Slovenija koja je najpovoljnije rangirana u pogledu konkurentnosti, ima i najviši rang što se tiče tehnološke spremnosti. Srbija je bolje rangirana prema tehnološkoj spremnosti - 90, nego prema ukupnoj konkurentnosti - 95. mesto. To ukazuje na činjenicu da na konkurentnost srpske privrede deluju ograničavajući faktori koji se ne tiču samo

nivoa njene tehnološke razvijenosti. Misli se, pre svega, na dugogodišnju nepovoljnu ekonomsku i političku situaciju. Prema sva tri analizirana pokazatelja najnepovoljnije je rangirana BiH.

Drugi pokazatelj koji je u korelaciji sa ukupnom konkurentošću jeste inovativnost privreda. Inovativnost privrede direktna je posledica primene znanja u procesu proizvodnje i ukoliko je na visem nivou, utoliko je i privreda konkurentnija. Iz tabele 3 jasno se može zaključiti da postoji izražena korelacija između tehnološke spremnosti, inovativnosti i ukupne konkurentnosti analiziranih privreda. Naime, visoki rang inovativnosti i tehnološke spremnosti uslovljava i visoki rang ukupne konkurentnosti, što jasno govori u prilog činjenici da su inovativnost i tehnološki razvoj, koji su direktno uslovljeni kvantumom znanja jedne privrede i njegovom primenom, jedan od najbitnijih faktora nivoa ukupne konkurentnosti, kao i nivoa privrednog razvoja jedne zemlje. S druge strane, zemlje koje su nisko rangirane u pogledu tehnološke spremnosti i inovativnosti, takođe imaju nizak rang ukupne konkurentnosti. Srbija je veoma nisko rangirana kako prema pokazatelju konkurentnosti, tako i prema pokazateljima tehnološke spremnosti i inovativnosti. Prema pokazatelju inovativnosti Srbija zuzima voma nisko, 97. mesto. Ovakva pozicija Srbije posledica je dugogodišnjeg zanemarivanja oblasti istraživanja i razvoja, koje se nužno odrazilo i na nizak stepen inovativnosti, ali i na nisku tehnološku spremnost srpske privrede.

Moze se zaključiti da u eri vladavine znanja i ekonomije zasnovane na znanju, Srbija ne poklanja dovoljno pažnje niti ulaže dovoljno resursa u kreiranje, generisanje i primenu znanja. Zato i prognoze svetskih institucija u vezi sa kretanjem ekonomskih pokazatelja u naredne dve godine takodje nisu mnogo optimistične. U tabeli 4 dat je prikaz ostvarenih i prognoziranih vrednosti za kretanje BDP i nezaposlenosti za neke razvijene zemlje Evrope i za zemlje regiona.

Analizom podataka prikazanih u tabeli 4 može se zaključiti da su prognoze za Srbiju povoljne, jer se planira pozitivna stopa rasta bruto domaćeg proizvoda. Međutim, realnost je već opovrgla takve prognoze za 2012.godinu, jer se do kraja godine očekuje negativna stopa rasta BDP od -1,5 procenat. Ono sto je takodje zabrinjavajuće jeste činjenica da je srpska privreda veoma opterećena visokom stopom nezaposlenosti, i kao što se može sagledati iz tabele 4, ni u narednom periodu od nekoliko godina ne očekuje se porast zaposlenosti. Nezaposlenost u srpskoj privredi predstavlja veliki, ne samo ekonomski, već i socijalni problem, koji je neophodno što pre rešavati. Misljenja smo da rešenje mora teći u pravcu strukturnih promena u privredi koje su jedino dugoročno rešenje. Strukturne promene mogu se realizovati samo ukoliko se oživljavanje i razvoj privrede i njenih subjekata baziraju upravo na razvoju i primeni znanja,

koje je danas resurs broj jedan i čija primena u ekonomiji predstavlja osnovni uslov daljeg privrednog prosperiteta.

Tabela 4. Prikaz ostvarenih i prognoziranih pokazatelja za period 2011-2013.

Red. br.	Zemlja	Ostvareni BDP 2011.	Prognozi-rani BDP 2012.	Prognozi-rani BDP 2013.	Nezaposlenost 2012.	Progn. nezaposl. 2012.	Progn. nezaposl. 2013.
1.	Zemljeevro zone	1,4	-0,3	1,1	9,4	10,0	9,9
2.	Nemačka	3,1	0,6	1,5	6,0	5,6	5,5
3.	Francuska	1,7	0,5	1,0	9,7	9,9	10,1
4.	Italija	0,4	-1,9	-0,3	8,4	9,5	9,7
5.	Slovenija	-0,2	-1,0	1,4	8,1	8,7	8,9
6.	Turska	8,5	2,3	3,2	9,9	10,3	10,5
7.	Rumunija	2,5	1,5	3,0	7,2	7,2	11,0
8.	Mađarska	1,7	0,0	1,8	11,0	11,5	11,0
9.	Bugarska	1,7	0,8	1,5	12,5	12,5	12,0
10.	Srbija	1,8	0,5	1,5	23,7	23,9	23,6
11.	Hrvatska	0,0	-0,5	1,0	13,2	13,5	12,7

Izvor: World Economic Outlook, apr. 2012.

Poseban problem Srbije jeste ne samo siromštvo i negativan uticaj spoljašnjih faktora, već i neracionalno korišćenje raspoloživih resursa. Izuzetna neracionalnost i moglo bi se čak reći nebriga, odnosi se na kadrovske resurse. U javnosti vlada uverenje da Srbija ima mnogo mlađih visoko obrazovanih ljudi koje nema gde da zaposli. Nemogućnost zaposlenja je zaista zastupljena, ali najnovija istraživanja i uporedna analiza ukazuju da relativno učešće visoko obrazovanih u strukturi stanovništva nije ni blizu učescu koje fakultetski obrazovani imaju u razvijenim zemljama. Istraživanje OECD pokazuje da je Kanada zemlaj sa najvećim učešćem visoko obrazovanih u ukupnom broju odraslog stanovništva – 51%, slede Izrael sa 46%, Japan sa 45%, SAD sa 4%, dok u Srbiji fakultetsku diplomu ima najviše 11% odraslog stanovništva, u zavisnosti od metodologije računanja. S druge strane, zemlje sa najvećim učešćem fakultetski obrazovanih ulažu od 6% do 8% svog BDP u oblast obrazovanja, dok taj

deo u Srbiji iznosi svega nešto više od 3 % BDP. I ovaj podatak ukazuje na neadekvatan odnos prema znanju u srpskom društву.⁵

Kao posledica navedenih tendencija Srbiju napušta sve veći broj mlađih visoko obrazovanih ljudi. O tome svedoči i pojava takozvanog odliva mozgova, koja je posebno izražena na području Zapadnog Balkana. U Tabeli 5. dat je prikaz ranga zemalja prema odlivu mozgova, izračunatog na osnovu spremnosti države da privuče svoje kadrove da ostanu u zamlji.

**Tabela 4. Rang zemalja prema odlivu mozgova
(Da li vaša zemlja privlači talentovane ljude)**

Red. br.	Zemlja	Rang
1.	Švajcarska	1.
2.	Singapur	2.
3.	USA	3.
4.	Crna Gora	46.
5.	Slovenija	58.
6.	Albanija	83.
7.	BiH	126.
8.	Bugarska	127.
9.	Hrvatska	128.
10.	Rumunija	131.
11.	Makedonija	133.
12.	Srbija	139.
13.	Burundi	140.
14.	Alžir	141.
15.	Haiti	142.

Izvor : WEF, The Global Competitiveness Report, 2011-2012.

Na osnovu podataka prikaznih u tabeli 5 može se sagledati da su sa stanovišta privlačenja kreativnih kadrova najbolje rangirane Švajcarska, Singapur i USA. Dakle, upravo one zemlje koje su i ekonomski i tehnološki najrazvijenije najviše čine kako bi svoje kadrove zadržale u zemlji i kako bi njih

5

Politika, 17. oktobar 2012. str 1.

hovo znanje i umeće iskoristile za svoj razvoj. S druge strane, u okviru zemlja u regionu, najpovoljniju poziciju imaju Crna Gora, Slovenija i Albanija. Najpovoljniji rang ima Srbija, 139. mesto od 142 rangirane zemlje, a iza nje su samo Burundi, Alžir i Haiti. Smatramo da se ovakav odnos prema najvrednijem elementu društveno – ekonomskog razvoja, ljudskim resursima, dugoročno veoma negativno odražava na proces razvoja srpske privrede. Zato smo mišljenja da bi omogućavanje boljih uslova za zaposlenje i život uticali na manji odlazak mlađih obrazovanih ljudi u inštranstvo, kao i na vraćanje određenog broja onih koji su otišli i u međuvremenu se dalje usavršavali. Dati proces mogao bi da predstavlja veoma značajan impuls oživljavanju srpske privrede i povećanju njene konkurentnosti kroz primenu znanja visoko obrazovanih ljudi. Međutim, to nije nimalo lak zadatak ostvariti, jer dugogodišnje zanemarivanje ove oblasti ne može se brzo prevazići a razvijene zemlje stalno idu dalje. S obzirom da su sredstva kojima raspolažu srpska privreda i država veoma skromna, kao i da se u dogledno vreme ne može očekivati njihovo bitno povećanje, jedino se adekvatnom, racionalnom preraspodelom datih resursa i njihovim usmeravanjem ka stvaranju i primeni znanja, može očekivati kvalitativni preobražaj u društvu i privredi.

Zaključak

Istraživanje pokazuje da bi intenziviranje kreiranja i primene znanja moglo da doprinese oživljavanju i stabilizaciji privrednih tokova posebno zemalja u tranziciji, kakva je i domaća privreda. Nauka je postala sastavni element proizvodnih snaga, a dugoročno opredeljenje u pogledu razvoja nauke i tehnologije postalo je jedna od najvažnijih oblasti ekonomске politike svih, a posebno najrazvijenijih zemalja. Međutim, u srpskoj privredi ulaganje u znanje i naučno-istraživački rad već duži period tretira se kao luksuz a ne kao uslov opstanka, oporavka i razvoja privrede. O tome svedoče veoma niska ulaganja domaćeg bruto proizvoda u ovu oblast, kao i struktura ulaganja, broj prijavljenih i registrovanih patenata, što uslovljava i veoma nisku poziciju konkurentnosti srpske privrede u svim sferama koje se tiču razvijenosti znanja, nauke i tehnologije. U tom smislu, neophodno je da se u domaćoj privredi radikalno promeni stav prema znanju, nauci, istraživanju i razvoju i da se navedene oblasti tretiraju kao uslov daljeg privrednog prosperiteta. Samo na taj način promeniće se i sistem upravljanja znanjem, a ulaganja u ovu oblast tretiraće se ne kao trošak već kao visoko profitabilna investicija u budućnost. S obzirom da su sredstva kojima raspolažu srpska privreda i država veoma skromna, kao i da se u dogledno vreme ne može očekivati njihovo bitnije povećanje, jedino se adekvatnom, racionalnom

preraspodelom datih resursa i njihovim usmeravanjem ka stvaranju i primeni znanja, kao najvažnijem privrednom resursu, može očekivati kvalitativni preobražaj u društvu i privredi.

Literatura

- Christensen, C., *The Innovator's Solution: Creating and Sustaining Successful Growth*, Harvard Business School Press, Boston, 2003.
- Drucker, P., *Menadžment za budućnost*, PS Grmeč-Privredni pregled, Beograd, 1995.
- Kokeza, G., *Transfer tehnologije kao komponenta razvojne strategije preduzeća*, Doktorska disertacija, Ekonomskifakultet, Beograd, 1996.
- Kokeza, G., *Tehnološka zaostalost Srbije- Stanje i mogućnosti prevazilaženja*, Zbornik radova sa savetovanja Tehnološka zaostalost privrede Srbije, Ekonomski vidici, Beograd, br. 1, Zlatibor 22-23. maj 2008.
- Kokeza, G., *Tehnološki razvoj-imperativ savremenog privrednog razvoja*, Međunarodna konferencija STED, Banja Luka 2012, Zbornik radova, 2012.
- Kotler, Ph., *Kako kreirati, ovladati i dominirati tržistem*, Adižes, Novi Sad, 2003.
- Stavrić, B., Kokeza, G., *Upravljanje poslovnim sistemom*, TMF, Beograd, 2009.
- Stewart, T., *Intellectual Capital The New Wealth Of Organizations*, NB Publishing Ltd., 2000.
- Sutton, J., *Technology and Market Structure*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, 2001.
- Thamin, H., *Management of Technology: Managing Effectively in Technology-Intensive Organizations*, John Wiley and Sons, Chiester, 2005.
- World Economic Outlook, apr. 2012.
- WEF, *The Global Competitiveness Report, 2011-2012*.
- WEF, *Executive Opinion Survey, 2012*.

CONTRIBUTION OF THE KNOWLEDGE ECONOMY TO SERBIAN ECONOMIC TRANSFORMATION

Abstract

The influence of the knowledge to the economic development is very important. Knowledge as economy source is very important for all economy and for economic subjects, too. National economies should ensure adequate conditions for creation, generation and application of the new knowledge. This process needs adequate knowledge management. In this study is concluded that Serbian economy has very low level of the knowledge development and competition. In this studied suggested that only strategic, continual access to the knowledge can enable transformation of the Serbian economy to knowledge economy.

Key words: knowledge, economy, growth, development, management, competition.

*Žaklina Stojanović**
*Gojko Rikalović***
*Zorka Zakić****

RAZVOJ TRŽIŠTA RADA U FUNKCIJI EKONOMSKOG OPORAVKA SRBIJE: RURALNO-URBANI ASPEKTI

Rezime

Nezaposlenost je jedan od najčešće isticanih socio-ekonomskih problema u periodu krize. Pad privredne aktivnosti, po definiciji, praćen je porastom nezaposlenosti. S druge strane, porast nezaposlenosti prouzrokuje ne samo poteškoće na ekonomskom, već i na širem, društvenom planu. U ovom radu su posebno razmatrani problemi na regionalnom tržištu rada Srbije uključujući, između ostalog, u literaturi neopravdano zapostavljenе ruralno-urbane aspekte. Korišćene su različite regionalne podele koje upućuju na zaključak o odnosu centar-periferija, ruralna-urbana, kao i ruralna-prelazna područja. Primljena analiza, zasnovana na različitim kriterijumima klasifikacije područja, pokazala se posebno relevantna u kontekstu izučavanja problema privrednog razvoja Srbije.

Ključne reči: tržište rada, indikatori, ruralna područja, urbana područja, razlike, razvoj.

Uvod

Niska stopa zaposlenosti je osnovna karakteristika tržište rada u Srbiji. Prema podacima Ankete o radnoj snazi 2011 stopa zaposlenosti iznosila je 45.4% (ARS, 2011). To je još uvek daleko od proklamovanih ciljeva definisanih strateškim dokumentom - Nacionalna strategija zapošljavanja u Srbiji u periodu 2011-2020. (NSZS, 2011). Razlozi za nisku stopu zaposlenosti, odnosno visoku stopu nezaposlenosti, se obično traže u domenu gubitka broja zaposle-

*

** Dr Žaklina Stojanović, vanr.prof., Ekonomski fakultet Beograd

*** Prof. dr Gojko Rikalović, red.prof., Ekonomski fakultet Beograd

Prof.dr Zorka Zakić, red.prof., Ekonomski fakultet Beograd

nih u ugašenim/privatizovanim javnim/društvenim preduzećima, dok istovremeno broj preduzetnika i zaposlenih u privatnom sektoru u Srbiji raste po значајније nižim stopama od očekivanih (Jovanović Gavrilović, 2010). U takvoj situaciji, nezaposlenost postaje najjasnija karakteristika tržišta rada. Dodatno, nezaposlenost je često apostrofirana i kao najveći socio-ekonomski problem u Srbiji.

Situacija na regionalnom tržištu rada je još specifičnija. Ogromne regionalne nejednakosti su evidentne - na primer, Centralna Srbija je najviše pogodjena nezaposlenošću, dok je glavni grad – Beograd najbolje pozicioniran u tom pogledu (Gligorov i dr., 2011). Regionalna perspektiva tržišta rada u Srbiji je u potpunosti prepoznata od strane donosioca javnih odluka (NSZS, 2011), pri čemu su regionalne razlike posmatrane kao izazov visokog prioriteta. Na primer, NSZS definiše inicijative ne samo na nacionalnom, već i na regionalnom nivou, ili čak na lokalnom nivou. Istovremeno se pravi jasna razlika između visoko, srednje i nisko rizičnih tržišta rada u Srbiji, usmeravajući tako mere politike zapošljavanja ka utvrđenim specifičnostima regiona (Arandarensko i Nojković, 2006).

Posmatrano sa teorijskog stanovišta, regionalne i interregionalne razlike, uključujući dihotomiju na relaciji urbano-ruralno, su široko eksplorovana tema u svetskoj literaturi (Terluin, 2001). Ruralna područja se generalno karakterišu velikim otvorenim prostorom i malom disperzovanim populacijom. Demografske i ekonomske promene stvaraju kako izazove, tako i šanse za ruralna područja. Pri tome, razvoj ruralnih područja generalno zavisi od raspoloživosti i kvaliteta radne snage. U dokumentu pod nazivom The Proposal on Agro-Environmental Indicators (PAIS) skoro 50% svih indikatora zasnovano je na populaciji i radnoj snazi (Populacija i migracije – demografija i promene; Društveno blagostanje – zaposlenost i kvalitet zaposlenosti; Ekomska struktura i performanse – preduzeća, humani kapital i struktura). Paralelno, na listi međunarodno usvojenih OECD tema koje se primenjuju u oblasti monitoringa ruralnog razvoja u domenu Ekomske strukture i performansi ruralnih područja se navode sledeći indikatori: radna snaga, zaposlenost, preduzeća i sektorska struktura, produktivnost, kao i investicije. Jednostavno, performanse tržišta rada indikuju perspektive za diverzifikaciju ruralne ekonomije. To upućuje na zaključak da se ključni ekonomski indikatori ruralne ekonomije mogu uočiti analizom široko dostupne statistike tržišta rada.

Uprkos značaju koji ruralno-urbane razlike na tržištu rada imaju u kontekstu izučavanja razvoja, pregled literature u Srbiji je pokazao relativno malu naučnu zainteresovanost za eksplorisanje ove teme. Ipak, nekoliko istraživanja, koja su imala za cilj da objasne regionalne razlike između administrativnih

jedinica Srbije, je dostupno. Tako je, na primer, šest od dvadeset pet oblasti u Srbiji (Beograd, Južno-bačka, Severno-bačka, Baraničevska, Nišavska i Pomoravska oblast) izdvojeno sa prefiksom "perspektivni" u studiji koja se bavila prvim mapiranjem tržišta rada kod nas (Arandarenko i dr., 2006). Primenom istovetne metodologije, većina ruralnih oblasti u Srbiji je opisana sa sledećim atributima – dobra situacija i loša perspektiva ili loša situacija i loša perspektiva na tržištu rada (Stojanović, 2007). U pomenutim radovima je posebno istaknuto da ruralne oblasti u Srbiji generalno pripadaju regionima koji zaostaju u razvoju i koji su izrazito izloženi ograničenjima u pogledu siromaštva.

Navedena situacija u Srbiji nije jedinstven primer u svetu, a pogotovo ne u istočnim, post-socijalističkim zemljama. Buchta i Štulrajter (2007) su analizirali divergenciju socio-ekonomskih indikatora između ruralnih i urbanih područja u Slovačkoj. Razvijeni regioni (urbana područja dva najveća grada – Bratislave i Košice) se odlikuju snažno razvijenom industrijom i uslužnim sektorom. S druge strane, kao posledica višedecenijski praktikovanog klasičnog modela industrijalizacije u Slovačkoj, javljaju se izrazito nerazvijeni regioni sa veoma nepovoljnim privrednim potencijalom - sa pretežno ruralnom strukturonom, uz izraženu nerazvijenost i lošiju obrazovnu strukturu stanovništva, kao i slabo diversifikovane ekonomске aktivnosti. Autori sugerisu da razvojna strategija u Slovačkoj još uvek kreira opasnost od zadržavanja klasičnog dualizma – izlažući tako ukupno društvo narastajućim regionalnim, a unutar njih i ruralno-urbanim razlikama.

Imajući u vidu sve navedene činjenice, ovaj rad ima za cilj da istraži regionalne razlike na tržištu rada Srbije. Uključeni su različiti aspekti analize na relaciji urbano-ruralno. Na osnovu utvrđenih nalaza date su preporuke za vođenje politike u kontekstu izjednačavanja uslova života i rada na selu i u gradu kod nas.

Metodologija rada

Posmatrano iz ugla zvanično primenjivanih statističkih definicija, ruralna područja (seoska) se u Srbiji smatraju ostalim (ne-urbanim) područjima. S druge strane, međunarodne organizacije svoju definiciju ruralnosti zasnivaju na setu različitih kriterijuma. Kao najčešće korišćeni kriterijumi mogu se izdvojiti sledeći: (1) veličina populacije; (2) gustina naseljenosti; (3) dnevne migracije; (4) učešće radnika zaposlenih u sektoru poljoprivrede u ukupnoj zaposlenosti ili učešće poljoprivrede u ukupno stvorenoj dodatoj vrednosti (Way, 2003). U ovom radu se koristi široko prihvaćena definicija ruralnosti primenom OECD

kriterijuma gustine naseljenosti ispod 150 stanovnika po kvadratnom kilometru (OECD, 1994). Okruzi su dodatno podeljeni koristeći i druge kriterijume klasifikacije koji daju jasnu naznaku o stepenu razvijenosti obuhvaćenih područja (Tabela 1). Podaci su dostupni za Srbiju bez Kosova i Metohije.

Tabela 1. Klasifikacija područja uključenih u analizu

Područje	Kriterijum	Stanovništvo	Prostor	Br. oblasti
Vojvodina	AP Vojvodina	27%	24%	7
Srbija-Jug i Beograd	Beogradski region, Region Šumadije i Zapadne Srbije i Region Južne i Istočne Srbije	73%	76%	18
Centar	Učestvuje sa više od 50% u kreiranju BDV u Srbiji	29%	5%	2
Periferija	Učestvuje sa manje od 50% u kreiranju BDV u Srbiji	71%	95%	23
Ruralno	Više od 50% populacije živi u ruralnim zajednicama	55 %	75%	18
Neruralno	Manje od 50% populacije živi u ruralnim zajednicama	45%	25%	7

Korišćen je set različitih indikatora. Kvalitet radne snage praćen je putem izabranih demografskih pokazatelja (udeo 65+ i 18+ u ukupnoj populaciji), indikatora vitalne statistike (prosečna starost i indeks starenjia) i obrazovne strukture stanovništva. Korišćeni su indikatori zaposlenosti (broj zaposlenih na 1000 stanovnika, udeo radnog kontigenta u ukupnom stanovništvu, učešće aktivnog u ukupnom stanovništvu, sektorska struktura zaposlenosti i učešće poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu), kao i pokazatelji nezaposlenosti (broj nezaposlenih na 1000 stanovnika, učešće lica koji prvi put traže zaposlenje na tržištu rada i učešće nekvalifikovanih lica u strukturi nezaposlenih). Ključne karakteristike tržišta rada analizirane su putem koeficijenta izdržavanog stanovništva, koeficijenta značaja mlade populacije, stope podmlađivanja stanovništva, stope supstitucije radnog kontigenta i demografskog indeksa tržišta rada.

Podaci su dobijeni iz publikacija Republičkog zavoda za Statistiku – Anketu o radnoj snazi 2011 i Opštine u brojkama, 2011. U analizi je korišćena dekskriptivna statistika. Razlike između okruga po različitim kriterijumima njihovog grupisanja su merene korišćenjem jednofaktorske analize varijanse (ANOVA) u SPSS-u.

Rezultati istraživanja i diskusija

Prvi nivo analize se bazira na posmatranju karakteristika tržišta rada u Autonomnoj pokrajini Vojvodini, s jedne, i na teritoriji Grada Beograda i području označenom kao Srbija – Jug, s druge strane. Indikaovane statistički značajne razlike su tabelarno prikazane (Tabela 2).

Tabela 2: Vojvodina vs SRBIJA-JUG i Beograd - razlike na tržištu rada

Indikator	Srednja vrednost (Standardna devijacija)	F test
Koeficijent izdržavanog stanovništva		
Vojvodina	0,49 (0,01236)	6.250**
SRBIJA-JUG i Beograd	0,51 (0,04688)	
Udeo radnog kontigenta u ukupnom stanovištu		
Vojvodina	67,99% (0,58448)	10.535***
SRBIJA-JUG i Beograd	65,55% (1,93148)	
Udeo stanovništva 65+ u ukupnom stanovištu		
Vojvodina	15,85% (0,84674)	3.304*
SRBIJA-JUG i Beograd	17,84% (2,81159)	
Učešće stanovnika bez škole u ukupnom stanovništu		
Vojvodina	4,34% (1,03808)	9.739***
SRBIJA-JUG i Beograd	7,39% (2,47146)	
Učešće stanovnika sa srednjom školom u ukupnom stanovništu		
Vojvodina	43,22% (2,38093)	10.324***
SRBIJA-JUG i Beograd	35,77% (5,89169)	
Učešće primarnih delatnosti u strukturi ukupne zaposlenosti		
Vojvodina	6,91% (2,42448)	8.293***

SRBIJA-JUG i Beograd	3,53% (2,71202)	
Učešće sektora energetike u strukturi ukupne zaposlenosti		
Vojvodina	1,91% (0,42201)	3.036*
SRBIJA-JUG i Beograd	3,57% (2,47191)	

* p< 10%. ** p<5% *** p<1%

Posmatrana područja se značajno razlikuju u pogledu obrazovne strukture (p<1%). U Beogradu i području Srbija – Jug neobrazovano stanovništvo u ukupnoj obrazovnoj strukturi ostvaruje statistički značajnije učešće. S druge strane, zaposlenje u primarnom sektoru nalazi značajno veći procenat stanovništva u severnoj pokrajini nego u ostatku Srbije (nešto manje od 7% prema nešto više od 3,5%). Na nivou statističke značajnosti od 10%, koja se smatra marginalno prihvatljivom, evidentirana je razlika u pogledu učešća zaposlenih u sektoru energetike. Udeo radnog kontigenta u ukupnom stanovništvu povoljniji je u AP Vojvodina nego u Beogradu i području Srbija - Jug, što se može smatrati kompatibilnim rezultatom sa utvrđenim razlikama u domenu učešća stanovništva starosne dobi 65+ u ukupnom stanovništvu, kao i u pogledu koeficijenta izdržavanog stanovništva u posmatranim područjima. Zanimljivo je da nisu utvrđene statistički značajne razlike u zaposlenosti/nezaposlenosti, učešću stanovnika koji prvi put traže zaposlenje na tržištu rada, kao i u pogledu ostvarenih prosečnih zarada između ovih područja.

Tabela 3: Centar vs periferija – razlike na tržištu rada

Indikator	Srednja vrednost (Standardna devijacija)	F test
Koeficijent izdržavanog stanovništva		
Centar	0,44 (0,00347)	4.205*
Periferija	0,50 (0,04324)	
Udeo radnog kontigenta u ukupnom stanovništvu		
Centar	69,19% (0,03572)	5.752**
Periferija	65,97% (1,86303)	
Udeo poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu		
Centar	4,47% (3,12706)	6.024**
Periferija	13,74% (5,19259)	

Učešće punoletnih u ukupnom stanovništvu		
Centar	84,34% (2,00997)	34.885***
Periferija	76,50% (1,79148)	
Učešće stanovnika bez škole u ukupnom stanovništvu		
Centar	3,39% (0,83439)	3.648*
Periferija	6,81% (2,47564)	
Učešće stanovnika sa osnovnom školom u ukupnom stanovništvu		
Centar	30,20% (7,13471)	21.087***
Periferija	45,94% (4,50432)	
Učešće stanovnika sa srednjom školom u ukupnom stanovništvu		
Centar	48,28% (1,94454)	8.121*
Periferija	36,95% (5,49588)	
Učešće stanovnika sa višom školom ili fakultetom u ukupnom stanovništvu		
Centar	16,76% (5,33159)	55.128***
Periferija	7,76% (1,23880)	
Učešće zaposlenih u prehrambenoj industriji u ukupnoj zaposlenosti u regionu		
Centar	12,70% (2,82843)	4.663**
Periferija	22,00% (5,94283)	
Učešće zaposlenih u građevinarstvu u ukupnoj zaposlenosti u regionu		
Centar	4,90% (0,28284)	7.202**
Periferija	3,05% (0,95531)	
Učešće zaposlenih u sektoru trgovine u ukupnoj zaposlenosti u regionu		
Centar	12,65% (2,33345)	9.792***
Periferija	7,81% (2,08530)	
Učešće zaposlenih u sektoru usluga u ukupnoj zaposlenosti u regionu		
Centar	17,40% (6,50538)	23.700***
Periferija	8,62% (2,08107)	
Prosečne zarade		
Centar	39408 (4357)	22.024***
Periferija	29486 (2781)	

* p< 10%. ** p<5% *** p<1%

Dodatno, ukoliko se porede samo pretežno ruralna područja Vojvodine i ostalog dela Srbije, onda su razlike u odnosu na već prezentovane rezultate u Tabeli 2. gotovo zanemarljive.¹ Navedeno stanje jasno pokazuje da su ruralna područja jednako loše pozicionirana bez obzira u kom regionu zemlje se nalaze. Na nivou značajnosti od 1% utvrđene su razlike u pogledu koeficijenta izdržavanog stanovništva, udela radnog kontigenta u ukupnom stanovništvu, učešća niže kvalifikovanih radnika u obrazovnoj strukturi stanovništva (učešće stanovništva bez škole, kao i učešće stanovništva sa završenom srednjom školom). Specifičnost privredne strukture identifikovana je samo u učešću zaposlenih u primarnim delatnostima i to na nivou statističke značajnosti od 5%. Ujedno, razlike na istom nivou značajnosti postoje i u ostvarenim zaradama zaposlenih u 2010. godini.

Regionalna analiza je dalje sprovedena na nivou oblasti, pri čemu je analiziran odnos između centra i periferije (Tabela 3). Centar obuhvata oblasti koje stvaraju više od 50% bruto dodate vrednosti (BDV) u Srbiji. Suprotno, Periferija u ukupnoj strukturi BDV-a učestvuje sa manje od 50%. Grad Beograd i Južnobačka oblast pripadaju prvoj grupi područja. Drugu grupu čine sve ostale oblasti u Srbiji (bez Kosova i Metohije). Najizraženije su razlike u demografskim pokazateljima tržišta rada. Posebno je nepovoljna obrazovna struktura u ostalim, perifernim područjima, tako da ona predstavlja bitno ograničenje za dalji razvoj. Istovremeno, konglomerati vuku najveći deo privredne aktivnosti ostavljajući stanovnicima centra bolju mogućnost zapošljavanja u odnosu na periferiju. U centru znatno značajnije učešće u ukupnoj strukturi zaposlenosti ostvaruju tercijarne delatnosti - trgovina i usluge.

Tabela 4: Ruralna vs ostala područja – razlike na tržištu rada

Indikator	Srednja vrednost (Standardna devijacija)	F test
Koeficijent izdržavanog stanovništva		
Ruralna područja	0,51 (0.0450)	5.262**
Ostala područja	0,50 (0.0292)	
Udeo radnog kontigenta u ukupnom stanovništvu		
Ruralna područja	65,81% (2.0395)	3.104*

1

U fokusu ove analize se ne nalaze urbana i prelazna područja, tj. predstavljeni rezultati se odnose samo na područja koja su klasifikovana kao pretežno ruralna u Vojvodini, s jedne, i na teritoriji Srbija-Jug, s druge strane.

Ostala područja	67,31% (1.4940)	
Učešće stanovnika sa osnovnom školom u ukupnom stanovništvu		
Ruralna područja	46,48% (4.7965)	6.424**
Ostala područja	40,05% (7.6806)	
Učešće stanovnika sa srednjom školom u ukupnom stanovništvu		
Ruralna područja	36,48% (5.8651)	3.593*
Ostala područja	41,40% (5.7341)	
Učešće stanovnika sa višom školom ili fakultetom u ukupnom stanovništvu		
Ruralna područja	7,66% (1.2990)	5.870**
Ostala područja	10,58% (4.8237)	

* p<10%. ** p<5% *** p<1%

Neočekivano, analiza vezana za odnos ruralna – ostala područja pokazuje da ne postoje statističke razlike na najvišem nivou (Tabela 4). Između pomenutih područja statistička značajnost razlika na nivou od 5% utvrđena je u pogledu obrazovne strukture stanovništva i koeficijenta izdržavanog stanovništva. Marginalna razlika je evidentna u pogledu udela radnog kontigenta u ukupnom stanovništvu. Statistički značajne razlike nisu utvrđene u pogledu strukture zaposlenih po sektorima, kao ni u pogledu ostalih pokazatelja tržišta rada.

Tabela 5: Ruralna vs prelazna područja – razlike na tržištu rada

Indikator	Srednja vrednost (Standardna devijacija)	F test
Koeficijent izdržavanog stanovništva		
Ruralna područja	0,51 (0,04504)	3.572*
Prelazna područja	0,47 (0,02835)	
Učešće punoletnih u ukupnom stanovništvu		
Ruralna područja	76,21% (1,77088)	5.747**
Prelazna područja	78,46% (2,60838)	
Učešće stanovništva sa osnovnom školom u ukupnom stanovništvu		
Ruralna područja	46,48% (4,35746)	3.165*
Prelazna područja	42,53% (1,77893)	
Učešće stanovništva sa višom i visokom školom u ukupnom stanovništvu		

Ruralna područja	78,46% (2,60838)	2.981*
Prelazna područja	76,21% (1,77088)	
Učešće zaposlenih u primarnim delatnostima u ukupnoj zaposlenosti		
Ruralna područja	5,34% (3,10372)	5.671**
Prelazna područja	2,22% (1,13211)	

* p< 10%. ** p<5% *** p<1%

Ako se nivo analize spusti na istraživanje razlika između ruralnih i prelaznih područja (izuzet je Grad Beograd), utvrđene razlike se dodatno proširuju samo u domenu učešća punoletnih u ukupnom stanovništvu ($p<5\%$), dok su razlike u pogledu obrazovne strukture stanovništva utvrđene na nivou značajnosti od 10%.

Interesantan nalaz ovog istraživanja vezan je za izostanak očekivanih statistički značajnih razlika na relaciji ruralna – neruralna (ostala), ili ruralna – prelazna područja u pogledu izdiferenciranosti privredne strukture. Otuda se postavlja pitanje vezano za utvrđivanje sektora pokretača koji bi značajno doprinisili razvoju određenih regionalnih oblasti. Pri tome, treba imati u vidu da se u razrešavanju ove dileme obično polazi od specifičnosti resursa kojim određena područja raspolažu. Prezentovani rezultati daju prilično nepovoljniju ocenu položaja većeg broja oblasti u Srbiji, i to ne samo pretežno ruralnih. To dalje svedoči o tome da razvojni prioriteti forsirani u proteklom periodu nisu doveli do očekivanog pozicioniranja regionala. Ipak, ovom analizom ne može da se da eksplicitan odgovor na pitanje koje bi propulzivne delatnosti mogle da budu nosioci daljeg privrednog razvijanja različitih oblasti u Srbiji, ali se sa izvesnošću može tvrditi da nema razlike u strukturi zaposlenosti između različitih područja uključenih u analizu, osim u domenu evidentnih suprotnosti na relaciji centar - periferija.

Zaključna razmatranja i preporuke za vođenje politike

Rad upućuje na neopravданo zapostavljene aspekte ruralno-urbanih nejednakosti na tržištu rada Srbije. Nejednakosti su posledica neadekvatno vođene politike razvoja koja je bila zasnovana na sektorskoj, a ne teritorijalnoj osnovi. Najizraženije razlike su utvrđene na relaciji centar – periferija, dok su istovremeno utvrđene nešto manje razlike između ruralnih i neruralnih (ostalih) područja.

Istraživanje je pokazalo da je u pogledu ponude radne snage najznačajnija karakteristika ruralnih u odnosu na ostala područja niža obrazovna struktura stanovništva. Takva situacija limitirajuće deluje na mogućnost investiranja u ovim regionima, a posebno u tercijarni sektor. Ponuda radne snage jednostavno ne odgovara savremenim zahtevima industrije pre svega kao rezultat kontinuirane dualne razvojne politike. Ekonomска politika koja je bazirana na dualnoj ekonomskoj strukturi je opravdana samo tokom limitiranog perioda vremena (inicijalna faza razvoja). Svako dalje odlaganje tranzicije ka jednosektoralnom modelu rasta može voditi suprotnim efektima. Ukipanje ruralno-urbanih razlika, ili barem njihovo smanjenje i držanje u planiranim granicama, jeste prioritet o kome se nije vodilo dovoljno računa u prethodnom periodu.

Analiza nedvomisleno ukazuje na zaključak da su najveće razlike na tržištu rada vezane za odnos centar – periferija. Model privrednog razvoja zasnovan na klasičnoj industrijalizaciji gomilao je razlike između sela i grada, ostavljući siromaštvo i besperspektivnost većem delu teritorije i stanovništva. S druge strane, analizom je potvrđena nerazvijenost ukupne ekonomije Srbije. Prilikom posmatranja odnosa između ruralnih i ostalih područja zemlje razlike nisu utvrđene u sektorskoj strukturi zaposlenosti, što svedoči o visokoj razvojnoj de-vastiranosti ukupne zemlje. Ovo tim pre ukoliko se ima u vidu prevashodna sektorska orijentisanost primenjivanog modela razvoja.

Potreban je radikalni zaokret ka uvažavanju realne činjenice da je došlo do demografskog i ekonomskog pražnjenja ruralnih područja, što upućuje na donošenje nove strategije privrednog razvoja i zapošljavanja zasnovane na modelu kreativizacije ruralnih industrija. Noseću ulogu u procesu potpune eksploracije razvojnih potencijala ruralnih područja ima proces kreativizacije industrije. Održivost novog koncepta ruralnog razvoja ne ogleda se samo u očuvanju kvaliteta prirodnih resursa i bioraznovrsnosti, nego i u očuvanju socijalnog i kulturnog diverziteta. To istovremeno znači definitivno napuštanje tradicionalnih modela i modela čiste aglomeracije, odnosno zalaganje za uspostavljanje modela lokalnog miljea i modela teritorijalnog pristupa inovacijama. Primat se u razvojnem smislu ne daje više sektorskemu, već inoviranom teritorijalnom pristupu.

Literatura

- Arandarenko, M., (2006). Mapa tržišta rada Srbije, CEVES, Beograd.
Arandarenko, M., Nojković, A., (2007). Pregled tržišta rada u Srbiji, CDRSEE, Solun.
Bogdanov, N., Stojanović, Ž., (2006). Metodologija utvrđivanja ruralnosti i identifikacija ruralne Srbije, štampano u red. Bogdanov, N. i Ševarlić, M., Poljoprivreda i ruralni razvoj Srbije u tranzicionom periodu, DAES i Poljoprivredni fakultet Beograd.

- Bristow, G., (2005). Everyone's a winner: problematising the discourse of regional competitiveness, *Journal of Economic Geography*, 5, pp. 285-304.
- Buchta, S., Štulrajter, Z., (2007). Divergence of some socio-economic indicators between ural and urban areas in Slovakia, *Agricultural Economics – CZECH*, 53, 2007 (6): 256–262
- Gligorov, V., Ognjenović, K., Vidovic, H., 2011. Assessment of the Labour Market in Serbia, Research Report 371, WIIW, Vienna
- Jovanović Gavrilović, B., (2010). Serbia Economic Growth Quality – Critical Analysis, print in ed. Hanić, H., Ngomai, S., Vukelić, G., Erić, D and Domazet, I. *Economic Growth and Development of Serbia – New model.*, pp. 81-98, Belgrade Banking Academy, Faculty for Banking, Insurance and Finance and Institute of Economic Sciences, Belgrade
- OECD (1994): Creating rural indicators for shaping territorial policy, OECD, Paris
- Republički zavod za statistiku (2012): Anketa o radnoj snazi 2011, Beograd Republički zavod za statistiku (2012): Statistički godišnjak Republike Srbije 2012, Beograd.
- Stojanović, Ž., (2007). Labour Market and rural development perspectives, print in ed. Tomić, D. and Ševarlić, M. *Development of agriculture and rural areas in Central and Eastern Europe*, DAES and EAAE, Novi Sad
- Terluin, J.I., (2001). Rural regions in the EU – Exploring differences in economic development, *Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen Rijksuniversiteit, Groningen*
- Nacionalna strategija zpošljavanja za period 2011-2020. godine, Službeni glasnik br. 37/11.
- The Way Group (2005). *Handbook on Rural Households' Livelihood and Well-being: Statistics on Rural Development and Agriculture Household Income*, Wye, 2005.

THE DEVELOPMENT OF THE LOBOUR MARKET IN THE FUNCTION OF THE ECONOMIC RECOVERY OF SERBIA: RURAL-URBAN ASPECTS

Abstract

Unemployment seems to be one of the most evident socio-economic problems during the crisis. The decline of economic activity is usually accompanied by an increase of unemployment. This situation produces not only the economic but also wider, social consequences. The paper specifically deals with problems of the regional labour market in Serbia, including, among others, in the literature neglected rural-urban aspects. Different regional divisions were used leading us to conclude about relations such as the centre-periphery, rural-non-rural (urban), and rural-intermediate areas. Applied classifications have proven to be particularly relevant for analysis of economic development in Serbia.

Key words: labour market, indicators, rural areas, urban areas, differences, development.

*Mr Gordana Radović,
Prof. dr Radovan Pejanović,
Prof. dr Zoran Njegovan**

ZNAČAJ I ULOGA INTEGRISANOG RURALNOG TURISTIČKOG PROIZVODA U REPUBLICI SRBIJI

Rezime

Turizam je danas vodeća uslužna privredna delatnost u svetskim okvirima, čini 13 odsto od ukupne svetske industrije usluga, a ova privredna delatnost je pokazala vitalnost u uslovima ekonomske krize. Turizam ima ekonomski, ali i društveni i politički značaj. Ruralni turizam je vrsta turizma koja obuhvata sve turističke aktivnosti koje se odvijaju u ruralnim predelima i koje se mogu uvrstiti u turističku ponudu tih područja. Ruralni turizam najviše doprinosi diverzifikaciji ruralne ekonomije i smanjenju razlika u razvijenosti urbanih i ruralnih sredina. Imajući u vidu da se Republika Srbija nalazi na vodećem mestu u rangu evropskih država u pogledu regionalnih razlika u razvijenosti, kao i da ima prirodne resurse za razvoj ruralnog turizma, ovaj turistički proizvod je postavljen na prioritetno mesto u Strategiji razvoja turizma Republike Srbije, u okviru vidova turizma vezanih za posebna interesovanja turista. Imajući u vidu da je prosečna popunjenošnost kapaciteta u ruralnom turizmu u Republici Srbiji veoma niska i iznosi svega četiri odsto, a da se na području Republike godišnje organizuje preko 1.500 različitih manifestacija, od kojih se većina održava u ruralnim predelima, u radu se predlaže sinergija ruralnog i manifestacionog turizma u vidu formiranja integrisanog ruralnog turističkog proizvoda. Cilj rada je da prikaže značaj i ulogu integrisanog ruralnog turističkog proizvoda u Republici Srbiji i to sa aspekta povećanja zaposlenosti, povećanja prihoda i porasta životnog standarda stanovnika ruralnih područja, kao i razvoja ovih područja.

Ključne reči: ruralni turizam, Republika Srbija, integrirani ruralni turistički proizvod

*

Mr Gordana Radović, doktorant, Poljoprivredni fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, finpoljo@eunet.rs, prof.dr Radovan Pejanović, redovni profesor Poljoprivredni fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, pejanovic@polj.uns.ac.rs, prof.dr Zoran Njegovan, redovni profesor, Poljoprivredni fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, njegovan@ polj.uns.ac.rs.

Uvodna razmatranja

Turizam je danas vodeća uslužna privredna delatnost u svetskim okvirima, čini 13 odsto od ukupne svetske industrije usluga, a ova privredna delatnost je pokazala vitalnost u uslovima ekonomске krize. Prema podacima Svetske turističke organizacije turizam je u 2011. godini zabeležio rast od pet odsto, a u prvih šest meseci 2012. godine, od četiri odsto. Među turistima danas dominiraju oni sa nižom i srednjom platežnom moći, a u pogledu starosne strukture, sve je više mlađih i starijih turista. Procena je da će u budućnosti turisti više da se okrenu kontinentalnom, a da zapostave morski (kupališni) turizam.¹

Značaj turizma je višestruk: ekonomski, društveni i politički. Ekonomski efekti turizma mogu biti direktni i indirektni, a od izuzetne važnosti je značaj potrošnje stranih turista i njen multiplikativni efekat na ekonomiju zemlje u celiini. Od direktnih uticaja koje turizam ima na privredu najvažniji su: (a) uticaj na društveni proizvod i nacionalni dohodak; (b) uticaj na razvoj privrednih delatnosti koje sačinjavaju turističku privredu; (c) uticaj na platni bilans zemlje; (d) uticaj na zaposlenost stanovništva i nivo životnog standarda; (e) uticaj na investicionu aktivnost i strukturu investicija i (f) uticaj na brži razvoj nedovoljno razvijenih zemalja i područja. Indirektno turizam ima ekonomski značaj na privredne delatnosti koje su povezane sa njim i to, pre svega, na poljoprivredu, građevinarstvo i industriju. U pogledu društvenih efekata turizma značajni su kulturni, obrazovni i zdravstveni, ali turizam podstiče i bolje razumevanje među ljudima iz različitih zemalja. Politički značaj turizma ogleda se, pre svega, u tome što se turizam javlja kao najznačajniji faktor očuvanja mira u svetu. To su prepoznale i Ujedinjene nacije koje su ovu privrednu delatnost nazvale „pasošem mira“.²

Razvijenost turizma u Republici Srbiji

Osnovna karakteristika turizma u Republici Srbiji je visoko učešće domaćeg turističkog prometa, 66 odsto u dolascima i preko 77 odsto u noćenjima. Ovo je rezultat, pre svega, nepostojanja profesionalno razvijenih i organizovanih turističkih proizvoda, koji bi bili spremni za međunarodno tržište. U peri-

1

Unković S., Predavanje: *Očekivani pravci razvoja turizma u svetu*, 45. Sajam turizma u Novom Sadu, 27. septembar 2012.godine.

2

Unković S., Zečević B., (2011), *Ekonomika turizma*, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Beograd, str.33-64.

odu od 1989. godine do 2010. godine, turistički promet je opadao prosečno godišnje 3,4 odsto u broju dolazaka i 2,9 odsto godišnje u broju noćenja., a razlozi su bili političke i ekonomske prirode, što je rezultiralo da je Republika Srbija u 2010. godini ostvarila tek 54 odsto turističkog prometa iz 1989.godine, mereno brojem noćenja.³

U tabeli broj 1 prikazani su podaci o broju dolazaka i noćenja turista u periodu avgust 2011.-avgust 2012. godine po pojedinim regionima u Republici Srbiji. Analizom navedenih podataka mogu se izvesti sledeći zaključci:

(1) Na celokupnom području Republike Srbije u posmatranom periodu zabeležen je rast broja dolazaka domaćih gostiju za 0,4 odsto, rast broja dolazaka stranih gostiju za 7,5 odsto i rast ukupnog broja dolazaka za tri odsto. Broj ukupnih noćenja i noćenja domaćih gostiju zabeležili su pad za 1,8 odsto, odnosno za pet odsto, dok je kod broja noćenja stranih gostiju zabeležen rast za 9,3 odsto.

(2) Beogradski region je jedini u posmatranom periodu zabeležio rast i broja dolazaka i broja noćenja turista i to i domaćih i stranih. Broj dolazaka domaćih turista veći je za 15,7 odsto, a stranih za 11,2 odsto, kao i ukupnog broja dolazaka gostiju, a procenat povećanja u ovom segmentu iznosi 12,7 odsto. Takođe, zabeležen je i rast broja noćenja turista i to: domaćih za 6,4 odsto, stranih za 13 odsto i ukupno za 10,5 odsto.

(3) Na teritoriji AP Vojvodine u posmatranom periodu zabeleženi su najlošiji podaci, odnosno zabeležen je pad u broju noćenja i domaćih i stranih gostiju, i to za 8,3 odsto, odnosno za 1,4 odsto, a takođe i pad ukupnog broja noćenja za 5,7 odsto. U pogledu broja dolazaka i domaćih i stranih gostiju, a i posmatrano ukupno, zabeležen je naznatan rast, koji bi se pre mogao nazvati stagnacijom.

(4) Region Šumadije i zapadne Srbije zabeležio je pad u broju dolazaka i noćenja domaćih gostiju i to za osam odsto, odnosno devet odsto. Broj i dolazaka i noćenja stranih gostiju zabeležio je rast od šest odsto i deset odsto, dok je posmatrano ukupno, zabeležen pad i u broju dolazaka i u broju noćenja i to za pet, odnosno 6,2 odsto.

(5) Region južne i istočne Srbije zabeležio je u posmatranom periodu rast u broju dolazaka i domaćih i stranih turista, a i posmatrano ukupno i to za 9,3 odsto, 3,6 odsto i 7,7 odsto. U broju noćenja domaćih turista zabeležena je stagnacija, a u broju stranih turista i posmatrano ukupno zabeležen je rast od 7,8 odsto i 0,9 odsto.

Tabela 1.Broj dolazaka i noćenja turista po regionima u Republici Srbiji

	DOLASCI	NOĆENJA		
	Avgust 2011. (dolasci)	Avgust 2012. (dolasci)	Avgust 2011. (noćenja)	Avgust 2012. (noćenja)
REPUBLIKA SRBIJA	(U) 221.381	228.302	804.165	789.535
	(D) 135.841	136.330	624.667	593.416
	(S) 85.540	91.972	179.498	196.119
BEOGRADSKI REGION	(U) 63.053	71.051	124.427	137.546
	(D) 20.750	24.018	46.949	49.955
	(S) 42.303	47.033	77.478	87.591
REGION VOJVODINE	(U) 24.389	24.593	75.900	71.562
	(D) 12.369	12.425	47.542	43.598
	(S) 12.020	12.168	28.358	27.964
REGION ŠUMADIJE I ZAPADNE SRBIJE	(U) 90.039	85.387	403.592	378.469
	(D) 71.769	66.028	350.556	320.138
	(S) 18.270	19.359	53.036	58.331
REGION JUŽNE I ISTOČNE SRBIJE	(U) 43.900	47.271	200.246	201.958
	(D) 30.953	33.859	179.620	179.725
	(S) 12.947	13.412	20.626	22.233

Izvor:Republički zavod za statistiku -Dolasci i noćenja turista po regionima-mesečni podaci (webrs.stat.gov.rs; podaci preuzeti sa sajta 12.10.2012.)

Značenje oznaka: (U) ukupno; (D) domaći; (S) strani.

Analizom podataka deviznog priliva od turizma u periodu 2008-2012 godine, koji su prikazani u tabeli broj 1, uočava se tendencija povećanja deviznog priliva. Iako se u uslovima svetske ekonomske krize i usporavanja rasta svetske trgovine komercijalnih usluga, moglo očekivati da će se ove negativne tendencije nepovoljno odraziti i na privredu Srbije. Međutim, podaci pokazuju da se to ipak nije dogodilo. Zbog izraženog pesimizma stanovništva u većini evropskih zemalja iz kojih najviše dolazi strani turisti, mogli su se očekivati negativni efekti na turizam u Srbiji. Na sreću, to se nije dogodilo. Treba istaći i to da usled visokog učešća sive ekonomije i nesređene statistike turističkog sektora, postoji problem objektivnog prikazivanja današnjih makroekonomskih učinaka tu-

rizma na ekonomiju Republike Srbije. Prema postojećim statističkim podacima, turistički sektor učestvuje sa 2,5 odsto u nacionalnom bruto domaćem proizvodu i sa 5-6 odsto u ukupnoj zaposlenosti u Republici Srbiji (Službeni glasnik RS", br. 91/2006). Procene pokazuju da je samo u turizmu Beograda angažovano 475 turističkih preduzeća koja ostvaruju prihod od 154,5 miliona evra i u kojima su 14.464 lica direktno zaposlena u turizmu.⁴

Tabela 2. Devizni priliv od turizma u Republici Srbiji u periodu 2008.-2012.⁵

Godina	Iznos u 000 EUR	Indeks	Iznos u 000 USD	Indeks
2008.	639,900	101	944,251	109
2009.	617,177	97	865,373	92
2010.	604,856	98	798,382	92
2011.	710,132	117	991,660	124
I-III 2012.	105,692	106	491,598	104

Pojam i značaj ruralnog turizma

Ruralni turizam⁶ je vrsta turizma koja obuhvata sve turističke aktivnosti koje se odvijaju u ruralnim predelima i koje se mogu uvrstiti u turističku ponudu tih područja. Prema motivima zbog kojih turisti dolaze u ruralne oblasti definišu se različiti oblici turizma. To su: agroturizam, eko-turizam, etno turizam, kulturni, gastronomski, manifestacioni, edukativni, bio-turizam, ali i botanički, ornitološki, arheološki, kao i zdravstveno-rekreativni, banjski, lovni turizam, ukoliko se u blizini ruralnih predela nalaze sportsko-rekreativni centri, banjska lečilišta ili lovišta. Ruralni turizam je počeo da se razvija u Evropi u

4

Bošković O., Njegovan Z., (2012), *Uticaj turizma na poboljšanje situacije na tržištu rada u Republici Srbiji*, Tematski zbornik radova, Sedmi naučni skup sa međunarodnim učešćem, Turizam: izazovi i mogućnosti, Trebinje, str. 316.

5

Bošković O., Njegovan Z., (2012), *Uticaj turizma na poboljšanje situacije na tržištu rada u Republici Srbiji*, Tematski zbornik radova, Sedmi naučni skup sa međunarodnim učešćem, Turizam: izazovi i mogućnosti, Trebinje, str. 317.

6

Ruralni turizam; Eng. Rural tourism; Nem. Ferien auf dem Land; Franc. Tourisme rural; Ital. Turismo rurale.

drugoj polovini XX veka, kada, u skladu sa diferenciranim zahtevima korisnika turističkih usluga, počinju da se razvijaju različite vrste turizma među kojima ruralni turizam zauzima značajno mesto.

Republika Srbija raspolaže sa prirodnim resursima za razvoj ruralnog turizma, imajući u vidu da čak 85 odsto njene teritorije čine ruralne oblasti u kojima živi 55 odsto od ukupnog broja stanovnika, a poljoprivreda učestvuje sa 41 odsto u stvaranju bruto domaćeg proizvoda. Komparativne prednosti koje je potrebno pretvoriti u konkurentske i valorizovati kroz adekvatan proizvod na međunarodnom turističkom tržištu čine: očuvana seoska arhitektura, raznovrsni gastronomski ponudr, tradicionalna gostoljubivost, bogato istorijsko nasleđe i kulturna baština, kao i atraktivna etno obeležja. Ruralni turizam je veoma važan segment multifunkcionalne poljoprivrede, čiji je razvoj u Republici Srbiji nužnost, ali i razvojna perspektiva, imajući u vidu da je veličina prosečnog poljoprivrednog poseda oko tri hektara, te na ovim posedima ne postoji uslovi za razvoj konkurentne poljoprivredne proizvodnje. Iz tog razloga je razvoj multifunkcionalne poljoprivrede, odnosno delatnosti koje se nastanjuju na poljoprivrednu neophodnost, ali i mogućnost za ostvarenje dodatnog prihoda seoskom stanovništvu. U tom pogledu bi se razvoj ruralnog turizma, trebao postaviti na primarno mesto.⁷

Prema podacima iz arhiva turističkog saveza u Republici Srbiji je ruralni turizam počeo da se razvija 70-ih godina XX veka, kada se ovom vrstom turizma bavilo 50 sela, odnosno oko 800 domaćinstava, koja su ukupno raspolažala sa oko tri hiljade ležajeva.⁸ Prema zvaničnim podacima u 2009. godini je na području Republike ostvareno 145.354 registrovanih noćenja u ruralnom turizmu u užem smislu i 2.556.128 noćenja koja se mogu pripisati ruralnom turizmu, što ukupno čini 2.700.000 ili 27 odsto od ukupnog broja noćenja ostvarenih na području Republike u svim oblastima turizma. Ne postoje zvanični podaci o broju registrovanih poljoprivrednih domaćinstava koja se bave seoskim turizmom, ali prema proceni lokalnih turističkih organizacija, Srbija raspolaže sa 10.567 kreveta u ruralnim domaćinstvima i pretpostavka je da bi se još 32.747 moglo koristiti za potrebe ruralnog turizma. Takođe, procenjeno je da je u 2010. godini ostvareno 10 milijardi dinara prihoda od ruralnog turizma, što čini 16 odsto

7

Radović G., Pejanović R., Njegovan Z., (2011), *Ruralni turizam – faktor razvoja multifunkcionalne poljoprivrede u Republici Srbiji*, Naučni skup: Savremeni trendovi u evropskoj ekonomiji-implikacije za Srbiju, Visoka poslovna škola, Novi Sad.

8

Muhi B., (2009), *Primena marketinga u seoskom turizmu Vojvodine*, Univerzitet Edu-kons, Fakultet poslovne ekonomije, Sremska Kamenica, str.91.

od ukupno 62 milijarde dinara, koliki je ukupan direktni turistički bruto domaći proizvod za Srbiju u 2010. godini.⁹

Ruralni turizam je postavljen na prioritetno mesto u Strategiji razvoja turizma Republike Srbije¹⁰, u okviru vidova turizma vezanih za posebna interesovanja turista. Trenutno je najrazvijeniji u AP Vojvodini, centralnoj i zapadnoj Srbiji. Razvoj ruralnog turizma i u ostalim delovima Republike je imperativ, jer je neophodno zaustaviti depopulaciju sela s obzirom na to da je procenjeno da odumire svako četvrto selo u Srbiji. Nepovoljna starosna struktura je jedna od osnovnih karakteristika seoskih sredina. Stopa starenja stanovništva u ruralnim oblastima iznosi 1,08 odsto, dok je u gradskim oblastima 1,02 odsto. Takođe, značajan procenat populacije, 28,19 odsto, je bez formalnog obrazovanja, što je dvostruko više nego u urbanim područjima.¹¹ Poslednjih godina veliki problem ruralnih oblasti je porast siromaštva. Na osnovu istraživanja sprovedenog krajem 2009. godine zaključeno je da svaki drugi poljoprivredni živi ispod linije siromaštva, jer u strukturi stanovništva prema stepenu siromaštva poljoprivredna domaćinstva čine čak 54 odsto, nepoljoprivredna 34 odsto, a mešovita domaćinstva 31 odsto.¹²

Ruralna područja u Republici Srbiji, pored niskoproduktivne i niskointenzivne poljoprivredne proizvodnje, karakteriše i visoka stopa nezaposlenosti, koja iznosi 21 odsto. Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku¹³ u Republici Srbiji je u novembru 2011.godine zabeležena stopa nezaposlenosti od 24,4 odsto, a u aprilu 2012. godine 26,1 odsto, što predstavlja rast stope nezaposlenih za sedam odsto, koji je ostvaren u kratkom vremenskom periodu, od samo šest meseci. U istom periodu zabeležen je i pad stope zaposlenosti, koja je u novembru 2011.godine iznosila 45,3 odsto, a u aprilu 2012.godine 44,2 odsto. Dakle, stopa zaposlenosti je zabeležila pad u posmatranom periodu od 2,4

9

10 *Master plan održivog razvoja turizma Srbije*, www.merr.gov.rs, (11.09.2011.)

11 *Strategija razvoja turizma Republike Srbije*, Službeni glasnik RS br.91/2006.

12 Bošković T., (2012), *Ekonomski efekti razvoja turizma u ruralnim područima Srbije*, Škola biznisa broj 02/2012.

13 Cvejić S., Babović M., Petrović M., Bogdanov N., Vuković O., (2011), Rezultati istraživanja nevladine organizacije SEConS, *Socijalna isključenost u ruralnim oblastima Srbije*, UNDP, Beograd.

14 Mesečni statistički bilten za jul 2012.godine, (webrzs.stat.gov.rs; podaci preuzeti sa sajta 12.10.2012.)

odsto. Takođe, prema podacima Republičkog zavoda za statistiku¹⁴ u Republici Srbiji ima ukupno 4.718.878 stanovnika starosti od 15. do 64.godine, od toga je aktivno 2.818.813 stanovnika od kojih je zaposleno 2.083.604, a nezaposleno 735.209 stanovnika.Zabrinjavajući je podatak što se 1.900.065 (40 odsto) radno sposobnih stanovnika vodi kao radno neaktivno.

Potrebno je istaći i nepovoljnu polnu strukturu zaposlenog stanovništva, jer je stopa zaposlenih žena u stalnom opadanju. Primera radi, u 2000. godini bilo je zaposleno 41,8 odsto ženske populacije, a u 2010. godini stopa zaposlenih žena je smanjena na 31,1 odsto, dok je procenat nezaposlenih ženskih osoba bio 20,2 odsto. Takođe, u istom periodu, zabeležen je i pad zaposlenosti muškaraca. U 2000. godini bilo je zaposleno 59,1 odsto, a u 2010. godini svega 45,3 odsto, a stopa nezaposlenosti muške populacije bila je 18,4 odsto. U državama članicama Evropske unije u 2010. godini stopa nezaposlenosti je bila 9,3 odsto i bila je skoro jednaka kod muškaraca i žena.¹⁵ Potrebno je istaći da, razvoj ruralnog turizma omogućava seoskim domaćinstvima da uz minimalne investicije zaposle članove svog domaćinstva i obezbede dodatni izvor prihoda. Prema rezultatima anketnog istraživanja koje je 2009. objavilo Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije, ruralni turizam u proseku zapošljava dva člana domaćinstva, a prosečan neto prihod od bavljenja ruralnim turizmom po domaćinstvu iznosi oko 200 evra.¹⁶

Imajući u vidu nepovoljnu demografsku situaciju u selima, kao i visoki porocenat nezaposlenosti, pre svega ženske populacije. Takođe, imajući u vidu da je, i pored dobrih resursa, ruralni turizam u Republici Srbiji nedovoljno razvijen, a da upravo on zahteva najviše živog rada, odnosno može da radno angažuje veliki deo neaktivnog i nezaposlenog stanovništva, Vlada Republike Srbije je u novembru 2011. godine usvojila Program razvoja održivog ruralnog turizma u Republici Srbiji.¹⁷ Ovaj Dokument je nastao na osnovu Master plana održivog razvoja ruralnog turizma u Republici Srbiji u čijoj je izradi, pored Ministarstva poljoprivrede, trgovine, šumarstva i vodoprivrede, Ministarstva ekonomije i regionalnog razvoja i Turističke organizacije Srbije, učestvovalo i pet agencija Ujedinjenih nacija i to: Organizacija za hranu i poljoprivredu (FAO),

¹⁴

Isto.

¹⁵

Čanović G., (2012), *Žene su štedljivije od muškaraca*, list „Politika“ od 04.10.2012., Beograd.

¹⁶

Bošković T., (2012), *Ekonomski efekti razvoja turizma u ruralnim područima Srbije*, Škola biznisa broj 02/2012.

¹⁷

Službeni glasnik broj 85/2011.

Svetska turistička organizacija (UNWTO), Fond za decu (UNICEF), Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) i Program Ujedinjenih nacija za životnu sredinu (UNEP). Izradu Master plana finansirao je Fond za dostizanje milenijumskih ciljeva Vlade Kraljevine Španije sa četiri miliona američkih dolara. Rad na projektu otpočeo je u decembru 2009. godine, a trenutno je u toku implementacija ovog projekta.

Program razvoja održivog ruralnog turizma u Republici Srbiji je koncipiran u skladu sa Strategijom razvoja turizma i Zakonom o turizmu Republike Srbije. Cilj Programa je, kako je navedeno u dokumentu, diverzifikacija ruralne ekonomije kroz smanjenje siromaštva, poboljšanje kvaliteta života, očuvanje kulturnog bogatstva zemlje, zaštita životne sredine i ravnomerniji regionalni razvoj. Programom je utvrđeno 12 teritorijalnih oblasti – klastera ruralnog turizma u kojima ova vrsta turizma treba prioritetno da se razvija u Republici Srbiji. Klasteri su grupisani u četiri grupe i to su: centralna i zapadna Srbija, južni Banat i donje Podunavlje, istočna Srbija i klaster koga čine Vojvodina i Gornje Podunavlje.

U Programu razvoja održivog turizma u Republici Srbiji definisana su i ograničenja za njegov razvoj. To je, u prvom redu, nepostojanje svesti stanovništva u ruralnim sredinama o vrednostima prirodnih i kulturnih dobara i turističkih potencijala, kao i nedovoljna sposobljenost za bavljenje ruralnim turizmom. Takođe, nedostatak predstavlja i nepostojanje upravljačke i organizacione veze na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou, koja je neophodna za upravljanje ruralnim turizmom na efikasan i održiv način. Ograničenje predstavlja i nedostatak aktivnosti koje omogućavaju uživanje u prirodnim i kulturnim resursima ruralnih predela, nerazvijena prezentacija i promocija ovih područja, nekontrolisana gradnja, nebriga za očuvanje i promovisanje starih zanata i proizvoda narodne radinosti, nedovoljna ulaganja u razvoj saobraćajne infrastrukture, kao i javnog prevoza i prevoza za sopstvene potrebe. Ruralni turizam u Republici Srbiji, prema rezultatima prezentovanim u Programu, karakterišu i velike sezonske varijacije u poseti turista i veoma niska popunjenošć turističkih smeštaja. Prosečna popunjenošć smeštajnih kapaciteta u Republici Srbiji u ruralnom turizmu je četiri odsto, a u ostalim oblastima turizma 21 odsto.

Na osnovu navedenog može se izvesti zaključak da Republike Srbija poseduje komparativne prednosti za razvoj ruralnog turizma ali da one nisu dovoljno iskorišćene. U cilju obezbeđena kontinuirane posete turista potrebno je povezati ponudu ruralnog turizma sa brojnim manifestacijama koje se tokom godine održavaju na području Republike. Procenjuje se da se godišnje organizuje preko 1.500 različitih manifestacija od kojih se većina organizuje u rural-

nim predelima. Stoga se u radu predlaže sinergija ruralnog i manifestacionog turizma u vidu formiranja integrisanog ruralnog turističkog proizvoda.

Pojam, uloga i značaj integrisanog ruralnog turističkog proizvoda

Pojava ruralnog turizma na svetskom turističkom tržištu vezana je za specifične zahteve turista, koji nasuprot iskustvima koja se mogu stići u masovnom turizmu, žele kroz ovu vrstu turizma da upoznaju različite kulture, običaje, navike, načine života i ishrane. Ove različitosti se najbolje mogu sagledati u ruralnim sredinama pojedinih država s obzirom na to da su ove sredine čuvari tradicije, jer u njima nije došlo, pod uticajem masovne kulture, do brisanja granica u osobenostima obeležja pojedinih naroda i nacija. Čuvari tradicije su, upravo, etnografske i gastronomске manifestacije koje najbolje oslikavaju kulturu života i načina ishrane pojedinih naroda, a koje se uglavnom održavaju u ruralnim sredinama. Stoga, one čuvaju od zaborava i tradicionalni način poljoprivredne proizvodnje, stare zanate, bogatstvo folklora, narodnih nošnji i narodnih veselja.¹⁸

Polazeći od slabosti za razvoj ruralnog turizma, koje su definisane Programom razvoja održivog turizma u Republici Srbiji, u radu se predlaže mogući način njihovog prevazilaženja kroz formiranje integrisanog ruralnog turističkog proizvoda. Konkretno, potrebno je brojne etnografske i gastronomске manifestacije, koje se tokom godine održavaju na području Republike Srbije, prostorno i vremenski povezati u integrirani ruralan turistički proizvod. U cilju isticanja originalnosti određenog lokaliteta, potrebno je izbeći održavanje sličnih manifestacija u različitim mestima u Republici, te u svakom mestu razvijati onu manifestaciju koja je za to području autentična. Potrebno je povezati vremenski i teritorijano nekoliko manifestacija, te formirati integrirani ruralni turistički proizvod, koji će podrazumevati smeštaj gostiju u seoskim domaćinstvima, koja se nalaze u neposrednoj blizini lokaliteta na kojima se održavaju manifestacije. Identifikaciju manifestacija i formiranje integrisanog ruralnog turističkog proizvoda treba da realizuju lokalno-ekonomske zajednice

18

Radović G., Pejanović R., Njegovan Z., (2012), *Etnografske i gastronomске manifestacije kao indikatori razvoja ruralnog turizma u Vojvodini*, Tematski zbornik radova, Sedmi naučni skup sa međunarodnim učešćem, Turizam: izazovi i mogućnosti, Trebinje, str.482.

zajedno sa lokalnim turističkim organizacijama¹⁹ uz stratešku i finansijsku podršku republičkih i pokrajinskih institucija. Najveće potencijale za razvoj integrisanog ruralnog turističkog proizvoda u Republici Srbiji imaju: Bačka Palanka, Titel, Subotica, Sombor, Kikinda, Žagubica, Žitište, Zrenjanin, Deliblato, Pančevo, Indija, Irig, Čajetina-Zlatibor, Valjevo, Krupanj, Loznica, Topola, Kraljevo, Niš, kao i šira područja gradova Beograda i Novog Sada.²⁰

U cilju implementacije integrisanog ruralnog turističkog proizvoda a u skladu sa Programom razvoja održivog turizma u Republici Srbiji, potrebno je na nivou svakog od četiri klastera ruralnog turizma, koje Program definiše, formirati upravljačko telo čiji će osnovni zadatak biti da koncipira i formira integrisane ruralne turističke proizvode na svom području. Takođe, zadatak menadžmenta svakog klastera bi bio da, bilo da direktno konkuriše ili indirektno posreduje, obezbeđuje finansijska sredstva za razvoj ruralnog turizma na svom području i da se ona ciljano usmeravaju samo u razvoj definisanih integrisanih ruralnih turističkih proizvoda. Time bi se obezbedilo da se, ionako mala finansijska sredstva ne rasipaju na bezbroj sitnih projekata čiji je efekat nedovoljan za strateški razvoj ruralnog turizma u Republici Srbiji. Takođe, zadatak menadžmenta svakog klastera bi bio da obezbedi prodaju integrisao ruralnog turističkog proizvoda, kako na domaćem, tako i na inostranom turističkom tržištu.

Integrисани ruralni turistički proizvod trebalo bi da, pored integracije etnografskih i gastronomskih manifestacija sa smeštajem u seoskim domaćinstvima, obuhvati i integraciju različitih oblika ruralnog turizma, odnosno motiva zbog kojih turisti dolaze u ruralne predele. To su: agroturizam, eko-turizam, kulturni, edukativni, bio-turizam, ali i botanički, ornitološki, arheološki, kao i zdravstveno-rekreativni, banjski, lovni turizam, ukoliko se u blizini ruralnih predela nalaze sportsko-rekreativni centri, banjska lečilišta ili lovišta. Time bi se obezbedilo i da ruralni turizam ima kontinuiranu ponudu tokom većeg dela godine, odnosno da se poveća prosečna popunjenošć kapaciteta poljoprivredno-turističkih domaćinstava u Republici Srbiji.

Realizacijom predloženog modela integrisanog ruralnog turističkog proizvoda otklonili bi se brojni nedostaci definisani Programom razvoja održivog turizma u Republici Srbiji i to: nedostatak aktivnosti koje omoguća-

19

Radović G., Pejanović R., Njegovan Z., (2012), *Etnografske i gastronomске manifestacije kao indikatori razvoja ruralnog turizma u Vojvodini*, Međunarodni naučni skup, Turizam: Izazovi i mogućnosti, Trebinje.

20

Radović G., Pejanović R., (2012), „Ruralni turizam kao faktor diversifikacije ruralne ekonomije u Republici Srbiji“ (videti u spisku literature)

vaju uživanje u prirodnim i kulturnim resursima ruralnih predela, nerazvijena prezentacija i promocija ovih područja nebriga za očuvanje i promovisanje starih zanata i proizvoda narodne radinosti, kao i ograničenje vezano za nepostojanje upravljačke i organizacione veze na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou, koja je neophodna za upravljanje ruralnim turizmom na efikasan i održiv način.

Implementacijom modela integrisanog ruralnog turističkog proizvoda, pored uticaja na razvoj turizma, ostvarili bi se brojni ekonomski i neekonomski efekti u ruralnim sredinama. U okviru ekonomskih efekata omogućio bi se razvoj ruralnih područja. Preciznije, omogućilo bi se zapošljavanje nezaposlenih, valorizacija rada žena u poljoprivrednom domaćinstvu, ali i radno angažovanje mladih i stanovnika u starijoj životnoj dobi koji se u statistici vode kao neaktivno stanovništvo. Omogućio bi se i plasman poljoprivrednih proizvoda po višim cenama nego na pijaci, plasman proizvoda domaće radinosti, oživljavanje starih zanata, što bi povećalo prihode i standard seoskog stanovništva, a time i doprinelo razvoju ruralnih područja. Takođe, omogućile bi se i migracije stanovnika iz gradova u selo, u cilju radnog anažovanja u i oko ruralnog turizma.

Razvoj ruralnog turizma inicirao bi i razvoj poljoprivrede, što bi povoljno uticalo na rast društvenog proizvoda i nacionalnog dohotka. Ukoliko bi se integrисани ruralni turistički proizvod dobro marketinški plasirao na inostranom turističkom tržištu, uz uslov da se prethodno obezbedi poštovanje standarda kvaliteta u ruralnoj turističkoj ponudi, obezbedio bi se dolazak gostiju iz inostranstva. Time bi se realizovao „nevidljivi izvoz“, a devizni priliv koji bi se na ovaj način ostvario povoljno bi uticao na platni bilans države. Razvoj ruralnog turizma imao bi i društveni i politički značaj s obzirom na to da turizam doprinosi upoznavanju kultura, načina života, a time i boljem razumevanju različitih naroda.

Zaključak

Republike Srbija poseduje komparativne prednosti za razvoj ruralnog turizma ali one nisu dovoljno iskorišćene. Prosečna popunjenoć smeštajnih kapaciteta u ruralnom turizmu je svega četiri odsto, te je u cilju obezbeđena kontinuirane posete turista tokom cele godine i povećanja stepena popunjenoći kapaciteta potrebno povezati ponudu ruralnog turizma sa brojnim etnografskim i gastronomskim manifestacijama, odnosno formirati integrisani ruralni turistički proizvod. Intergrisani ruralni turistički proizvod podrazumeva vremensko

i teritorijalno povezivanje nekoliko etnografskih ili gastronomskih manifestacija i smeštaj gostiju u seoskim domaćinstvima, koja se nalaze u neposrednoj blizini lokaliteta u kojima se održavaju navedene manifestacije. U cilju isticanja originalnosti određenog lokaliteta, potrebno je izbeći održavanje sličnih manifestacija u različitim mestima, te u svakom mestu razvijati onu manifestaciju koja je za to područje autentična.

U cilju implementacije integrisanog ruralnog turističkog proizvoda a u skladu sa Programom razvoja održivog turizma u Republici Srbiji, potrebno je na nivou svakog od četiri klastera ruralnog turizma, koje Program definiše, formirati upravljačko telo čiji će osnovni zadatak biti da koncipira i formira integrisane ruralne turističke proizvode na svom području. Takođe, zadatak menadžmenta svakog klastera bi bio da, bilo da direktno konkuriše ili indirektno posreduje, obezbeđuje finansijska sredstva za razvoj ruralnog turizma na svom području i da se ona ciljano usmeravaju samo u razvoj definisanih integrisanih ruralnih turističkih proizvoda. Time bi se obezbedilo da se, ionako mala finansijska sredstva ne rasipaju na bezbroj sitnih projekata čiji je efekat nedovoljan za strateški razvoj ruralnog turizma u Republici Srbiji. Takođe, zadatak menadžmenta svakog klastera bi bio da obezbedi prodaju integrisanog ruralnog turističkog proizvoda, kako na domaćem, tako i na inostranom turističkom tržištu.

Implementacijom modela integrisanog ruralnog turističkog proizvoda, pored uticaja na razvoj turizma, ostvarili bi se brojni ekonomski i neekonomski efekti u ruralnim sredinama. U okviru ekonomskih efekata omogućio bi se razvoj ruralnih područja. Preciznije, omogućilo bi se zapošljavanje nezaposlenih, valorizacija rada žena u poljoprivrednom domaćinstvu, ali i radno angažovanje mladih i stanovnika u starijoj životnoj dobi koji se u statistici vode kao neaktivno stanovništvo. Omogućio bi se i plasman poljoprivrednih proizvoda po višim cenama nego na pijaci, plasman proizvoda domaće radnosti, oživljavanje starih zanata, što bi povećalo prihode i standard seoskog stanovništva, a time i doprinelo razvoju ruralnih područja. Takođe, omogućile bi se i migracije stanovnika iz gradova u selo, u cilju radnog anažovanja u i oko ruralnog turizma.

Razvoj ruralnog turizma inicirao bi i razvoj poljoprivrede, što bi povoljno uticalo na rast društvenog proizvoda i nacionalnog dohotka. Ukoliko bi se integrirani ruralni turistički proizvod dobro marketinški plasirao na inostranom turističkom tržištu, uz uslov da se prethodno obezbedi poštovanje standarda kvaliteta u ruralnoj turističkoj ponudi, obezbedio bi se dolazak gostiju iz inostranstva. Time bi se realizovao „nevidljivi izvoz“, a devizni priliv koji bi se na ovaj način ostvario povoljno bi uticao na platni bilans države. Razvoj ruralnog

turizma imao bi i društveni i politički značaj s obzirom na to da turizam doprinosi upoznavanju kultura, načina života, a time i boljem razumevanju različitih naroda.

Literatura

- Bošković O., Njegovan Z., (2012), Uticaj turizma na poboljšanje situacije na tržištu rada u Republici Srbiji, Tematski zbornik radova, Sedmi naučni skup sa međunarodnim učešćem, Turizam: izazovi i mogućnosti, Trebinje.
- Bošković T., (2012), Ekonomski efekti razvoja turizma u ruralnim područima Srbije, Škola biznisa broj 02/2012.
- Cvejić S., Babović M., Petrović M., Bogdanov N., Vuković O., (2011), Rezultati istraživanja nevladine organizacije SEConS, Socijalna isključenost u ruralnim oblastima Srbije, UNDP, Beograd.
- Čanović G., (2012), Žene su štedljivije od muškaraca, list „Politika“ od 04.10.2012., Beograd.
- Master plan održivog razvoja turizma Srbije, www.merr.gov.rs, podaci preuzeti 11.09.2011.
- Mesečni statistički bilten za jul 2012.godine, webrzs.stat.gov.rs; podaci preuzeti sa sajta 12.10.2012.
- Muhi B., (2009), Primena marketinga u seoskom turizmu Vojvodine, Univerzitet Edukons, Fakultet poslovne ekonomije, Sremska Kamenica.
- Radović G., Pejanović R., Njegovan Z., (2011), Ruralni turizam – faktor razvoja multifunkcionalne poljoprivrede u Republici Srbiji, Naučni skup: Savremeni trendovi u evropskoj ekonomiji-implikacije za Srbiju, Visoka poslovna škola, Novi Sad.
- Radović G., Pejanović R., Njegovan Z., (2012), Etnografske i gastronomске manifestacije kao indikatori razvoja ruralnog turizma u Vojvodini, Tematski zbornik radova, Sedmi naučni skup sa međunarodnim učešćem, Turizam: izazovi i mogućnosti, Trebinje.
- Radović G., Pejanović R., (2012), Ruralni turizam kao faktor diversifikacije ruralne ekonomije u Republici Srbiji, Međunarodni naučni skup: Održiva poljoprivreda i ruralni razvoj u funkciji ostvarivanja strateških ciljeva Republike Srbije u okviru Dunavskog regiona, Tara (rad je u pripremi za objavljivanje).
- Unković S., Predavanje:Očekivani pravci razvoja turizma u svetu, 45. Sajam turizma u Novom Sadu, 27. septembar 2012.godine.
- Unković S., Zečević B., (2011), Ekonomika turizma, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Beograd.
- Strategija razvoja turizma Republike Srbije, Službeni glasnik RS br.91/2006.
- Program razvoja održivog ruralnog turizma u Republici Srbiji, Službeni glasnik RS broj 85/2011.

IMPORTANCE AND ROLE OF INTEGRATED RURAL TOURISM IN SERBIA

Summary

Tourism is now the leading service economic activity in the world, consisting of 13 percent of the total global services industry, and this economic activity has shown the vitality of the economic crisis. Tourism is an economic, but also so-

cial and political significance. Rural tourism is a type of tourism that includes all the tourist activities that take place in rural areas and can be included in the tourist offer of the region. Rural tourism contributes most to diversify the rural economy and reducing differences in the development of urban and rural areas. Bearing in mind that the Republic of Serbia is the leading place in the ranks of European countries in terms of regional differences in development, as well as a natural resource for the development of rural tourism, the tourism product is set to priority in the Tourism Development Strategy of the Republic of Serbia, in the types of tourism-related special interest tourists. Bearing in mind that the average occupancy rate in rural tourism in Serbia is very low, amounting to only four percent, and that in the area of over 1,500 annually organizes various events, most of which are held in rural areas, the paper proposes synergy rural and event tourism as a form of integrated rural tourism product. The aim of this paper is to show the importance and role of integrated rural tourism product in the Republic of the Serbia and in terms of increasing employment, increasing incomes and rising living standards of rural areas and the development of these areas.

Key words: rural tourism, Republic of the Serbia, integrated rural tourism product

*Prof. dr Jovan Todorović**

FER I ZDRAVO MOTIVISANO PREDUZETNIŠTVO, POSLOVNI I MAKRO MENADŽMENT KAO FAKTORI PROPULZIVNOG PRIVREĐIVANJA U SRBIJI

Rezime

Pitanje kako kroz prave i blagovremene promene obezbediti propulzivan, odnosno razvoj koji vuće napred, najčešće u prvi plan ističe značaj znanja, motivisanosti i odgovornosti glavnih aktera i faktora privređivanju, a to su : preduzeća, vlada i relevantna institucionalna infrastruktura.Kako u tom oklopu obezbediti delatvornu koegzistenciju preduzeća i države je bio i ostao ključni izazov i za nauku, privredu i društvenu realnost. U pitanju je složen zadatak da se kroz kombinaciju dovoljne i zdrave motivisanosti, znanja i odgovornosti privrednika i kreatora ekonomske politike i institucionalne infrastrukture obezbedi optimalan privredni i društveni razvoj.

Napredno, odnosno plodonosno i održivo privređivanje, predominantno krase sinergetski spoj liderskih ingenioznosti, menadžerskog know-how i preduzetničkih sklonosti kao riziku i inovacijama, uz prisustvo adekvatnih mera vlade da kreira i održava zdravo pulsiranje tržišnog mehanizma. Od vlade se očekuje da ne smeta, već da proaktivno asistira poslovne procese da se na premisama društvenog marketinga, snažne internacionalizaciji tržišta roba- resursa i kapitala, obezbedi optimalna privredna struktura, pametan, održiv beričetan privredni i društveni razvoj. Shodno tome, u istraživanju se polazi od tri bazične premise: a) misija poslovnog menadžmenta jeste da, kroz sticanje efektivnih konkurenčkih prednosti, kreira tržište, odnosno održivi rast u datim uslovima privređivanja,b) makro - ekonomska politika, odnosno privredni sistem, moraju dovoljno dobro obezbediti uslove za fer sticanje i fer ulaganje profita c) dosledna uvažavanje lanca ekonomije, lanca marketinga, lanca finansiranja i lanca društveno-etičke dimenzije u smislu prioriteta razvoja, izazova multikulturalizma i drugih specifičnih ciljeva zemlje,d) dosadašnja iskustva sa ekonomskom / finansijskom krizom dobrano zahtevaju preispitivanje / reviziju dobrog dela makro i mikro ekonomske nauke kao i katarzu privrednih lidera i menadžera.

Ključne reči: reforma, katarza, kritični faktori uspeha, efektivnost, efikasnost, društveni marketing, menadžment, strategija, komparativne prednosti, održivi razvoj, odgovornost, motivisanost, sidro uspešnosti.

*

Conzit, Beograd

Uvod

Možda je suvišno uz termin privređivanje dodavati odrednicu delotvorno jer ono, kao takvo, znači svrshishodnu upotrebu resursa. Međutim, imajući u vidu preteran voluntarizam u oceni performansi naše privrede, te samohvala-vost Vlade kao glavnog aktera, čini se ipak oportunim ukazati na potrebu ozbiljnije, odnosno sadržajnije ocene kvaliteta privređivanja.

Naime, ako se od delotvornog privređivanja, a čiji su, kao što je poznato, osnovni nosioci preduzeća i relevantne brojne organizacije, odnosno, institucionalna infrastruktura, očekuje da se uvek rade prave delatnosti i iste obavljaju na pravi način, onda je za njegovo ostvarivanje, upravo, nužan kreativan spoj preduzetničke ingenioznosti, interesa i kriterijuma relevantnih stejkoldera sa optikom i merama Vlade i to tako da to rezultira u propulzivnom privrednom funkcionisanju. Potrošači, korporacije i Vlada su tri ključna igrača u čijem sa-dejstvu treba da se gradi napredan sistem privređivanja. Potrošači, kao suvereni nosioci tražnje, odnosno obezbediti dinamično, propulzivno, transparentno, delotvorno i društveno odgovorno ostvarivanje privrednih performansi.

U pravom prožimanju optike privrednika i Vlade (mikro i makro aspekata privređivanja) treba da se, na dovoljno jasan način, afirmišu kriterijumi privredne uspešnosti, a koji pod impaktom aktuelne svetske finansijske i ekonom-ske krize, pored rigorozne ekonomске logike i tržišnog darvinizma, uključuju fer i društveno korisno privređivanje. U takvim uslovima, od Vlade se očekuje da, sprečavajući makijavelizam, stvori uslove za fer i plodotvornu kapitalizaciјu nevidljive ruke tržišta, a od poslovnog menadžmenta da, nevidljivu aktivu (prema nekim istraživanja i do 70% aktive savremenih korporacija čini neopipljiva nevidljiva imovina), zahvaljujući spoju liderske ingenioznosti i me-nadžerskog know how, pretvori u vidljive pozitivne efekte (novi svetski konkurenčni proizvodi, supstituciju uvoza, nova radna mesta i slično), a ne, kao što se, u uslovima tajkuniziranih, skorojevićevskih tranzisionih privreda, glorifikuju nazovi privrednici koji vidljivu aktivu (retke resurse) pretvaraju u ne-vidljive efekte. Uporedi Microsoft Bil Gejsa, McDonalds i prepoznatljive druge svetske korporacije sa Abramovićem i njemu sličnim biznismenima koji marširaju i šepure se svetskom privrednom pozornicom, ali bez kreiranih sa dodatom vrednošću međunarodno konkurenčnih proizvoda.

Posttranzicija privredna i društvena stvarnost je takva da su se u procesu privatizacije spojili tajkuni, odnosno vlasnici i upravljači, bez pravog mena-džerskog know how i etablirane društvene i etičke odgovornosti, sa zastarem proizvodnim programima zadobijenih firmi i to u ambijentu koga karakteriše, od Vlade neomišljeno, vršljanje moćnih stranih firmi i banaka. Naime, osim ne-

dostatka prepoznatljivih i, vizijom, određenih konsekventnih mera Vlade, ne postoje dovoljno profilisane, ekipirane i moćne organizacije tzv. institucionalne infrastrukture, kao što su: organizacije za zaštitu potrošača, antimonopolska komisija i zakonodavstvo, revizorske institucije, iskusni privredni sudovi i slično..

Odavno je prepoznato i prihvaćeno da firma nije „gola fabrika para“, već da je to svojevrsna organizacija (kombinacija) materijalnih, ljudskih, finansijskih i informatičkih resursa i tehnologije koja svoju misiju ostvaruje kroz kreiranje vrednosti i satisfakcije za relevantne stakeholder-e kao što su: potrošači, akcionari, zaposleni, kreditori i društvena zajednica. Turbo tajkunizacijom tranzicione privrede Srbije, međutim, nastale su tvorevine za lov lukrativnih biznisa i finansiranje političkih partija kao najvažnijih stejkholdera, a umesto vladavine nevidljive ruke tržišta i katalizatorske, propulzivne, uloge makro-ekonomskih mera znajuće i odgovorne Vlade. Čini se da je, u takvim uslovima, stvorena lukava, samopodstičuća koalicija tajkuna i partija koja, u lažiranom ambijentu, ipak funkcioniše, uprkos nezadovoljavajućim ukupnim performansama privrede naše zemlje.

Za kvalitet privređivanja, predominantno je značajan spoj preduzetništva, menadžmenta i Vlade kao katalizatora blagotvornog privređivanja zahvaljujući čemu dotična zemlja povećava društveni standard, odnosno blagostanje svojih građana, jača svoj ekonomski potencijal, međunarodni ugled, snagu i uticaj. To se ostvaruje kroz povećanje broja novih međunarodno konkurentnih proizvoda, otvaranje novih radnih mesta, te smanjuju nezaposlenosti, povećavaju društvene produktivnosti, supstitucije uvoza, ulaganju u društveno potrebne, ali ne lukrativne projekte i sl. Zbog toga, ovaj aspekt delotvornosti preduzetništva treba da na adekvatan način i odgovarajućim intervalima pratiti kako bi se kroz mere makroekonomske politike obezbedio katalizator propulzivnog korporativnog privređivanja.

Zbog kompleksnosti, odnosno višedimenzionalnosti i netransparentnosti, čini se da jedan od najsuptilnijih, nedovoljno jasnih, ali vrlo važnih faktora kvaliteta privređivanja, jeste, upravo, odmeravanje odnosa države i korporativnog biznisa. Tu se nalaze izazovi i područja za obrazovanje makro i mikro ekonomista. U pitanju je fino podešavanje nivoa repertoara i tajminga mera ekonomske, monetarne, spoljnotrgovinske i međunarodne politike, kao i koncepcije zadovoljenja zajedničkih potreba uključujući i razrešavanje dileme koje sektore privatizovati, a kako obezbediti efektivan menadžment u sektoru koji je nužno javan. Takođe, relevantno je kako obezbediti efektivan menadžment u

sektoru koji je nužno javan, kao i odmeriti nivo dozvoljene koncentracije ponude u određenoj grani, odnosno standardi na kojima bazira antimonopolsko zakonadavstvo kao i snaga njegove dosledne primene. Transparentna propulzivnost finansijskog tržišta je redovni faktor makro aspekta kvaliteta privređivanja. Osim toga, budući da se sve više insistira na transparentnosti i konsekventnosti postojanja ljudskih prava i ostvarivanju upravljanja, to je relevantno da u oceni upravljačkog procesa budu zastupljena i ova komponenta kvaliteta kompanijskog menadžmenta.

Prema tome, za kompletну, odnosno pravu ocenu uspešnosti sistema privređivanja i preduzetnika i menadžera kao njegovih direktnih nosilaca, relevantno je artikulisati i pouzdane pondere društvene plodotvornosti i digniteta. Ti kriterijumi će sigurno uticati na gledanje na efektivnost i efikasnost poslovnog upravljanja, odnosno zaoštiti i osložiti pitanje izbora područja i načina obavljanja privredne delatnosti i sticanja konkurentske prednosti. U pitanju su svesni dodajni troškovi, te dodajna etička i društvena odgovornost menadžmenta. Ovome, razume se, treba prilagoditi i sistem nagrađivanja u koji bi se, pored tržišne, odnosno profitne komponente, ugradile i komponente javne odgovornosti, odnosno etike, stida i društvenog uvažavanja poslovnih performansi menadžmenta. Time će se sputati liberalni varvarizam, kako ga neki iz ogorčenja pod impaktom krize imenuju, redefinisati, odnosno usmeriti i oplemeniti tržišni darvinizam nevidljive ruke tržišta.

Budući da savremene korporacije svoju misiju ostvaruju u interakciji sa brojnim više ili manje involviranim stakeholderima (kupci, akcionari, dojavljači, zaposleni, banke, Vlada, sindikati) i drugi faktori koji su tangirani i imaju interes u performansama dotičnog preduzeća, utoliko je značajnije i komplikovanije celovito iskazati uspešnost menadžmenta. Najčešće se kao što je na drugim mestima pomenuto, ukazuje na komponente ekonomске, pravne, etičke i diskrecione odgovornosti preko kojih se ima sagledavati, odnosno ocenjivati uspeh u ostvarivanju misije korporacije. Pošto se kao garancija kvaliteta korporativnog upravljanja, sve više danas zagovara poštovanje ljudskih prava, odnosno razuđenost mogućnosti ostvarivanja interese pomenutih stakeholder-a, to se kao značajna komponenta kvaliteta tzv. Corporate Governance, upravo pojavljuje razvijenost formi za minimiziranje tzv. agencijskih problema, a koji su upravo imanentni korporativnom preduzeću. Naime, sa pojavom korporativnog preduzeća kom je, kao što je poznato, imanentno odvajanje svojine i upravljanja implicite ili eksplikite javljaju se tri vrste tzv. agencijskih problema i to: 1) kako obezbediti da uprava (menadžment) deluje u skladu sa interesima akcionara, 2) kako optimizirati ostvarivanje interesa većinskih i manjinskih akcionara, i 3) optimalno ostvarivanje interesa involviranih stakeholdera.

Otuda, nužno je da se odgovorno i mudro iskoriste sve ono što je prepoznatljivo iz simptoma i posledica krize, te da se adekvatnim integrisanjem mikro i makro dimenzije obezbedi sidro održivog i fer privređivanja. Ono po nama, mora bazirati na kreativnom i samopodstičućem spoju lanca ekonomije, lanca marketinga, lanca finansiranja i lanca društveno-etičke dimenzije privređivanja. Lanac ekonomije, traži dovoljno dobro razumevanje i strogo poštovanje relacije među komponentama kao što su: resursi i njihovo optimalno korištenje, troškovi, cene, obim proizvodnje i rezultata. U njemu se aktuelizuju pitanja ekonomije obima (veličine), ekonomije širine, sinergije, transfera znanja, elastičnosti tražnje, zdravog versus bolesnog i tromog rasta i sl.

Lanac marketinga treba da kapitalizuje tržišne blagodeti koje su kreirane makro-ekonomskom politikom. U njemu se dovode u vezu kompetencije marketing menadžmenta, kritični faktori uspeha u dotičnoj grani, izvori za sticanje konkurenčkih prednosti, ingenioznost u kombinovanju instrumenata marketinga, razumevanje konkurenčije i potrošača sve to vezuje za održivi poslovni rezultat. Otuda uključuje umešnost u kombinovanju (sinergiji) marketing instrumenata, temeljno poznavanje prihoda, strukture tražnje, faktora lojalnosti potrošača i sl. Lanac finansiranja je tu da, kroz uređeno i dovoljno stimulativno tržište kapitala osigura, valorizaciju i realizaciju poslovnih ideja. Konačno, lanac društveno-etičke dimenzije, kao što je u uvodu već nagovušteno, uključuje komponente kao što su: a) stvaranje i uvećavanje sarađivačke sposobnosti, b) fer privređivanje, c) doprinos boljem ostvarivanju društvenih ciljeva (nova radna mesta, supstitucija uvoza, ulaganja u zadovoljavanje zajedničkih potreba i sl.) Prema tome, u pitanju je potreba da se ekomska, pravna i društveno-etička dimenzija tako integrišu da se uvek dobije održivi i fer privredni razvoj.

Dosadašnje manifestacije i postupanje prema krizi daju povoda za zaključivanje da su za prevođenje posrnulog sistema privređivanja u sistem ekonomске i društvene optimalnosti i funkcionalnosti, odnosno održivosti, nužne određene promene mentalne mape kao i disciplinovanje nosilaca privrednih i društvenih delatnosti. U pitanju su katarza, resetovanje (preuređivanje), znanje, doslednost i poštenje u ostvarivanju uloga svih činilaca ukupnog kvaliteta privređivanja. Ovo pogotovo što, slična kvalifikacija legendarnog američkog investitora i biznismena Voren Bafet-a „da američka privreda nije u slobodnom padu, ali se ne oporavlja“, važi i za našu privredu. Možda i više, budući da nemamo pravu, znajuću i odgovornu privrednu elitu, niti razvijene druge infrastrukturne institucije kao i kulturu za adekvatno postupanje u krizi i sprovođenje ozdravljive strategije. Pored toga, kao što je ranije već upozoren, osim stručnosti na probi su i ljudskost i mudrost i privrednika i Vlade.

Izazovi i kritični faktori za ostvarivanje misije preduzeća i Vlade u privrednom preobražaju Srbije

U vremenima agresivnog delovanja i dominacije turbo-tajkunskih firmi, nekažnjene vladavine makijavelizma u ostvarivanju ciljeva, rukovanja biznisa i partija, umesto vladavine nevidljive ruke tržišta, i sličnih ispada u našoj post-tranzicionej privrednoj, društvenoj i političkoj stvarnosti, predominantno je značajno da se iznudi opšta i efikasna katarza, tj. moralno osvešćivanje, odnosno pročišćavanje i biznismena i nosilaca vlasti i društvenih funkcija. Neverovatno je koliko smo brzo potonuli u nemoral, improvizacije, povođenje za lakin bogaćenjem, nefer privređivanje, glorifikovanje hedonizma, razmetljivosti, demonstriranje skorojevićizma i primitivizma, nepristojne potrošnje, odnosno uživanja uprkos vrlo niskom rejtingu Srbije postanju niza ključnih parametara (produktivnosti, zaduženosti, pismenosti, kvaliteti mera protiv korupcije, otpočinjanja biznisa, inflaciji, izvozu i zaposlenosti i sl.) Turbo-tajkunske firme koje su atipično nastale i koje kontrolišu lukrativne biznise, te partijski dominirane firme, kao i firme sateliti stranih, prete da pomrače slavu Karnegija, Forda, Krupa, Bila Gejtsa, Mek Donaldsa, Ikea i mnogih drugih tvoraca uspešnih i dugoročnih poslovnih imperija.

Uprkos početnim teškočama, olako smo, i filozofijom i postupanjem, sklznuli u volontarizam, te preferiranje vlasti, a ne znanja i odgovornosti, servilnost prema irelevantnim segmentima međunarodnog okruženja, umesto da svojim pravim merama zadobijemo njihovu pažnju, divljenje i podršku. Makro – ekonomski politika, pa i naš novonastali liberalni kapitalizam, posebno su se obrukali u pogledu afirmacije nevidljive, ali fer, ruke tržišta, kao najnespornej i, vrlo delikatne i zahtevne, tekovine propulzivnog tržišnog privređivanja zasnovanog na privatnoj svojini, preduzetnoj inicijativi i razvijenim ljudskim pravima. Prema izveštaju Svetskog ekonomskog foruma Srbije se, po indeksu globalne konkurentnosti nalazi na 95 mestu od 144 uključene zemlje, a često se u izveštajima ukazuje na još veću bruku da su najznačajniji negativni faktori za privređivanje u Srbiji korupcija, politička nestabilnost, neefikasnost vlade, te komplikovana birokratija za otpočinjanje biznisa.

Obično se za zdravu privrednu scenu i sistem kaže da ga čini delotvorna interakcija četiri ključna igrača i to : 1. visoko moralne i društveno odgovorne korporacije, odnosno privredna društva, 2. informisani i organizovani kupci, 3. dinamična i fer konkurenca i 4. kompetentna i odgovorna vlada kao katalizator propulzivnog privređivanja. Zbog prepoznatljive i respektabilne pozicije, ovi akteri su nužno upućeni jedni na druge, međusobno se poštuju, samopodstiću i samodisciplinuju. I danas, a pogotovo ranije studenti ekonomije su znali

da odslikaju i objasne strukturu ambijenta otvorene tržišne privrede. Taj ambijent je dobro znan i uvažavan i od preduzetnika, privrednih lidera i menadžera u kapitalizmu pre pojave neoliberalnog, neobuzdanog, pohlepnog, makijavističkog sistema koji trenutno dominira savremenim privređivanjem. Sada je prisutno krajnje slobodno i neodgovorno poslovno ponašanje, ili kako bi pesnik rekao, „rasčovčečanje i razboženje“ u ostvarivanju ciljeva, odnosno pohlepe.

Iz diskusija iz Davosa, te upozorenja čelnika Svetske banke, MMF i sličnih moćnih aktera, vidljivo je da se radi o pukim prigodnim apelima, bez mogućnosti da se njima prepozna dijagnoza i koncept sidra uspešnosti u novim okolnostima. Moglo bi se, čak reći, da su navedeni akteri suodgovorni saučesnici i saveznici lošeg privređivanja, povlađivanja finansijskim aligarhijama i neracionalnoj, hedonističkoj potrošnji i frivilnosti. Nekadašnja hit tema o odnosu makro i mikro sektora u kreiranju i ostvarivanju održivog propulzivnog privređivanja se, skoro, i ne pominje. Neke izjave lidera uticajnih zemalja (Nemačka i Francuska) o potrebi „razumne ekonomije“ i reinkarnacije „kapitalizma sa dušom“, služe, pre kao prazna retorika i oportunitizam, a manje kao stvarni putokaz za prave i odlučne promene.

Opurtunizam i šokovi za makro i mikro ekonomsku nauku su prisutni u većini realnih činjenja i nečinjenja relevantnih aktera. Glorificuje se privatna svojina, a sanja da se zaposli u državnim preduzećima, odnosno institucijama. „Hvali more, a drži se obale“, kaže jedna dalmatinska poslovica. Nominalno se zagovara neokrujena i, uz to, razmetljiva, ruka tržišta, te ljudska sebičnost kao nov garant racionalnosti, a kroz glomaznu administraciju, državne sekretare, uredbe, zakone i propise, sve to poništava, odnosno relativizira. Zagovara se, kako ističu neki istraživači, pametni, održivi i inkluzivni razvoj, a privatna svojina i optika finansijskog kapitala proglašava „svetom kravom“. Neki predstavnici elite predlažu „mehanizam za uozbiljavanje države“ te ističu da bi to morao biti mehanizam od zajedničkog poverenja koji bi posredovao među članicama vlade u izboru prioriteta i formulaciji politika (a znači i izbor onoga što se žrtvuje ili odlaže), koordinisao i pratio njihovo sprovođenje, i na kraju, kontrolisao njihov kvalitet.“ (Kori Udovički, „Politika“ 06. jun 2012.).

Puno drugih aporija, šokova, izazova i voluntarizma je prisutno da je stvarno nužno „uozbiljiti“ i vratiti aktere svetske i domaće privredne scene ka poznatim i priznatim dostignućima makro-ekonomske i nauke poslovног menadžmenta, naravno, uključujući i dobro poznate postulate fer, odnosno privređivanja „pažnjom dobrog privrednika“. Agilna i uticajna kancelarka Nemačke Angela Merkel, uprkos zagovaranju, sa stanovišta krova Evropske unije, makro mera, ističe da drži do „samohodne tržišne regulacije“. „Verujem u sposobnost tržišta da samostalno izvlači pouke razvojnih procesa i prilagođava

svoje mehanizme optimalno mogućem“. (Politika, 01.jul. 2012.) Istovremeno, od strane drugih istaknutih istraživača se ističe da je „neoliberalizam stvorio nove nejednakosti, nesigurnost i siromaštvo, a koji su u temeljnoj suprotnosti sa demokratskim normama o istim pravima svih građana“. Dobitnik Nobelove nagrade iz Ekonomije (2001) Džosef Stiglic, profesor Kolumbija univerziteta i bivši glavni ekonomista Svetske banke i šef ekonomskih savetnika predsednika Bila Klintona, a povodom predstavljanja svoje najnovije knjige „Cena nejednakosti: kako današnje podeljeno društvo ugrožava našu budućnost“, apostrofirajući „rentijersku ekonomiju“ kao glavnog izazivača nejednakosti, te da „tržište kao glavna ekonomska sila, ne funkcioniše onako kako tvrde njegovi zagovornici, da je politički sistem“otet“ i upregnut da služi interesima bogatih, naglašava da kapitalizam ne isporučuje više ono što je obećavao, već samo ono što nije: nejednakosti, zagađenje, nezaposlenost, i najvažnije od svega – degradaciju vrednosti do tačke da je sve prihvatljivo, a niko nije odgovoran“. (Politika, 10. jun, 2012.)

Ako se pod privrednim preobražejem Srbije razume ukupnost promena koje treba uraditi da bi se osiguralo napredno privređivanje, onda se ove promene, prevashodno, moraju odnositi na redifinisanje uloge i blagotvornih mera vlade za delotvorno funkcionisanje preduzeća. Preduzeće je od davnina viđeno kao osnovni ugens privređivanja sa trodimenzionalnom misijom: a) da proizvodi konkurentske proizvode/usluge za podmirivanje potreba pojedinaca i društva, b) nosilac tehničko-tehnološkog progresa i c) mehanizam za oplodnju kapitala. Od vlade se očekuje da, svojim merama, bude u funkciji efektivnog i efikasnog ostvarivanja ovih uloga, uključujući i motivisanje i navođenje preduzeća da, proizvodeći međunarodno konkurentske proizvode, povećava zaposlenost, doprinosi rešavanju određenih društvenih potreba i tako generira beričitan, i odnosno optimalan razvoj.

Pod impaktom sve češćih nesklada između reči i dela, poverenja i uzvraćenog, planskog i ostvarenog, mogućeg i planskog, poželnog i održivog i sličnih razočarenja, odavno se zagovara potreba realnog, svrsishodnog, višedimenzionalnog, vizionarskog i visoko društveno, odgovornog pristupa upravljanju privrednim i društvenim razvojem. U vezi sa time, kao što je poznato, nastala je sintagma „održivi razvoj“ kojom se, upravo želelo disciplinovati one koji se bave utvrđivanjem razvojnih ciljeva i mera ekonomske politike u smislu da se odgovorno i dovoljno kompetentno ponašaju u kreiranju i ostvarivanju privrednog i društvenog razvoja. Povodom ovog zahteva, nastao je tzv. koncept kritičnih faktora uspeha tj. da se u nizu važnih faktora, prevashodno, spoznaju oni koji su predominantno bitni za ukupan uspeh. Takođe, za dinamično i privređivanje u otvorenoj tržišnoj privredi, afirmisana su dva ključna

načela i to: kontralabilnost i inovativnost. Kontralabilnost se odnosi na sposobnost da se, kroz razvijen sistem osmatranja i predviđanja, kontigentne planove, te kroz elemente fleksibilnosti, (interne i eksterne) i brzinu reagovanja, drži pod kontrolom i osigurava pravi razvoj, dok se inovativnost odnosi na potrebu i meru da se, kroz blagovremene i prave promene, kapitalizuju šanse, odnosno minimiziraju opasnosti za razvoj.

Zbog toga što održivo može biti ispod mogućeg i poželjnog, čini se da je bolje operisati sa kategorijom optimalnog razvoja, odnosno privredivanja. Pod tim se, najglobalnije rečeno, može razumeti ostvarivanje takvog kvaliteta privrednog i društvenog razvoja, odnosno privredivanja koje kapitalizuje konkurenčne prednosti zemlje, uvažava standarde, odnosno kritične faktore međunarodne konkurentnosti, raspoložive izvore finansiranja, te obezbeđuje takvu privrednu strukturu koja omogućava njene najveće prinosne performanse. Kao što je poznato, održivi razvoj se razume kao sposobnost da se ostvarivanje planiranog stepena napretka zemlje vezuje za resursne mogućnosti i mehanizam njihovog korišćenja tako da se uvek obezbeđuju realno moguća resursna i organizaciona rešenja. Potrebno je, međutim, uključiti i meru optimalnosti u smislu, da li nastajuća privredna struktura i društvena (institucionalna) infrastruktura, osiguravaju i najkvalitetniji razvoj u pogledu kapitalizacije komparativnih prednosti, otvaranja novih radnih mesta, izvozne konkurentnosti, kao i efektivnosti i efikasnosti u zadovoljavanju relevantnih zajedničkih društvenih potreba. Očigledno, bolje je, otuda, osloniti se na kriterijum optimalnosti, a koji bi uključivao zahteve da se za date mogućnosti (resursne i tržišne) bira ona kombinacija privredne strukture i institucionalne i fizičke infrastrukture koja obezbeđuje najbolji napredak, odnosno nivo ekonomskog i društvenog razvoja.

Imajući u vidu određene poruke i pouke svetske ekonomske i finansijske krize, te nanose, odnosno rezultate tranzicije u dobrom broju zemalja, vidljivo je da se i mikro i makro i praksa i teorija po nizu pitanja nalazi u fazi improvizacije, odnosno dovijanja kada je reč o objašnjenu i postupanju prema nizu realnih izazova. Kao što je poznato, savremeno privređivanje karakterišu fenomeni kao što su: snažan razvoj digitalne ekonomije i trgovine, liberalizacija spoljne trgovine, rast uslužnog sektora, umnožavanje formi međunarodnog poslovanja, razvoj strategijskih poslovnih alijansi, odnosno partnerstva, porast multikulturalizma, promocija novih faktora uspešnosti ostvarivanja misije preduzeća, te pojava TQM (Total Quality Management) koncepta, odnosno upravljanja ukupnim kvalitetom, zatim orientacije na marketing odnose, pojava mega organizacijskih preduzeća, sa asimetričnom organizacijskom strukturu koje pojedini komentatori nazivaju poliglotskim korporacijama, džinovskim oktopodima i sl.

Bez pretenzije da se sačini potpuna lista izazova i dilema koje prate savremenog privređivanje zasnovano na tržišnom darvinizmu, makijavelizmu, pohlepi i razmetljivosti, ukazujemo na neke koji mogu biti ilustracija potrebe da se na organizovan i dovoljno ubedljiv način pristupi reviziji nekih postojećih, odnosno afirmaciji novih postulata relevantnih za unapređenje korporativnog upravljanja. Osim toga, kako upozoravaju neki komentatori, u pitanju je i kriza državnosti, odnosno sposobnosti vlada da, u mnoštvu svetskih povezanosti i razuzdanog neoliberalizma, kreira i implementira delotvornu ekonomsku politiku. U tom pogledu, skrećemo pažnju na izazove koji se odnose na sledeća pitanja:

- revizija ovlašćenja i nadležnosti državnih ministarstava u domenu regulisanja privređivanja i budžetske potrošnje,
- utvrđivanja sidra održivog i optimalnog privrednog i društvenog razvoja zemlje,
- redefinisanje kritičnih faktora, pokretača vrednosti i indikatora uspeha privređivanja,
- inoviranje pristupa u komuniciranju sa relevantnim steikholderima,
- objašnjenje strukture, dometa efikasnosti globalnog preduzeća,
- ugradnje revizorske komponente u strategijsko upravljanje i afirmacije fleksibilnosti i kriznog menadžmenta,
- razjašnjenje alijansiranja, odnosno umrežavanja preduzeća u strategijske alijanse i klasterne kao i, u vezi sa time prirode i dometa antimonopolskog zakonodavstva,
- odnos ekonomskog patriotizma i lojalnosti prema relevantnim svetskim organizacijama,
- revizija ekonomije širine i obima u svetlu funkcionisanja globalnog konglomeratskog preduzeća, te načina balansiranja centrifugalnih i centripetalnih sila,
- odmeravanje i zdravo kanalisanje društveno-etičke dimenzije biznisa,
- propulzivno usaglašavanje makro-mikro optike privređivanja,
- preciziranje regulativne, socijalne i nadzorne uloge države.

Imajući u vidu gore navedene makro i mikro (preduzetničke) izazove, te etabrirane standarde i kritične faktore međunarodnog marketinga, proizlazi da ostvarivanje kvalitetnog i realnog razvoja, nužno traži odmeravanje pravih ciljeva, strategija, instrumenata i resursa, i to tako da baziraju na realnim komparativnim prednostima zemlje, odgovarajućim aranžmanima sa segmentima međunarodnog okruženja, delotvornom mehanizmu motivacije, odgovornosti i kompetentnosti poslovnih, političkih i državnih elita, te transparentnosti i realnosti mehanizma kontrole i revizije. Razvijeni svet, upravo, drži do usklađivanja odnosno prožimanja komponenti formulisanja i implementacije kao dvaju os-

novnih stubova ozbiljnog i naprednog privređivanja. Radi se o potrebi da se obezbedi sklad duha i veština, pameti i resursa, kritičnih faktora uspeha i mogućnosti, želja i sredstva, interesa steikholdera i faktora motivacije glavnih izvršilaca i sl.

		IMPLEMENTACIJA STRATEGIJE	
		DOBRA	LOSA
FORMULISANJE CILJEVA I STRATEGIJE	DOBRO	USPEH (OPTIMALNO)	OKRNJENO
	LOŠE	STERILNO	NEUSPEH

Slika 1. Implementacija strategije

Kao što je vidljivo iz slike 1. za uspeh, odnosno optimalno privređivanje je bitno da se dovoljno dobro formulišu ciljevi i kroz izbor prave strategije, te kompetentnih, odgovornih i motivisanih izvršilaca, osigura dobra i efikasna njihova implementacija (izbalansiranost vizije i menadžerstva). Uslučaju dobro formulisanih ciljeva, a podbačaja u implementaciji (desni gornji kvadrant) imamo okrnjene učinke, tj. debalans u smislu da imamo previše vizionarstva, a premalo menadžerstva, dok kod slučaja u donjem levom kvadrantu, gde imamo dobru implementaciju loše formulisanih ciljeva dešava se sterilno privređivanje, a koga prati premalo vizionarstva, a previše menadžmenta. Konačno, neuspeh je zagarantovan kada nemamo dovoljno vizionarstva ni menadžmenta, odnosno kada se formulišu loši ciljevi i isti neefikasno implementiraju. Drugačije rečeno, imajući u vidu poznate zahteve efektivnosti i efikasnosti, radi se o tome da oni moraju biti dovoljno dobro uvažavani u ostvarivanju propulzivnog privređivanja.

Prema tome, optimalno privređivanje predominantno bazira na usklađenosti ingenioznosti i pregalaštva, filozofije i praktičnog ostvarenja, kritičnih faktora i sredstava, tržišta i znanja i veština menadžmenta i sl. Realan privredni i društveni razvoj i propulzivno privređivanje traže skrupulozno i duboko sves-

no usklađivanje ideja i njihove realizacije. "Nije stvar u novcu, kako je govorio Stiv Džobs, suosnivač Epla, jedne od najprestižnijih svetskih firmi danas, već u ljudima kojima raspolažete, načinu rukovođenja, razumevanju materije." U vezi sa time, a imajući u vidu izazove na planu predstojeće uspešne evropeizacije naše zemlje, odnosno privrednog i društvenog života, korisno je podsetiti na davnašnja, vrlo aktuelna upozorenja, da uspešna realizacija promena podrazumeva znalačko obavljanje faza: 1) odmrzavanja stanja, 2) plan i dosledna realizacija pravih promena i 3) pravovremeno stabilizovanje. Neka mi ne bude zamereno, ako ovom prilikom podsetim na čuvenu izjavu poznatog američkog generala i predsednika Dvajta Ajzenhauera „da je plan ništa, a planiranje sve“. U planiranju mora da se uči, spoznaju opasnosti, uska grla, kritični faktori, prioriteti, granice slobode i sl. Višedimenzionalnost i osiguranje optimalnog privrednog i društvenog razvoja, a naročito u globaliznom vrlo amorfnom i pohlepnom međunarodnom okruženju, aktualizuju svojevremeno upozorenje (istina u drugom kontekstu) W. Čercila, slavnog Britanskog premijera koji je rekao da je „rat suviše ozbiljna stvar da bi bila prepuštena samo generalima“, u smislu da je i obezbeđivanje optimalnog privrednog razvoja, odnosno propulsivnog privređivanja, takođe još ozbiljnija stvar da bi bila prepuštena samo volji i pohlepi vladajuće koalicije.

Realni izazovi za što brže i efikasnije integrisanje naše zemlje u Evropsku uniju je projekat, odnosno proces preko koga se, upravo, pokazuje sposobnost vlade da, upravljujući promenama, efektivno i efikasno ostvaruje svoju misiju. Čini se, otuda, oportunim, ukazati da, plan evropeizacije i efektivnijeg i efikasnijeg alijansiranja sa ostalim relevantnim delovima svetskog okruženja, pre-vashodno bi morao da uključi:

1. spoznaju veličine, prirode i verovatnoće šansi i opasnosti,
2. transparentnu viziju promena,
3. koaliciju kadrih i motivisanih aktera za njihovu realizaciju,
4. identifikovanje kritičnih faktora uspeha,
5. valorizaciju komparativnih prednosti, odnosno distinkтивnih kompetentnosti zemlje na
kojima će se insistirati,
6. osmišljen i snažan front promocije, uključujući i organizovan i motivisan pul sponzora i
lobista,
7. pouzdan informacioni sistem za pravovremeni monitoring ovog poduhvata, odnosno
ugrađenu sposobnost za blagovremeno sagledavanje postignutog u odnosu na moguće, te predlaganje korektivnih akcija.

Pogreške, rad po diktatu, odnosno u interesu moćnih steikholdera, priznanja, pokajanja, razočaranje ekonomske modele i ekonometriju, osvećivanje, štampanje novca, pobeđivanje na mišiće i/ili prevaru i sl. su nažalost realnost sumorne i razočaravajuće privredne, pa i stvarnosti relevantnih društvenih nauka. Otuda su gore navedeni fenomeni, odnosno problemi, povoljan, aktuelan i koristan izazov i šansa da privredna praksa i naučna i društvena elita, svako u svom domenu, doživi katarzu i reafirmiše svoju misiju. Ovo pogotovu, što su privredna i društvena stvarnost i ozbiljna naučna kritika iznadrili, odnosno priличno ogolili dosadašnje ponašanje elita. Puno je tu nekažnjene sterilnosti, neodgovornog i površnog akademizma, te zaklanjanja za nesporazume i optuživanje stvarnosti da je „primitivna“, i „zaostala“ što se nije poklopila sa modeliranom. „Sakrijte istinu u komplikovanu matematičku formulu sa realnim šansama da je odatle niko neće isterati“ ili kako ističe ekonomista nobelovac Pol Krugman „da su ekonomski modeli“ u najboljem slučaju spektakularno beskorisni, a u najgorem veoma „opasni“. Verovatno pod tim utiskom M. Bulatović ističe dalje, „da bi se držala glava iznad, nužno je razumjeti da, u ekonomiji, odnosno na tržištu, ne postoje prirodne i vječne zakonitosti. Uvijek se radi o ljudima i odmeravanju njihovih interesa.“ (2, str. 221-225).

Upravo, svetsko i naše ponašanje prema i u krizi, gde se krajnje konfuzno mudruje o uzrocima krize, te se olako poseže za subvencijama i demonstrira blagonaklon stav prema akterima krize, traže da se resetuje pogled na održivi i optimalni razvoj i privređivanje. Umesto knjiških i apstraktnih modela, čini se nužnim da se kroz odgovoran i kontinuiran dijalog između guvernera, revizora, ministarstva privrede, eksperata za faktore međunarodne konjukture obezbedi tzv. „meka moć“, odnosno distinkтивna kompetentnost kojom će se, u svetu realnih komparativnih prednosti Srbije, opredeliti poželjna struktura privrede, i tome prilagoditi, delotvorna institucionalna infrastruktura, uključujući, razume se, i moćnu i koaliciju motivisanih aktera. Ovo, utoliko pre, što su izgleda gurui, odnosno rodonačelnici paradigme neoliberalnog kapitalizma dali prostor za neskriveni sebičluk, pohlepu i makijavelizam, a umesto reinkarnacije fer privređivanja koje će bazirati na pozitivnom dinamizmu visoko društveno odgovornih i znajućih aktera. Na delu je kako je svojevremeno govorio poznati i priznati američki ekonomista Džon Kenet Gelbrajt, važenje preokrenutog redosleda, gde kompanije, umesto uvažavanja potrošača kao kralja, postupaju prema njemu kao pionu, te ga, kroz propagandnu industriju, indoktriniraju da kupuje ono što je bolje za njih, a ne za njega. U tom smislu, ranije pomenuti koncept društvenog marketinga treba reafirmisati i njime indoktrinirati kreatore makro-ekonomske politike. Brojni primjeri, odnosno ispadni u funkcionsanju neoliberalnog kapitalizma ukazuju na potrebu revidiranja, odnosno inoviranja

maksime nevidljive ruke tržišta i demokratije kao procedura i rituala kojima se povlađuje „ćeifu“, a zanemaruje ekonomska logika i ograničenost resursa i, konično, nadmoć timskog rada odgovornih eksperata nad individualnim hirovima, i frivolnostima.

Nagla afirmacija deregulacije, a omalovažavanje algoritma makro ekonomskog planskog usmeravanja privrede, pred naletom dogmi neoliberalnog kapitalizma, proizveli su velike teškoće u nizu zemalja, a koje su sramota i za njihove vlade i za makro-ekonomsku nauku. Dominacija liberalizma pod impaktnom pohlepe i sterilne demokratije (pa šta košta da košta) a naročito u sferi finansijskog tržišta, generirali su voluntarizam, a koji implicira porast rizika u smislu nesklada između mogućnosti i stvarne potrošnje. U sudaru realne privrede i logike ekonomske nauke, na jednoj i špekulativnih i šibicarskih operacija finansijske oligarhije, na drugoj strani, došlo je do deformacije aktuelnog privrednog ambijenta, indikatora uspešnosti privrednih subjekata kao i zamračivanje društvene i optike optimalnog, odnosno održivog privređivanja.

Neki bitni elementi za plansko upravljanje razvojnim ponašanjem

Imajući u vidu značaj, složenost faktura, kao višestrukost posledica rasta i razvoja, čini se da je značajno upozoriti na potrebu odgovornog i znajućeg upravljanja njihovom implementacijom. Sintagma „održivi rast“ je bezbedna i zgodna za upozerenje, ali je teška za operacionalizaciju. Često je zaseni euforija, sujetna, prepotentnost, sebičnost, kratkovidnost, pa i inat. Da bi se osigurao smislen i realan odnos između formulisanja i implementacije razvojnog ponašanja, predominantno je značajno da se poštuje i stalno testira relacija između razvojnih odluka i njihovog sprovođenja.

Kvalitet mera makro ekonomske politike jedne zemlje predominantno se ogleda u propulzivnosti, odnosno međunarodnoj konkurentnosti njene privrede, što se očituje u nivou zaposlenosti, rastu blagostanja, razvijenosti preduzetništva i menadžmenta, potencijalu za sticanje konkurenčkih prednosti i sl. U tom pogledu, podrazumeva se utvrđivanje pouzdanog sidra uspešnosti, odnosno lanca održivog rasta, koji prevashodno uključuje:

- razvojne ciljeve koji su zasnovani na prethodno utvrđenoj viziji, odnosno atraktivnoj i dovoljno realističnoj slici budućeg razvoja,
- adekvatne pravce metode, tempo i instrumente razvoja,
- besprekornu implementaciju, u kojoj će ključni akteri biti motivisani, odgovorni, znajući privredni lideri menadžeri, društvene službe i propulzivna institucionalna infrastruktura.

Odbojeno od realnosti, faktora i implementacije, formulisanje ulaznih elemenata rasta, a naročito ciljeva i strategije, kao što ranije već rečeno vodi improvizaciji, maštanju i sterilnom mudrovanju, koje, ranije ili kasnije dovodi do problema u implementaciji. Otuda, kroz aktivran pristup i razvojnim izazovima i zahtevima implementacije, nužno je osigurati skladnost između formulisanja i implementacije strategije, koji jedino vode uspehu, tj. održivom rastu, jer stoji na obe noge. U tom smislu, centralno je pitanje da se kroz prave i blagovremene promene obezbedi razvoj koji vuče napred. Ako se održivi rast razume kao izvodljivo, profitosno i zdravo uvećavanje velećine i strukture delatnosti, onda u fokusu, poslovnog menadžmenta, kao osnovnog nosioca privređivanja i, vlade kao njegovog blagotvornog katalizatora, moraju, pre svega, biti sledeća pitanja:

- Otkrivanje novih tržišnih i proizvodnih šansi,
- Sposobnost kreiranja konkurenčkih prednosti,
- Obezbeđenost atraktivnih izvora finansiranja,
- Spoznaja i premošćavanje kritičnih faktora uspeha,
- Sposobnost kapitalizacije neopipljive aktive,
- Privlačne dividende,
- Propulzivna implementacija (dovoljna visina i alokacija resursa, usaglašavanje strategije i organizacione strukture, sistem upravljanja, kontrola i motivisanje).

Imajući u vidu preovlađujuća mišljenja da su osnovni uzroci svetske ekonomske i finansijske krize: pohlepa, neodgovornost, te nepostojanje pouzdane preventivne, energične i ažurne tekuće kontrole, može se reći da je, upravo, kritičan faktor zdravog rasta usaglašenost, i stalno aktivran odnos između gore navedenih faktora.

U savremenim dinamičnim i neizvesnim uslovima privređivanja, a posebno kada je reč o upravljanju velikim i složenim korporacijama, kritičan faktor je sadržan u sposobnosti da se blagovremeno dešifrovanje signala koji nose poruke o šansama i opasnostima, kako bi se pre drugih i na vreme pripremio plan promena. Otuda, upravljanje rastom podrazumeva široku interakciju između planera, implementatora, kontrolora i revizora. Na tim premissama zagovara se koncept totalnog strategijskog menadžmenta, koga čine segmenti kao što su: 1. anticipativno-razvojni menadžment, 2) oportunitetni menadžment, 3) menadžment fleksibilnosti i 4) krizni menadžment.

Budući da se razvoj privrede i društva temelji na interakciji makro i mikro optike i motiva, nužno je da se na adekvatan način uspostavi odnos mera ekonomske politike vlade i fer tržišnog darvinizma. Ponašanje vlada u razvijenim zemljama, a posebno povodom svetske ekonomske i finansijske krize, a naroči-

to kada je reč o pomaganju preduzećima, upravo je aktuelizovalo potrebu interakcije makro i poslovne ekonomije. Preferiranje državnih intervencija, te u našim uslovima, tolerisanje neprivatizovanih preduzeća i prizivanje podržavljenja i/ili države kao većinskog vlasnika (konverzija dugova isl.) osim što je indikacija frustracije, te konfuzije, pa i nepoverenja u liberalni kapitalizam, svojevrsna je aktuelizacija pesnikove sumnje: „da li će sloboda umeti da peva kao što su sužnji pevali o njoj“.

Imajući u vidu realnost privrede Republike Srbije, te neke poruke i pouke svetske ekonomiske i finansijske krize, kao i prirodu i posledice razvojnog ponašanja, na kraju ovog priloga usuđujemo se potencirati i sledeće stavove, odnosno komentare.

1. Budući da razvoj znači uvećavanje sposobnosti da se, kroz kreiranje i/ili blagovremeno i efektivno korišćenje novih šansi i neutralisanje smetnji i ograničenja, povećava blagostanje zemlje odnosno njenih građana, predominantno je značajno imati široko otvoren strategijski prozor u svet tržišta, tehnologija i kapitala, kao i izvora i rasporeda konkurentskih prednosti, te kroz kontingenčne planove, sticati prednosti u međunarodnoj razmeni i preferencijama segmenata svetskog okruženja.

2. Afirmacija multikulturalizma, liberalizacija spoljne trgovine, razvoj komunikacija, te internacionalizacija tržišta prodaje, nabavke i kapitala, zahtevaju da se u planiranju i realizaciji investicija predominantno uvažavaju standardi, odnosno faktori međunarodne konkurentnosti. Uvezi sa time, značajno je da se afirmiše filozofija međunarodnog marketinga: “Misli globalno, radi detaljno”.

3. U uslovima ubrzane internacionalizacije privređivanja, globalizma, te snažne zaštite ljudskih prava, za uspešno upravljanje održivom razvojem Srbije, potrebno je identifikovati izvore i načine ostvarivanja međunarodne konkurenčnosti njene privrede. Supstitucija uvoza, jačanje izvoza kroz afirmaciju prerađivačke industrije, osim što su najznačajniji faktori zapošljavanja, oni su i prijatni i pravi indikatori napretka privrede, i pameti društva te investiciona strategija mora duboko biti pržeta upravo ovim indikatorima.

4. U fer tržišnim uslovima privređivanja odavno važi teza da što je dobro za preduzeća, dobro je i za njihovu državu, kao krovnog i složenog aktera. Danas, u uslovima žestoke konkurenčije, pored dinamičnog privatnog preuzetništva govorи se o potrebi kapitalizacije tzv. Nematerijalnog (nevidljivog, humanog, intelektualnog kapitala), dela aktive, koji se dominantan i glavni akter delotvornog privređivanja. U tom sklopu, kako da se raznim kreditnim olakšanicama, rigoroznom zaštitom privatne svojine, i transparentnim rešenjima u uređivanju fer uslova privređivanja pomogne afirmaciji srednje klase, koja je

osnovni nosilac upravo humanog kapitala, i time omogući njeno produktivno iskazivanje, odnosno zapošljavanje, te spreči odliv mozgova koji je u Srbiji, prema izveštaju Svetskog ekonomskog foruma iz Davosa, jako izražen, jer se ova zemlja nalazi na 141 prethodnjem mestu od od 144 uključene zemlje.

5. Kao svojevrsna infrastruktura za podršku služi sinergijska konstelacija podsticajnih faktora za sticanje održivih konkurenčkih prednosti na međunarodnom tržištu. U tom pogledu, dobro je da naši stratezi imaju u vidu upozorenje koje čini harvardski profesor M. Porter, afirmišući tezu da nema uspeha na međunarodnom tržištu, ako prethodno nisu izgrađeni dovoljno visoki standardi i uslovi za poslovanje nadomaćem tržištu, te pominje četiri ključne grupe faktora u čijoj interakciji se formiraju konkurenčke prednosti država. U pitanju su, kao što je poznato: 1) proizvodni faktori, 2) uslovi tražnje, 3) povezane i grane za podršku, 4) strategije, struktura i rivalitet preduzeća u dotičnoj zemlji ili grani (4. str.62)

6. Imajući u vidu preovlađujuće faktore uspeha u međunarodnom marketingu, čini se da bi bilo mudro i aktuelno poraditi na formiranju klastera za sledeća područja međunarodno interesantnih privrednih sektora, kao što su: energetika, drvno-prerađivačka industrija, turizam, i poljoprivredno stočarska proizvodnja. Kao što je poznato, pod klasterom se razume geografska koncentracija međusobno povezanih preduzeća i pojedinaca. Prospiritet firme se vezuje za njenu sposobnost da svoju konkurenčku prednost gradi kroz adekvatno kombinovanje fizičkih, finansijskih, infrastrukturnih, istraživačkih, kulturnih, ljudskih, pravnih, informacionih komponenti, odnosno kapitala, sa ostalim involviranim firmama. Energetika se, kao prioritet, prevashodno po prirodnim resursima i stabilnoj svetskoj tražnji, nameće, a slično je i sa drvno-prerađivačkom industrijom. Skore unikumne pogodnosti pojedinih regiona za stočarstvo i poljoprivredu, značajan su izazov za kapitalizaciju u međunarodnim razmerama. Izazov, takođe, postoji kada je reč o kapitalizaciji lokacije pojedinih opština, kulturnih spomenika, klime kroz razvoj savremenih oblika turizma, a posebno u slučaju opština koje su blizu Jadrana, te kao takve, podobne su za izgradnju poslovno-turističkih kompleksa, kongresnih pogodnosti, aerodroma i sl. Razume se ne treba zanemariti saobraćajnu i institucionalnu

Infrastrukturu kao značajne faktore za privlačenje i efektivnu kapitalizaciju stranih i domaćih razvojnih investicija

7. U cilju bržeg i sigurnijeg obezbeđivanja održivog rasta, dobro je da se istražuje tržište partnerstava (domaćih i stranih), te da se, uz doziranje odgovarajućih makro ekonomskih mera vlade, naša preduzeća motivišu i osposebe da stupaju u razne oblike tzv. Strategijskih alijansi. Kao što je poznato, alijansiranje je atraktivna način za maksimiziranje asimetričnih prednosti uključenih part-

nera kao i za jačanje pregovaračke pozicije u odnosu na relevantne faktore okruženja.

8. Zdravo, prepulzivno invistiranje podrazumeva operisanje i sa prepoznatljivim sidrom uspešne održivosti zdrave privredne strukture. Misli se na dovođenje u čvrstu vezu komponenti kao što su: 1.) skica glavnih fokusnih tržišta, 2.) kritičnih faktora uspeha na međunarodnom tržištu, 3.) izvori konkurenčkih prednosti, 4.) partnerstva državna i korporacijska, 5.) vlada, kao katalizator propulzivnog privređivanja.

9. Adekvatnim integriranjem makro i mikro dimenzije privređivanja, nužno je obezbediti lanac održivog rasta. On po nama, mora bazirati na kreativnom i samopodstičućem spolu lanca ekonomije, lanca marketinga (lanca finansirana uređenom i dovoljno stimulativnom tržištu kapitala), i lanca društveno etičke dimenzije privređivanja. Lanac ekonomije, traži dovoljno dobro razumevanje i strogo poštovanje relacije među komponentama kao što su: resursi i njihovo optimalno korišćenje, troškovi, cene, obim proizvodnje i rezultata. U njemu se aktuelizuju pitanja ekonomije obima (velećine), ekonomije širine, sinergije, transfera znanja, elastičnosti tražnje, zdravog vs. bolesnog i tromog rasta i sl.

Lanac marketinga treba da kapitalizuje tržišne blagodeti koje su kreirane makro-ekonomskom politikom. U njemu se dovode u vezu kompetencije marketing menadžmenta, kritični faktori uspeha u dotičnoj grani, izvori za sticanje konkurenčkih prednosti, ingenioznost u kombinovanju (sinergiji) marketing instrumenata, temeljno poznavanje prihoda, strukture tražnje, faktora lojalnosti potrošača i sl. Povezan sa marketingom je i lanac finansiranja koji vlada, odnosno finansijske institucije treba da obezbede u sklopu svoje uloge u osiguranju naprednog privređivanja. Konačno, lanac društveno društveno –etičke dimenzije, kao što je u uvodu već nagovušeno, uključuje komponente kao što su: a)stvaranje i uvećavanje zarađivačke sposobnosti, b) fer privređivanje, c) doprinos boljem ostvarivanju društvenih ciljeva (nova radna mesta, supstitucija uvoza, ulaganja u zadovoljavanje zajedničkih potreba i sl.) Prema tome, u pitanju je potreba da se ekomska, pravna i društveno-etička dimenzija tako intergrisu da se uvek dobije održivi i fer privredni razvoj.

10. Imajući u vidu višeslojnost i dugoročnost efekata razvojnih investicija, te iskustva nekih zemalja, čini se opurtunim formirati Agenciju za izradu master plana na realizaciju investicione strategije, uključujući i transparentnu prepoznatljivost prioriteta razvoja opština i kapitalizacije njihovih konkurenčkih prednosti. Kao takva, ova Agencija, mora dovoljno dobro biti ekipirana makro i mikro znanjima, te da kao, odgovoran servis Vlade i privrede, uradi i sidro uspešnosti koje bi, uključivalo kreativnu, propulzivnu interakciju kompo-

nenti, kao što su: 1) podsticaji (atraktivnost investicionog ambijenta uključujući i garantne fondove), 2) relevantan segment međunarodnog tržišta, 3)kriticni faktori uspeha, 4) masa izvora konkurenčkih prednosti, 5) kapital, 6) Vlada (odnosno vladine institucije) kao katalizator propulzivnog privređivanja.

11. Gornje je korisno, utoliko pre što vidljivo da opštine uglavnom imaju strategiju razvoja, ali nedovolno snage, pa, onda, volje i optike zajedništva, da aktivno upravljuju njenim ostvarenjem.Pored toga, ima puno pitanja koja traže kreativnu intergraciju aspekata, kao što su makro i mikro, društveno i lukrativno, kratkoročno i dugoročno i slično. Osim klasičnih podsticaja, odnosno faktora atraktivnosti investicionog ambijenta, kao što su porezi, procedure, zaštita svojine, borba protiv korupcije, razuđenost finansijskog tržišta, poslovna kultura, obrazovanje i druge komponente tzv. country risk-a, smetnje predstavljaju i nedovoljno iskustvo i nedoumice kada je reč o partnerstvima, koncesijama, i slično.

12. Budući da, investicije, kao što je već u uvodu istaknuto, predstavljaju razmenu nečeg izvesnog za niz nada raspoređenih u budućem vremenu, predominantno je značajno da se afirmiše sidro tržišne uspešnosti koje će biti sastavni deo svakog biznis plana. Ono je po mnogim iskustvima bolja garancija da će investitor raditi pravi posao i na pravi način, te vratiti pozajmljena sredstva, nego što su to parade i rituali sa hipotekama. U interesu pouzdanih investiranja, a na bazi nevidljive ruke tržišta, to sidro bi uključivalo samopodstičuću relaciju sledećih (5K) faktora: 1) kreativni menadžment, 2) koristi/kupci, 3) konkurenčke prednosti, 4) kritični faktori uspeha, 5)kapital. Po svom karakteru ovo sidro je svojevrsna spirala kvaliteta poslovanja, odnosno okosnica savremene paradigme. Upravljanja totalnim kvalitetom (TQM).

Zaključna upozorenja

Imajući u vidu immanentnost rizika, te pojavu kriznih stanja, čini se da je oportuno na kraju upozoriti na potrebu afirmacije koncepta totalnog strateškog menadžmenta koji podrazumeva da savremeno korporativno upravljanje dobrano uvažava ancipativno-razvojnu komponentu fleksibilnosti, opertuniteta i krizni menadžment. Kriza se opisuje kao višak nepovoljnih okolnosti u funkcionisanju organizacije ili smanjivanje mogućnosti da organizacija optimalno ostvaruje svoju misiju i ciljeve, to je odlučujući trenutak (obrt) u razvoju bolesti (na bolje ili na gore).

Krizu prati nedostatak resursa i tržišta, ateroskleroza-gubitak gipkosti organizacije i njene prohodnosti za nova rešenja, entropija-beskorisno funkcioniranje.

sanje, klimaks-nemogućnost prelaska na novi režim, miopija-kratkovidnost, ksenofobija (izolovanost, otpor prema partnerstvu), demotivacija, sukob moći i pameti, nekompatibilnost misije, odnosno njenog ostvarenja, sidrom arogancije uspeha, uspavanost i konzervativnost, suboptimalnost, disfunkcionalnost, frustracija, dominacija soliranja, odnosno jačanje centrifugalnih sila i dizenteracije, slab imunitet na udare.

Krizni menadžment je prevođenje preduzeća iz stanja disfunkcionalnosti organizaciji i/ili stresa, frustriranosti i nemotivisanosti u stanje zdravlja, generisanje rastućih prinosa, optimalnosti, pune organizacione funkcionalnosti, motivisanosti i kondicione spremnosti.

Krizni menadžment, otuda, uključuje: a) znajuće i odgovorno (sa pogledom u budućnost i okruženje) gašenje požara, b) implementaciju propulzivne strategije ozdravljenja, c)izgradnju imuniteta, odnosno otpornosti na nova krizna stanja.

Pri tome, relativantno je: a) blagovremeno prepoznavanje simptoma i uzroka krize, b) dijagnosticiranje prirode (vrste) i satadijuma u razvoju krize, c) sagledavanje budućih izazova i ograničenja za funkcioinisanje organizacije, d) predlog sinhronizovanih strategija ozdravljenja i mera za njihovu implementaciju, e) ugradnja imuniteta na novu krizu.

Nedovoljno delotvorno privređivanje u našoj zemlji povod je da se ukaže na potrebu organizovanog ulaganja napora od strane relevantnih aktera (uticajnih pojedinaca, organizacija i institucija) da se promoviše poštено, dinamično i odgovorno preduzetništvo i menadžment. Treba ga afirmisati kao preduzetništvo koga u fer tržišnim uslovima ostvaruju visoko moralni , kompetentni i društveno odgovorni ljudi. Ako preduzetnika razumemo kao ličnost koja prihvata odgovornost da, kroz adekvatno izabranu, odnosno kreiranu tržišnu šansu i superiornu kombinaciju resursa i aktivnosti, uveća kapital raznih investitora, odnosno kreira vrednost i satisfakciju za relevantne stejkholdere, onda je on ključan i vredan akter koga treba na pravi način motivisati da na fer način stvara i investira profit, odnosno kapital. U preduzetništvu se prožimaju liderska ingenioznost i menadžerski know-how da turbulentnim okolnostima, zahvaljujući efektivnosti (radeći prave poslove) i efikasnosti (radeći na pravi način) oplođuje kapital. U njemu se, uz pomoć vlade kao katalizatora fer i dinamičnog privređivanja, usaglašavaju ekonomski logika i moralna i društvena odgovornost.

Naše apostrofirane uloge kompetentne, odgovorne i motivisane vlade kao svojevrsne udarne „ meke moći“, a ključnog faktora u sidru održivog i kvalitetnog razvoja, upravo je inspirisano našim ubeđenjem da ona mora za ostvarivanje svoje misije kao katalizatora propulzivnog privređivanja, dovoljno ra-

zumeti značaj liderskih sposobnosti, menadžerskog know-how i preduzetničkih sklonosti kao glavnih činilaca naprednog i fer biznisa. Umesto križnog fatalizma, trpljenja i opštih meditacija traži se, kako ističe prof M. Sekulović, pregalaštvo, proaktivna orijentacija, kreativna destrukcija, inovativnost i optimizam (3. str.81). Nije u pitanju samo kreiranje vizije, kako predlažu neki, već i stvaranje dovoljno motivisanog i kompetentnog korpusa realizatora idejnih opredeljenja. Delotvoran razvoj i realno blagostanje podrazumeva dovoljno čvrsto utemeljenu viziju i njenu implementaciju.

U vezi sa gore istaknutim, čini se uputnim ukazati na potrebu da se zaposavljeni proaktivni odnos mikro i makro optike, upravo, reafirmiše povodom efektivnog i efikasnog privrednog razvoja u smislu da se očuva neokrnjena uloga vlade kao katalizatora propulzivnog i fer privređivanja. To otuda, pored ostalog, znači da ona mora:

- operisati sa međunarodnim standardima uspešnosti,
- pouzdanim uvidima u izvore konkurenčkih prednosti naše zemlje,
- očuvanju atraktivnog nivoa country risk-a,
- unauguraciji kompanijskog i efikasnog antimonopolskog zakonodavstva,
- izgrađeni standardi za afirmaciju društvene i etičke odgovornosti korporacija,
- razvoju infrastrukture i poreskog sistema i drugih kritičnih faktora za privlačenje stranih investicija i jačanja međunarodne konkurentnosti domaćih proizvođača,
- insistirati na indikatorima uspešnosti kompanija, odnosno menadžmenta koji se baziraju na otvaranju novih radnih mesta, jačanju izvoza preradivačke industrije i supstituciji uvoza.

Dimenzioniranje i afirmacija društvene odgovornosti biznisa bila je jedna od centralnih tema nedavnog Svetskog ekonomskog foruma u Davosu. U vezi sa time oglasio se poznati i priznati harvadski profesor Majkl Porter, koji zagovara koncept zajedničke odgovornosti (biznisa i vlade) zasnovane na tzv. usaglašenoj vrednosti (shared value). Naime, on zajedno se Makom Kramerom, u članku u Harvard Business Review, prezentira, obrazlaže i afirmiše koncept zajedničke vrednosti kao rešenja za ugrađivanje i delotvorno respektovanje društvene odgovornosti biznisa. U pitanju je koncept koji uključuje kreiranje ekonomske vrednosti na način da time, takođe, kreira vrednost za društvo kroz uvažavanje njegovih potreba i izazova.

Poslovne firme, odnosno preduzetnička ekonomija treba da rekonektuju (usklade) svoj uspeh sa društvenim progresom. Zajednička vrednost (Shared value), ističu autori, nije društvena odgovornost, filantropija ili čak održivost,

već novi način da se ostvari ekonomski uspeh. To nije margina, već centar delovanja savremenih kompanija, te u tom smislu treba da usledi transformacija poslovne filozofije (5, str 64-77).

Ako je liberalni kapitalizam liberalan zato što omogućena da se sudi takmičeve idejama i delima u fer sistemu tržišne privrede, a menadžment ključni faktor naprednog privređivanja, onda je izazov vladu, upravo, trebalo da bude da odgovorno i delotvorno gradi i njeguje taj ambijenta. Korifeji menadžmenta i marketinga P. Drucker i P. Kotler, insistirajući da se izbegne trom i bolestan rast, a da se kroz planski pristup obezbedi zdrav rast, isticali su dve ključne premissе i to: a) najvrednija imovina preduzeća je tržište i b) osnovni biznis poslovnog menadžmenta jeste da kreira zdrav rast.

Literatura

„Politika“ od 6. i 10. juna 2012.

Momir Bulatović: Ekonomija i demokratija, Jumedia, Mont d.o.o Podgorica, 2011.

Marko Sekulović: Prilog u zborniku „Privreda Srbije u dugom talasu krize“, NDES, Beograd, 2011.

M. Porter: Competitive Advantages of Nations, The Free Press, New York, 1990.

M. Porter and M. Kramer: Creating Shared Value, Harvard Business Review, January- February 2011.

FAIR AND SOUND ENTREPRENEURSHIP, BUSINESS AND MACRO MANAGEMENT AS FACTORS OF PROPULSIVE ECONOMIC ACTIVITIES IN SRBIA

Abstract

The question of how through right changes and in right time, assure propulsive growth, mostly, emphasize the know how, motivation and responsibilities of main actors such as business firms, government and institutional infrastructure. How in that context provide effective and efficient coexistence of enterprises and state, was and still is crucial challenge for science, economy and society. It is very complex task how, through adequate combination of sufficient and sound motivation, knowledge and responsibility of business people and creators of economic policy, as well as, institutional infrastructure, assure optimal economic and social development. In that sense, from government is being expected, not to hinder, but to proactively assist business processes in order that, in conditions of strong internationalisation of markets, capital, ownership, management as well as advanced social marketing, provide optimal economic structure and fruitful economic and social growth of country.

Owing to above observation, this research is based on following assumptions: a) the mission of business management is that, through effective competitive advantages, to create, in existing conditions, sufficient market, b) macro-economic system and policy should assure conditions for fair earning as well as, for reinvesting of profits; c) persistently respecting of chains of economics, marketing, financing and social and ethical dimension of business, as crucial success factors, d) experience from dealing with economic crisis so far requires reexamination (and revision) of existing macro and micro economic theories / postulates, as well as catharsis of leaders and managers.

Key words: reform, catharsis, critical factors of success, effectiveness, efficiency, social marketing, management, strategy, competitive advantages, sustainable growth, motivation, chain of success.

Prof. dr Milan Mitrović*
Mr Uroš Mitrović*

VISOKOŠKOLSKO OBRAZOVANJE U OBLASTI MENADŽMENTA I POTREBE PRIVREDE

Rezime

Savremeno doba obeležavaju različite pojave kao što su digitalna ekonomija, globalizacija, elektronsko poslovanje i sl., ali se svi slažu u konstataciji da je znanje postalo gotovo najznačajniji resursi, da je znanje dobilo svojstvo intelektualnog kapitala. Institucija visokoškolskog obrazovanja, u oblasti menadžmenta proizvodi i razvija onu vrstu znanja čiji je cilj unapređenje organizacije, njenog poslovanja i razvoja. Fakulteti u oblasti menadžmenta doživljavaju pravu eksploziju na našim prostorima posebno inicirani i razvijani od strane privatnog kapitala. Predpostavlja se, da fakulteti za menadžment u svojoj razvojnoj politici uzimaju u obzir potrebe privrede i privrednih subjekata kako bi svoje proizvode (znanje iz oblasti menadžmenta) i svoje studente na kraju studija pripremili za početak rada na radnom mestu u preduzeću. U praksi se pokazuje da na relaciji fakulteti za menadžment – privreda ne postoji prirodna veza, i intenzivna povezanost i saradnja.

Nedostatak odgovornosti svih zainteresovanih strana u ovom procesu (fakulteti, privreda i preduzeća, studenti i roditelji, pa čak i država) proizvešće značajne posledice. Među najznačajnjom je da će proces tranzicije studenata iz faze studiranja i završetka studija u fazu rada i razvoja profesionalne karijere biti dosta složen i otežan.

Na fakultetima nedostaje praktična nastava, studenti se o problemima menadžmenta u preduzećima upoznaju na indirekstan i nedovoljno celishodan način, preduzeća ne izražavaju svoje zahteve prema fakultetima, a i država ne pokazuje dovoljnu zainteresovanost.

Na fakultetima za menadžment u Evropi a posebno u Americi insistira se na praksi menadžmentam, praktičnoj nastavi, detaljnoj analizi različitih studija slučajeva i problemskom pristupu u procesu studiranja.

Ključne reči: menadžment, menadžment znanja, fakultet za menadžment, praksa menadžmenta, studenti, privreda, preduzeća.

*

Fakultet za menadžment malih i srednjih preduzeća Beograd

Uvodne napomene

Živimo u vremenu u kome je znanje postalo ključni element ekonomije zasnovane na znanju. Znanje iz oblasti menadžmenta je je postalo resurs koji kompanije koriste za razvoj svoje tehnologije rada, za unapređenje poslovnih aktivnosti, za upravljanje aktivnostima, za predviđanje mogućih dejstava iz okruženja, za razvoj inovativne organizacije, jednom rečju znanje je postalo intelektualni kapital pojedinca ili institucije kao što je preduzeće, istraživačko-razvojni institut, fakultet i dr.

U poslednjih desetak godina pojavile su se tri vrlo značajna modela i discipline menadžmenta koje znanje stavljaju u svoje prioritetne sadržaje i ciljeve kao što su npr. model organizacije koja uči, koncept celoživotno obrazovanja, čak i posebna naučna disciplina iz oblasti menadžmenta - menadžment znanja. Svi ovi modeli i discipline predstavljaju osnovu razvoja moderne ekonomije.

Visokoškolsko obrazovanje u oblasti menadžmenta, a uzimajući u obzir razvoj američke nauke o menadžmentu, razvija menadžment kao naučnu oblast na svim nivoima obrazovanja već više od šest decenija, a kod nas pune četiri decenije.

Na prvi pogled bi se moglo zaključiti da se odnos visokoškolskog obrazovanja u oblasti menadžmenta i potrebe privrede razvija uporedno, u visokom stepenu korelacije, u obostranom interesu i u kontinuiranom unapređenju.

Osnovna je prepostavka da su visokoškolsko obrazovanje u oblasti menadžmenta i potrebe privrednih subjekata u stalnoj i intenzivnoj korelaciji. Ova hipoteza, bolje reći teza, je toliko prirodna da gotovo i ne traži proces dokazivanja. Da li je u stvarnosti uvek i svuda tako. Odgovor na to pitanje nije jednostavan, a kada je u pitanju naša stvarnost i praksa više je odričan nego afirmativan.

Analizu korelacije između fakultetskog obrazovanja u oblasti menadžmenta i potreba privreda i privrednih subjekata nije jednostavno ostvariti, jer je tema kompleksna, i što je najvažnije veoma je malo istraživana. Problemi koji se identifikuju i obrazlažu u okviru teme ovog rada rezultat su bavljenja autora ovom temom više od tri decenije neposrednog rada na različitim fakultetima u oblasti menadžmenta, isto toliko godina bavljenja konsultantskim i projektantskim poslovima u oblasti menadžmenta, razumljivo za potrebe privrede i privrednih subjekata, kao i više od dve decenije vršenja menadžerske funkcije u privrednim organizacijama iz različitih privrednih grana proizvodnje i usluga. Takođe, i koautor ovog teksta ima identična iskustva samo, zbog prirode stvari, u znatno kraćem vremenskom trajanju.

Pored sopstvenih pedagoških, naučno-istraživačkih i projektantsko-konsultantskih iskustava, izvršeno je i određeno istraživanje i uporedna analiza programa šest domaćih fakulteta u oblasti menadžmenta i isto toliko fakulteta iz Amerike i Evrope, posebno u identifikaciji praktičnog pristupa menadžmentu i/ili definisane praktične nastave studenata kao sastavnog dela njihovog ukupnog visokoškolskog obrazovanja.

U ovom radu su obuhvaćene četiri ključne zainteresovane strane – stejkholderi: fakulteti iz oblasti menadžmenta, privreda i privredni subjekti, studenti i njihovi roditelji, i kao i država i resorno ministarstvo.

Uloga i inicijative fakulteta za menadžmet u odnosu na privredu – osnovni problemi

Fakultetsko obrazovanje u oblasti menadžmenta kod nas je počelo da se razvija pre 40 godina (sa nekih dvadesetak godina zakašnjenja za istom vрstom obrazovanja u SAD). I pored toga što je u to vreme (početak 70-ih godina prošlog veka), dominantan oblik upravljanja privrednim subjektima bilo samoupravljanje zaposlenih, ali uz jaku ulogu direktora preduzeća u procesu odlučivanja. Početkom 70-ih godina reč menadžer ili menadžment nije bila prihvaćena ni društveno, niti ideološko-politički.

Fakultet organizacionih nauka tih godina, osnovalo je oko 300 najvećih i najpoznatijih jugoslovenskih kompanija. To je najbolji primer i dokaz da između potreba privrede i predmeta rada fakulteta postoji logična, prirodna i neposredna veza. Inače, FON je osnovan i počeo sa radom u fabričkom krugu preduzeća „21 maj“ gde je među studentima bilo dosta mlađih zaposlenih iz tog preduzeća, „Rekorda“, „Zmaj“-a, IMR-a, ali i Beobanke, Investbanke, JIK banke, Dunav osiguranja, Vojno-tehničkog instituta, ali i mnogih preduzeća iz Srbije i Jugoslavije. Za njih je organizovana nastava u blokovima na nivou minimum 60% nastave u odnosu na tzv. redovne studente.

Prva generacija profesora i asistenata na FON-u bila je regrutovana iz strukture profesora sa različitih fakulteta kao što su mašinski, tehnološko-metaluški, elektrotehnički, ekonomski, pravni prirodno-matematički fakultet i dr.; a čime se direktno ukazivalo na multidisciplinarnost organizacionih nauka (vešto se izbegla sintagma - nauka o menadžmentu).

Već na samom početku rada FON-a postojala je intenzivna saradnja profesora i asistenata sa istraživačko razvojnim centrima velikih preduzeća, uvođen je nov sistem organizacije i upravljanja u preduzećima. Studenti su radili svoje završne i diplomske rade u uglavnom vezane za praktična pitanja

funkcionisanja i razvoja preduzeća, profesori su svoje doktorske i postoktorske studije obavljali u Americi, Francuskoj ili Nemačkoj, prenoseći potom najnovija dostignuća u oblasti menadžmenta, kvantitativnih metoda, kontrole kvaliteta, ili informatike svojim studentima.

Po ugledu na FON formirane su visoke škole i fakulteti u Kranju, Varaždinu i Novom Sadu sa sličnim programima i orientacijom.

Ta faza razvoja menadžmenta u okviru državnih škola i fakulteta trajala je skoro dve decenije, da bi se početkom i sredinom 90-tih godina, počeli da formiraju prvi privatni fakulteti iz oblasti menadžmenta. U poslednjih deset godina nastala je prava eksplozija formiranja privatnih fakulteta sličnog opredeljenja, od kojih su većina privatnih fakultata imali i svoje centre ili odeljenja širom Srbije. Pod argumentacijom da budu bliži svojim korisnicima, a da za to čak nisu imali ni elementarne zakonski propisane uslove.

Da li su privatni fakulteti doprineli razvoju teorije i prakse menadžmenta i da li su postavljeni jaki kvalitativni standardi za njihovo funkcionisanje i razvoj, da li su oni zajedno doprineli unapređenju menadžerske prakse u privredi, ili su nošeni komercijalnim ciljem tu svoju misiju zapostavili.

Započeo je proces kloniranja nastavnih programa na fakultetima za menadžment i sličnim fakultetima i nekritičko usvajanje postojećih programa domaćih i inostranih fakulteta u ovoj oblasti.

Iako je većina privatnih fakulteta svoj komercijalni cilj imala kao prioritet, bilo je prvera fakulteta za menadžment kao što je istoimeni fakultet iz sastava BK Univerziteta koji je tokom 2001. godine uvodio praksu studenata po najrazličitim firmama iz BK grupe (Banka, osiguranje, Mobtel, oblast turizma, obezbeđivao studijske boravke studenata tokom leta u Moskvi i na Kipru, organizacija brojnih okruglih stolova na teme iz oblasti menadžmenta, uvođenje redovne popodnevne nastave za studente koji su zaposleni, uvođenje nastave na engleskom jeziku i dr.). Sticajem različitih okolnosti ovakav pozitivan primer trajao je samo nekoliko godina.

Primena Bolonjske deklaracije unazad nekoliko godina pokušala je da uvede red u mnoštvu sve većeg broja fakulteta u oblasti menadžmenta, da se uvede kriterijum kompetentnosti programa i nastavnika, da se utvrde standardi u procesu izvođenja nastave, jednostavno da se spreči dalja ekspanzija rađanja novih menadžerskih fakulteta.

Kakva je danas realna stvarnost u oblasti visokog školstva iz oblasti menadžmenta i njegove praktične vrednosti, kao i upotrebljivosti njihovih proizvoda i znanja koje bi studenti po završetku studija trebalo da implementiraju u svojoj profesiji, radu i karijeri.

Teorijska nastava iz oblasti menadžmenta u najvećem broju slučajeva dominira i na predavanjima i na vežbama, a vežbe su uglavnom replika predavanja. Teme seminarskih i završnih radova imaju više formalni karakter i u minimalnom broju su orijentisane ka identifikaciji i rešavanju prakse menadžmenta u preduzećima, Nedostaje problemski i procesni pristup u okviru nastave i vežbi na fakultetima – preovlađuje narativni, deskriptivni i reproduktivni pristup.

Osnovna udžbenička literatura na većini fakulteta za menadžment je uglavnom napisana od predmetnih nastavnika sa jednim uobičajenim obrascem npr. kada su u pitanju predmeti osnovi menadžmenta i uvod u menadžment. Uglavnom se u prvom delu analizira teorijski razvoj menadžmenta sa naglašenim akcentom na teoriju menadžmenta dvadesetog veka, a zatim se definišu osnovne faze menadžment procesa (planiranje, odlučivanje, organizovanje, vođenje ili liderstvo, kontrola i sl.) sa veoma malo ozbiljnih studija slučajeva koji detaljno prikazuju način identifikacije i rešavanja problema funkcionisanja i poslovanja preduzeća.

Analiza i istraživanje studije slučajeva zahteva mnogo ozbiljniju i detaljniju istraživačku aktivnost u okviru koje se široko, ali i detaljno (dakle holistički) posmatraju problemi i procesi u kompaniji. Izostaju panel diskusije i rasprave na predavanjima i vežbama u najvećem broju slučajeva ili se više formalistički uputi ono klasično pitanje: da li je sve jasno, imali li nekih pitanja i sl. Praksa izrade eseja (to nisu seminarski radovi) koji stavljamaju u fokus određen konkretan problem ili temu na fakultetima za menadžment i ne postoji.

Ni na jednom od domaćih privatnih fakulteta nema organizovane redovne praktične nastave kao sastavnog dela nastavnog plana i programa osnovnih ili master studija. Postoje na nekim fakultetima tzv. studijski boravci u inostranstvu uglavnom za vreme letnjeg raspusta u trajanju od 20-tak dana, ali su oni pre svega proizvod međunarodne razmene studenata, a ne rezultat temeljne pripreme studenata za korišćenje i sticanje iskustava na inostranim fakultetima ili kompanijama.

Uočeno je da na fakultetima za menadžment i srodnim disciplinama ne postoji definisana praksa dodatne nastave za napredne studente koji se ne uklapaju u prosek i nemaju prosečne ambicije. Izuzetak tome je već pomenuti FON, na kojem ima iz nekoliko oblasti (informatike, menadžmenta, marketinga i sl.) napredni nivo obrazovanja i usavršavanja, a što je doprinelo da studenti ovog fakulteta dobiju brojna priznanja i nagrade na međunarodnim takmičenjima.

Takođe, ne postoje dokumenta ili studije da su fakulteti iz oblasti menadžmenta istraživali potrebe privrede u poslednjih 10 godina, kako bi na osnovu tih istraživanja inovirali svoje nastavne programe, uveli nove metode istraživanja menadžerske prakse i u krajnjoj liniji pripremili studente za njihov

prelazak iz fakultetske klupe na radno mesto u preduzeću i to bez teškoća i trauma.

Fakulteti sporo i retko menjaju svoje nastavne planove i programe iz više razloga. Prvo, ne postoji orijentacija i spremnost na promene, drugo, promene iziskuju značajne poremećaje u funkcionisanju fakulteta, korišćenju nastavnog kadra, kao i snalaženju studenata po uvođenju čak i manjih promena. Zakonske procedure i dozvole, kao i statutarna rešenja im to ograničavaju. Studenti koji upišu po jednom nastavnom planu i programu po njemu i završavaju. Dakle, cele generacije su uskraćene za inovacije nastavnih programa fakulteta. Izborni predmeti kao moguće rešenje imaju ograničeno dejstvo i efekte.

Brojni su problemi u oblasti kontinuirane i dugoročne saradnje između fakulteta i privrede, odnosno privrednih subjekata, a navećemo samo neke od njih.

Fakulteti (i njihovi profesori) nisu orjentisani na usluge konsaltinga preduzećima kao i na projekte koji se tiču privrednih subjekata. Ne postoji naučno i stručno vrednovanje projekata i konsaltinga koje fakulteti, odnosno njihovo nastavno osoblje obavlja za privredne subjekte bez obzira na njihovu praktičnu vrednost i primenljivost. Paradoksalno ali istinito - projekti ili studije iz oblasti menadžmenta koji se rade za privredne subjekte ne donose bodove prilikom utvrđivanja kompetentnosti nastavnika i saradnika. Zato su neki fakulteti koji su imali razvijenu projektantsku i konsultantsku aktivnost prema privrednim subjektima, tu aktivnost polako smanjivali, tako da je ona danas zanemarljiva i sporadična. Ako je to tačno, a jeste, na osnovu kojih referenci i praktičnog iskustva nastavnici iz predmeta iz oblasti menadžmenta prikazuju i objašnjavaju studentima osnovne praktične probleme i moguća rešenja.

Uključivanje studenata, samim tim, u projekte fakulteta koji su orjentisani prema praktičnim problemima menadžmenta i preduzeća praktično ne postoje, a to znači da su studenti lišeni upoznavanja sa realnom praksom organizovanja preduzeća, procesa planiranja, procesa kontrole, problema funkcionisanja i razvoja preduzeća, pozicioniranja na tržištu, finansijskog poslovanja i dr.

Inicijativa privrede i privrednih subjekata za uključivanje fakulteta za menadžment u rešavanje njihovih osnovnih problema – realno stanje

Fakulteti za menadžment, iz nedostatka praktičnog i realnog bavljenja preduzećem, nisu izašli ni sa jednim celovito obrazloženim rešenjem koje je vezano za funkcionisanje, poslovanje ili razvoj privrede, privrednih grana i privrednih subjekata. Nije poznat podatak da od preko 160 bivših velikih i

uspešnih srpskih preduzeća koja se već deceniju i više nalaze u procesu restrukturiranja preduzeća. da je u tom procesu revitalizacije, reorganizacije, odnosno restrukturiranja učestvovao neki od fakulteta za menadžment. Transformacija organizacije i restrukturiranje preduzeća su jedan od ključnih segmenata predmeta menadžmenta i strategijskog menadžmenta. Bivši prinudni upravnici ili sadašnji stečajni upravnici nemaju ni znanja, niti iskustva, a ni sposobnosti da bilo koje od tih preduzeća reorganizuju i restrukturiraju na odgovarajući način. Sadašnja pozicija tih preduzeća to najbolje dokazuje. Postavlja se pitanje - zašto privredni subjekti i njihov menadžment nisu uzašli sa inicijativom za uključivanje fakulteta u procese transformacije i tranzicije privrede i privrednih subjekata - preduzeća. Odgovor za sada izostaje.

Iako je poznato da na fakultetima u okviru predmeta na osnovnim i master studijama nedostaju značajni segmenti koje privreda očekuje u poslednjih desetak godina a tiču se praktičnih pitanja primene savremenog menadžmenta, strategijskog menadžmenta, marketing i finansijskog menadžmenta, menažmenta ljudskih resursa, projektnog menadžmenta i sl. Između ostalog, nedostaje praktično bavljenje oblašću i temama kao što su: upravljanje investicijama, upravljanje troškovima, upravljanje razvojem, finansijska analiza poslovanja, vrednovanje rada, krizni menadžment, transformacija organizacije, restrukturiranje preduzeća i sl. Ko treba da pokrene inicijativu za promenama, fakulteti ili preduzeća? I jedni i drugi. Najtačniji odgovor je da do sada nije identifikovan zajednički interes i područje zajedničke aktivnosti preduzeća i fakulteta.

Privredni subjekti ne izražavaju na jasan i vidljiv način potrebe prema fakultetima, jer ne znaju da izraze problem, a i kada to znaju, najčešća adresa nije fakultet već neka druga institucija, banke, poreska uprava, ministarstva i dr.

Zašto kod nas ne postoje kompanije sponzori i donatori fakulteta i univerziteta? Zato što je izuzetno mali broj velikih i uspešnih kompanija, ne postoji realni industrijski sektor ili je gotovo devastiran. Mala i srednja preduzeća za ovakve aktivnosti nemaju predviđena sredstva. Zašto privredni subjekti ne dodeljuju stipendije najboljim studentima na završnim godinama studija? Najverovatnije zato što u firmama ne postoje ljudi zaduženi za regrutaciju i izbor kvalitetnih kadrova iz reda završne godine studija i master studija.

Studenti i njihovi roditelji – znanje kao cilj?

Studenti su jedna od najzainteresovanijih strana u procesu fakultetskog obrazovanja. Oni bi trebalo da budu dovoljno ambiciozni i orijentisani za ef-

kasno i efektivno studiranje, rukovođeni svojom projekcijom u izboru fakulteta. Studirati menadžment je za kratko vreme postalo in i na prvom mestu po broju upisanih studenata. Unapred pripremljena građa od strane studenata za predstojeće predavanje gotovo da uopšte ne postoji ako je znanje cilj i važan uslov za nastavak karijere. Takmičarski duh, konkurenčija, bi trebalo da budu atributi većine studenata. Kakva je stvarnost? Proaktivni pristup gotovo dane postoji.

Pauza između osnovnih i master studija od minimalno 2-3 godine ne postoji kod nas, kao što je to slučaj npr. u SAD. Zašto? Zato što se različiti nivoi obrazovanja uzimaju po navici, u nekakvom kontinuitetu, a da za tim ne postoje ni potrebe ni efekti. Master studije se upisuju kada novozaposleni bivši studenti po diplomiranju, u praksi saznavaju šta to od njih praksa traži a kako bi na osnovu toga doneli odluku koju vrstu znanja da prodube i zašto.

Studenti fakulteta su aktivni činilac kompletнog nastavnog procesa i programa fakulteta. Oni imaju svoje klubove, parlament, alumni asocijacije, svoje forume i sl.

Da li su to dovoljni argumenti za tvrdnju da su studenti u najvećem broju zainteresovani da kao osnovni cilj svog studiranja vide u sticanju znanja i mogućnosti njegove primene. Odgovor na to pitanje nije jednostavno dati. Iz određenih dugogodišnjih iskustava rada sa studentima na fakultetima za menadžment može se pre tvrditi da se studenti ne odriču sticanja znanja tokom studija, ali preovlađuju i drugi ciljevi: interesovanje za izvršavanje propisanih obaveza, interesovanje za polaganje ispita i na kraju sticanje diplome. Teško je u ovakovom odnosu napraviti redosled prioriteta u određivanju ciljeva studenata. U krajnjoj liniji na odabir njihovih ciljeva između dva ekstrema: sticanje znanja i sticanje diplome utiču i njihovi profesori.

Kakva je uloga roditelja u definisanju ciljeva njihove dece studenata: dobronamerka, površnoanalitička i relativno amaterska u većini slučajeva. Roditelji su zadovoljni da im deca daju ispite na vreme i što pre diplomiraju. Roditelji su najčešći finansijeri njihovog studiranja. Da li tokom studiranja postoji praksa otvorenih vrata za roditelje, u kojima oni mogu da izraze svoje želje, namente, interesovanja i komentare na program i način studiranja. Koliko je nama poznato - ne.

Fakulteti za menadžment, posebno privatni, imaju izrazit komercijalni pristup sa osnovnom idejom da upišu što veći broj studenata. U situaciji prevelikog broja studenata prostorni uslovi ograničavaju standarde izvođenja nastave a nije redak slučaj da i sami profesori ne obavezuju studente na uredno pohađanje nastave. Studenti dolaze po principu dobrovoljnosti i neredovno, jer kako bi se inače na predavanjima u amfiteatru od 300-400 mesta evidentirao

broj i identitet prisutnih studenata. Situacija kod tzv. centara fakulteta širom Srbije je još nepovoljnija jer se najčešće organizuje tzv. konsultativna blok nastava.

Uspeh na studijama (tzv. prosek ocena – što je inače prevaziđeno, jer je umesto toga mnogo bolje evidentirati rezultate studenta iz određene grupe predmeta a kojima su studenti naklonjeni u svojoj orijentaciji), nisu nikakva ni formalna ni suštinska prednost prilikom njihovog zapošljavanja.

Privredi i privrednim subjektima su potrebni menadžeri a ne masteri poslovne administracije. Upravo tako je naslov knjige poznatog teoretičara, ali pre svega praktičara Henri Mincberga u kojoj obrazlaže najznačajnije osobine i znanja koja bi trebalo da ponese sa fakulteta diplomirani student osnovnih ili master studija.

Konkurentnost srpske privrede, privrednih grana i srpskih preduzeća na domaćem a naročito na inostranom tržištu je prilična nepoznanica, pošto se ne koriste metode i kriterijumi za utvrđivanje konkurentnosti domaćih proizvoda na inostranom tržištu bar kroz pet kriterijuma (konkurentskih sila) koja naznačava Majkl Porter. Opravdano je pitanje zašto se fakulteti za menadžment i ekonomiju istraživački ne bave ovom krucijalnom temom, od koje zavisi opstanak i razvoj industrijskog sektora srpske privrede.

Do pre dvadesetpet godina nije bilo veće, srednje ili velike kompanije, posebno u oblasti proizvodnje koja nije imala poseban centar za istraživanje i razvoj, centar za unapređenje kvaliteta i sl. Takođe, brojni su naučno-istraživački instituti koji su stvarani i razvijani dugi niz godina, a koji su se jednostavno ugasili u poslednjih 10-15 godina.

Danas u Srbiji ne postoji naučni institut za uvođenje i razvoj sistema kvaliteta. Država (Vlada, ministarstvo ...) bi trebalo, ako to ne rade privredne i poslovne asocijacije, da obaveže sve proizvodne firme iz oblasti industrije da u roku od dve godine moraju uvesti sistem kvaliteta po ISO standardima, prehrambena industrija po još dodatnim standardima HACCP, GOST ili drugim ekološkim standardima.

Na kraju analize centralnog problema ovog rada može se tvrditi da nema definisane odgovornosti za bilo kog učesnika u procesu visokoškolskog obrazovanja u oblasti menadžmenta za ishod i rezultat koji teorijsku nastavu priблиžava praksi menadžmenta, praksi rešavanja problema u organizaciji, funkcionalisanju i poslovanju preduzeća. Takvu vrstu odgovornosti nemaju ni nastavnici, ni studenti, ni preduzeća i njihov menadžment, a direktna posledica toga je nemogućnost diplomiranih studenata i mastera da se relativno lako prilagode novoj radnoj sredini, da im osnovni i tipični problemi i način rešavanja tih problema budu lako prepoznatljivi, jer su te konkretne probleme i moguća

rešenja apsolvirali tokom studija. Kao krajnji rezultat takve neodgovornosti svih zainteresovanih strana proizilaze brojne teškoće koje se integrišu u činjenici da završeni studenti sve teže nalaze posao u oblasti menadžmenta i menadžerske prakse.

Kakva je situacija u Evropi i Americi – primeri dobre prakse

Na brojnim vodećim univerzitetima i visokoškolskim ustanovama u svetu praktična nastava, ili formalna obuka zasnovana na konkretnim projektnim zadacima iz oblasti menadžmenta, sastavni je deo nastavnih aktivnosti studenata, bez obzira na stepen njihovog formalnog obrazovanja (undergraduate, graduate, postgraduate studije).

Svesne, da su oblasti poput projektnog menadžmenta, planiranja, konkretnih biznis slučajeva (case studies), organizacije i upravljanja, između ostalih, u današnjem poslovnom svetu postale neophodne veštine svakog modernog menadžera, evropske i američke visokoškolske ustanove poseban akcenat stavljuju upravo na razvijanju pomenutih veština u praksi, ili kroz kreiranje „virtuelnih“ organizacija i poslovnih slučajeva na fakultetima.

U saradnji sa drugim obrazovnim centrima, institutima, pa čak i sa određenim profitnim organizacijama ili kompanijama, brojni univerziteti u svetu svojim studentima pružaju osnovna, kao i napredna znanja iz oblasti menadžmenta i drugih srodnih nauka, poput finansija, ekonomije, marketinga, elektronskog poslovanja, ljudskih resursa itd. Studenti, usvajajući ove profesionalne metode praktičnog rada u organizacijama, uspešnije savladavaju određene veštine i usvajaju znanja koja će im olakšati „tranzicioni“ period od završetka studija do punopravnog rada u odabranim preduzećima.

Primera ovakve praktične nastave u visokoškolskim obrazovnim institucijama na Zapadu ima dosta: Univerzitet Masačusets iz Boston-a, na primer, težiše svog praktičnog rada sa studentima bazira na projektnom menadžmentu, a njihovi kursevi približavaju studentima oblasti kao što su: planiranje projekata; projektne faze; životni ciklusi projektnog menadžmenta; budžetiranje projekata; organizaciona struktura i njen uticaj na projekte; upravljanje rizicima; monitoring i kontrola projekata itd.

Britanski Oksford Univerzitet osnovu praktične nastave bazira na „kratkim, intenzivnim i visoko praktičnim kursevima“ koji studentima pružaju „kompetativnu prednost“ na tržištu. Ukoliko bi mogla da se izdvoji praktična nastava koja najviše odgovara polaznicima visokoškolskih ustanova orijentisanih na moderni biznis i menadžment, Oksfordski Univerzitet nudi upravo pro-

grame koji će unaprediti veštine i tehnike iz oblasti menadžmenta i poslovanja (Management and business skills), kao i javnog nastupa i prezentovanja (Presentation skills).

Čuveni kalifornijski UCLA Univerzitet takođe razvija praktične programe nastave iz oblasti biznisa i menadžmenta, inženjeringu i informacionih sistema, društvenih nauka, pa sve do, u Sjedinjenim državama veoma popularnih i traženih oblasti umetnosti i zabave (Entertainment i Art Studies). Sertifikovani kursevi i rad na praktičnim primerima iz oblasti računovodstva, finansija, poslovne administracije, marketinga, spoljne trgovine itd, studentima ovog univerziteta omogućavaju jasan uvid u poslovne veštine savremenog menadžmenta i lakoću prelaska na rad u kompanijama.

Kako sve ne bi ostalo na opštim, „globalizovanim“ znanjima o modernom biznisu i menadžmentu, interesantno je da prestižan City University iz Londona, poseban akcenat stavlja na razvijanje praktičnih veština studenata za obavljanje poslova iz domena malih i srednjih preduzeća. Ovaj primer nije nimalo slučajan. I u svetu, kao i u Srbiji, upravo su mala i srednja preduzeća nosilac razvoja privrede, a brojna istraživanja u svetu tržišne ekonomije pokazuju da se ideo MSP, u odnosu prema velikim, multinacionalnim, pa čak i globalnim kompanijama, stalno uvećava. Evropska komisija u svom zborniku Eurobarometar, navela je da čak 99% preduzeća, od preko 200 miliona preduzeća koja su registrovana na teritoriji Evropske unije, jesu male i srednje veličine (Eurobarometer Team of the European Commission, 2007: 7).

Poznata italijanska Bokoni škola menadžmenta, i nadaleko čuvena Harvard biznis škola, takođe imaju čitav spektar primera napredne praktične nastave koja polaznicima i studentima svih nivoa nastave, pružaju znanja o mehanizmima, instrumentima i neophodnim veštinama potrebnim za obavljanje odgovornog menadžerskog posla. Ukoliko bismo izdvojili samo jedan program koji studentima omogućava usavršavanje iz oblasti savremenog poslovanja, potpuno prilagođenog potrebama menadžera 21. veka, onda bi to svakako bila nastava o digitalnoj ekonomiji, pod nazivom Internet, društveni mediji i mobilne tehnologije za korporativne i marketinške komunikacije Bokonijeve škole menadžmenta.

Ako se analiziraju vodeći udžbenici američkih autora iz oblasti menadžmenta i primenjenih menadžment disciplina može se uočiti u njima visok ideo praktičnih primera i brojne prezentirane i objašnjene studije slučajeva preduzeća iz različitih privrednih grana. Ukazaćemo samo na neke od njih koji su i našim nastavnicima i studentima dostupni kao što su: Semjuel Certo, Moderni menadžment; Meri Kulter, Strategijski menadžmet na delu; Tompson i

Striklend, Strateški menadžment, Kotler i Keler, Upravljanje marketingom, Van Horn i Vahovic, Osnovi finansijskog menadžmenta i dr.

Zaključak

O problemu odnosa između visokoškolskih ustanova, u ovom slučaju, iz oblasti menadžmenta i privrede, privrednih subjekata i njihovih potreba se često govori, a na tome malo radi. U procesu visokoškolskog obrazovanja (osnovnih i master studija) odgovornost snose i fakulteti (sa svojim programima prilagođenim praksi menadžmenta i praktičnom nastavom) i studenti, kao aktivni učesnici nastavnog procesa i receptori znanja, ali i državne institucije (regulatorna tela, resorna ministarstva i njihovi organi). Fakulteti ne istražuju potrebe privrede za novim znanjima, primenjenim naučnim disciplinama, konceptima i modelima, a privredni subjekti nemaju kolektivnu sinergiju i snagu da izraze svoje potrebe, a takođe su najčešće okupirani egzistencijalnim pitanjima opstanka, a ne razvoja.

Nastava je uglavnom orijentisana prema teorijskim stavovima i modelima, deskriptivna i objašnjavajuća, izostaje problemski pristup i proaktivni odnos prema onim pitanjima i problemima koja studente čekaju odmah na ulazu u profesionalni radni proces. Ovakvoj situaciji doprineli su u značajnoj meri i privatni fakulteti čiji je osnovni cilj bio što veći broj upisanih studenata i komercijalizacija profesionalnih i poslovnih aktivnosti. Izostaje praktična nastava i obuka studenata, analiza i primena iskustava dobre prakse uspešnih preduzeća, nedostaju čak i važni segmenti nekih naučnih disciplina i predmeta koji su izuzetno korisni i praktično primenljivi. Na početku uvođenja organizacionih nauka (u suštini menadžment nauka) pre četiri decenije bilo je znatno više direktnе saradnje između fakulteta i instituta i privrednih subjekata. U međuvremenu je ta veza postepeno nestajala.

Na evropskim i američkim univerzitetima i fakultetima za biznis i menadžment, u većini slučajeva, teorijsku nastavu prati visok nivo učešća praktične nastave u različitim oblastima detaljne obrade primera iz prakse, analize studije slučajeva i na osnovnim a posebno na master studijama.

Saradnja između visokoškolskog obrazovanja i privrede, privrednih subjekata i njihovih realnih potreba mora da bude prirodna, logična i nadasve praktična.

Literatura

- Mincberg H., Menadžeri a ne masteri poslovne administaracije, Cekom books, Novi Sad, 2009
Heler R., Priručnik za menadžere, Profil, Beograd, 2009
Coulter M., Strategijski menadžment na delu, Data Status, Beograd, 2010
Certo S.C., Certo S.T., Moderni menadžment, Mate, Zagreb, 2008
Kotler P, Keller K.L., Marketingom menadžment, Data Status, Beograd, 2006
Van Horne J., Wachowicz J., Osnovi finansijskog menadžmenta, Data Status, Beograd, 2007
<http://www.fon.bg.ac.rs/>
<http://www.metropolitan.edu.rs/>
<http://www.famns.edu.rs/>
<http://www.fmz.edu.rs/>
<http://www.fmmsp.edu.rs/>
<http://alfa.edu.rs/>
<http://www.umb.edu/>
<http://www.vivecampus.com/ucla/>
<http://www.conted.ox.ac.uk/>
<http://www.city.ac.uk/>
<http://www.sdabocconi.it/>
<http://www.exed.hbs.edu/>

HIGHER EDUCATION IN THE FIELD OF MANAGEMENT AND THE NEEDS OF AN ECONOMY

Abstract

While the present day is marked by various phenomena like the digital economy, globalization, e-commerce and the like, there is a general consent that knowledge has become the most important resource, so that it is now viewed as intellectual capital. The institutions of higher education in the area of management should create and develop the type of knowledge which aims to improve business enterprises, its organization, performance, and development. Local private universities teaching management are experiencing very high growth rates. It is generally assumed that these universities and programs take into account the needs of the economy and underlying companies, so as to tailor its products (knowledge management) and prepare its students to effectively start their careers at companies. However, in reality there is no solid correlation or any meaningful connection between the university management programs and the real economy.

A lack of demonstrated responsibility of all interested parties in this process (universities, economy and companies, students, even the government) will have significant consequences. Perhaps the most obvious one is a very difficult transition period between studies and the development of a professional career among students.

Universities lack practical, real-life studies, and students learn about companies in an indirect and impractical way, while the government also does not show adequate interest.

At US and European universities, the practice of management is in focus, as is a detailed analysis of case studies, and a general problem-solving aspect during the courses.

Key words: management, knowledge management, faculty of management, practice of management, students, economy, companies

*Mr Sanja Jakovljević**

BANKROTSTVO I REORGANIZACIJA U STEČAJU

Rezime

Donošenje Zakona o stečajnom postupku 2004. godine predstavljaljalo je korenitu i sistemsku promenu načina na koji se sprovodi stečajni postupak u Srbiji. Mnoge promene uvedene ovim zakonom imale su pozitivne efekte koji se najbolje mogu ilustrovati znatno boljim indikatorima kvaliteta stečajnog postupka – skraćenim trajanjem postupka, nižim direktnim troškovima stečajnog postupka i višim stepenom namirenja. Reorganizacija je jedan od mogućih načina sprovođenja stečajnog postupka i jedina alternativa bankrotstvu- unovčenju imovine stečajnog dužnika. Ipak, zakonsko definisanje reorganizacije kao alternative bankrotstvu ne znači da je ona uvek moguća, niti da se njoj kao zakonskoj mogućnosti uvek mora pribeti, čak ni da se reorganizacija uvek i neizostavno mora pokušati.

Ključne reči: stečaj, stečajni postupak, bankrotstvo, reorganizacija, unapred pripremljen plan reorganizacije

Uvod

Donošenje Zakona o stečajnom postupku 2004. godine predstavljaljalo je korenitu i sistemsku promenu načina na koji se sprovodi stečajni postupak u Srbiji. Mnoge promene uvedene ovim zakonom imale su pozitivne efekte koji se najbolje mogu ilustrovati znatno boljim indikatorima kvaliteta stečajnog postupka – skraćenim trajanjem postupka, nižim direktnim troškovima stečajnog postupka i višim stepenom namirenja. Ipak, posle skoro sedam godina primene otkrilo je mnoge nedostatke zakonskih rešenja, a novonastale okolnosti ukazale su na potrebu uvođenja novih mehanizama i instituta. Novi Zakon o stečaju u suštini predstavlja pokušaj da se uočeni nedostaci otklone, odnosno da se uvedu adekvatni podsticaji za pokretanje stečaja, te da se stečajni postupak učini bržim i jeftinijim.

*

Privredna komora Beograda, e:mail:sanjak@kombeg.org.rs

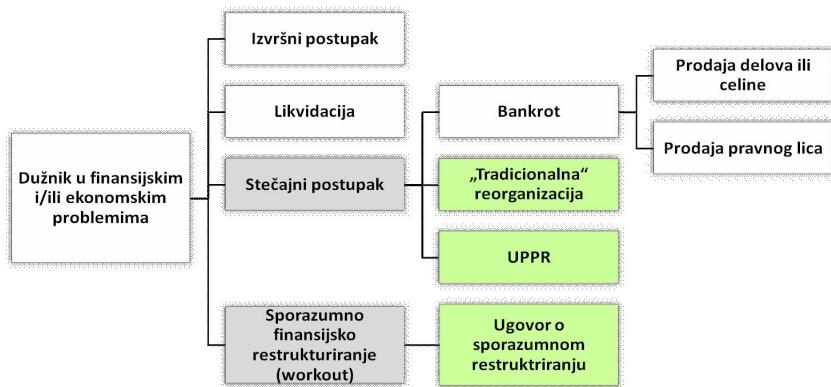
Podsticaji

Prema Zakonu o stečajnom postupku uslovi za pokretanje stečajnog postupka nisu bili previše zahtevni. Bilo je potrebno da dužnik ne odgovara svojim obavezama u roku od 45 dana od dana dospelosti ili da je potpuno obustavio svoja plaćanja u periodu od 30 dana. Pored toga dužnik je mogao da učini verovatnim da svoje već postojeće obaveze neće moći da ispunji po dospeću. Ipak, broj stečajnih postupaka u Srbiji bio je relativno veoma mali, imajući u vidu da je tokom 2009. godine, oko 20.000 preduzeća ispunjavalo pomenute kriterijume, pri čemu je preko 6.000 privrednih društava imalo blokirane račune preko 3 godine. Na osnovu ovoga može se reći da je stečaj više bio izuzetak nego pravilo.

Uzroci odsustva podsticaja kako poverilaca tako i dužnika da pokrenu stečaj su brojni. S jedne strane, poverioci nisu imali podsticaj da pokreću stečajne postupke, jer je u velikom broju slučajeva reč o dužnicima bez imovine. Ako imovina i postoji onda je zahtevani predujam troškova postupka bio previšok. Povrh svega, nije bilo izvesno u kojoj meri i kada će predujam biti nadoknađen poveriocu koji je pokrenuo stečajni postupak.

Mali broj stečajnih postupaka u Srbiji donekle podseća na anti-commons problem, tj. problem koji se ne ogleda u trci poverilaca, već u njihovoj pasivnosti. Poverioci čekajući jedni druge nikada i ne pokrenu stečaj, tako da su postojala preduzeća čiji je račun neprekidno bio u blokadi i preko 10 godina. S druge strane, usled neefikasnog izvršnog postupka, dužnici nisu imali potrebu da se korišćenjem stečaja „brane“ moratorijumom od pojedinačnih izvršenja. Takođe, ne postoji eksplicitna odgovornost direktora za kasno pokretanje stečajnog postupka. Posledično, ako se ikad i otvori stečajni postupak, najčešće nije bilo mogućnosti za dalji nastavak normalnog poslovanja dužnika ni imovine koju treba zaštititi. U ovakvim slučajevima bankrot se javlja kao jedino rešenje, pri čemu se tako ostvaruje nizak stepen namirenja stečajnih poverilaca. Konačno, nepostojanje uređenog načina za sprovođenje ubrzanog postupka stečaja nije ohrabrilo dužnike da na vreme signaliziraju probleme. Uvođenje adekvatnih podsticaja kako bi se stečaj pravovremeno pokrenuo predstavlja osnov izmena koje donosi novi Zakon o stečaju. Možda se najznačajnije promene po ovom pitanju odnose na visinu i tretman predujma, uvođenje unapred pripremljenog plana reorganizacije i uvođenje automatskog stečaja, tj. posebnog postupka u slučaju dugotrajne nesposobnosti plaćanja.

Kako bi se stimulisali poverioci da pokreću stečajne postupke, novi Zakon o stečaju jasno navodi troškove koji mogu imati tretman predujma i limitira ih na najmanju moguću meru (čl.59).

Grafikon 1: Struktura razrešavanja dužničko poverilačkih odnosa u Srbiji

Namera je da se onemogući propisivanje nerealno visokih iznosa predujma koje su sudije diskreciono određivale, a koje poverioci nisu želeli ili bolje reći nisu mogli da uplate.

Na žalost, zbog toga što je veliki broj potencijalnih stečajnih dužnika potpuno nelikvidan, odustalo se od propisivanja minimalnog fiksног iznosa, jer na taj način ne bi bilo moguće uspešno započeti stečajni postupak. Takođe, predviđeno je da se predujam isplaćuje prioritetno iz stečajne mase, tako da su poverioci-predlagači u znatno boljem položaju.

Kako bi se stvorili podsticaji da sam dužnik na vreme signalizira probleme, novi Zakon uvodi mogućnost ubrzanog sprovođenja postupka reorganizacije, kroz unapred pripremljeni plan reorganizacije (UPPR) (čl.158-160). Ovaj institut daje mogućnost dužnicima da u dogовору sa poveriocima redefinišu svoje dužničko poverilačke odnose i izbegnu izvršenja na imovini, bankrotsvo ili skuplji vid reorganizacije kroz stečaj.

Postupak stečaja u skladu sa unapred pripremljenim planom reorganizacije može se pokrenuti samo od strane dužnika ukoliko su ispunjeni neki od stečajnih razloga predviđenih zakonom. Dužnik istovremeno sa podnošenjem pledloga za pokretanje stečajnog postupka podnosi i unapred pripremljen plan reorganizacije.

U slučaju usvajanja unapred pripremljenog plana reorganizacije stečajni sudija istovremeno, istim rešenjem, otvara stečajni postupak, potvrđuje usvajanje unapred pripremljenog plana reorganizacije i obustavlja stečajni postupak. Za unapred pripremljen plan reorganizacije može se reći da predstavlja jeftiniji, jednostavniji i efikasniji vid reorganizacije u odnosu na reorganizaciju kroz

stečajni postpuak. Optimalno vreme za početak pripreme Unapred pripremljenog plana reorganizacije je nakon 150 dana blokade računa, kada dužnik već postaje svestan da neće biti u mogućnosti da izmiruje svoje obaveze u skladu sa postojećim planovima otplate obaveza, sa druge strane poverioci shvataju da njihovo potraživanje neće biti naplaćeno redovnim putem i da je potrebno nalaziti kompromisno rešenje. Unapred pripremljenim planom reorganizacije omogućava se dužniku da na efikasniji način izmiri obaveze prema poveriocima i u većini slučajeva nastavi svoje poslovanje, dok se poveriocima usvajanjem unapred pripremljenog plana reorganizacije štite potraživanja i predviđa namirenje na način na koji su se saglasili većinski poverioci po svim planom predviđenim klasama.

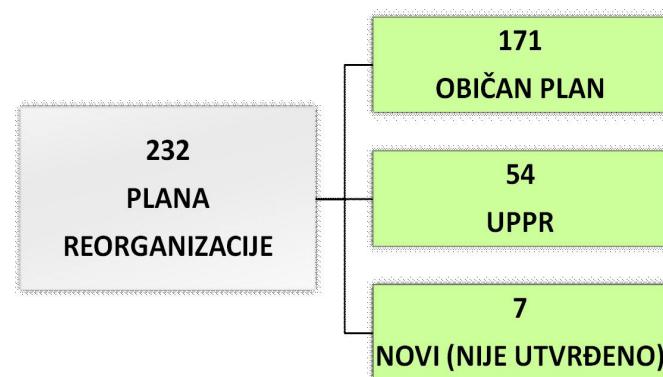
Grafikon 2: Dinamika pripreme i usvajanja unapred pripremljenog plana reorganizacije

Ideja je da se i poverioci i dužnici motivišu da izbegnu najgori ishod u kome dobavljači prekidaju poslovnu saradnju sa preduzećem nakon čega uobičajeno dolazi do problema sa likvidnošću i blokiranja računa i eventualnog pokretanja stečajnog postupka. Ovaj model, poput tzv. „prepackaged“ i „negotiated“ stečajnih postupaka u SAD, omogućava redefinisanje dužničko-poverilačkih odnosa i izlazak iz stečaja u veoma kratkom roku (oko 60 dana). Unapred pripremljen plan reorganizacije je prevashodno namenjen većim privrednim subjektima u kojima u strukturi potraživanja dominira nekoliko većih poverilaca i može biti veoma značajan odgovor na finansijsku krizu koja će se protezati i tokom iduće godine. Treba napomenuti da, iako sam postupak traje relativno kratko, pripreme za podnošenje UPPR-a nisu ni jednostavne ni kratke. Kako je već pomenuto, postoji veliki broj privrednih društava čiji su računi

blokirani i po nekoliko godina. U tim slučajevima ni dužnici ni poverioci najčešće nemaju podsticaj da pokrenu stečajni postupak. Struktura dugoročno blokiranih preduzeća (preduzeća čiji su računi blokirani preko tri godine) je takva da u njima dominiraju ona koja nemaju nikakve poslovne prihode niti u svojim izveštajima prikazuju postojanje značajne imovine. Većina ovih preduzeća ili uopšte nije aktivna ili, ako jeste, posluje u domenu „sive“ ekonomije.

Odredbe koje regulišu način sprovođenja automatskog stečaja (čl.150-154), ustanovljavaju mehanizam koji treba da omogući „raščišćavanje“ i eliminisanje neaktivnih privrednih subjekata, ali istovremeno i formiranje podsticaja poveriocima da kada postoji imovina pokrenu stečajni postupak.

S obzirom na broj preduzeća, kriterijum za automatski stečaj u prvoj godini primene važi za sva preduzeća čiji je račun blokiran preko tri godine, a nakon toga se kriterijum „pooštrava“ tako da važi za sve dužnike čiji su računi blokirani preko dve godine. Osnovni razlog za gradualni pristup je ograničena mogućnost sudova da apsorbuju značajan broj novih stečajnih postupaka.

Grafikon 3. Analiza planova reorganizacije prema novom Zakonu o stečaju

Ubrzanje

Na osnovu analize dužine trajanja stečajnih postupaka prema starom zakonu, očekivano prosečno trajanje stečaja u Srbiji je nešto manje i kreće se u rasponu od 18 do 24 meseca. Ovaj rezultat je nešto bolji nego onaj dat indeksom percepcije trajanja stečaja u okviru Doing Business projekta Svetske banke. Ipak, u odnosu na razvijene zemlje, ovaj postupak je moguće dodatno značajno skratiti. Stoga, pored podsticaja za pravovremeno pokretanje stečaja, veliki

broj novih rešenja ima za cilj ubrzanje stečajnog postupka. Novi zakon uvodi institut „čutanja poverilaca“ u situaciji kada je odbor poverilaca neaktivan i ne odgovara na predloge stečajnog upravnika, te propisuje da se podrazumeva da je takav predlog prihvaćen, ako nikakav odgovor odbora nije dat u propisanom roku (čl.28). Uzroci neaktivnosti mogu biti različiti – nedovoljno poznavanja postupka i prava koje poverioci imaju, neusaglašenost državnih (često i najvećih) poverilaca, nezainteresovanosti za ishod postupka posebno kada je reč o postupcima relativno male vrednosti, itd. Posledica neaktivnosti, bez obzira na uzroke, jeste odgovlačenje postupka, budući da je ZoSP zahteva saglasnost poverilaca za većinu značajnih odluka i radnji kojima se postupak sprovodi i okončava. Zakon je, iz sličnih razloga, uveo još jednu novinu – automatsko formiranje odbora.

Naime, ako se na prvom poverilačkom ročištu ne formiraju poverilački organi, dužnost odbora poverilaca vrši pet poverilaca čija su neobezbeđena potraživanja najveća (čl.38). Ovom odredbom postiže se nesmetano sprovođenje i okončanje postupka i u situacijama kada ne postoji zainteresovanost poverilaca, odnosno kada poverioci nisu uspeli čak ni da formiraju odbor.

Uveden je prekluzivni rok za prijavljivanje potraživanja poverilaca (tako rešenje poznavao je stari zakon o prinudnom poravnaju, stečaju i likvidaciji), koji sada određuje stečajni sudija prema okolnostima slučaja, a u okviru zakonskog raspona od 30 do 120 dana računajući od dana otvaranja stečaja (čl.111). Odsustvo prekluzivnog roka pokazalo se u praksi kao jedan od uzroka prolongiranja postupka. Postupak se takođe ubrzava ograničavanjem mogućnosti zloupotrebe pravnih lekova, na primer propisivanjem tačno određenih razloga za žalbu na, recimo, rešenje o glavnoj deobi (čl.140) ili onemogućavanjem zloupotrebe zahteva za izuzećem ili isključenjem sudije (čl.44). Novim zakonom ukinuto je stečajno veće. Primena zakona pokazala je da ova podela ovlašćenja u okviru istog suda ne doprinosi efikasnosti postupka, jer je, gotovo po pravilu, veće potvrđivalo odluku stečajnog sudije. Paralelno sa ukidanjem stečajnog veća izvršena je i izmena sistema pravnih lekova (čl.45- 47). Protiv rešenja stečajnog sudije može se izjaviti žalba sudu višeg stepena, isključeno je pravo na prigovor protiv zaključka i uvedeno je pravo stečajnog sudije da na osnovu žalbe sam preinači svoje rešenje (osim u slučaju nekoliko najvažnijih odluka u postupku). Ovim izmenama takođe treba da dođe do ubrzanja stečajnog postupka, jer se izbegava dupliranje u odlučivanju, dok se manje greške otklanjaju na efikasniji način.

Novi zakon precizira i ojačava ulogu Agencije za licenciranje stečajnih upravnika, koja reguliše profesionalni rad i ocenjuje stručnost, zakonitost i etičnost stečajnih upravnika u praksi. Ako se utvrdi da je stečajni upravnik

prekršio zakon ili kodeks etike stečajnih upravnika, Agencija je ovlašćena i da mu oduzme licencu, što za posledicu ima automatsko uklanjanje takvog upravnika iz svih postupaka stečaja u Srbiji. Naime, prethodni zakon nije propisao postupak vršenja nadzora, disciplinske mere koje Agencija može da izriče, osim oduzimanja licence, kao ni obavezu stečajnog upravnika da sarađuje u vršenju nadzora nad njegovim radom. Ovo je rezultiralo činjenicom da, ni posle pet godina, nije sproveden nijedan disciplinski postupak niti je oduzeta licenca, čak ni u slučajevima podizanja optužnice protiv stečajnog upravnika zbog zloupotreba u konkretnim stečajnim postupcima. Efekti novog Zakona na ubrzanje postupka biće ograničeni ako se ne poboljšaju institucionalni kapaciteti i ako nema odgovornosti samih sudova za nepoštovanje rokova. Kao ilustracija može da posluži probijanje rokova kod održavanja poverilačkih ročišta. Čak u 63% slučajeva prvo poverilačko ročište je održano nakon zakonom propisanog roka od 40 dana.

Smanjenje troškova i uvećanje stepena namirenja

Očekivano skraćenje dužine trajanja postupka direktno će uticati i na sniženje troškova stečajnog postupka. Naravno, u kojoj meri će se to desiti zavisi od mnogih činilaca. Dominantni faktor koji utiče na visinu troškova samog postupka čine karakteristike samog dužnika (veličina, broj parnika, nerešeno imovinsko-pravni odnosi i sl.). U Srbiji direktni troškovi stečajnog postupka (troškovi stečajnog upravnika, sudske troškove i sl.) u zavisnosti od veličine stečajne mase, mogu iznositi od celokupnog iznosa stečajne mase za stečajeve veoma male vrednosti, do oko 10% stečajne mase za preduzeća kod kojih je stečajna masa 500.000 do milion evra. Naravno, sa rastom vrednosti stečajne mase učešće troškova beleži dalji pad, tako da su realni troškovi značajno niži nego oni prikazani indeksom percepcije Doing Business studije. Naravno, i ovde su moguća značajna poboljšanja.

Pored već pomenutog UPPR-a, niz drugih rešenja smanjuje troškove stečajnog postupka. Na primer, zakon vrši podelu na „troškove stečajnog postupka“ i „obaveze stečajne mase“ (čl. 103-104), čime je sam pojam troškova postupka sužen, pa se i postupak čini jeftinijim jer se osnov za obračun pojedinih nadoknada značajno smanjuje. Takođe, poverilac osporenog potraživanja, odnosno stečajni upravnik mogu predložiti rešavanje spora putem medijacije i tako izbeći dodatne troškove parničenja (čl. 115). Smanjeni su informacioni zahtevi koje stečajni upravnik treba da ispuni, što, paralelno sa elektronskim načinom izveštavanja, treba da dodatno smanji troškove postupka. Učinjen je

niz promena kako bi se omogućilo povećanje stepena namirenja. Na primer, produženi su rokovi za pobijanje pravnih radnji stečajnog dužnika preduzetih pre otvaranja stečaja. U kojoj meri će se ovaj institut koristiti zavisi od stečajnog upravnika i samih poverilaca, kojima je sada na raspolaganju mogućnost da, ukoliko postoji dovoljna većina, u predviđenom roku sami imenuju stečajnog upravnika (čl.32). Poslednji primer ukazuje na značaj stečajnog upravnika i podsticaja u vezi sa njegovim aktivnostima i u novom zakonu. Od kvaliteta rada stečajnog upravnika u velikoj meri i zavisi stepen namirenja, odnosno visina troškova postupka. Ipak, dosadašnje iskustvo ukazalo je na brojne nedostatke, pre svega u načinu imenovanja i razrešenja, ali i kod nadzora nad radom stečajnog upravnika i preuzimanja radnji od izuzetnog značaja. Niz novih rešenja treba da ukloni ispoljene nedostatke i da stvori prostor za adekvatan razvoj profesije.

Prema analizi Svetske banke (2009), u Srbiji je potrebno 2,7 godina da bi se zaključio tipizirani stečajni postupak jednog preduzeća lociranog u glavnom gradu, pri čemu se poverioci namiruju u iznosu od 25,4% u odnosu na njihova potraživanja, a troškovi stečaja 1 iznose 23% od stečajne mase. Iz takve analize (zasnovane na percepciji anketiranih, a ne na realnim podacima), može se konstatovati da u odnosu na druge države u okruženju stečajni postupak već i sada traje nešto kraće, ali je skuplj i ima niži stepen namirenja. Naravno, u odnosu na zemlje sa razvijenim stečajnim sistemom, ovi pokazatelji su relativno loši.

Tabela 1. Dužina trajanja stečajnog postupka

Zemlja	Dužina trajanja	Troškovi (u % stečajne mase)	Stopa namirenja
Srbija	2.7	23	25.4
Bugarska	3.3	9	32.1
Rumunija	3.3	11	28.5
Hrvatska	3.1	15	30.5
Mađarska	2.0	15	38.4
Nemačka	1.2	8	52.2
Holandija	1.1	4	82.7
OECD	1.7	8.4	68.6

Izvor: Doing Business 2010

Slično rezultatima Republike Srbije, autori koji su se bavili pojedinačnim stečajnim sistemima daju značajno različite rezultate od onih u studijama „Doing Business“. U slučaju Mađarske, direktni troškovi stečaja iznose 37,5% realizovane stečajne mase u odnosu na 15% u studiji, dok je dužina trajanja gotovo dva puta veća za uporedive godine i iznosi 4,5 godina u odnosu na samo 2,3 godine prema studiji Svetske banke(Franks and Lóránth, 2005). S druge strane, u Holandiji, empirijskom analizom utvrđeno je da direktni troškovi stečaja iznose u proseku 16%, dok je stepen namirenja u proseku 37% (Couwenberg and de Jong, 2008).

Trajanje stečajnog postupka

Očekivano prosečno trajanje stečaja u Srbiji, je nešto manje u odnosu na 2,7 godina prema studiji Svetske banke, i kreće se u rasponu od 18 do 24 meseca. Tačan odgovor o efektima Zakona o stečajnom postupku po skraćenje trajanja biće vidljivi tek za koju godinu. Naime za stečajne postupke koji su zaključeni prosečno trajanje postupka je nešto preko 1,5 godina. S obzirom da je dobar deo postupaka još u toku ili da je jedan deo njih tek nedavno otvoren, zaključak možemo da baziramo tek na jednom delu uzorka. Problem je što je moguće da bi nalaz bio pristrasan, jer je realno očekivati da su nešto jednostavniji postupci brže i završeni. Na dužinu trajanja, pored samih zakonskih rešenja utiču i brojni institucionalni faktori. Jedan od osnovnih problema predstavlja probijanje rokova od strane nadležnih sudova.

Kako je već pomenuto, treba uzeti u obzir da su postupci otvoreni do okončanja parnica odnosno do izvršenja plana reorganizacije. Analizom su obuhvaćena 272 stečajna postupka u periodu od 2005-2009. godine, dok diskontna stopa iznosi 11,72%.

Podaci su dobijeni na osnovu završnih računa dostavljenih ALSU. Uкупan broj završnih računa iznosi 317. Postupci gde su uočene greške u unosu podataka ili podaci nisu adekvatno razvrstani nisu uzeti u obzir.

Stečaj nije panacea

Novi zakon pokušao je da reši i „stock“ i „flow“ problem – ogroman broj preduzeća koja su odavno zrela za stečaj i veliki broj onih za koje se očekuje da će imati značajne probleme u skorijoj budućnosti. U tom smislu neka rešenja nisu idealna, već su nametnuta datim okolnostima. Iako novi zakon sadrži veli-

ki broj novih instituta i mehanizama, može se reći da nije došlo do konceptualne promene, tako da ne bi trebalo da dođe do većih problema u primeni. Zapravo je najveći nedostatak to što će jedno vreme postojati tri paralelna stečajna sistema.

Naime, novi zakon se primenjuje samo na nove postupke, pri čemu se otvoreni stečajni postupci nastavljaju po odredbama do sada važećih propisa: Zakon o prinudnom poravnanju, stečaju i likvidaciji i Zakon o stečajnom postupku.

U kojoj meri će se ciljevi novog stečajnog zakona i ostvariti zavisće od brojnih faktora – unapređenja izvršnog postupka u Srbiji, reforme sudstva, novih zakonskih rešenja koja će uticati na način prinudne naplate i blokade računa preduzeća, itd. Svi treba da budu svesni ograničenja stečajnog zakona, odnosno bolje rečeno njegovih ciljeva. Ako stečajni mehanizam obezbeđuje efikasan sistem kolektivnog namirenja i maksimizira vrednost imovine dužnika omogućavajući njenu efikasniju upotrebu, novi zakon će biti više nego uspešan. U suprotnom, on neće ispuniti ciljeve, bez obzira da li je problem u samom zakonu ili njegovom sprovodenju. Postojanje jasnih indikatora svakako će olakšati ocenu sprovođenja novog zakona, jer će joj omogućiti da bude lišena predubeđenja i pristrasnosti.

Konačno, treba naglasiti i kome je zakon namenjen. Dok zakon implicitno uvodi „tvrdо budžetsko ograničenje“ za preduzeća koja su još uvek u društvenoj svojini – tako što će većina kroz automatski stečaj imati šansu da konačno razreši status, zakon će kroz koju godinu, ako ne već u prvoj godini primene, biti daleko značajniji za privatni sektor. Politika zaduživanja privatnog sektora u proteklih nekoliko godina i trenutna finansijska i ekomska kriza jasno ukazuju da Srbiju čeka još mnogo slučajeva, kao što su „Agroživ“ ili „Intermost“, ali i mnogo stečajeva male vrednosti.

Literatura

- Zakon o stečajnom postupku ("Službeni glasnik RS", br. 84/04)
Zakon o stečaju (Sl. glasnik RS, br. 104/2009, 99/2011)
Branch, Ben. 2002. „The costs of bankruptcy A review“. International Review of Financial Analysis, Vol.11 39–57.
Claessens, Stijn and Leora F. Klapper . 2005. „Bankruptcy around the world: Explanations and relative use“ American Law and Economics Review, Vol.7:253–283
Couwenberg Oscar and Abe de Jong. 2008. „Costs and recovery rates in the Dutch liquidation-based bankruptcy system“, European Journal of Law and Economics, Vol.26:105–127
- Dankov Simeon. et al. 2008. „Debt Enforcement Around the World“, Journal of Political Economy, Vol.116:1105–1149.
- Franks, Julian, and Gyöngyi Lóránth. 2005. „A Study of Inefficient Going Concerns in Bankruptcy.“ Discussion Paper q.5035. CEPR, London.

- Hart, Oliver. 1995. "Firms, Contracts, and Financial Structure", Oxford University Press.
- Radovic Vuk. „Novi zakon o stečaju – logika odsustva kolektivne akcije“, Fokus: Kvartalni izveštaj o institucionalnim reformama. CLDS, Beograd. Decembar 2009. ss:33-38.
- Weiss, Lawrence. 1990. „Bankruptcy resolution, direct costs and violation of priority of claims“. Journal of Financial Economics, Vol.27: 285–314.
- World Bank. 2009. „Doing Business 2010: Reforming through Difficult Times“, Washington, DC: World Bank Group.

Internet izvori:

- 1) <http://www.priv.rs>
- 2) <http://alsu.gov.rs>

BANKING AND REORGANIZATION IN BANKRUPTCY

Abstract

The adoption of the Law on Bankruptcy 2004th year was a radical and systemic change in the way in which the bankruptcy proceedings in Serbia. Many of the changes introduced by this law had positive effects that can be best illustrated by the much better indicators of quality bankruptcy - part of the proceedings, lower direct costs of bankruptcy proceedings and a higher level of satisfaction. The reorganization is one possible implementation of the bankruptcy proceedings and the only alternative to bankruptcy-liquidation of assets of the debtor. However, the legal definition of reorganization as an alternative to bankruptcy does not mean that it is always possible, nor is it as a legal possibility must always resort to, even if the reorganization is always and inevitably must try.

Key words: bankruptcy, bankruptcy process, reorganization, pre-prepared plan of reorganization

*Mr Vladimir Mirković**

BANKARSKI SEKTOR SRBIJE: OSTVARENE PERFORMANSE I IZAZOVI U BUDUĆNOSTI

Rezime

Prema zvaničnim podacima na kraju drugog kvartala 2012. godine, pokazatelj likvidnosti bankarskog sektora je znatno iznad regulatornog minimuma, dok pokazatelj adekvatnosti kapitala iznosi 17.20% (znatno iznad regulatornih 12%), što sve zajedno kreira poprilično idiličnu sliku bankarskog sektora Srbije. Sa druge strane, 13 banaka je u posmatranom periodu ostvarilo negativan finansijski rezultat, ideo problematičnih – NPL kredita u ukupnim plasmanima je na nivou od 19.5%, uz istovremeno pogoršanje svih pokazatelja uspešnosti poslovanja banaka (prinosa na aktivu, prinosa na kapitala i pokrića operativnih troškova neto prihoda od kamata i naknada). Proizilazi da slika bankarskog sektora Srbije, ne samo da nije idilična kako se možda nekome može učiniti u prvi mah, već je naprotiv zabilježujući i zahteva temeljnu analizu u kontekstu budućeg razvoja. Ukoliko se u analizu uključe, a to je neizostavno i nužno učiniti, i opšte makroekonomske prilike u Srbiji, kao i formiranje nove vladajuće koalicije nakon parlamentarnih izbora u maju 2012. godine, uz promene koje su direktno pogodile poslovanje Narodne banke Srbije i nisu naišle na podršku velikog dela stručne javnosti i zvaničnika EU su ocenjene kao direktni udar na nezavisnost centralne banke, onda je jasno da se i bankarski sektor Srbije nalazi u vrlo teškoj situaciji. Situaciji, koja se za sada ne može nazvati katastrofičnom, ali koja, imajući u vidu opšte okolnosti poslovanja banaka u Srbiji i negativna privredna kretanja, zahteva da i pesimistički scenario privrednog i finansijskog kolapsa mora biti detaljno razmotren, kako bi se preventivno delovalo.

Ključne reči: bankarski sektor, Srbija, kriza, NPL krediti, Narodna banka Srbije, Basel III, likvidnost, realni sektor privrede.

Uvod

Na kraju drugog kvartala 2012. godine, pokazatelj likvidnosti bankarskog sektora je znatno iznad regulatornog minimuma, dok pokazatelj adekvat-

*

EFG Eurobank a.d. Beograd, e-mail: vladamirkovic@orion.rs

nosti kapitala iznosi 17.20% (znatno iznad regulatornih 12%), što sve zajedno kreira poprilično idiličnu sliku bankarskog sektora Srbije. Sa druge strane, 13 banaka je u posmatranom periodu ostvarilo negativan finansijski rezultat, udeo problematičnih – NPL kredita u ukupnim plasmanima je na nivou od 19.5%, uz istovremeno pogoršanje svih pokazatelja uspešnosti poslovanja banaka (prinosa na aktivu, prinosa na kapitala i pokrića operativnih troškova neto prihodima od kamata i naknada).

Navedeni podaci ukazuju da slika bankarskog sektora Srbije, ne samo da nije idilična kako se možda nekome može učiniti u prvi mah, već je naprotiv zabilježujući i zahteva temeljnu analizu u kontekstu budućeg razvoja. Ukoliko se u analizu uključe, a to je neizostavno i nužno učiniti, i opšte makroekonomski prilike u Srbiji, kao i formiranje nove vladajuće koalicije nakon parlamentarnih izbora u maju 2012. godine, uz promene koje su direktno pogodile poslovanje Narodne banke Srbije i nisu našle na podršku velikog dela stručne javnosti i zvaničnika EU su ocenjene kao direktni udar na nezavisnost centralne banke, onda je jasno da se i bankarski sektor Srbije nalazi u vrlo teškoj situaciji. Situaciji, koja se za sada ne može nazvati katastrofičnom, ali imajući u vidu opšte okolnosti poslovanja banaka u Srbiji i negativna privredna kretanja, i pesimistički scenario privrednog i finansijskog kolapsa mora biti detaljno razmotren, kako bi se preventivno delovalo.

Opšta ekonomска kretanja u Srbiji

Privredni kolaps države se ne može posmatrani odvojeno od finansijskog kolapsa, naprotiv: finansijski i privredni kolaps se međusobno dopunjaju i uslovljavaju. To dodatno vodi i u sveopštu društvenu krizu, koja se prevashodno ogleda u gubitku poverenja u institucionalna rešenja i preduzete mere ekonomskе politike. U svetlu pada moralnih vrednosti u društvu i negativnih ekonomskih kretanja, teško je pronaći argumente za optimističke prognoze budućeg razvoja zemlje. Kriza u svim društvenim sferama i realnom sektoru ekonomije su svakodnevница u Srbiji, ali nije kasno na ovom mestu sagledati glavne parametre, locirati probleme u srpskom društvu i predložiti javnosti potencijalne promene, koje će stvoriti pretpostavke za postepeni izlazak iz krize. Argument globalne ekonomске krize i njenog uticaja na srpsku privredu je prenaglašen, imajući u vidu brojne pokazatelje i pre i posle globalne ekonomskе krize. Neosporno je da je globalna kriza imala uticaj i na srpsku privredu, koja se ne razvija kao autarkična privreda, već naprotiv pokušava da se prilagođi tržišnim uslovima poslovanja, te je i kriza u euro-zoni i EU neminovalno mo-

rala uzeti danak i u Srbiji. Smatram da je koren srpske ekonomske i društvene krize mnogo dublji nego što se to može predočiti pozivanjem na svetsku ekonomsku krizu i njene posledice po srpsku ekonomiju. U daljem radu ću pokušati da argumentujem gore navedenu hipotezu.

Prema izveštaju Svetskog ekonomskog foruma za 2012. godinu, od ukupno 144 zemalje, Srbija se nalazi na 95. mestu na listi globalne konkurentnosti. Iza Srbije od zemalja u okruženju se nalazi samo Grčka, koja je usled dužničke krize pala na 96. mesto liste konkurentnosti, što je za čak 31. poziciju lošiji plasman u odnosu na 2007. godinu. Činjenica da je Srbija na listi konkurentnosti iza svojih suseda: Hrvatske, Albanije, Mađarske, Makedonije, Crne Gore i Rumunije, nalaže da se napravi detaljna analiza dostignutih rezultata srpske privrede i pristupi krajnje ozbiljnom preduzimanju mera za oporavak.

Centralna banka je tokom oktobra 2012. godine revidirala svoje projekcije BDP-a za 2012. godinu sa -0.5% na -1.5%, usled loše poljoprivredne sezone, izazvane dugim sušnim periodima. Inflacija od početka godine zaključno sa avgustom mesecom iznosi 7.1%, dok je inflacija u periodu od godinu dana (avgust 2012. naspram avgusta 2011. godine) na nivou od 7.9%. Samo je mesečna promena inflacije (avgust vs. jul 2012. godine) +1.6%, uglavnom zahvaljujući porastu cena hrane uz očekivanje daljeg rasta cena, usled loše poljoprivredne sezone i suše, čije posledice ćemo tek sagledati u punoj meri u budućnosti.

Prema procenama NBS, pad poljoprivredne proizvodnje će iznositi 22%, što je duplo veće smanjenje od prethodno projektovanog. Podsećanja radi, prema projekcijama NBS, maksimalna inflacija oko 10% se očekuje u prvom kvartalu 2013. godine, a očekuje se vraćanje inflacije u ciljane okvire od 4% +/-1.5% tokom druge polovine sledeće godine. Industrijska proizvodnja u periodu januar – jul 2012. godine je 4% niža u poređenju sa sedmomesečnim nivoom industrijske proizvodnje u prethodnoj godini¹. Stopa nezaposlenosti od 25.5% na kraju prvog kvartala 2012. godine je više nego alarmantna, jer je reč o najvećoj stopi nezaposlenosti u regionu, prema podacima MMF-a. Devizne rezerve NBS iznose 10.4 milijardi evra početkom oktobra 2012. godine, a razlog porasta u odnosu na prethodni mesec jeste prodaja euro-obveznica na međunarodnom tržištu u iznosu od milijardu dolara. NBS je povećala izdvajanja za obaveznu rezervu na iznos dinara koji se izdvajaju na deviznu osnovicu, što je doprinelo povećanju euro-likvidnosti u okviru sistema. Od početka

1

U avgustu je prekinuto je tromesečno opadanje industrijske proizvodnje pošto je bila za 1.7% veća nego u julu, ali proizvodnja je i dalje manja nego u avgustu 2011. godine (0.9%). Izvor: Makroekonomske analize i trendovi – septembar 2012. godine, Ekonomski Institut Beograd.

godine do 31.avgusta 2012. godine dinar je oslabio 11.97%, što se može videti na grafikonu 1:

Grafikon 1. Kretanje kursa dinara u periodu januar – avgust 2012. godine

Izvor: NBS

Tokom septembra 2012. i početkom oktobra, došlo je do smirivanja kursa dinara i apresijacije tako da je u momentu pisanja ovog rada kurs dinara na nivou od 114.9712 (08.oktobar 2012. godine), što znači da je pad kursa dinara od početka godine do 8. oktobra iznosio 8.68%. NBS je od početka godine prodala 1.3 milijardi evra, kako bi “obezbedila nesmetano funkcionisanje deviznog tržišta i ublažila prekomernu dnevnu oscilaciju kursa“. Vlada Srbije je predstavila set mera fiskalne konsolidacije, kako bi se sprečilo povećanje budžetskog deficit-a. Porez na dodatu vrednost (PDV) je povećan za 18% na 20%, porez na kapitalnu dobit (na dividendu i prihode od kamate) je porastao sa 10% na 15%, dok je porez na dobit preduzeća povećan sa 10% na 12%. I pored preduzetih mera za rebalans budžeta, deficit za ovu godinu ostaje na vrlo visokom nivou (6.7% BDP-a), uz jasnu iznet plan Vlade da se za 2013. godinu planira dodatno smanjenje budžetskog deficit-a, što će zahtevati dodatne mere kako bi se dostigao targetirani nivo od 4% BDP-a.

Javni dug Republike Srbije na kraju avgusta iznosi 15.5 milijardi evra, što znači da je racio dug/BDP dostigao zabrinjavajućih 54%, računajući na bazi poslednjih projekcija BDP-a za 2012.godinu. Ukoliko je intencija da se pred misiju MMF-a Srbija postavi kao ozbiljan kandidat, onda je neophodno da se javni dug dovede na propisan nivo od 45% BDP-a. Spoljni dug Srbije je u julu porastao za dodatnih 346 miliona evra, dostižući 24.4 milijarde evra na kraju meseca.

Tabela 1. Pregled osnovnih makroekonomskih indikatora u Republici Srbiji

Osnovni makroekonomski indikatori	2008	2009	2010	2011	1Q 2012	2Q 2012
Realni rast BDP-a (u %)	3,8	-3,5	1,0	1,6	-1,3	-0,6
BDP (u milionima evra)	32.668,2	28.956,6	28.006,1	31.139,8	7.005,0	7.163,0
Devizne rezerve NBS (u milionima evra)	8.162,0	10.601,8	10.002,0	12.057,7	11.073,1	10.160,8
Nezaposlenost (u %)	13,6	16,1	19,2	23,0	25,5	
Prosečne zarade (u evrima)	402,4	337,9	330,1	372,5	357,6	363,5
Javni dug Srbije (u % BDP-a)	29,2	34,5	44,0	47,7	50,7	54,7

Izvor: NBS

Kriza i negativna kretanja nisu mimošla ni finansijska tržišta i Beograds-ku berzu. Dnevna likvidnost je na niskom nivou, uz stidljive najave očekivanja porasta dnevnog obima transakcija, nakon što se akcije Telekoma nadju na listingu. Međutim, veliko je pitanje i nepoznanica koliko će biti potrebno za potpuni oporavak Beogradske berze i vraćanje poverenja investitora. Indeks najlikvidnijih hartija od vrednosti na Beogradskoj berzi – BELEX15 je izgubio 11.61% svoje vrednosti od početka godine (do 08.oktobra 2012. godine), dok je širi – kompozitni indeks BELEXline izgubio 10.5% svoje vrednosti u istom periodu. Problem likvidnosti, koji je očigledan u Srbiji i ne bi bio veliki problem da imamo odgovorno ponašanje nosilaca vlasti kada je u pitanju donošenje strateški značajnih odluka po budućnost Srbije. Naime, svedoci smo da se pod obrazoloženjem i potrebom rešavanja problema budžetskog deficit-a, donose odluke koje nas prosto „guraju“ u dužničko ropstvo na duži vremenski period.

Konkretno, krajem septembra 2012. država Srbija je na međunarodnom tržištu prodala euro-obveznice po kako je objašnjeno povoljnoj kamatnoj stopi od 6.625% na godišnjem nivou, dodatno se zaduživši za milijardu dolara. Evro-obveznice dospevaju na naplatu 2021. godine, a celokupna transakcija je u javnosti predstavljena kao veliki uspeh Vlade Srbije, jer su postignuti znatno

povoljniji uslovi nego što je to bio slučaj sredinom septembra prošle godine kada se prethodna vlast zadužila po stopi od 7.25%². Da podsetimo, kako smo i tada bili svedoci gotovo istovetne retorike vladajuće garniture o „uspešnoj prodaji“ obveznica uz napomenu da javnost pogrešno vidi stvarnost, odnosno, da preduzete mere nisu isključivo vezane za pokrivanje budžetskog deficitata.

Isticanje teze o „ugledu Srbije“ u međunarodnim finansijskim okvirima, koja se ponovo pokazala, ima samo jednu, ali bitnu manu, koju očigledno ne želi vladajuća garnitura da podeli sa javnošću u Srbiji. Pomenuta mana se odnosi na apsolutno zanemarivanje socijalnog momenta u državi, jer ako Srbija može sebi da dozvoli olako zaduživanje po „povoljnim kamatnim stopama“ na period od 10 godina, a da pri tom svaki četvrti stanovnik Srbije spada u kategoriju nezaposlenih, onda je ključno pitanje: da li nosioci vlasti (i sadašnje i bivše) i kreatori ekonomske politike imaju imalo morala i odgovornosti prema budućim generacijama, koje će imati obavezu otplate dugova, a u čijem kreiranju nisu imali nikakvog udela.

Tabela 2. Realni BDP i nezaposlenost u zemljama u razvoju

	Realni BDP			Nezaposlenost		
	2011	Projekcije		2011	Projekcije	
		2012	2013		2012	2013
Zemlje u razvoju	5,3	2,0	2,6
Turska	8,5	3,0	3,5	9,8	9,4	9,9
Poljska	4,3	2,4	2,1	9,6	10,0	10,2
Rumunija	2,5	0,9	2,5	7,4	7,2	7,0
Mađarska	1,7	-1,0	0,8	11,0	10,9	10,5
Bugarska	1,7	1,0	1,5	11,3	11,5	11,0
Srbija	1,6	-0,5	2,0	24,4	25,6	25,6
Hrvatska	0,0	-1,1	1,0	13,7	14,2	13,3
Litvanija	5,9	2,7	3,0	15,4	13,5	12,5
Letonija	5,5	4,5	3,5	16,2	15,3	13,9

Izvor: IMF - World Economic Outlook – October 2012

2

Autor se ograđuje od tačnosti podatka za prošlogodišnju prodaju euro-obveznica, imajući u vidu da je septembra prošle godine Vlada premijera Mirka Cvetkovića izala u javnost sa podatkom o kamatnoj stopi od 7.25%, dok sadašnja vladajuća garnitura izlazi sa informacijom da je prošlogodišnje zaduženje bilo po stopi od 7.5%.

Ekomska politika tranzisionih zemalja je uglavnom orjentisana na privlačenje stranih direktnih investicija (SDI)³ u cilju postizanja osnovnih makroekonomskih ciljeva oličenih u vidu ostvarenja održive stope ekonomskog rasta i pune zaposlenosti uz istovremeno održanje makroekonomiske stabilnosti. Osnovni problem kod ovakve orijentacije zemalja u razvoju jeste generalni pad opštih tokova SDI, koji je generisan kako efektima globalne ekomske krize tako i krizom u euro-zoni. Pored spoljnih faktora, na koje Srbija gotovo da nije imala niti je mogla imati ikakvog uticaja, značajan je ideo i unutrašnjih slabosti koje prožimaju srpsku privredu, a bitno utiču i opredeljuju obim SDI. Po pravilu, nivo pristiglih investicija u jednu zemlju odražava u punoj meri i stepen političke i ekomske stabilnosti posmatrane zemlje, tako da posledično možemo zaključiti da nizak i skroman priliv po osnovu SDI u Srbiju odražava i negativan stav koji svet ima prema opštoj polit-ekonomskoj situaciji u Srbiji. Kreditni rejting Srbije, prema kreditnim agencijama Standard and Poor's i Fitch je BB- uz negativne izglede za budućnost, što odslikava nizak investicioni nivo (špekulativni nivo), koji je obeležen znatnim rizikom izmirenja obaveza uz izraženi kreditni rizik.

Analizirajući strukturu SDI u Srbiji u periodu 2001.-2011. godine, zapaža se da su u najmanjoj meri bile zastupljene green-field investicije i investicije u proizvodnju, a one su preduslov ostvarenja osnovnih makroekonomskih ciljeva rasta i zaposlenosti. Smetnje u procesu privlačenja novih SDI predstavljaju odustvvo pravne sigurnosti za strane investitore, kao i visok stepen korupcije, kao jedan od gorućih problema srpskog društva. Zadatak Vlade Republike Srbije, u svetu krize euro-zone i internih problema sa kojima se suočava Srbija, jeste da osmisli način na koji će privući SDI i iskoristiti ih na način koji će obezbediti održivi ekonomski rast i razvoj. Nažalost, za sada nema jasnih signala da je došlo do krupnih promena u strateškom smislu, nakon formiranja nove Vlade krajem jula 2012. godine.

Ekomska situacija u okruženju, takođe, ne ide u prilog optimističkim predviđanjima o skorijem izlasku Srbije iz krize. U oktobru 2012. godine, MMF je izvršio korekciju svojih prethodnih prognoza (iz aprila 2012. god.) i predviđao je za 2013. godinu stopu rasta za razvijene zemlje od 1.5%, dok je kod zemalja u razvoju predviđena stopa rasta od 5.6%. Fiskalna konsolidacija i brojne slabosti finansijskog sistema u razvijenim zemljama se „prelivaju“ i na zemlje u razvoju, a neizvesnost i niske stope rasta su zajednička obeležja svih ekonomija. Kriza u euro-zoni i dalje predstavlja veoma ozbiljnu pretnju celokupnoj stabilnosti, dodatno zahtevajući prilagođavanje svih zemalja. Istovre-

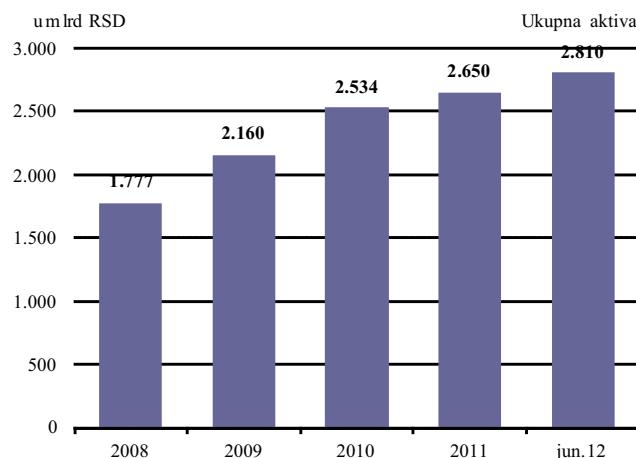
3

u daljem tekstu samo SDI.

meno, licitiranje u javnosti o posledicama eventualnog izlaska Nemačke ili Grčke iz euro-zone, samo dodatno širi neizvesnost u već dovoljno uzdrmanom finansijskom sistemu Evrope.

Analiza performansi banaka u Srbiji

Kretanja u privredi odražavaju se i na poslovanje bankarskog sektora, koji je istovremeno jedan od najuspešnijih sektora u privredi. Bankarski sektor Srbije na kraju drugog kvartala 2012. godine čine 33 banke, pri čemu je 21 banaka u većinskom vlasništvu stranih akcionara, 3 banke u vlasništvu domaćih privatnih lica, dok se kod 9 banaka kao vlasnik javlja država (bilo kao najveći pojedinačni akcionar bilo kao većinski akcionar). Ukupna aktiva bankarskog sektora na kraju drugog tromesečja 2012. godine iznosi 2.810,5 milijardi dinara i veća je za 3.9% u odnosu na prvi kvartal, odnosno za 8.58% u odnosu na kraj prethodne godine.

Grafikon 2. Ukupna aktiva banaka u Srbiji

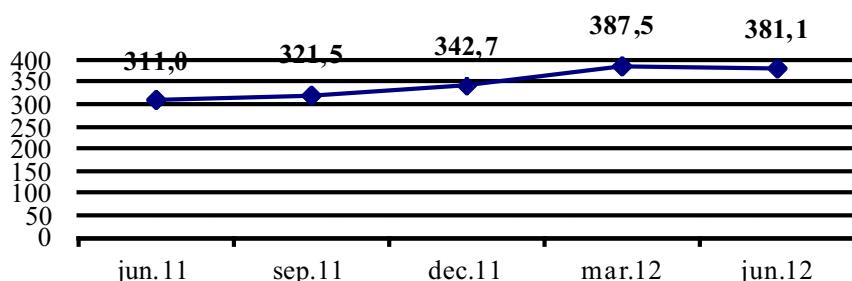
Izvor: NBS, Izveštaj za II tromesečeće 2012.godine

Ukupno stanje kreditnih plasmana iznosi 1.7 milijardi dinara i predstavlja povećanje u odnosu na kraj prethodne godine za 2.3%. U strukturi kredita pravnim licima, gotovo je podjednako učešće kredita za obrtna sredstva (33.4%) i investicionih kredita (34.6%). Ročna struktura kredita ukazuje da je najviše kredita prosečne ročnosti od jedne do pet godina (39%). U poređenju sa istim periodom prošle godine, učešće date ročnosti kredita je nepromenjeno, dok je

primetno smanjeno učešće kratkoročnih kredita do 12 meseci (sa 37% na 25%) što je u korelaciji sa velikim iznosom subvencionisanih kredita za likvidnost iz programa Fonda za razvoj koji su isplaćivani tokom prethodne godine. Ove godine, program subvencionisanih kredita počinje tek od septembra⁴. Istovremeno, povećan je udeo indeksiranih i deviznih kredita, koji čine 84.6% kredita pravnih lica, u poređenju sa prošlogodišnjih 75.3%, što ukazuje da je izloženost valutnom riziku pravnih lica povećana, a što je posebno značajno u uslovima visoke depresijacije u posmatranom periodu.

U okviru kreditne aktivnosti banaka, posebnu pažnju treba obratiti na kategoriju problematičnih – NPL kredita (non-performing loans)⁵. Naime, podatak o NPL kreditima je višestruko značajan imajući u vidu implikacije istih na probleme sa kojima se banke suočavaju u naplati potraživanja kao i u tome što ova kategorija kredita odražava kvalitet bančinog kreditnog portfolija. Ispravke vrednosti po osnovu problematičnih kredita i iznosi rezervisanja pomažu sa gledavanju apsorpcione moći banaka po pitanju eventualnih gubitaka u budućnosti.

NPL krediti u mlrd RSD

Grafikon 3. NPL krediti – jun 2011 . - jun 2012.godine

Izvor: NBS, Izveštaj za II tromesečje 2012.godine

⁴

Cilj subvencionisanih kredita je povećanje likvidnosti realnog sektora, niži troškovi kreditiranja i održavanje nivoa zaposlenosti. Procena je da do kraja 2012. godine banke treba da odobre ukupno 300 miliona evra kredita sa subvencionisanim kamatama, dok sa 2013. godine se iznos zaokružuje na milijardu evra odobrenih kredita.

⁵

U skladu sa opšteprihvaćenom definicijom, pod NPL kreditima podrazumeva se stanje ukupnog preostalog duga svakog pojedinačnog kredita (uključujući i iznos docnje): po osnovu koga dužnik kasni sa otplatom glavnice ili kamate 90 i više dana od inicijalnog roka dospeća; po kome je kamata u visini tromesečnog iznosa (i viša) pripisana dugu, kapitalizovana, refinansirana ili je odloženo njeno plaćanje; ili po osnovu kog dužnik kasni manje od 90 dana ali je banka procenila da je sposobnost dužnika da otplati dug pogoršana i da je otplata duga u punom iznosu dovedena u pitanje.

Ukupni NPL krediti bankarskog sektora na kraju drugog tromesečja 2012. godine iznose 381.1 milijardu dinara i čine 19.5% ukupno odobrenih kredita. Kao što se može videti na priloženom grafikonu 3, pomenuti iznos je manji nego u prethodnom kvartalu, jer su krajem marta problematični krediti činili 20.4% ukupnih plasmana, odnosno, 387.5 milijardi dinara u absolutnom iznosu posmatrano.

Smanjenje NPL kredita u odnosu na prvi kvartal je više „virtuelne“ prirode, imajući u vidu da je pomenuto smanjenje za 0.9 p.p. posledica prenosa problematičnih kredita na Agenciju za osiguranje depozita u iznosu od 17 milijardi dinara (odnosi se na Novu Agrobanku), preknjižavanja iz bilansa u vanbilans potraživanja po osnovu Pariskog i Londonskog kluba poverilaca u iznosu od 7 milijardi dinara (odnosi se na Jugobanku – Kosovska Mitrovica) i otpisa nenačatljivih potraživanja u iznosu od 6 milijardi dinara (odnosi se na Razvojnu banku Vojvodine). Dakle, ukupno 30 milijardi dinara problematičnih plasmana ima drugačiji tretman na kraju drugog kvartala 2012. godine u odnosu na prvo tromeseče, tako da se podatak o absolutnom i relativnom smanjenju NPL kredita mora uzeti sa izvesnom dozom rezerve uz jasnu napomenu da se gotovo svaki peti plasman od odobrenih kredita smatra problematičnim, što nije dobar pokazatelj „zdravlja“ bankarskog sektora i kvaliteta kreditnih portfolija.

Pozitivan aspekt predstavlja indikator pokrića problematičnih kredita obračunatom rezervom za procenjene bilanske gubitke (tzv. loan loss reserve) na nivou od 124.4% na kraju juna 2012. godine, što ukazuje da su banke i dalje u mogućnosti da obračunatom rezervom obezbede potpuno pokriće ukupnih NPL kredita.

Geneza problema sa NPL kreditima u bankarskom sektoru Srbije nas dovodi do zaključka da su banke svojim ponašanjem i tendencijom da po svaku cenu spašavaju svoje velike i važne klijente, prouzrokovale kvalitetni pad u kreditnim portfeljima. Reprogrami i restrukturiranja obaveza velikih klijenata banaka su imala za cilj pomoći klijentima banaka da se konsoliduju i reše tekuće probleme, kako bi nesmetano nastavili svoje poslovanje. Međutim, kako ekonomske prilike u zemlji nisu išle u prilog svim privrednim subjektima, tako i veliki klijenti banaka nisu pronašli način za rešavanje svojih problema, a to je i same banke dovelo u probleme. Banke nisu u mogućnosti da naplate svoja potraživanja od klijenata, a kada se na to dodaju i sve neadekvatnija i slabija sredstva obezbeđenja (kolaterali) po postojećim i novim plasmanima, jasno je da se nalazimo u „začaranom krugu“. Klijenti se suočavaju sa deficitom sredstava neophodnih za dalje poslovanje, banke ne mogu da naplate svoja potraživanja od klijenata koja se nalaze u krizi likvidnosti, a opšti makroekonomski uslovi u

Srbiji i efekti globalne ekonomske krize na svetskom nivou, značajno sužavaju manevarski prostor svim subjektima u finansijskom sektoru.

Prosečna vrednost pokazatelja likvidnosti⁶ za bankarski sektor Srbije na kraju drugog kvartala 2012. godine iznosi 2,17, što je zadovoljavajući racio, imajući u vidu da je regulatorni minimum postavljen na nivo pokazatelja od 1 (grafikon 4 u prilogu). Objasnjenje kretanja pokazatelja likvidnosti znatno iznad propisanog minimuma se može naći u činjenici da je kreditna aktivnost manja i istovremenim visokim ulaganjima u likvidne državne hartije od vrednosti. Ulaganja banaka u dinarske hartije od vrednosti države na kraju juna 2012. godine iznose 159,3 milijardi dinara, što predstavlja povećanje u odnosu na prethodno tromeseče (mart 2012: 135,6 milijardi dinara), dok ulaganja u hartije od vrednosti države u stranoj valuti dostižu nivo od 221,4 milijardi dinara, što predstavlja rast od 28,8% u odnosu na prethodno tromeseče. Pokazatelj likvidnosti koji se u proteklih godinu dana kreće iznad nivoa od 2 ukazuje da bankarski sektor Srbije nema problema sa ispunjavanjem svojih obaveza o roku dospeća.

Grafikon 4. Pokazatelj likvidnosti bankarskog sektora

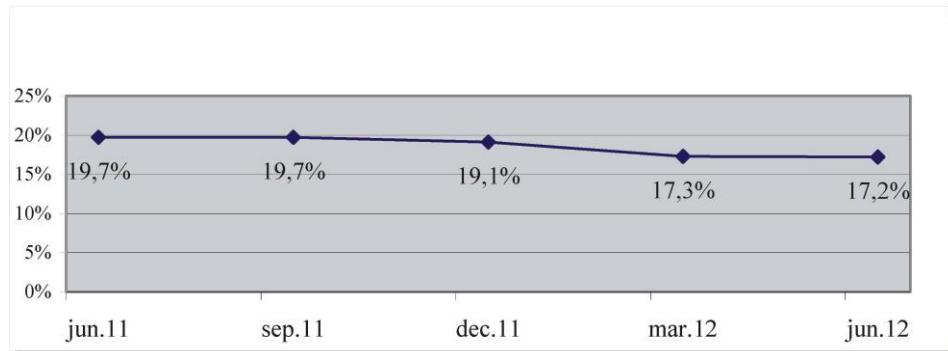
Izvor: NBS

Dodatno, odnos kredita i depozita je i dalje na veoma zadovoljavajućem nivou od 121%, iako je i to smanjenje u odnosu na kraj marta 2012. godine, kada je racio krediti/depoziti iznosio 134%. Istovremeno, pokazatelj adekvat-

6

Pokazatelj likvidnosti predstavlja odnos između likvidnih potraživanja i obaveza i treba da bude održavan tako da bude najmanje 1 – kada se računa kao prosečan racio likvidnosti za sve radne dane u mesecu, ne manje od 0,9 – za više od tri radna dana i ne manje od 0,8 – kada se računa za jedan radni dan.

nosti kapitala⁷ bankarskog sektora na kraju drugog tromesečja 2012. godine iznosi 17.20%, što je znatno iznad regulatornih 12%. Ukupan regulatorni kapital iznosi 302.9 milijardi dinara i veći je za 1.2%, u odnosu na prethodno tromeseče.

Grafikon 5. Pokazatelj adekvatnosti kapitala bankarskog sektora

Izvor: NBS, Izveštaj za II tromeseče 2012.godine

Jedan od izrazitih problema bankarskog sektora Srbije jeste visok nivo kreditnog rizika. Kapitalni zahtevi za kreditni rizik čine 87.7% ukupnih kapitalnih zahteva, a problem se dodatno moltiplikuje ako se ima u vidu da visok kreditni rizik dodatno pritiska i umanjuje ostvareni finansijski rezultat srpskih banaka.

Značajan segment ukupnih rizika kojima je izložen bankarski sektor Srbije čini operativni rizik tj. rizik neadekvatnih odluka menadžmenta, koje se srednjeročno i dugoročno odražavaju na stabilnost celokupnog finansijskog sektora. Viši stepen discipline u oblasti upravljanja rizicima, kao i striktnije pridržavanje procedura u oblasti kreditne politike i kvalitetnije praćenje kolateral-a (monitoring) stvaraju preduslove za efikasniji bankarski sistem. Takav sistem će biti u velikoj meri liшен negativnog medijskog publiciteta, kojeg smo svi svedoci u slučaju Agrobanke, kojoj je Narodna banka Srbije oduzela dozvolu za rad u maju 2012. godine, zbog operativnih nepravilnosti u radu, odnosno, utvrđivanja kritične neusklađenosti kapitala banke i ukupne izloženosti riziku.

Čitava situacija je dobila i političku konotaciju, imajući u vidu da je nakon parlamentarnih izbora u maju 2012. godine, i perioda u kojem je licitirano oko formiranja nove vladajuće koalicije, slučaj Agrobanke iskorišćen i kao

7

Pokazatelj adekvatnosti kapitala banke, se prema odluci o adekvatnosti NBS, izračunava kao odnos kapitala banke i rizične aktive.

sredstvo za razračunavanje političkih neistomišljenika i dodatnu destabilizaciju finansijskog sektora. U isto vreme, izvršeni su značajni pritisci iz političkih centara moći, koji su u krajnjoj liniji rezultirali i promenom Zakona o Narodnoj banci Srbije, što je više nego jasno ukazalo da je dugogodišnja tendencija za nezavisnošću monetarne vlasti izgubila svoju bitku sa političkim moćnicima.

Promene u monetarnoj sferi, pod ingerencijom Narodne banke Srbije, kao i „metodologija“ kojom se došlo do tih promena, nisu naišle na odobravanje stručne javnosti. Skepsi povodom takvih promena su izrazili i zvaničnici Evropske Unije, ističući jasna upozorenja ovdašnjoj vlasti da odabrani „put“ neće biti aminovan od strane EU, što dovodi u pitanje i stand-by aranžman sa MMF-om i druge vidove saradnje sa međunarodnim finansijskim institucijama, a samim tim i egzistenciju srpske privrede. Neblagonaklonost Evrope ka potezima vladajuće koalicije u Srbiji i eventualno negativan ishod pregovora oko aranžmana sa MMF-om samo će produbiti krizu u Srbiji, a srpsku privredu dovesti na sam rub katastrofe. U takvoj situaciji, ni bankrot države nije nemoguć, iako je to ono što bi svako iole racionalan najmanje želeo.

U prvom polugodištu 2012. godine, u bankarskom sektoru ostvaren je ukupan dobitak u iznosu od 10.0 milijardi dinara što je niže za 43.7% u odnosu na isti period prošle godine. Osnovni doprinos nižem ostvarenom rezultatu potiče od nižih neto prihoda od kamata i viših poslovnih rashoda – otpisa nenaplativih potraživanja. Posledično, slabije performanse u pogledu profitabilnosti banaka su uticale i na urušavanje pokazatelja uspešnosti poslovanja banaka. Nastavljen je trend opadajuće neto kamatne marže, koji potiče prevashodno od opadajućih prihoda od kamata. U 2012. godini, ostvarena je vrednost od 5.5%, dok je u 2011. godini vrednost pokazatelja iznosila 6.1%. Istovremeno je prosečna ponderisana kamatna stopa na prinosu aktivu opala sa 10.3% na 9.5%! Sužavanje kamatne marže pokazatelj je izrazito velike konkurenциje koja postoji na tržištu između banaka. Prosečna ponderisana kamatna stopa na plasmane privredi i stanovništву iznosi 10.28%, što je najniža vrednost u poslednje dve godine, a opadajući nivo kamatnih stopa nije nadoknađen povećanjem kreditnog portfolija.

Osnovni pokazatelji profitabilnosti oličenih u vidu prinosa na aktivu (RoA), prinosa na kapital (RoE), su takođe pogoršani, ali treba imati u vidu da su izvršene dokapitalizacije krajem 2011. i tokom 2012. godine imale uticaj na sniženje ovog pokazatelja. Prinos na aktivu (RoA) je smanjen u odnosu na prošlu godinu i iznosi 0.73% na krajem juna, dok je prinos na kapital (RoE) na nivou od 3.59% (u junu 2011. je iznosio 7%). Treba imati u vidu da su ova dva pokazatelja u 2011. iskazana bez podataka za Agrobanku, a u 2012. bez podataka za Razvojnu banku Vojvodine. Opterećenje neto prihoda od kamata i nakna-

da operativnim troškovima banaka (Cost-to-Income) je povećano i iznosi 66.5% (2011: 63%). Na osnovu svega navedenog možemo zaključiti da glavni izazovi bankama u Srbiji ostaju povećanje kreditne aktivnosti uz održavanje kamatnih stopa i sprečavanje pogoršanja kvaliteta kreditnog portfolija.

Perspektive razvoja i mogućnost izlaska iz krize

Glavni izazov pred kojim se nalaze i privreda i bankarski sektor je ostvarenje rasta u narednom periodu, imajući u vidu revidirane prognoze rasta BDP-a u narednoj godini.

Teška situacija u kojoj se nalazi realni sektor ekonomije nalaže da se posebno naglasi značaj efikasnog upravljanja rizicima u bankarskom sektoru. U tom smislu nezamenljiva je uloga Bazelskih standarda i regulative usmerene na uspostavljanje discipline u finansijskom sektoru, tako da se i same banke prilagođavaju novim uslovima poslovanja kroz striktnije pridržavanje procedura i uspostavljanja novih oblika upravljanja rizicima. Istovremeno, banke su prinuđene da ispune regulatorno propisane kriterijume poslovanja, te je neophodno da izvrše dokapitalizaciju, što uopšte nije jednostavno imajući u vidu celokupnu sliku bankarskog sektora Srbije.

U globalnom finansijskom sistemu nacionalne granice nemaju veliku ulogu tako da ekonomска kriza nastala u SAD-u, nije i zadržala svoje delovanje u njenim granicama, već se proširila na druge delove sveta. Problem koji je nastao u jednom delu finansijskog sektora jedne zemlje (konkretno SAD) se pretvorio u globalni problem. Direktni efekti svetske ekonomске krize ostavljaju duboke posledice na zemlje koje najviše učestvuju u međunarodnim tokovima kapitala i međunarodnoj trgovini. Za razliku od njih, zemlje u razvoju i zemlje u tranziciji su osetile indirektne efekte krize po finansijski sektor, ispoljene kroz pad likvidnosti, otežanu izgradnju i reformu finansijskih institucija i kroz usporavanje privredne aktivnosti. U takvoj situaciji imperativ se ogleda u oceni otpornosti bankarskog i ukupnog finansijskog sistema na nastale šokove usled negativnih ekonomskih kretanja u svetu.

Regulatorni odgovor na globalnu finansijsku krizu je pronađen u Bazel III standardima, čija implementacija predstavlja izazov za bankarske sisteme u svetu, naravno i Srbiju. Osnovni ciljevi uvođenja Bazela III se ogledaju u jačanju otpornosti bankarskog sektora na krizne situacije, naglašavanju značaja efikasnog upravljanja rizicima i povećanoj transparentnosti poslovanja banaka. Ključne promene koje su predviđene Bazelom III, a koje predstavljaju izazov za banke u nastupajućem periodu su sledeće:

- osnovni kapital (Tier 1) čine akcijski kapital i neraspoređena dobit, pri čemu je minimum akcijskog kapitala utvrđen je na nivou od 4.5% rizične aktive, dok ukupan osnovni kapital iznosi 6% rizične aktive;
- uvedene su 2 nove rezerve kapitala i to: rezerva kapitala za ograničavanje raspodele dobiti (Capital Conservation Buffer) i kontraciclična rezerva kapitala (Countercyclical Capital Buffer). Rezerva kapitala za ograničavanje raspodele dobiti treba da iznosi 2,5% akcijskog kapitala i puna primena ovog standarda će početi 1. januara 2019. godine. Kontraciclična rezerva kapitala je uvedena sa ciljem ograničavanja sistemskog rizika u finansijskom sistemu, a određuje se u iznosu od 0% do 2.5% rizikom ponderisane aktive.
- uveden je leveridž racio (ratio zaduženosti) kao odnos između kapitala i ukupne izloženosti. Predviđeno je da se od 2013. testira validnost leveridž racija na nivou od 3%, što je uzeto za graničnu vrednost. Obaveza objavljivanja ovog pokazatelje počinje od 2015. godine, dok se od 2018. godine uvodi kao deo prvog stuba Bazelskog standarda.
- kako bi ispravili nedostaci u okviru Bazela II, implementirana su 2 minimalna standarda likvidnosti i to: pokazatelj pokrivenosti likvidnom aktivom (Liquidity Coverage Ratio – LCR) kao pokazatelj kratkoročne likvidnosti i pokazatelj neto stabilnih izvora finansiranja (Net Stable Funding Ratio – NSFR) kao indikator dugoročne likvidnosti. Banka treba da raspolaze visokolikvidnom aktivom koja se može lako pretvoriti u gotovinu, u slučaju nastanka neočekivanog događaja u segmentu likvidnosti. Pokazatelj neto stabilnih izvora finansiranja je definisan tako da dugoročna imovina mora biti pokrivena minimalnim iznosom stabilnog dugoročnog finansiranja.

Iznete mere predviđene Bazel III regulativom stavlju značajne zahteve pred banke u Srbiji, pre svega u smislu obezbeđenja većeg iznosa i kvaliteta samog kapitala i dodatnih kapitalnih zahteva, za koje se očekuju da budu razrešeni prethodno pomenutom definicijom osnovnog kapitala, koji čine akcijski kapital i neraspoređena dobit. Smanjenje racija zaduženosti podrazumeva da će banke smanjiti stepen zaduživanja i da će se fokusirati na jačanje kapitalne baze. Istovremeno, povećan je pritisak na banke da prodaju aktivu sa niskim marginama (kao npr. stambeni krediti), jer se realno može očekivati pad cena te aktive. Dodatno se može dogoditi da banke budu pod pritiskom od strane kreditnih agencija, da održavaju viši racio leveridža nego što je to zahtev zvaničnih regulatora u zemlji. Uvođenje pokazatelja pokrivenosti likvidnom aktivom podrazumeva da će banke više biti orijentisane na dugoročne izvore finansiranja i na držanje nisko-prinosnih, ali likvidnih oblika aktive, što ima di-

rektnog odraza na profitabilnost. Banke će se istovremeno fokusirati u većoj meri na korporativne depozite sa dospećem dužim od jedne godine, ali to predstavlja dodatni problem u situaciji kada je ograničeno likvidno tržište a troškovi finansiranja visoki. Uspešnije banke će imati viši iznos pokazatelja neto stabilnih izvora finansiranja i značajan uticaj na tržišnu cenu aktive, dok će se manje uspešne banke suočiti sa problemom pada konkurentnosti.

EBA je u julu 2011. godine objavila rezultate analize, koja je jasno ukazala da negativni šokovi mogu prouzrokovati značajne probleme u finansijskom sektoru, odnosno, da je neophodno preduzeti značajne mere kako bi se postigla opšta finansijska stabilnost. Osam evropskih banaka: 5 iz Španije, 2 iz Grčke i jedna iz Austrije nisu prošle stres testiranje, ne uspevši da pređu postavljeni prag adekvatnosti kapitala od 5%. Temeljna analiza je pokazala da ovoj grupi banaka nedostaje ukupno 2.5 milijarde evra kapitala u slučaju nastupanja pesimističkog ekonomskog scenarija. Adekvatnost kapitala između 5% i 6% je ostvarilo još 16 evropskih banaka, a još više može da brine podatak da bi još 20 banaka bilo "u crvenom" da im nije priznat kapital koji su prikupile od početka testiranja krajem 2010. godine.

Dobijeni podaci potvrđili su da iznenadni i neočekivani šokovi značajno utiču na finansijsku stabilnost evropskih zemalja. Pad cena državnih obveznica država sa problematičnom fiskalnom situacijom, poput: Grčke, Italije, Španije i Portugala, je imao negativan uticaj na bilanse banaka, koje su u svojim portfolijima držale obveznice zemalja PIIGS-a⁸. Neravnoteža u makroekonomskoj sferi je i dalje prisutna uz neizvesne i nedovoljno jasne signale budućeg oporavka. Tendencije u bankarskim sektorima zemalja EU u problemima se kreću u pravcu konsolidacije finansijskog sistema, koja sa sobom povlači i smanjenje ukupnog broja banaka tj. sprovođenje merdžera i akvizicija.

Pomenute tendencije je realno očekivati i u Srbiji, naročito imajući u vidu poslednje zvanično objavljene finansijske rezultate banaka. Sve je više banaka koje posluju sa gubitkom (čak 13 banaka – 30.06.2012.), a negativni medijski publicitet oko Agrobanke nalaže dodatne mere opreza za sve aktere. Najveća državna banka – Komercijalna banka – će prema najavama, nakon formiranja nove vladajuće koalicije, ostati u državnom vlasništvu tako što će država izvršiti dokapitalizaciju iste i onemogućiti da stupi na snagu plan iz januara 2010. godine, po kojem država neće imati kontrolu na Komercijalnom bankom nakon 2015. godine.

⁸

Opšteprihvaćen naziv za: Portugaliju, Italiju, Irsku, Grčku i Španiju; kao zemlje sa velikim problemima, koji su naročito došli do izražaja nakon globalne ekonomske krize i ugrožavaju dalje funkcionisanje EU.

Dodatnu pozornost budi i činjenica da veliki broj banaka u kojima je država ili većinski akcionar ili najveći pojedinačni akcionar, imaju krupne probleme u poslovanju, a da pri tome ne postoji jasna strategija u pogledu njihovog budućeg razvoja. Samim tim raste neizvesnost, a istovremeno i bojazan da primer Agrobanke nije usamljen i da se možda sve veći broj banaka može suočiti sa stečajem i likvidacijom. Pokazatelji o kvalitetu menadžmenta banaka nisu dostupni za ceo bankarski sektor, potpirujući tvrdnje da slučaj Agrobanke verovatno nije usamljen, ali je trenutno jedini javno eksplorativan i predstavlja primer operativnog rizika koji bi poslovne banke trebalo da izbegnu ukoliko žele da obezbede kontinuitet u svom poslovanju.

Nesređenoj situaciji doprinosi i postizborna promena Zakona o NBS, koja je naišla na osudu velikog dela stručne javnosti i međunarodnih finansijskih institucija: MMF-a i Svetske banke. Vekovna tendencije za nezavisnošću centralne banke i monetarne vlasti, je samo jednom odlukom dovela u pitanje stabilnost finansijskog sektora i reputaciju centralne banke Srbije u odnosima sa međunarodnim institucijama. Ključne promene se odnose na imenovanje članova najvišeg rukovodstva centralne banke, koje je prešlo u punu ingerenciju parlamentarne većine. Drugim rečima, koalicija političkih partija i njihova međusobna trgovina pozicijama u državnim institucijama, predstavljaju udar na princip nezavisnosti NBS. Ne sme se zanemariti da su potezi skopčani sa promenom Zakona o NBS vrlo neodgovorni, imajući u vidu sve probleme sa kojima se suočava srpska privreda i celokupno društvo.

Vremenski momentum u kojem je došlo do promena Zakona o NBS nije obećavajući sa aspekta budućeg razvoja Srbije, pogotovu ako se zna da je neizvesna sudbina oko aranžmana sa MMF-om. Sveopšta privredna nestabilnost neće, niti može zaobići bankarski sektor, tako da nije neočekivano da nas u bliskoj budućnosti čekaju i mnogo krupnije promene praćene gašenjima banaka, procesima spajanja i pripajanja uz pogoršane rezultate poslovanja. Dodatno, produžena kriza u euro-zoni neminovalno će uticati na ponašanje samih banaka u pravcu smanjenja finansijske zavisnosti i niže kreditne aktivnosti. Nije pretenцијозно reći, da je „strategija očuvanja navodno zdravog i uspešnog bankarskog i finansijskog sektora uopšte, u uslovima urušavanja realnog sektora unapred osuđena na propast“. (Đukić, str. 73)

Ekonomске prognoze za 2013. nisu nimalo optimistične. U 2009. je ostvaren negativan rast BDP-a od 3.5% prema zvaničnim podacima, a za 2012. je korigovan stav po pitanju projektovanog rasta BDP na -1.5%, što će biti prva godina nakon 2009. sa negativnom stopom rasta BDP-a. Ukoliko je objašnjenje

u 2009. pronađeno u globalno ekonomskoj krizi (mada je isključivo pozivanje na istu veoma sporan argument), onda za dešavanja u 2012. godini možemo reći da predstavljaju jasan signal duboke krize i recesije u kojoj se nalazi srpska privreda.

Da je kriza prisutna u svim sferama srpskog društva, možemo ilustrovati i sledećim primerom: naime, u maju 2012. godine 606 preduzeća je ispunilo uslove za pokretanje automatskog stečaja usled blokade računa u neprekidnom trajanju od jedne godine. Automatski stečaj je uveden 2010. godine u Zakon o stečaju, a od 2012. godine je primenjivana odredba o automatskom stečaju nakon što je račun preduzeća u blokadi dužoj od godinu dana (do tada je uslov bila dvogodišnja blokada računa). U julu 2012. su određene odredbe o automatskom stečaju proglašene neustavnim i stavljene su van snage tako da je i NBS obustavila postupak izveštavanja privrednih sudova o blokiranim računima preduzeća. Odluke Ustavnog suda su stupile na snagu 25. jula 2012. godine, objavom u „Službenom glasniku“. Navedeni slučaj samo potvrđuje da nijedna društvena sfera u Srbiji nije oslobođena od donošenja odluka i rešenja, koja nisu trajna i rezultanta su tekućih dnevno-političkih kompromisa, a izgubljeni kontinuitet samo multiplikuje štetu koja se nanosi državi na dugi rok.

Država je u obavezi da se odgovornije ponaša i spreči prekomerno i nekontrolisano zaduživanje uz objašnjenja široj javnosti, kako su postignuti uslovi izuzetno povoljni i predstavljaju ključ budućeg razvoja privrede. Još manje je poželjno dugoročno posmatrano, da se devizne rezerve NBS koriste kao „sredstvo održavanja realnog deviznog kursa“. Precenjeni kurs dinara, uzimajući u obzir sve relevantne parametre, može imati negativne posledice po onaj deo stanovništva koji se zadužio uz deviznu klauzulu. Pored toga, NBS, kao centralna monetarna institucija, mora da zadrži svoju nezavisnost i bude oslobođena pritisaka političke prirode, uz napomenu da bi iako joj to nije zakonska obaveza, morala da preuzima agresivnije mere u cilju postizanja realnog deviznog kursa (Kovačević, str.48, 2011.).

Da bi se postigla a potom i održala nezavisnost centralne monetarne vlasti, potrebno je da se napusti kod nas već godinama unazad ustaljena praksa postavljanja politički podobnih osoba umesto oslanjanja na kompetentne ličnosti, koje će pre svega svojom stručnošću omogućiti afirmaciju Srbije i njenih institucija u svetskim okvirima. Nažalost, Srbija je izgubila dosta vremena u periodu od održavanja izbora do formiranja nove vladajuće koalicije krajem jula 2012. godine, a preuzeti koraci nakon formiranja Vlade nisu ukazali na korenite promene koje su Srbiji neophodne.

Zaključak

Bankarski sektor Srbije je po svojim performansama u dugom vremenskom periodu bio iznad prosečnih pokazatelja za Srbiju (ukupna aktiva bankarskog sektora krajem 2011. godine činila je 90.3% BDP-a što samo govori o dominantnom udelu), ali su interne slabosti srpske privrede delom potpomognute globalnom finansijskom krizom uticale da se i rezultati bankarskog sektora posmatraju kroz prizmu negativnih kretanja. Najosetljivija kategorija jesu problematični – NPL krediti – privredi i stanovništvu, koji pokazuju konstantnu tendenciju porasta. Kako je i realni sektor privrede u teškoj situaciji, a finansijski i realni sektor se ne mogu posmatrati izolovano, smatram sasvim opravdanim preuzimanje krupnih korektivnih akcija kako bi se srpska privreda pokrenula, a država postepeno počela da izlazi iz recesije. Ostvarenje proglašenih ciljeva zahteva postizanje opšteg društvenog konsenzusa svih relevantnih faktora, državnih i političkih, i napuštanje dosadašnjih načela zasnovanih na isticanju u prvi plan usko-stranačkih interesa, umesto fokusiranja na stručne ljudе u svojim oblastima, što je potpuno zdravorazumski. Svako odstupanje od istaknutih ciljeva, samo povećava dubiozu u kojoj se Srbija nalazi, a epilog može biti neželjen sa aspekta racionalnog stanovnika Srbije, sadržan i u samom bankrotu države.

Literatura

- Đukić, P. (2011). »Agonija i šanse za oporavak realnog sektora: Ekonomski politika Srbije u drugom talasu krize«, zbornik Privreda Srbije u drugom talasu krize – izgledi za 2012, Naučno Društvo ekonomista Srbije sa Akademijom ekonomskih nauka i Ekonomski fakultet u Beogradu, Beograd.
- European Banking Authority 2011 EU – wide stress test aggregate report – July 15, 2011
European Banking Authority - Report on Risks and Vulnerabilities of the European Banking System – July 2012
- European Banking Authority – Results of the Basel III monitoring exercise as of 30 June 2011
<http://www.belex.rs> (pristup: 08.10.2012)
<http://www.nbs.rs> (pristup: 11.10.2012)
<http://www.stat.gov.rs> (pristup: 11.10.2012)
- IMF: World Economic Outlook – October 2012
- Kovačević, M. (2011). »Srbija pred privrednim i finansijskim kolapsom«, Privreda Srbije u drugom talasu krize – izgledi za 2012, Naučno Društvo ekonomista Srbije sa Akademijom ekonomskih nauka i Ekonomski fakultet u Beogradu
- Kovačević, M. (2012). »Da li postoji izlaz iz teške društvene i privredne krize Srbije«, Ekonomski vidici – jun 2012., tematski broj : Ka novom modelu privrednog razvoja i zapošljavanja, Društvo ekonomista Beograda.
- Makroekonomske analize i trendovi – septembar 2012. godine, Ekonomski Institut Beograd
Narodna banka Srbije: Bankarski sektor u Srbiji – izveštaj za II tromeseče 2012. godine
Narodna banka Srbije: Godišnji izveštaj o stabilnosti finansijskog sistema za 2011. godinu

SERBIAN BANKING SECTOR: REACHED PERFORMANCES AND FUTURE CHALLENGES

Abstract

According to official data at the end of 2Q 2012, liquidity ratio in banking sector is significantly above regulatory minimum, while capital adequacy ratio stood at 17.20% (highly above regulatory proscribed 12%), together creating very idyl picture of Serbian banking sector. On the other side, 13 banks reached loss as a financial result in observed period, NPL loans participation in total loans amounted 19.5%, simultaneously worsening almost all financial ratios related to success banking operations (i.e. RoA, RoE, Cost-to-income ratio). Consequently, whole picture of Serbian banking sector is not idyl, as it maybe seems on first sight, rather is very serious and detailed analysis is needed in context of future development. If analysis also involve (that must be done without fail) general macroeconomic circumstances in Serbia, as well as new government coalition formation after parliamentary elections held in May 2012 and changes which directly influenced National bank of Serbia remarking that changes are not supported from majority of expertised public and EU officials are evaluated as direct impact on central banking independency, then is clearly that Serbian banking sector currently operates in very difficult situation. Those situation, not yet classified as a disaster, taking into account general circumstances in banking industry in Serbia and negative economic trends, request radical review of pesimistic scenario of potential economic and financial collapse, in order to preventing measures take effect.

Key words: banking sector, Serbia, crisis, NPL loans, National bank of Serbia, Basel III, liquidity, real sector of the economy.

*Prof. dr Goran Popović**
*Ognjen Erić, dipl ekonomista***

UTICAJ SLOBODNIH ZONA NA EKONOMSKI RAST ZEMALJA ZAPADNOG BALKANA

Rezime

Slobodne zone su širom svijeta postale jedan od popularnijih pristupa u rješavanju ekonomskih i socijalnih problema. Slobodne zone su postale značajan faktor privlačenja stranih direktnih investicija (FDI), ali i način da se iskoriste raspoloživi resursi, prije svega slobodan prostor i jeftina radna snaga. Efikasnost slobodnih zona se različito tumači u ekonomskoj teoriji. Neoklasičari smatraju da su slobodne marginalne za ukupan razvoj. Heterogena teorija apostrofira važnost slobodnih zona za rast investicija, zaposlenost i razvoj tehnologije. I Svjetska banka se zalaže za ulogu slobodnih zona u razvoju ekonomije. Kina, SAD i Irska su uspješno koristili ovaj model za ubrzanje unutrašnjeg razvoja, ili za izvoz. Slobodne zone u zemljama Zapadnog Balkana su zakonski regulisane, ali još uvijek nemaju praktičnu ulogu koju bi trebale imati. Pozitivni primjeri rada slobodnih zona se odnose na izolovane slučajevе. Dugoročne koristi od slobodnih zona ne nastaju promptno, već se moraju razvijati planski i dugoročno. Analizira prometa u slobodnim zonama u nekim zemljama Zapadnog Balkana ukazuje na nedovoljan obim proizvodnje i razmjene. Uz to, i svi relevantni faktori za razvoj ove oblasti su još uvijek nedovoljni za aktivni pristup razvoju slobodnih zona i njihov značajniji uticaj na ekonomski rast.

Ključne riječi: Slobodne zone, rast, zaposlenost, investicije, Zapadni Balkan.

Uvod

Realizacijom ekonomskih ciljeva otvaranjem slobodnih zona ostvaruju se pozitivni uticaji na zaposlenost, spoljnotrgovinsku razmjenu i dr. U političko-ekonomskom smislu, slobodne zone mogu biti i u funkciji strategije rav-

*

** Vanredni profesor na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Banjoj Luci.

Krajinapetrol a.d., Banja Luka.

nomjernog regionalnog razvoja i strukturnih reformi. Ekonomski i administrativne slobode u okviru slobodnih zona podrazumijevaju povlastice, posebno ekonomski i administrativni privilegije koje ne postoje u ostatku nacionalne ekonomije. Privilegije se mogu koristiti samo na određenom geografskom području (zoni). To mogu biti mala područja koja pokrivaju nekoliko hektara, i velika, koja podrazumijevaju hiljade kvadratnih kilometara. Zone mogu biti locirane u unutrašnjosti zemlje, ili regiji između više zemalja. Slobodna zona je geografski definisan prostor u zemlji, ili prekograničnoj oblasti između više zemalja, gdje su dozvoljene slobodna trgovina i preferencijalne politike. Slobodne zone mogu biti važni akceleratori privrednog razvoja zemlje. Nekada su to bile slobodne luke i mjesta gdje se vršio pretovar robe, dok su slobodne zone danas, centri visokih tehnologija, telekomunikacija, moderne infrastrukture i industrije, uz uključenu kompletну logističku podršku.

Slobodne zone se posmatraju i kao instrumenti međunarodne ekonomski politike. U posljednjih pedesetak godina su postale su dio ekonomskih razvojnih strategija niza zemalja, dok posljednjih trideset pet godina počinje njihov značajniji i dinamičniji razvoj.

Analizom teorije i iskustvima nekih zemalja u implementaciji politike slobodnih zona, u ovom radu će se utvrditi uticaj slobodnih zona na razvoj Zapadnog Balkana.

Rast i slobodne zone: teorijski pristup

Dvije različite teorije determinišu ulogu slobodnih zona u ekonomskom razvoju. Sa jedne strane, neoklasična teorija smatra da je otvaranje slobodnih zona "second best" rješenje u kontinuiranom ekonomskom razvoju. Sa druge strane, heterogena teorija rasta predstavlja pojedina razmišljanja, analize i teorije koje nisu zasnovane na neoklasičnoj teoriji slobodne trgovine.

Slobodne zone kao "second best" rješenje neoklasičnog pristupa. Glavni zagovornik neoklasičnog tretmana slobodnih zona je Svjetska banka (WB). Kao institucija za pozajmljivanje novca u cilju ekonomskog razvoja, ona je i kreator politike otvaranja slobodnih zona¹. Institucije WB se već dugo bave slijedećim pitanjima:

¹

Baissac, C. (2004). "Maximising the Developmental Impact of EPZs: A comparative perspective in The African context of Needed Accelerated Growth". Journal of the Flaggstaff Institute. str. 55-75.

- ekonomske koristi od slobodnih zona;
- sveukupnog doprinosa slobodnih zona ekonomskom razvoju.

Pristup WB je da slobodne zone ne treba posmatrati samo u kontekstu statističkih doprinosa zaradama i zapošljavanju, već treba uzeti u obzir i njihov doprinos kontinuitetu razvoja. Ova politika uključuje i spoljnotrgovinsku razvojnu politiku, što proizlazi iz ekonomske liberalizacije trgovine. Istraživanja pokazuju dvojak uticaj slobodnih zona na trgovinu. Neke su dovele do liberalizacije investiranja i trgovine, dok se pod okriljem drugih razvijala visoko zaštićena trgovina. Pokazalo se i to, da slobodne zone marginalno doprinose rastu i razvoju, dok je njihov uticaj na zaposlenost i devizne prilive ograničen². Uglavnom, stav WB o slobodnim zonama se zasniva na neoklasičnoj teoriji i osnovama ekonomije blagostanja, koja svoju teoriju zasniva na: mjerenu realnog nacionalnog dohotka, te na efikasnosti i pravičnosti pojedinih ekonomske rezultata, i načina njihovog poboljšanja. Neoklasičari vide problem nerazvijenosti u neadekvatnoj raspodjeli nacionalnih resursa, pa su po njima nerazvijene zemlje, uglavnom alokativno neefikasne. Siromašne zemlje su napravile grešku jer su razvoj zasnovale iskustvima bogatih zemalja, koje su se razvile pedesetih godina prošlog vijeka dajući prednost imperfektnom planiranju. Nakon 1980. godine zemlje u razvoju pokušavaju poboljšati alokativnu efikasnost i vratiti se osnovama neoklasične teorije.

Uspostavljanje slobodnih zona treba posmatrati individualno za svaku privredu, u kontekstu reformi trgovinske politike i pomakom ka spoljno orijentisanim razvoju, tj. uglavnom kao instrument pomoći tranzisionim zemljama za pristup svjetskom tržištu. Prema izvještajima WB, potrebno je podržavati razvoj privatnog sektora i menadžment slobodnih zona, te osigurati aranžmane koji će doprinijeti razvoju i povratu uloženog. Ovo se odnosi se na troškove uspostavljanja zone koji se sastoje od infrastrukturnih ulaganja, poreskih olakšica i podsticaja, i operativnih troškova. Dakle, slobodne zone su "second best" rješenje za poboljšanja alokativne efikasnosti u regulisanim i zatvorenim ekonomijama. Njihova uloga bi trebalo da se ogleda u sprovođenju liberalizacije u ekonomiji s ciljem izbjegavanja:

- jačanja distorzija koje smanjuju blagostanje;
- stvaranja dualnih sektora koji ugrožavaju kratkoročni i dugoročni rast;
- stvaranja renti koje slično djeluju.

2

Warr, P.G.(1989). "Export Processing Zones: The Economics of Enclave Manufacturing". Washington: The World Bank Research Observer 4. str.65-88.

Značaj slobodnih zona u skladu s novom heterogenom teorijom rasta "New Growth Theory". Heterogena teorija nudi nekoliko perspektiva i inkorporira: novu teoriju rasta (New Growth Theory); neoinstitucionalnu teoriju (Neo Institutionalism) i razvojnu teoriju (The Developmental State Theory). Po ovoj teoriji, slobodne zone mogu imati značajnu ulogu u privlačenju stranih kompanija, iz čega proizlazi sposobnost da iniciraju rast izvoza nacionalne ekonometrije. Ono što naglašava ulogu slobodnih zona jeste:

- domaće kompanije nemaju kapacitet da kombinuju tehnološki, marketinški, menadžerski know-how sa internim i eksternim resursima. Problem mogu da riješe slobodne zone prilivom stranih direktnih investicija;
- domaće kompanije rijetko imaju pristup međunarodnim distributivnim lancima, dok velike međunarodne kompanije mogu da premoste ovaj problem;
- pristup svjetskom tržištu je otežan bez preplitanja multinacionalnog poslovanja i međunarodnih poslovnih aranžmana.

Teorijske osnove nove teorije rasta i neoinstancialne teorije. Ove teorije su nastale osamdesetih godina prošlog vijeka kao odgovor na neoliberalnu teoriju. Cilj im je reafirmisanje stava o vodećem uticaju društvenih i političkih institucija na tržištu u alokaciji troškova, rada i kapitala. Jer, ekonomije nisu mašine koje samo stvaraju bogatstva, već socijalne, i strukture znanja. Komponenta znanja je varijacija akademskog i tehnološkog znanja, ponašanja, kulture, tradicije, sklonosti i politike kroz koje se utiče na razvoj. Ovi prijedlozi nisu imali teorijsku osnovu, analitičke i statističke podatke sa kojima bi se argumentovano oponiralo osnovama klasične teorije.

Osnove razvojne teorije. Poznata je po ekonomskoj analizi novoindustrializovanih zemalja. Najveći problem zemalja u razvoju su niska produktivnost i konkurentnost³, tj. efikasnost u korišćenju faktora proizvodnje. Dobici od produktivnosti ne proizlaze iz tržišta, i rezultat su institucionalnih aranžmana. Napredak razvijenih podrazumijeva set institucionalnih zahtjeva za kreiranjem novih proizvoda, zaštitu svojinskih prava, razvoj specijalnih vještina i dr. Ovi aranžmani se jasno distanciraju od tržišnih neuspjeha. Suprotno razvijenim, u zemljama u razvoju institucije su manje sposobne. Ekonomski razvoj rezultira

3

Krugman smatra da je konkurenčnost zemlje metafora, odnosno poetsko značenje za produktivnost, Krugman, P. R. (1996). "Making Sense of the Competitiveness Debate. International Competitiveness", Oxford Review of Economic Policy, Vol. 12. No. 3, str. 18.

iz državne politike usmjereni ka uklanjanju tržišnih neuspjeha i uskih grla, karakterističnih za nerazvijene zemlje.

Dakle, heterogena teorija ima uticaj na dinamiku otvaranja slobodnih zona. Slobodne zone su ključ razvoja industrijskih kapaciteta. One su platforma za veću međunarodnu mobilnost, kreiranje povoljnog okruženja za razmjenu domaćih i inostranih aktera, iniciranje promjena u orientaciji domaćeg sektora na izvoz, te usmjeravanje vladinog sektora i javnosti ka proaktivnoj i odgovornoj politici⁴.

Iskustva razvoja slobodnih zona u svijetu

Broj slobodnih zona u svijetu je prema različitim analizama u neprekidnom porastu. Tako je 1900. godine bilo samo 11 slobodnih luka, smještenih u nekoliko zemalja Evrope i Azije. Međutim, 1975. godine je bilo registrovano 79 slobodnih zona u 25 zemalja širom svijeta, koje su zapošljavale oko 800.000 ljudi. Do 1986. godine broj slobodnih zona je porastao na 176 u 47 različitih zemalja. Ovaj trend se nastavlja i do danas. Prema procjenama međunarodne organizacije rada, trenutno postoji više od 3.500 zona u preko 130 zemalja. Po nekim procjenama, udio slobodnih zona u ukupnoj svjetskoj razmjeni porastao je sa 7,7% u 1979. godini na 20% u 1985. godini. Danas taj udio iznosi oko 30%. Najviše zona je koncentrisano u zemljama u razvoju⁵. Posebno se ističe Kina, koja je za otvaranje prema svijetu uspješno primjenila model slobodnih zona, koje su imale ključnu ulogu u razvoju kineske privrede. Slobodne zone u Kini su bile model razvoja za izvozno orijentisani privredni model ubrzavanja unutrašnjeg tržišta kroz reforme ekonomskog sistema⁶. U Kini se otvaraju različiti tipovi zona prema djelatnosti, preferencijalnim politikama, prostornom obuhvatu i geografskom položaju (specijalne ekonomske zone, slobodne trgovinske zone, izvozno proizvodne zone, zone ekonomske i granične saradnje, zone ekonomskog i tehnološkog razvoja, industrijske razvojne zone

⁴

Ulogu vlada u jačanju konkurentnosti apostrofira i Porter u: Porter, M. (1990). "The Competitive Advantage of Nations". The Free press.

⁵

Singa Boyenge, J.P. (2007). "ILO database on export processing zones (Revised)". Geneva: International Labour Office.

⁶

Meng, G. (2003). "The Theory and Practice of Free Economic Zones: A Case Study of Tianjin, People's Republic of China". Heidelberg: Ruprecht-Karls University.

visoke tehnologije i prekogranični trouglovi rasta). Inostrane i kineske kompanije mogu poslovati u svim tipovima zona⁷.

Prve slobodne zone u SAD se osnivaju 1934. godine na područjima slobodnih luka u kojima je omogućen liberalan transport i oplemenjivanje strane robe radi unapređenja spoljne trgovine i otvaranja novih radnih mjesta. Od 1950. u slobodnim zonama SAD omogućena je proizvodnja, izlaganje i prodaja gotovo svih vrsta robe. Od 1980. do 1990. godine otvoreno je 156 slobodnih zona i 145 njihovih dijelova (subzona). Država New York je 2001. godine dala koncesije za osnivanje 58 slobodnih zona i njihovih dijelova putem fiskalnih i drugih povlastica kako bi se industrijski pogoni s područja grada New Yorka premjestili na periferiju. Poslovi dozvoljeni u slobodnim zonama SAD:

- proizvodnja, montaža, obrada, manipulacija;
- popravak;
- označavanje, prepakivanje;
- skladištenje;
- uzorkovanje, ispitivanje;
- sajmovi i izložbe.

Ukupan njihov broj u 2011. godini je 254. Do danas je otvoreno 544 subzone, od kojih 128 nema više povlašćen status. Prema godišnjem izvještaju Borda o poslovanju slobodnih zona u SAD-u, ukupna vrijednost roba primljenih u zone 2010. godine je 534,3 milijarde dolara. U strukturi primljenih roba, vrijednost domaćih roba je 311,2 milijarde dolara, a robe iz inostranstva participiraju sa 223,1 milijardi dolara. Izvoz iz zona u 2010. godini je bio 34,8 milijardi dolara. Uočava se da je vrijednost ove stavke samo 6,5% ukupne vrijednosti tokova roba u slobodnim zonama, jer se zone u SAD ne osnivaju isključivo zbog supstitucije uvoza. Procjenjuje se da je u 2.400 firmi koje rade pod režimom slobodnih zona širom SAD zaposleno oko 320.000 radnika.

Kao slučaj transformacije privrede bazirane na poljoprivredi u ekonomiju proizvoda i usluge visoke tehnologije, kroz stimulisanje FDI je primjer Irske tj. irske regije Šenon (Shannon). Ono što ovu regiju čini atraktivnom jeste egizistiranje slobodne zone Šenon, izvozne proizvodne zone, pionira razvoja slobodnih zona sličnog tipa u svijetu. Osnovana je 1959. godine podrškom irske vladе, u cilju promocije industrije tog kraja. Osnivanjem je izmijenjena ekomska, socijalna i demografska struktura tog područja, ali i ekomska situacija u Irskoj. Značaj slobodne zone je u generisanju razvoja industrije, turizma i ruralnog razvoja širom oblasti Shannon.

7

Walton, J. (2003). "Zoning in. Special report: The supply chain". The China Business Review.

Iskustva zemalja Balkana

Balkanske zemlje 90-ih godina XX vijeka ulaze u opsežne reforme, ali u uslovima velikog zaostatka za razvijenim zemljama. Cilj reformi je stvaranje tržišne privrede s ostvarenjem ekonomske i društvene efikasnosti, uz poštovanje privatne inicijative i načela slobodnog tržišta. U nedostatku sredstava za ostvarenje navedenih ciljeva zemlje se oslanjaju na različite vrste stranih ulaganja. Rast investicija i poboljšanje konkurentnosti omogućava brže rješavanje navedenih problema. Ključna prepostavka za to je poboljšanje investicionog ambijenta i priliv FDI. U zemljama Zapadnog Balkana FDI datiraju od 1990-tih. Prvi korisnici FDI na ovom području su Hrvatska i Albanija. Tokom narednih godina, kao primaoci FDI su se pojavile i Srbija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina. Stimulisanje uvoza kapitala je danas značajno za balkanske zemlje, budući da su zbog nedostatka domaće akumulacije prinudene na uvoz kapitala u cilju ostvarivanja razvoja. Kao vid stimulisanja uvoza kapitala i moderne tehnologije javljaju se i slobodne zone.

Iskustva Srbije. Srbija se suočava sa nizom problema koji negativno utiču na njen ekonomski razvoj. Slobodne zone kao instrument ekonomske politike mogu da izvrše pozitivan uticaj na proces restrukturisanja privrede Srbije u segmentu privlačenja FDI, povećanja tehnološkog nivoa u proizvodnji i uslugama, što bi uslovilo razvoj novih preduzeća i rast zaposlenosti. Ovu oblast u Srbiji uređuje Zakon o slobodnim zonama⁸, Carinski zakon⁹, kao i podzakonski akti. Neka pitanja su uređena posebnim zakonima, kao: porezi, devizni sistem, izgradnja, osiguranje itd. Podršku pruža i Uprava za slobodne zone, koja uz državnu podršku preuzima odgovornost za njihov pravilan razvoj. U Srbiji su 2009. godine funkcionalne četiri slobodne zone: Pirot, Subotica, Novi Sad i Zrenjanin. Krajem 2009. godine, Vlada je dala saglasnost za određivanje područja dviju slobodnih zona, "FAS Slobodne zone" u Kragujevcu i "Slobodne zone Šabac" u Šapcu. U junu 2010. godine saglasnost Vlade za određivanje područja slobodne zone dobila je "Slobodna zona Užice" u Sevojnu. Vlada Republike Srbije usvojila je Rješenje o davanju saglasnosti za određivanje područja Slobodne zone "Svilajnac" u Svilajncu 2012. godine na površini od 33 hektara. U slobodnim zonama 2009. godine u Srbiji djelatnost je obavljalo 180 korisnika (80 domaćih i 100 stranih). Ukupna ulaganja u 2009. godini iznose 19.038.023,00 evra, a broj zaposlenih je 4.915. Realizovani promet robe i usluga preko slobodnih zona u 2009. godini iznosi 559.108.279,00 evra, i veći je u od-

8

Zakon o slobodnim zonama Republike Srbije (Službeni glasnik RS, broj 62/06).

9

Carinski zakon Republike Srbije (Službeni glasnik RS, broj 18/10).

nosu na 2001. godinu 3,7 puta, a u odnosu na 2008. godinu manji za 14,21%. U 2009. godini uvoz iznosi 225.869.561,00 evra, a izvoz 278.638.653,00 evra. U odnosu na 2008. godinu uvoz je manji za 22,95%, izvoz za 11,67%, dok je plasman na tržište Republike Srbije porastao za 26,62%. Realizovani promet usluga u slobodnim zonama iznosi 1.954.892,00 evra, što je u odnosu na 2008. godinu više za 23,99%. Najveći promet realizovan je u Slobodnoj zoni "Pirot" i iznosio je 257.673.095,00 evra, odnosno 46% ukupno realizovanog prometa robe i usluga u slobodnim zonama. Tokom 2011. i 2012. godine u "FAS SlobodnîL' zoni" u Kragujevcu se realizuje projekat iz automobilske industrije, koji po obimu poslovanja i tehničko-tehnološkoj složenosti postaje jedan od vodećih na Balkanu.

Iskustva Hrvatske. Zakon¹⁰ uređuje osnivanje, upravljanje i uslove za obavljanje privrednih djelatnosti u slobodnim zonama. Slobodna zona se osniva na bazi dobijene koncesije za osnivanje, koju daje Vlada Republike Hrvatske. U zoni se mogu obavljati: proizvodnja i oplemenjivanje robe, posredovanje i trgovina na veliko, te pružanje usluga. Bankarski poslovi, usluge osiguranja i reosiguranja se ne obavljaju u zonama, iako je Zakon predvidio i tu mogućnost. Razlog su posebni propisi koji regulišu obavljanje bankarskih i osiguravajućih poslova, a koje je teško uskladiti sa Zakonom o slobodnim zonama. U zoni nije dozvoljeno obavljanje trgovine na malo, a osnivač je dužan donijeti Pravilnik o uslovima za obavljanje djelatnosti u zoni. Korisnici u zoni mogu biti osnivač zone, te druga domaća i strana pravna i fizička lica. Korisnici obavljaju djelatnost u zoni na bazi ugovora sklopljenog s osnivačem zone. Zakon o slobodnim zonama predviđa i olakšice. Ako korisnik gradi ili učestvuje u izgradnji infrastrukturnih projekata u zoni u iznosu iznad milion kuna, u prvih pet godina je oslobođen plaćanja poreza na dobit, ali najviše do visine uloženih sredstava. Ostali korisnici plaćaju porez na dobit u visini 50% od propisane stope. Nešto povoljniji režim je u Podunavskoj slobodnoj zoni u Vukovaru, gdje se porez na dobit ne plaća u prvih pet godina obavljanja djelatnosti, a nakon toga plaća se po stopi koja predstavlja 25% propisane stope u ostalim dijelovima zemlje. Od 1991. godine u RH je osnovano 17 slobodnih zona, a aktivno ih je 13. U RH¹¹ je u slobodne zone uloženo oko 2 milijarde hrvatskih kuna (oko 260 miliona evra). U njima je zaposleno 7.531 osoba. Najviše korisnika (125) je u Slobodnoj zoni Zagreb, dok Slobodna zona Varaždin ima najviše zaposlenih (1919), Slavonski Brod 1.172, i Rijeka 1.002. Proizvodnja je rijetko zastupljena, iako propisi određuju da se u slobodnim zonama mogu obavljati sve djelatnosti osim

10

Zakon o slobodnim zonama Republike Hrvatske (Narodne novine broj 44/96, 92/05, 85/08).

11

<http://zone.mingorp.hr/slobodne/podacijozonamai.htm> (20.09. 2012).

trgovine na malo. Roba se može slobodno uvoziti i izvoziti, a u zoni se može zadržati neograničeno. S obzirom da Hrvatska uskoro postaje članica EU¹², gdje se u velikoj mjeri obavlja intratrgovina, postoji mogućnost za manjom potrebom osnivanja novih slobodnih zona. Međutim, poreski podsticaji za nerazvijene regije i regionalna razvojna politika EU su argumenti za dalje otvaranje slobodnih zona i nakon integrisanja Hrvatske u EU. Ulaskom u EU se dobija prelazni period, različit od zemlje do zemlje, u kojem mogu nastaviti djelovati slobodne zone. Nakon tog perioda, nastavljaju funkcionisati u skladu sa politikom ravnomjernog regionalnog razvoja EU¹³.

Iskustva Bosne i Hercegovine. Bosna i Hercegovina putem reformi nastoji prevazići probleme ekonomskog razvoja. Globalna ekomska kriza je značajno usporila evropske integracije i razvoj ekonomije BiH. Pad ekonomskih aktivnosti u 2009. godini, bio je uzrokovan padom domaće potrošnje, padom investicija i smanjenjem spoljnje tražnje. Trgovina je drastično usporena, građevinske aktivnosti i industrijska proizvodnja su se smanjile, a nezaposlenost porasla. Dohodak po stanovniku, mјeren po standardima kupovne moći, u 2009. godini iznosi samo 30% prosjeka EU27. U 2010. godini ima znakova blagog oporavka (industrijska proizvodnja raste 1,1%, a izvoz 28,8%). No, stopa nezaposlenosti u julu 2010. iznosi čak 43,2%. Prema Istraživanju radne snage, rađenom po metodologiji Međunarodne organizacije rada (ILO), nezaposlenost se sa 24,1%, koliko je iznosila u 2009. godini, povećala na 27,2% u 2010. godini. Razvoj BiH nije moguće ostvariti iz domaće akumulacije, a 40-60 % investicija prije krize je finansirano uvezenim kapitalom (državne stope štednje su male i iznose oko 10-12 % BDP). Shodno tome, relativno visoke investicije (oko 24-28 % BDP-a u periodu 2000-2007. godine) finansirane su prilivima doznaka radnika, FDI i kreditima koje su matične banke davale supsidijarnim bankama. Smanjenje ovih priliva doprinosi multiplikaciji posljedica krize u BiH krajem 2008. godine. Kako je priliv stranog kapitala alternativa, adekvatna primjena slobodnih zona obezbjeđuje povoljne uslove za FDI. Na osnovu svjetskih iskustava, slobodne zone mogu biti instrument razvojne politike BiH, uticati na rast zaposlenosti, proizvodnji i dr. Takođe, činjenica je da je većina evropskih zemalja u procesu tranzicije rješavala privredne probleme putem otvaranja slobodnih zona, što je argument da i u BiH slobodne zone mogu privlačiti strani kapital i povoljno uticati na ekonomski razvoj. Inače, ova

12

Ciljni datum ulaska RH u članstvo EU je 1. jul 2013. godine.

13

Popović G. (2009). "Ekonomija EU - makroekonomski aspekti i zajedničke politike". Ekonomski fakultet u Banjoj Luci, str. 219-222.

oblast je uređena Zakonom o slobodnim zonama BiH¹⁴ i Zakonom o carinskoj politici BiH¹⁵. Postojeće slobodne zone u BIH su: Vogošća, Visoko, Kiseljak, i Hercegovina Mostar.

Pored povoljnog uticaja na društveno-ekonomski razvoj, treba istaći da je ponuda slobodnih zona u zemljama Zapadnog Balkana limitirana po više osnova:

- ne postoje adekvatne površine za greenfield investicije;
 - izostaje je značajnija podrška državnih institucija koje se bave privlačenjem investicija po konceptu slobodnih zona;
 - nema usmjeravanja investicija ka području slobodne zone i podrške društvima za upravljanje slobodnim zonama kod privlačenja FDI;
 - ne kreiraju se prepoznatljivi podsticaji za ulaganje i rad u slobodnim zonama.

Slika 1. Slobodne zone u Srbiji, Hrvatskoj i BiH

Izvor: Autori

14

Zakon o slobodnim zonama u Bosni i Hercegovini (Službeni glasnik BiH 03/02, 99/09).

15

Zakon o carinskoj politici BiH (Službeni glasnik BiH, br. 57/04, 51/06 i 93/08).

Zaključak

Slobodne zone su instrument ekonomske politike širom svijeta. Njihova efikasnost u tom kontekstu se različito tumači u ekonomskoj teoriji. Neoklasična teorija smatra da slobodne zone imaju marginalnu ulogu u razvoju, gdje je ograničen njihov uticaj na zaposlenost i devizne prilive. Sa druge strane Heterogena teorija smatra da slobodne zone kroz rast investicija, zaposlenost i razvoj tehnologije, imaju sposobnost da transmituju zahtjev za rastom izvoza i razvojem kompletne nacionalne ekonomije.

Bez obzira na dominantnost neoklasičnog stava Svjetske banke o uticaju slobodnih zona na razvoj ekonomije, iskustva ukazuju na uspješnost njihovog funkcionisanja. Primjeri Kine, SAD i Irske ukazuju da se slobodne zone mogu uspješno koristiti za ubrzavanje unutrašnjeg razvoja, ali i kao model spoljno orijentisane privrede.

Problematika funkcionisanja slobodnih zona u zemljama Zapadnog Balkana je zakonski regulisana. Međutim, praktični efekti i primjeri rada slobodnih zona pokazuju da se veći pozitivni efekti odnose uglavnom na izolovane slučajeve. U većini zemalja Zapadnog Balkana izostaje koncept integralnog pristupa, rasta zaposlenosti i FDI, dolaska novih tehnologija itd. Opšte je poznato da dugoročne koristi od osnivanja slobodnih zona ne nastaju spontano, već se dugoročno i planski razvijaju, u širokom i povoljnem političkom ambijentu. Taj okvir se mora usmjeriti na rast produktivnosti, izvozno orijentisani rast i razvoj visokih tehnologija. Kada se analiziraju svi relevantni faktori, očigledno je da su zemlje Zapadnog Balkana još uvijek daleko od aktivnog pristupa razvoju slobodnih zona i njihovog uticaja na ekonomski rast.

Rast produktivnosti se ne riješava isključivo komparativnim prednostima. Tako neke prednosti, npr. niska cijena rada, ne mogu umanjiti gubitke nastale zbog niske produktivnosti, jer ona zavisi isključivo od tehničkog progresa i razvoja tehnologija. Dalje, uloga države ima esencijalni značaj za rast produktivnosti. Zato, ako zemlje Zapadnog Balkana svoj ekonomski razvoj prepuste slobodnoj trgovini i neoklasičnoj alokativnoj efikasnosti nesavršenog tržišta, teško će dostići viši nivo ekonomske razvijenosti. U tome je važno razbijati predrasude koje postoje prema zoniranju i razvoju svih vidova slobodnih zona u tim zemljama.

Dokazano je, da je većina zemalja opredijeljenih za politiku otvaranja slobodnih zona ostvarila veći neto izvoz i poboljšala spoljnotrgovinski i platni bilans. Pored toga, vremenom se plasiraju robe proizvedene u tim zonama i na domaćem tržištu. Na taj način se supstituiše uvoz. Funkcija izvoza je prodaja roba na stranim tržištima i agregatni rast proizvodnje, što uz povećan devizni

priliv doprinosi boljem korišćenju proizvodnih kapaciteta, rastu dohotka i povećanju produktivnosti. Čak se smatra da se slobodne zone osnivaju uglavnom zbog rasta konkurentnosti proizvoda i usluga na stranom tržištu. Rast izvoza, kao rezultat veće proizvodnje, utiče i na rast uvoza repromaterijala, pa u tim zemljama dolazi do višestrukog rasta robne razmjene. One postaju važni spoljнополитички akteri, jer je obim razmjene interesantan drugim zemljama, bilo da je riječ o izvozu, ili uvozu. Ipak, osnovni cilj je neto pozitivan rezultat u spoljnotrgovinskim odnosima.

Praksa u svijetu je pokazala da u prvim godinama, kada se intezivno ulaže u slobodne zone, uvoz zone veći od izvoza. Nakon određenog vremena izvoz iz zone, više-manje prevazilazi uvoz. Najveći procenat neto izvoza bilježe neke zone Indonezije, Koreje i Indije (51-56%). Komparativne analize među državama različitih nivoa dohotka potvrđuju hipotezu, da države koje organizuju slobodne zone na svojim teritorijama ostvaruju brži rast izvoza od država koje to nisu učinile. Takve makroekonomski tendencije su uticale na ubrzanje stopa rasta i smanjenje stope nezaposlenosti u tim zemljama. Pozitivne tendencije se ogledaju i u rastu stranih direktnih investicija.

Sve navedeno ukazuje da različiti oblici slobodnih zona u zemljama Zapadnog Balkana mogu dati impuls ekonomskom, ali i širem društvenom progressu. Sadašnje stanje u ovoj oblasti nije zadovoljavajuće, posebno u kontekstu raspoloživih materijalnih, ljudskih i prirodnih resursa. Čak se može zaključiti, da bi radikalni zaokret u korišćenju potencijala slobodnih zona proizveo značajnije rezultate od nekih drugih politika. U tom kontekstu, veoma su ilustrativni primjeri nedovoljno iskorištenih potencijala vodenih puteva (npr. Dunavom kroz Srbiju i Hrvatsku, morskim putem preko Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Crne Gore), urbanih aglomeracija, ili saobraćajnih čvorишta (npr. Beograd i okolina, Novi Sad, Zagreb, Sarajevo i sl.). Jer, većina država Zapadnog Balkana raspolaže slobodnim kontigentima relativno jeftine radne snage i neiskorišćenim prirodnim resursima, što su elementarne prepostavke razvoja slobodnih zona.

Literatura

- Baissac, C. (2004). "Maximising the Developmental Impact of EPZs: A comparative perspective in The African context of Needed Accelerated Growth". Journal of the Flagstaff Institute.
- Krugman, P. R. (1996). "Making Sense of the Competitiveness Debate. International Competitiveness". Oxford Review of Economic Policy, Vol. 12. No. 3.
- Porter, M. (1990). "The Competitive Advantage of Nations". The Free press.
- Popović, G. (2009). "Ekonomija EU - makroekonomski aspekti i zajedničke politike". Ekonomski fakultet u Banjoj Luci.

- Meng, G. (2003). "The Theory and Practice of Free Economic Zones: A Case Study of Tianjin, People's Republic of China". Heidelberg: Ruprecht-Karls University.
- Singa Boyenge, J.P. (2007). "ILO database on export processing zones (Revised)". Geneva: International Labour Office.
- Walton, J. (2003). "Zoning in. Special report: The supply chain". The China Business Review.
- Warr, P. G. (1989). "Export Processing Zones: The Economics of Enclave Manufacturing". Washington: The World Bank Research Observer 4.
- Zakon o slobodnim zonama Republike Srbije (Službeni glasnik RS, broj 62/06).
- Carinski zakon Republike Srbije (Službeni glasnik RS, broj 18/10).
- Zakon o slobodnim zonama Republike Hrvatske (Narodne novine broj 44/96, 92/05 i 85/08).
- Zakon o slobodnim zonama u Bosni i Hercegovini (Službeni glasnik BiH broj 03/02 i 99/09).
- Zakon o carinskoj politici BiH (Službeni glasnik BiH, broj 57/04, 51/06 i 93/08).
- <http://zone.mingorp.hr/slobodne/podacijozonamai.htm> (pristupljeno 20.09.2012.).

THE INFLUENCE OF FREE ZONES ON THE ECONOMIC GROWTH OF WESTERN BALKAN COUNTRIES

Abstract

Throughout the world free zones have become one of the most popular approaches to solving economic and social problems. Free zones have become an important factor of attracting foreign direct investments (FDI), as well as the way to use available assets, primarily free space and cheap work force. The efficiency of free zones is differently interpreted in the economic theory. Neoclassicists believe that they are marginal to the total development. Heterogeneous theory apostrophizes the importance of free zones for the growth of investments, employment and the development of technology. The World Bank also advocates the role of free zones in the development of economy. China, USA, and Ireland successfully used this model for accelerating the internal development as well as for export. In the Western Balkan Countries free zones are legally regulated, but they do not have the practical role they should have yet. Positive examples of the work of free zones pertain to isolated cases. Long-term benefits from free zones do not start to happen promptly, but need to be developed according to a plan and on a long-term basis. Analysis of traffic in free zones in certain Western Balkan Countries indicates an insufficient range of production and exchange. Besides this, all the relevant factors for the development of this field are still insufficient for an active approach to the development of free zones and their more significant influence on the economic growth.

Key words: free zones, growth, employment, investments, Western Balkan.

*Snežana Kaplanović**

TRANSFORMACIJA TRANSPORTNOG SEKTORA – IZAZOVI I MOGUĆNOSTI

Rezime

U prvom delu rada prikazane su osnovne karakteristike i trendovi u transportnom sektoru Republike Srbije. Zatim su analizirani opšti i neki specifični izazovi sa kojima se susreće transportni sektor Republike Srbije na putu transformacije ka održivom razvoju. Mogući odgovori na ove izazove dati su na kraju rada.

Ključne reči: transportni sektor, održivi razvoj, konkurenčija, strateško planiranje, ekonomski instrumenti.

Uvod

Efikasan i dobro razvijen saobraćajni sistem u velikoj meri doprinosi povećanju konkurentnosti i zaposlenosti, bržem privrednom razvoju, bržoj razmeni dobara i usluga i većoj mobilnosti ljudi. Posebno važna strateška uloga saobraćaja ogleda se u njegovom doprinosu otvaranju nedovoljno razvijenih regionalnih ili privrednih i njihovoj integraciji u nacionalne i globalne privredne tokove. Međutim, i pored toga što predstavlja osnovnu pokretačku snagu svake privrede i što pruža velike mogućnosti za ostvarivanje društvene interakcije među ljudima, transportni sektor se danas, zbog negativnog uticaja na životnu sredinu, s jedne, i neophodnosti održivog razvoja, s druge strane, nalazi pred velikim ispitom. Izazovi transportnom sektoru su tim pre veći ukoliko se, kao u slučaju Republike Srbije, transportni sektor suočava sa već prenapregnutim infrastrukturnim kapacitetima, hroničnim nedostatkom finansijskih sredstava za izgradnju nove i održavanje i modernizaciju postojeće infrastrukture i višedecenijskim odsustvom strateškog planiranja i upravljanja transportnom infrastrukturom.

*

Saobraćajni fakultet, Univerzitet u Beogradu
E-mail: s.kaplanovic@sf.bg.ac.rs

Stanje i značaj transportnog sektora Srbije

Prema zvaničnim podacima Republičkog zavoda za statistiku za 2011. godinu, u sektoru saobraćaja zajedno sa skladištenjem i telekomunikacijama bilo je zaposleno 99.298 ljudi, što čini 7,4% ukupne zaposlenosti u Republici Srbiji. Međutim, primetno je da je u poslednjih pet godina ovaj broj u konstantnom padu. Pad zaposlenosti je dobrom delom rezultat globalne ekonomske krize koja nije zaobišla ni Srbiju, a samim tim ni njen transportni sektor. Najveći pad učešća beleži vazdušni, dok najveće učešće u ukupnom broju zaposlenih beleže skladištenje i prateće aktivnosti u saobraćaju, železnički saobraćaj i poštanske aktivnosti (RSZ, 2012, str. 53 i 308).

U 2010. godini doprinos sektora saobraćaja zajedno sa skladištenjem i telekomunikacijama ostvarenom bruto domaćem proizvodu (BDP) je iznosio oko 213 milijardi dinara ili 7,4% bruto domaćeg proizvoda Republike Srbije. Njegovo učešće u ukupno ostvarenom BDP Srbije gotovo da je nepromenjeno u posmatranom četvorogodišnjem periodu od 2007. do 2010. godine. Kopneni saobraćaj i cevovodni transport sa učešćem od 41,6% i telekomunikacije sa učešćem od 37,7% su najzaslužniji za ovakvo stanje stvari (RSZ, 2012, str. 123).

Stepen razvijenosti saobraćajne infrastrukture Republike Srbije daleko je iza nivoa razvijenosti transportne infrastrukturne mreže njenih suseda, a samim tim i najvećih konkurenata za privlačenje međunarodnog tranzitnog saobraćaja. Ovakvo stanje je rezultat razaranja transportne infrastrukture tokom devečetih godina, ali i konstantnog nedostatka finansijskih sredstava neophodnih za izgradnju nove i rekonstrukciju i modernizaciju postojeće transportne mreže. Budući da od stepena razvijenosti saobraćajne mreže zavisi i stepen atraktivnosti i pripremljenosti određenog područja za investiciona ulaganja, ovakvo stanje je više nego zabrinjavajuće.

Na loš kvalitet transportne infrastrukture Republike Srbije ukazuje i Svetski ekonomski forum u svom godišnjem Izveštaju o konkurentnosti. Ovim izveštajem obuhvaćene su 142 zemlje. U njemu стоји да se Srbija po kvalitetu putne infrastrukture nalazi na 131. mestu, po kvalitetu železničke infrastrukture na 102. mestu, po kvalitetu lučke infrastrukture na 133. mestu, a po kvalitetu vazdušne infrastrukture na 132. mestu (World Economic Forum, 2011, p. 315).

Putna mreža Republike Srbije, koju čine saobraćajnice dužine 40.845 km, bez obzira na neka poboljšanja i dalje predstavlja usko grlo za prevoznike. U ukupnoj putnoj mreži Republike Srbije, državni putevi prvog reda učestvuju sa oko 13,5% (5.525 km), državni putevi drugog reda sa nekih 28,3%, a lokalni putevi sa oko 58,2% (Putevi Srbije).

Železnička infrastruktura u Srbiji, koju čini oko 3.809 km pruga, je u izrazito lošem stanju (Železnice Srbije). To se ne bi moglo zaključiti na osnovu gustine železničke mreže koja je sa 49,2 km/1000 km² na nivou proseka 27 zemalja članica Evropske unije (Vlada Republike Srbije, 2011, str. 99). Međutim, svi ostali parametri upućuju na njen izrazito loš kvalitet. Prosečna starost njene mreže iznosi 38 godina, a na čak 57% mreže prosečna brzina ne prelazi 60km/h (World Bank, 2011, p. 17). U ukupnoj dužini železničkih pruga dvokolosečne pruge učestvuju sa svega 7,2%, a ostatak od 92,8% čine jednokolosečne pruge. Elektrificirano je svega 1.196 km, odnosno manje od trećine ukupne dužine pruga (Železnice Srbije).

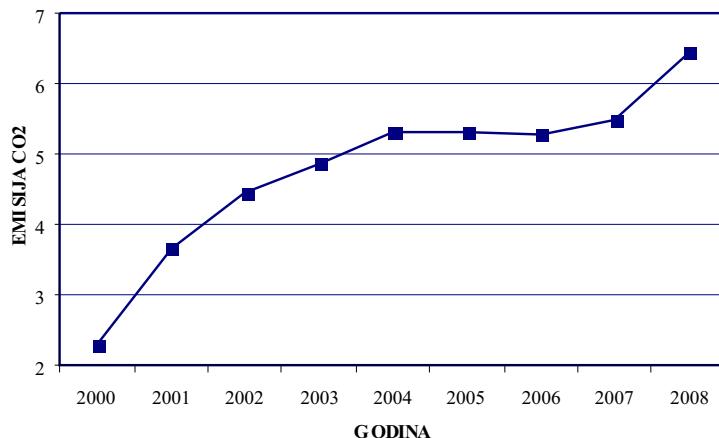
Osnovnu infrastrukturu u unutrašnjem vodnom saobraćaju čine reka Dunav i osam međunarodnih luka duž ove reke, zatim reke Sava i Tisa sa svojim lukama, kao i kanal Dunav-Tisa-Dunav. Budući da ukupna dužina plovnih puteva u Srbiji iznosi 1.677 km, ovaj vid transporta predstavlja izuzetno veliki potencijal za Srbiju. U prilog tome govori i podatak o gustini unutrašnjih plovnih puteva koji, budući da iznosi 21,7 km/1000 km², znatno prevazilazi prosek 27 zemalja članica Evropske unije (Dunavska strategija EU i Srbija). Međutim, da bi ovaj potencijal bio i iskorišćen mora se rešiti niz velikih problema, među kojima se kao primarni javlja uklanjanje neeksploiranih ubojitih sredstava i potopljenih olupina.

Transportnu mrežu Republike Srbije čine i tri delimično izgrađena terminala za intermodalni transport i mreža aerodroma. Primarnu mrežu aerodroma čine dva međunarodna aerodroma, aerodrom „Nikola Tesla“ u Beogradu, kao najveće vazdušno pristanište u Srbiji i aerodrom „Konstantin Veliki“ u Nišu, zatim pet sekundarnih aerodroma koji su u funkciji obavljanja regionalnog saobraćaja i šesnaest tercijalnih aerodroma.

Veliki problem transportnog sektora Srbije predstavlja i nizak nivo bezbednosti na putevima. Prema podacima za 2008. godinu troškovi smrtnih slučajeva i teških povreda zadobijenih na putevima u zemlji koštaju srpsku privredu više od 2% bruto domaćeg proizvoda (World Bank, 2011, p. 16).

Problem transportnog sektora je i visok nivo emisije štetnih materija. Jedan od primera je i emisija CO₂ poreklom iz saobraćaj koja je od 2000. godine u konstantnom porastu. Šta više, rast emisije CO₂ je zabeležen i u 2007. i u 2008. godini bez obzira na to što je usled delovanja globalne ekonomske krize došlo do pada transportne aktivnosti (Slika 1). Prema ukupnoj emisiji CO₂ poreklom iz saobraćaja Srbija se u 2008. godini nalazila na 27. mestu u Evropi i na 68. mestu u svetu (World Bank).

Visok nivo emisije štetnih materija posledica je, između ostalog i lošeg kvaliteta goriva. Prema podacima Međunarodnog komiteta za kvalitet goriva, u

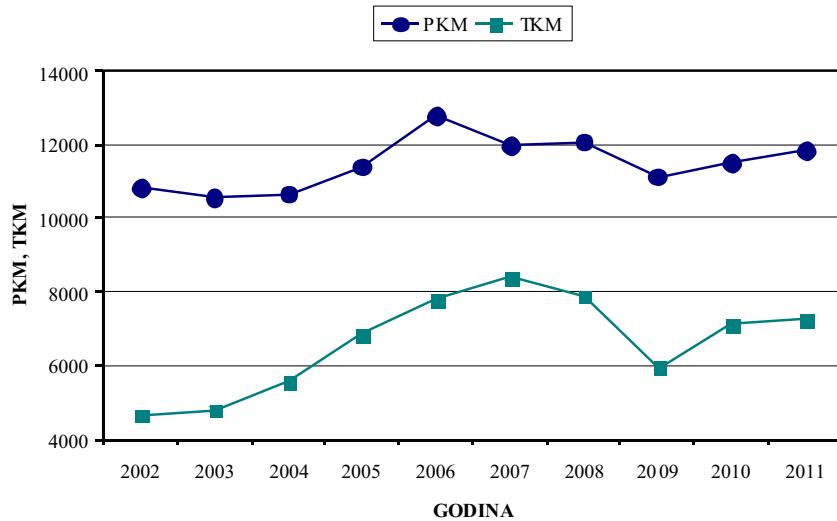
Slika 1. Emisija CO₂ poreklom iz saobraćaja, 2000-2008. (u mil. metričkih tona)
Izvor: World Bank

2012. godini, Srbija se po kvalitetu benzina nalazi na 99. mestu u svetu. Kada je reč o kvalitetu dizel goriva, u 2012. godini Srbije nema među prvih 100 zemalja, iako je samo dve godine ranije delila 81. mesto sa Crnom Gorom (International Fuel Quality Center).

Osnovni trendovi

Analizirajući obim poslovanja teretnog i putničkog saobraćaja u Republici Srbiji u proteklih deset godina moguće je uočiti da su globalna finansijska kriza i posledično smanjenje privredne aktivnosti i pad tražnje, u oba segmenta transporta, prouzrokovali prekid pozitivnog trenda poslovanja (Slika 2).

U segmentu teretnog transporta pad obima poslovanja, izražen u tonskim kilometrima, zabeležen je već u 2008. godini, a nastavljen je i u narednoj, 2009. godini kada je za oko 29% ostvaren niži obim poslovanja u poređenju sa 2007. godinom. Međutim, u naredne dve godine, u 2010. i 2011. godini, primetni su izvesni znaci oporavka. Iako, još nije dostignut nivo aktivnosti iz 2007. godine, on je u poslednjoj analiziranoj godini za svega 13,5% manji. Negativni efekti globalne ekonomske krize najmanje su vidljivi u drumskom teretnom transportu. Naime, od svih vidova, drumski teretni transport je jedini uspeo, ne samo da stabilizuje svoje poslovanje tokom krize, već i da u 2011. godini ostvari za čak 64,3% veći obima poslovanja u poređenju sa 2007. godinom. Ostali vidovi te-

Slika 2. Osnovni pokazatelji saobraćaja, 2002-2011. (u milionima)
Izvor: RSZ (2008) str. 331; RSZ (2012) str. 307.

retnog transporta još nisu uspeli da dostignu obim poslovanja iz 2007. godine. Tako je, u 2011. godini, železnički teretni transport manji za 20,7%, cevovodni za 7,1%, saobraćaj unutrašnjim plovnim putevima za čak 54,2%, a vazdušni za 41,3% (RSZ, 2012, str. 307).

U 2011. godini, u teretnom transportu, posmatrano u tonskim kilometrima, najveći deo imaju železnički i drumski teretni transport. Na prvi otpada čak pola teretnog transporta, a na drugi malo više od četvrtine. To bi moglo da ukaže na dobru vidovnu raspodelu teretnog saobraćaja budući da se transport železnicom smatra i ekološki najpogodnijim i troškovno najefikasnijim. Međutim, ono što predstavlja negativnu stranu u vidovnoj raspodeli teretnog transporta jeste značajan pad udela saobraćaja unutrašnjim plovnim putevima i posledično njegova minorna uloga u teretnom transportu sa udelom od svega 10% (RSZ, 2012, str. 307).

U segmentu putničkog saobraćaja, u posmatranom periodu od deset godina, primetne su manje oscilacije u obimu poslovanja izraženom u putničkim kilometrima. To važi i za period u okviru kojeg se osećaju efekti globalne ekonomske krize. U tom periodu primetan je izvestan pad u obimu poslovanja u železničkom i vazdušnom putničkom saobraćaju. Analizirajući kretanje obima poslovanja u železničkom saobraćaju u prethodnom periodu moglo bi se zaključiti da ovaj pad nije posledica krize već prirodan nastavak prethodnog

trenda u poslovanju ovog vida putničkog saobraćaja. S druge strane, vazdušni saobraćaj je uspeo da stabilizuje poslovanje već u 2011. godini, budući da je zabeležio rast u odnosu na prethodnu godinu od nekih 22,5% i da se vratio na nivo iz 2007. godine (RSZ, 2012, str. 307).

U putničkom saobraćaju Republike Srbije dominantnu ulogu imaju drumski i gradski saobraćaj sa zajedničkim udelom od 83,5% u ukupnom putničkom saobraćaju (RSZ, 2012, str. 307). Značajno učešće drumskog putničkog saobraćaja koji se javlja kao ekološki najmanje podoban vid saobraćaja, s jedne, ali i konstantan pad u dela železničkog putničkog saobraćaja, s druge strane, jasno ukazuju na neodržive razvojne tendencije i na neophodnost transformacije transportnog sektora Republike Srbije.

Izazovi transportnom sektoru

Primetno je da poslednjih godina postojeće razvojne tendencije, pristupi i raspoložive tehnologije u transportnom sektoru imaju snažne posledice po životnu sredinu, zdravlje ljudi, a u krajnjoj instanci i na privredu u celini, te sto ga nisu održive na dugi rok. Zbog toga se u razvijenim, ali i u zemljama u razvoju, poslednjih godina ulažu jako veliki napor u kreiranje i sprovođenje strategije razvoja saobraćaja koja će istovremeno omogućiti i garantovanje mobilnosti pojedinaca i poboljšanje ekoloških i društvenih uslova. Takav primer trebalo bi da sledi i Srbija. To podrazumeva proširenje osnovne saobraćajne infrastrukturne mreže i njeno adekvatno održavanje, ali i znatno veću odgovornost prema korisnicima transportnih usluga, odnosno, znatno poboljšanje pruženih transportnih usluga, kako u pogledu kvaliteta, bezbednosti, brzine, tako i u pogledu smanjenja negativnih efekata koje njihovo obezbeđivanje povlači za društvo u celini.

Na osnovu prethodno navedenog se može zaključiti da neophodnost transformacije transportnog sektora u pravcu održivog razvoja nameće transportnom sektoru Srbije da se, kao i transportni sektori drugih zemalja, suoči i istovremeno odgovori na nekoliko velikih izazova:

- obezbeđenje mobilnosti i mogućnosti većeg izbora za korisnike transportnih usluga,
- jačanje i unapređenje konkurentnosti transportnog sektora i srpske privrede uopšte, a time i obezbeđenje bržeg privrednog razvoja i
- zaštita životne sredine.

Međutim, zahvaljujući postojećem stepenu razvoja, koji je daleko od zadovoljavajućeg, ali i usled odsustva strateškog planiranja i upravljanja trans-

portnom infrastrukturom u prethodnom periodu, transportni sektor Srbije se suočava i sa mnogim drugim izazovima.

Opredeljenost Republike Srbije ka članstvu u Evropskoj uniji, između ostalog nameće i obavezu transportnom sistemu da dostigne nivo razvoja koji je uporediv sa nivoom razvoja država kandidata i država članica Evropske unije. Dostizanje takvog nivoa razvoja i omogućavanje većeg izbora za korisnike transportnih usluga predstavljaće ogroman izazov.

Da bi se obezbedio efikasan i dobro razvijen saobraćajni sistem, dinamika razvoja i izgradnje transportne infrastrukture i poboljšanja kvaliteta transportnih usluga mora da bude sinhronizovana sa jačanjem postojećih i izgradnjom novih institucionalnih mehanizama. Ovi mehanizmi bi trebalo da omoguće primenu strateškog upravljanja i planiranja u transportnom sektoru Srbije, s jedne strane i sprovođenje procesa harmonizacije propisa u oblasti transporta sa pravnim tekovinama Evropske unije i postepenu liberalizaciju tržišta transportnih usluga, s druge strane.

Mogućnosti za transformaciju

U kreiranju strategije održivog saobraćaja akcenat treba da bude na pristupu koji se bazira na integrisanoj primeni različitih instrumenata održivog razvoja saobraćaja. Ovakav pristup podrazumeva miks, odnosno istovremenu primenu različitih planskih, regulativnih, tehnoloških, ekonomskih i tzv. mekih instrumenata (Kaplanović i ostali, 2009, str. 17-18).

Strateško planiranje i kasnije upravljanje saobraćajnom infrastrukturom, predstavlja možda i najvažniji preduslov uspešne transformacije transportnog sektora. Zbog dužine veka trajanja saobraćajne infrastrukture, investicije u saobraćajnu infrastrukturu će u mnogome opredeliti i izbor vida saobraćaja na duži rok, a time i dugoročni trend transportnih troškova. Inače, pod planskim instrumentima podrazumevaju se svi oni instrumenti koji se tiču planiranja načina korišćenja i namene zemljišta, tj. sve one mere koje treba da omoguće optimalno planiranje nove saobraćajne infrastrukture. Pored toga, ovim merama treba da se podstakne i veći razvoj ekološki prihvatljivijih vidova saobraćaja, kao što su pešački i biciklistički saobraćaj, a što je najvažnije i razvoj sistema javnog prevoza koji, budući da omogućava mobilnost velikog broja ljudi uz najmanju potrošnju energije, predstavlja i najefikasniji motorizovani sistem prevoza.

Meki instrumenti se odnose na različite edukativne kampanje koje za cilj imaju podizanje javne svesti o potrebi očuvanja životne sredine i povećanju

bezbednosti u saobraćaju, zatim na kampanje i promocije koje informišu javnost o mogućnostima korišćenja alternativnih vidova saobraćaja, ali i na različite obuke vozača koje za cilj imaju povećanje bezbednosti u saobraćaju i smanjivanje troškova usled pravilnog održavanja vozila.

Tehnološki instrumenti se odnose na tehnološko unapređenje postojećih goriva, uvođenje u upotrebu kvalitetnijih i ekološki čistijih goriva (npr. biogorivo, tečni naftni gas, vodonik), tehnološko unapređenje samih vozila koje dovodi do povećanja njihove energetske efikasnosti, primenu različitih komunikacionih i informacionih tehnologija u saobraćaju i transportu i sl.

U transportnom sektoru izuzetno značajnu ulogu imaju regulativni instrumenti, što potvrđuje i činjenica da mnoge zemlje imaju veoma jasna i čvrsta pravila koja regulišu obezbeđivanje i upotrebu saobraćajne infrastrukture i transportnih usluga. Ovi instrumenti u suštini predstavljaju propise koji se moraju poštovati i sprovoditi tako da ekonomskim agentima ne ostavljaju mogućnost izbora.

Ekonomski instrumenti su instrumenti koji koriste cenovne i tržišne mehanizme za motivisanje zagađivača da promene ponašanje i tako doprinesu smanjenju štetnih uticaja na životnu sredinu i ljudsko zdravlje, odnosno, ostvarenju ekoloških ciljeva privrede i društva. Istovremeno, pomoću ovih instrumenata mogu da se obezbede i značajni državni prihodi neophodni za finansiranje saobraćajne infrastrukture.

Uspešna transformacija transportnog sektora se može postići samo putem koordinirane primene različitih instrumenata koji će dovesti do promene i transportne ponude i transportne tražnje. Tu je od krucijalnog značaja uloga vlade od koje se ne očekuje da kreira promene, već samo da stvori uslove koji će omogućiti da do samih promena dođe. To znači da vlada treba da obezbedi osnovne preduslove za normalno funkcionisanje tržišta kako bi se, gde god je to moguće, odgovornost za ponudu saobraćajne infrastrukture i samih transportnih usluga, pomerila od države ka samom tržištu. Drugim rečima, ona mora da omogući uvođenje konkurenциje u transportni sektor gde god je to moguće, kao i otklanjanje tržišnih nedostataka i internalizaciju eksternih troškova.

Veća konkurenca među transportnim operaterima, ali i između različitih vidova saobraćaja bi trebalo da poveća i poboljša ponudu na transportnom tržištu. S druge strane, otklanjanje tržišnih nedostataka i internalizacija eksternih troškova bi trebalo da obezbedi da troškove u saobraćaju, bilo interne bilo eksterne, snose oni koji su te troškove i izazvali. Na taj način bi se obezbedilo preusmeravanje transportne tražnje u željenom, održivom pravcu. Samo na ovaj način bi bilo moguće podstići promene koje bi omogućile ekonomski, ekološki i društveno održiv obrazac razvoja saobraćaja.

U 2010. godini Nacionalni savet za infrastrukturu je usvojio Generalni master plan saobraćaja u Srbiji. Ovim planom procenjeno je da će, u periodu od 2010. do 2027. godine, ukupni troškovi javnih investicija potrebnih za razvoj transportne infrastrukture iznositi 15 milijardi evra (Vlada Republike Srbije, 2011, str. 106) Budući da su za izgradnju nove i modernizaciju postojeće saobraćajne infrastrukture potrebna velika finansijska sredstva jedan od najvećih izazova biće izvore finansiranja budućeg razvoja transportnog sektora.

Međunarodne finansijske institucije, kao što su Svetska banka, Evropska investiciona banka i Evropska banka za obnovu i razvoj će i u narednom periodu igrati važnu ulogu u finansiranju saobraćajne infrastrukture. Pored toga, može se računati i na donatorsku pomoć Evropske unije i pojedinih zemalja članica. Međutim, u narednom periodu, potreba za većim učešćem privatnog sektora će biti veća nego ikada. Razlozi su višestruki. Pored smanjenih izvora finansiranja na globalnom nivou usled delovanja svetke ekonomske krize, Srbija ne može računati na veće izvore finansiranja ni od strane Evropske unije budući da Evropska komisija u svom predlogu nije uvrstila Srbiju u novu tzv. osnovnu putnu mrežu TEN-T, u čiju je izgradnju, samo u prvoj fazi, u period od 2014. do 2020. godine, planirano da bude uloženo čak 250 milijardi evra. Inače, centralna mreža puteva trebalo bi da bude završena do 2030. godine, a bočni pravci i sekundarna mreža do 2050. godine (European Union).

U Evropskoj uniji se u poslednje vreme sve više naglašava upotreba ekonomskih instrumenata koji bi u koordiniranoj primeni sa drugim instrumentima mogli da predstavljaju efikasno sredstvo u rešavanju ekoloških problema i preusmeravanju transportne tražnje u željenom održivom pravcu razvoja. Sa većom primenom ekonomskih instrumenta u ove svrhe trebalo bi da se počne i u Srbiji. Za tako nešto postoje i realni razlozi, s obzirom da primena mnogih od ovih instrumenata ne zahteva tako velika finansijska sredstva, a da su pozitivni efekti njihove primene po društvo i životnu sredinu više nego očigledni.

Budući da se drumski saobraćaj javlja kao najznačajniji izvor negativnih eksternih efekata po životnu sredinu, zdravlje i bezbednost ljudi i ne čudi što je primena ovih instrumenata u drumskom saobraćaju i najzastupljenija. Primeri upotrebe ekonomskih instrumenata su brojni: (i) uvođenje diferencijalnih poreskih stopa na pogonska goriva čime se favorizuju čistija i ekološki podobnija goriva jer se na njih primenjuju i znatno niža poreska opterećenja; (ii) uvođenja CO₂ elementa kao poreske osnovice za obračun jednokratnih i periodičnih poreza na putničke automobile čime se podstiče kupovina ekološki čistijih vozila budući da ova vozila podležu i manjim poreskim opterećenjima; (iii) uvođenje raznih vrsta naknada za vožnju na određenom putu ili u određenom području

čime se smanjuje zagušenje u kritičnim područjima; (iv) uvođenje naknade za parkiranje bazirane na emisiji CO₂ i sl.

Zaključak

Cilj transformisanja transportnog sektora je da se pronađe ekonomski, ekološki i društveno održiv obrazac razvoja saobraćaja. Ostvarivanje ovog cilja nije ni jednostavno ni lako. Razlozi su višestruki. Pre svega, za uspešnu transformaciju potrebna su značajna finansijska sredstva. Pored toga, transformaciju otežavaju i skeptici koji veruju da je uvođenje održivog razvoja saobraćaja veoma skupo i komplikovano i da bi u značajnoj meri uticalo na promenu stila i kvaliteta života ljudi. Takođe, mora se naglasiti i da sami mehanizmi za identifikovanje načinjenih poboljšanja u pravcu održivog razvoja saobraćaja, a samim tim ni pozitivni signali i mogući pravci kretanja drugih aktera koji bi da slede pozitivna iskustva, nisu uvek najbolje definisani.

Polazeći od svega navedenog moglo bi se zaključiti da, danas u 21. veku, transformacija transportnog sektora u pravcu održivog razvoja predstavlja neminovnost, ali i jedan od najvećih izazova.

Literatura

- Dunavska strategija EU i Srbija [on-line] Raspoloživo: <http://www.dunavskastrategija.rs/sr/?p=45> [Pristup: 15/10/2012]
- European Union [on-line] Raspoloživo: http://europa.eu/rapid/press-release_se_MEMO-11-706_en.htm [Pristup: 23/10/2012]
- International Fuel Quality Center [on-line] Raspoloživo: http://www.ifqc.org/NM_Top5.aspx [Pristup: 21/10/2012]
- Kaplanović S., Petrović J., Ivković I. (2009) Ekonomski instrumenti u funkciji održivog razvoja drumskog saobraćaja, Istraživanja i projektovanja za privredu 25, 17-22.
- Putevi Srbije [on-line] Raspoloživo: <http://www.putevi-srbije.rs/index.php?lang=sr&Itemid=147> [Pristup: 15/10/2012]
- Republički zavod za statistiku/RSZ (2008) Statistički godišnjak Srbije 2008, RZS, Beograd.
- Republički zavod za statistiku/RSZ (2012) Statistički godišnjak Republike Srbije 2012, RZS, Beograd.
- Vlada Republike Srbije (2011) Potrebe Republike Srbije za međunarodnom pomoći u periodu 2011-2013. godine, Vlada Republike Srbije - Kancelarija za evropske integracije
- World Bank [on-line] Raspoloživo: <http://data.worldbank.org/indicator/EN.CO2.TRAN.MT> [Pristup: 21/10/2012]
- World Bank (2011) Serbia - Country partnership strategy for the period FY12-FY15. Washington D.C. - The Worldbank. <http://documents.worldbank.org/curated/en/2011/11/15781164/srbia-country-partnership-strategy-period-fy12-fy15>
- World Economic Forum (2011) The Global Competitiveness Report 2011-2012, Geneva, Switzerland
- Železnice Srbije [on-line] Raspoloživo: http://zeleznicesrbije.com/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/infrastruktura/gradjevinska_delatnost.html [Pristup: 15/10/2012]

Ovaj rad je deo projekta TR36022: „Upravljanje kritičnom infrastrukturom za održivi razvoj u poštanskom, komunikacionom i železničkom sektoru Republike Srbije“, koji se realizuje uz finansijsku podršku Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

TRANSFORMATION OF THE TRANSPORT SECTOR – CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

Abstract

The main characteristics and trends of the transport sector of the Republic of Serbia have been shown in the first part of the paper. It is followed by analysis of the general and specific challenges facing the transport sector of the Republic of Serbia on its path of transformation towards sustainable development. Possible responses to these challenges are given in the last part of the paper.

Keywords: transport sector, sustainable development, competition, strategic planning, economic instruments.

*Prof. dr Milan Beslać**
*Dragica Jovančević***

UTICAJ JAVNOG SEKTORA NA PRIVATNI SEKTOR U SRBIJI

Rezime

Javni sektor predstavlja deo privrede jedne zemlje koja je u javnom ili državnom vlasništvu i koja raspolaže javnim sredstvima i javnom imovinom. Javni sektor u Srbiji je prekomeren i prevelik i kao takav generiše veoma negativne aspekte na ukupnu privredu. Zbog prevelikog i prekomernog javnog sektora javni dug iznosi 60% od BDP. Broj zaposlenih u javnom sektoru iznosi trećinu ukupno zaposlenih. Zarade u javnom sektoru su vise nego u realnom sektoru. Zaposleni u javnom sektoru su pratično zaštićeni od mogućnosti prestanka radnog odnosa, a ako se to i dogodi onda su otpremnine nekoliko puta veće od zakonskog minimuma. Sve to ima za posledicu visoku motivisanost i atraktivnost za rad u javnom sektoru i poptunu demotivisanost za rad u privatnom sektoru. Visoka javna potrošnja, prekomeren javni sektor i odsustvo svake racionalnosti i reforme javnog sektora ima za posledicu ugrožavanja rada i poslovanja privatnog sektora, visoke fiskalne i druge namete koje nije moguće izdvajati i dugoročno vodi ka uništenju privatnog sektora.

Ključne reči: javni sektor, privatni sektor, prekomeren, javni dug, zaposlenost, motivisanost, feudalno uređenje, reforma, uništenje.

Uvodna razmatranja

Javni sektor je deo privrede jedne zemlje koja je u javnom ili državnom vlasništvu i koja raspolaže javnim sredstvima i javnom, odnosno državnom imovinom. Javni sektor uključuje sve vladine ili državne organe, agencije i sva javna odnosno državna preduzeća (državni organi-državna uprava, sudstvo, vojska, policija, deo obrazovanja, centralana banka, lokalna samouprava, nezavisna regulatorna tela kao i drugi subjekti gde država ima većinsko vlasništvo.

*

** Galeb Group Šabac, Visoka škola za poslovnu ekonomiju i preduzetništvo Beogard
Visoka škola za poslovnu ekonomiju i preduzetništvo, Beogard

Preko javnog sektora država ispoljava svoju ekonomsku funkciju. Javni sektor nije vezan za ostvarivanje profita ili odbiti već za zadovoljavanje opšte-društvenih potreba, odnosno onih potreba koje ne može da zadovolji privatna privreda, a koja je u svojoj funkciji orijentisana na ostavirivanje profita.

Međunarodni računovodstveni standardi javni sector posmatraju kao nacionalnu vlast, regionalne uprave, lokalne samouprave (gradske i opštinske) i druge državne entitete kao što su agencije, odobori, komisije itd. Prema Međunarodnim računovodstvenim standardima javni sector čine:

- svi korisnici javnih sredstava,
- teritorijalne autonomije i lokalne vlasti,
- organizacije obaveznog socijalnog osiguranja,
- budžetski javni fondovi,
- narodna banka (u delu koji se odnosi na korišćenje javnih sredstava),
- javna preduzeća koja je osnovao korisnik javnih sredstava,
- javna preduzeća koja je osnovala država,
- drugi subjekti koji koriste sredstva i imovinu pod kontrolom države i njenih teritorijalnih autonomija, lokalnih vlasti ili organizacija socijalnog osiguranja.

Osnovna funkcija javnog sektora je snabdevanje stanovništva javnim dobrima i uslugama, a osnovna karakteristika javnog sektora je centralizovani sistem snabdevanja stanovništva javnim dobrima, nenefikasnost upravljačkih struktura i odsustvo javnosti (transparentnosti)¹.

Nastanak javnog sektora vezan je za nastanak države. Država je nastala u određenom istorijskom trenutku kada raspadom prvobitne zajednice dolazi do razvoja proizvodnih snaga, podele rada, proširivanje razmene i raspodjele plemenских zajednica.

Za savremeno doba karakteristična je ekspanzija javnog sektora. Uzroci ekspanzije javnog sektora su različiti, a kreću se od želje države da utiče na veliki broj privrednih tokova, stvaranje države „blagostanja“, ali i povećanjem nezaposlenosti, recesije, ekspanzijom socijalnih transfera itd.

Imajući u vidu značaj javnog sektora za nacionalnu privrodu i tokove reprodukcije ovaj rad se bavi pitanjima vezanim za javni sektor u Srbiji danas i njegovim uticajem na privatni sektor.

1

Dr Milan Beslać, Fiskalna ekonomija, Visoka škola za poslovnu ekonomiju i preduzetništvo, 2010, str. 34.

Javni sektor u Srbiji

Veličina javnog sektora u Srbiji jednim delom objektivno je uslovljena i istorijskim dogadjajima u poslednjih dvadesetak godina. Naime, raspadom bivše SFRJ i njenom transformacijom u SRJ, zatim transformacijom SRJ Jugoslavije u Državnu zajednicu Srbija i Crna Gora, a potom osamostaljenjem Crne Gore Srbija je postala samostalna nezavisna država kojoj je ostao na raspolaganju javni sektor koji je bio dimenzioniran (i zate države predimenzioniran) za znatno veću teritoriju i znatno veći broj stanovnika. Razvojem političkog pluralizma, odnosno uvođenjem višestranačkog političkog sistema i formiranjem vlada na bazi veoma široku koalicija, dodatni su uzroci preglomaznog i prevelikog javnog sektora u Srbiji.

Pored širokih koalicija karakteristika državne administracije poslednjih desetak godina jeste „feudalno“, uređenje vlasti. Naime, ministarsta i javna preduzeća se bukvalno dele među strankama i nakon te podele niko nema prava da se meša u rad dodeljenih javnih poslova ili u rad preuzetih u „vlastništvo“ javnih preduzeća.

I pored toga što Srbija ima negativnu stopu rasta GDP i pored toga što proces pridruživanja članstvu u EU i što EU zahteva transformisanje i reformisanje javnog sektora prema standardima EU, to se ne događa. Jednom dobijena vlast ima za posledicu zapošljavanje „proverenih“, stranačkih kadrova na svim nivojima bez rešavanja viška zaposlenih i na taj način dolazi do prezaposlenosti u javnom sektoru na teret poreskih obveznika. Politička volja vladajućih partija na vlasti, iako su se u poslednjih deset i više godina praktično na vlasti izmenile sve značajne političke partije, karakteriše odsustvo volje za reformisanje javnog sektora, odnosno njihova volja i aktivnosti su usmerene na očuvanje postojećeg stanja.

Javna preduzeća na najbrutalniji način zloupotrebljavaju Zakona o javnim nabavkama koji je tako struktuiran da omogućuje privilegovane nabavke bez konkurenциje, što je izvrsna prilika za kriminal i korupciju. Evropska unija procenjuje da se putem javnih nabavki „nestalo“, državnih para više od 600 miliona evra.

Predimenzioranost javnog sektora u Srbiji vidljiva je ako pogledamo samo neke elemente kao što su veličina teritorije, broj stanovnika, broj ministarstava i GDP per capita za Srbiju i neke izabrane zemlje slične i različite teritorije i broja stanovnika.

Ako analiziramo navedene podatke vidljivo je da je Francuska po površini 7 puta veća od Srbije, a 8,26 puta ima više stanovnika. Istovremeno Francuska ima 13 ministarstava, a Srbija 19 ministarstava i dve vladine kance-

larija² što praktično znači 21 ministarstvo. Iz ovih podataka bi se moglo zaključiti da vlada Francuske ne može da zadovolji sve javne potrebe jer nema dovoljno onih koji treba da rade u korist građana. Međutim, ako se pogladaju podaci o GDP per capita onda se takav zaključak nikako ne može izvesti. GDP per capita PPP Francuske iznosi 36.680US\$, a GDP per capita PPP u Srbiji iznosi 10.800US\$ što znači 3,39 puta više.

Tabela 1. Pregled boroja stanovnika, površine, GDP per capita i brojam ministarstava za izabrane zemlje

Red. br.	Dražava	Broj stanovnika	Površina i km ²	GDP per capita PPP u US \$	Broj ministarstava
1.	Francuska	61.538.323	543.965	35.680	13
2.	Austrija	8.404.252	83.879	42.400	12
3.	Švajcarska	7.866.500	41.285	43.900	8
4.	Srbija ³	7.448.000	77.474	10.800	19 +2
5.	Hrvatska	4.290.600	56.594	18.400	21

Izvor: Eurostat (Francuska, Austrija, Švajcarska,Hrvatska), Republički zavod za statistiku (Srbija).

Ako se analiziraju i upoređuju podaci Srbije i Švajcarske koje imaju gotovo identičan broj stanovnika i ako se upoređuje GDP per capita PPP onda proizlazi da je Švajcarska sa 8 ministarstava što je gotovo tri puta manje od Srbije, ostvaruje 4 puta veći GDP per capita PPP.

Dalje, ako se analiziraju i upoređuju podaci Srbije i Hrvarske onda se može izvesti zaključak da ove države imaju jednak broj ministarstava, ali da je broj stanovnika Hrvatske gotovo upola manji od broja stanovnika Srbije. Istovremeno Hrvatska od Srbije ostvaruje 1,7 puta veći GDP per capita PPP.

Navedeni podaci bez ikakve rezerve nedvosmisleno pokazuju da je javna vlast u Srbiji preglomazna, prevelika i veoma neefikasna. Preglomazna i prevelika je zbog velikog broja ministarstava u odnosu na broj stanovnika, a neefikasna je zbog niskog GDP per capita.

²

Direktor vladine kancelarije za Kosovo i Metohiju izjavljuje da je ta kancelarija jednaka ministarstvu samo ima drugi naziv.

³

Podaci za Srbiju su bez podataka za Kosovo i Metohiju

Šta i kako dalje ?

Potpuno je jasno da stanje u privredi Srbije, veličina i neefikasnost javnog sektora nameće nedložnu potrebu njegovog smanjenja kako po pobimu tako i po strukturi. Promene obima i strukture javnog sektora nema ko da obavi osim nosioca vlasti. Ali, kako da nosioci vlasti menjaju i ukidaju svoje poluge vlasti (poslušnike s jedne strane), a glasače s druge strane. Da li je to moguće i kada? Imajući u vidu način sastavljanja parlamentarne većine, sastava vlade i lokalnih samouprava ne može se očekivati da se u skoroj budućnosti reformiše javni sektor.

Istina je da smanjenje obima i strukture javnog sektora nužno na kratak rok povećava nezaposlenost. Ali, na dug rok reforma javnog sektora dovodi do povoljnijeg privrednog ambijenta i povećanja zaposlenosti u privatnom sektoru gde se stvara nova vrednost. Međutim vlastodrđci se zalažu da javni sektor ostane u postojećoj veličini i strukturi (čitaj sa povećanjem zaposlenosti novih proverenih partijskih kadrova).

Pad zaposlenosti i povećanje nezaposlenosti – posledica preglomaznog i neefikasnog javnog sektora

Poznat je da je radno mesto mnogo je sigurnije u javnom neko u privatnom sektoru zbog toga što je se rezulati rada u javnom sektoru ne mere svakodnevno ne mere godišnjim ostvarenim prihodom, poslovnom dobiti, dobiti i neto dobiti, već vremenom provedenim na radu bez obzira na rezultate.

Zarada zaposlenih je definisana unapred bez obzira na rezultate i oni objektivno nemaju motiva da poboljšavaju svoj rad. Ekonomска kriza doprinela je procesu sigurnijeg zapošljavanja u javnom sektoru u Srbiji, ali i u EU. Prema podacima predstavnštva PKS Srbije u Nemačkoj ova najrazvijenija zemlja EU u 2010. godini imala rekordnu zaposlenost u javnom sektoru. Ta rekordna zaposlenost iznosila je 10,3 % od ukupnog broja zaposlenih. U Evropskoj uniji u javnom sektoru posečno je zaposleno oko 15%, a u Srbiji neki podaci govore da zaposlenost u javnom sektoru iznosi oko 30 %. Imajući ove dve činjenice u vidu postavlja se jednostavno pitanje: „Kako to da zaposleni u javnom sektoru u Nemačkoj koji zapošljava 10 % od ukupno zaposlenih može da obezbedi zadovoljavanje svih zajedničkih potreba, koje su uzgred rečeno, na daleko višem nivou od zadovoljavanja zajedničkih potreba u Srbiji ? Pored ovog pitanja postavlja se i drugo opravdano i veoma odgovorno pitanje: „Da li Srpska privreda može sa negativnom stopom rasta GDP da podnese ovako veliki, preglomazni i nadasve neefikasni javni sektor,,? Odgovor je sasvim sigurno ne.

U razvijenim zemljama Zapadne evrope rad u javnom sektoru podrazumeva da se ostvaruje veća sigurnost ali i niža zarada. U Srbiji je obrnuto. Zarada u javnom sektoru po pravilu je veća od zarade u privatnom sektoru, a sigurnost radnog mesta i redovnost isplate zarada je zagarantovana. Za rad u privatnom sektoru ne postoji motivisanost posebno mladih i obrazovanih kadrova. „Neki dan sam u autobusu sasvim slučajno čuo jednu mladu devojku (22-25 godina) koja priateljici kaže: „dobila sam posao u ministarstvu bog da me vidi⁴“.

Zašto mlada i obrazovana devojka, koja je pravi predstavnik najvećeg broja radno sposobne populacije u Srbiji, želi da radi u javnom sektoru? Zato što javni sektor u Srbiji nudi sve ono što ne nudi privatni sektor. Javni sektor nudi redovnost zarada, nudi veću zaradu, nudi manje posla, manju odgovornost i slično. Objektivno rečeno to je privlačnije nego rad u privatnom sektoru koji traži, vise rada, manje zarade, punu odgovornost itd.

Prema istraživanju Unije poslodavaca Srbije (iz 2012. godine) 57,7 % mladih (uzrast od 16-24 godine života) želi da radi u javnim ustanovama, javnim preduzećima i lokalnoj samoupravi. Da bi se povećala ukupna zaposlenost pa i zaposlenost mladih poslodavci od države traže bolje uslove poslovanja i privredni ambijent koji će da stimuliše zapošljavanje. Pored toga poslodavci tvrde da ne postoji usaglašenost ponude i potražnje radne snage i da je ona vidljiva iz činjenice da odeđeni broj prijavljenih potreba za zapošljavanjem ostaje nepotpunjen jer nema lica sa odgovarajućim znanjima i veštinama.

Ovakav odnos države prema javnom sektoru direktno negativno utiče na privatni sektor. Kao prvo nivo i povećanje plata administrativnim putem (bez obzira na rezultate) u javnom sektoru direktno utiče na nivo zarada u privatnom sektoru zbog toga što zaposleni u privatnom sektoru traže isti nivo zarada kao što su plate i javnom sektoru. Ali privatni sektor u uslovima recesije, u uslovima odsustva velikih infrastrukturnih projekata, u uslovima tehnološkog zaostajanja ne može da obezbedi iste ili slične zarade kao što ih *deli javni sektor*. Ono što je neprihvatljivo je to što javni sektor svojim zaposlenima deli ono što je ostavio privatni sektor. Dakle, javni sektor deli ono ostvari privatni sektor. *Da li je to neprirodan paradoks – jeste, a da li to zemlju vodi u razvoj i li stagnaciju- pa jasno je da je vodi u stagnaciju.* Zbog ovakvog stanja jedan broj kadrova, sasvim razložno, iz privatnog sektora odlazi u javni sektor jer mu privatni sektor ne može obezrediti istu zaradu, a posebno mu ne može obezrediti redovnost isplate i sigurnost radnog mesta. Ovakvo stanje vodi stagnaciji privrednog rasta i razvoja, a dugoročno je potpuno neodrživo.

Od početka ekonomske krize u privatnom sektoru u Srbiji je ostalo bez posla oko 400.000 lica, ali u isto vreme povećala se zaposlenost u javnom sektoru za novih 2.330 zaposlenih (u Hrvatskoj 3.129 ili tri odsto, Crnoj Gori 1.123 ili šest procenata, dok je Slovenija, blago smanjila broj zaposlenih u javnom sektoru za 0,2 odsto).

Istovremeno, u Nemačkoj kao najrazvijenijoj zemlji Evropske unije uprkos svetskoj ekonomskoj krizi, broj nezaposlenih u 2011. godini smanjen za 446.000. Stopa nezaposlenosti opala sa 6,8 na 5,7 procenata radno aktivnog stanovništva. Dakle, ovi podaci nedvosmisleno govore da razvijene ili razvijene zemlje smanjuju broj zaposlenih u javnom sektoru iz prostog razloga što taj sektor finansira privatni sector.

Prema poslednjim nezvaničnim podacima nezaposlenost u Srbiji iznosi oko 31%. Privatni sektor, što zbog svetske ekonomske krize, što zbog domaće ekonomske krize, ne može ni da zadrži postojeću zaposlenost a ne da je poveća. Međutim, autor ovog članka je stanovišta da je za teški položaj privatnog sektora vise uzrokovani stanjem u zemlji nego opštom ekonomskom krizom, a kao argument za takvu tvrdnju navodi nedostatak pravilne ekonomske politike, odnosno nedostatak srednjoročne i dugoročne politike ekonomskog razvoja, (kako to da najrazvijenije zemlje znaju što će da rade u narednih dvadeset godina, a Srbije ne zna čime će se baviti u narednih nekoliko meseci) izostanka infrastrukturnih projekata (zamislite kredit ruske federacije od 800.000.000 dolarra ne može se realizovati zbog neostatka projekata i vise od dve godine), enormne korupcije i kriminala, feudalnim rukovođenjem ministarstavima itd.. Dakle, kada privatni sektor nema mogućnost da očuva postojeću stopu zaposlenosti, javni sektor nameće se kao rešenje svih problema u pogledu zaposlenosti tako da državna uprava, školstvo, zdravstvo, agencije, javna preduzeća, postaje prostor da zapošljavanje, odnosno prostore za „smanjenje nezaposlenosti,, Dakle, zapošljavaju oni koji ne stvaraju novu vrednost, zapošljavaju oni koji se finansiraju iz javnih prihoda pribavljenih od privatnog sektora. Šta to u stvari zanči ? Jasno je da zapošljavanje u javnom sektoru neminovno vodi do dodatnog opterećenja privatnog sektora. Dakle, nalazimo se u začaranom negativnom krugu, kada smanjujemo nezaposlenost zapošljavanjem u javnom sektoru to zanči da istovremeno i direktno utičemo na smanjenje zaposlenosti u privatnom sektoru. Veća zaposlenost u javnom sektoru zahteva vise novčanih sredstava, a ta sredstva se mogu naći samo na dva mesta. Jedno mesto je zaduživanje koje se na kraju opet vraća privatnemu sektoru ili direktnim i promtним povećanjem opterećenosti privatnog sektora (stopa PDV sa 18 povećana na 20%).).

Tabela 2. Pregled nezaposlenosti u Srbiji

Period	Lica koja traže zaposlenje	Nezaposlena lica	Nezaposlena lica koja prvi put traže posao	Nezaposlena lica koja su bila zaposlena, a traže posao	Lica koja primaju novčanu nadoknadu
VII 2011	833.268	745.187	270.162	475.025	62.126
VII 2012	858.296	752.614	268.308	484.306	66.220
indeks	1,030	1,009	0,992	1,019	1,065

Izvor: Republički zavod za statistiku.

Navedeni podaci pokazuju da se povećava broj nezaposlenih svih kategorija. Treba imati u vidu da broj nezaposlenih nije uvek dobar indikator zaposlenosti jer kada određeni broj lica ode u penziju u tom trenutku oni nisu nezaposleni, ali se ne povećava ni zaposlenost. Takođe, treba imati u vidu da jedan broj lica u Srbiji radi u sivoj zoni i oni nisu premet statistike te ove podatke treba shvatiti uslovno.

Tabela 3. Pregled zaposlenosti u Srbiji - u hiljadama

Godina	2011				
Mesec	VIII	IX	X	XII	XII
Lica koja samostalno obavljaju delatnost	405	401	401	401	401
Poljoprivreda šum.. i ribarstvo	34	34	34	34	34
Rudarstvo	22	22	22	22	22
Prerađivačka industrija	293	294	294	293	292
Snab. el. eng. gasom i parom	28	28	28	28	28
Snab. vodom i upr. otp. vodama	32	33	33	33	33
Građevinarstvo	72	72	72	72	72
Trgovina na veliko i malo i popravka motornih vozila	183	181	181	182	182
Saobraćaj i skladištenje	86	86	86	86	86
Usluge smeštja i ishrane	21	20	20	20	20

Inforisanje i komunikacije	39	38	38	38	38
Finansijske del. i osiguranje	39	39	39	39	39
Poslovanje nekretninama	3	3	3	3	3
Stru. i naučne i teh. delatnosti	53	51	51	51	51
Admin. i pomoćne uslužne delatnosti	28	28	28	28	28
Državna uprava i obav. socijalno osig.	71	71	71	71	71
Obrazovanje	137	137	138	138	139
Zravstvena i socijalna zaštita	161	161	161	162	162
Umetnost, zabava i rekreacija	23	22	22	22	22
Ostale uslužne delatnosti	15	15	15	15	15
Ukupno	1745	1736	1737	1738	1738

U hiljadama

Godina	2012							
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VII
Mesec								
Lica koja sam. obavljaju delatnost	405	401	391	391	391	391	391	391
Poljoprivreda šum.. i ribarstvo	34	34	33	33	33	33	33	33
Rudarstvo	22	22	22	22	22	22	22	22
Prerađivačka industrija	292	291	289	290	288	289	288	288
Snab. el. eng. gasom i parom	28	28	28	28	28	28	28	28
Snab. vodom i upr. otp. vodama	33	32	32	32	32	32	32	32
Građevinarstvo	72	72	71	71	71	71	71	71
Trgovina na veliko i malo i popravka motornih vozila	181	182	186	186	186	185	186	185
Saobraćaj i skladištenje	86	86	84	84	84	84	84	84
faultUsluge smeštja i ishrane	20	20	20	20	20	20	20	20
Inforisanje i komunikacije	38	39	40	40	40	40	40	40
Finansijske del. i osiguranje	39	39	39	39	38	38	38	38
Poslovanje nekretninama	3	3	3	3	3	3	3	3

Stru. i naučne i teh. delatnosti	51	52	52	52	52	52	52	52
Admin. i pomoćne uslužne delatnosti	28	28	30	30	30	30	30	29
Državna uprava i obav. socijalno osig.	72	72	72	72	72	72	72	72
Obrazovanje	139	139	141	141	140	140	140	139
Zdravstvena i socijalna zaštita	162	162	162	162	162	162	162	161
Umetnost, zabava i rekreacija	23	22	22	22	22	22	22	22
Ostale uslužne delatnosti	15	15	14	14	14	14	14	14
Ukupno	1745	1736	1737	1738	1738	1728	1728	1724

Izvor: Republički zavod za statistiku

Prema poslednjim procenama u javnom sektoru radi više od 450.000 lica od ukupno 1,7 miliona svih zaposlenih. Rad u javnom sektoru je omiljeniji zbog sigurnijeg posla i relativno viskih plata.

Privatni sektor nije u stanju da otvori nova radna mesta iz vise razloga: ne postoji dovoljno duboko tržište, finansijska sredstva na bankarskom tržištu su preskupa, država ne plaća svoje obaveze itd. Dražava umesto da stvara ambijent za zapošljavanje u privatnom sektoru povećava broj zaposlenih u javnom sektoru gotovo do besmisla.

Poslednji podaci pokazuju da oko 3,7 miliona (preko polovine ukupnog broja stanovnika bez Kosova i Metohije) ljudi živi od plata, socijalnih i penzionih davanja iz republičkog budžeta (državna administracija, lokalna samouprava, policija, obrazovanje, zdravstvo, vojska, pravosuđe, penzioneri, itd.

Zbog takvog stanja svi su nezadovoljni: Oni koji daju (poreski obveznici) daju vise nego što imaju i mogu, a oni koji koriste ta sredstva nedomačinski sa njima raspolazu (vlada, vladine institucije, agencije i slično), a korisnici tih sredstava (penzioneri i drugi korisnici socijalnih davanja) su nezadovoljni visinom primanja.

Ovakvo stanje dovelo je do visoke zaduženosti odnosno prezaduženosti. Međutim, treba imati u vidu da zaduživanje ima svoju granicu, da će kreditori u jednom trenutku zaustaviti kreditiranje, ali pored toga najvažnija stvar je da se krediti moraju vratiti.

Gde se nalaze rešanja? U racionalizaciji i smanjenju javnog sektora (smanjenje i profesionalizaciju državne administracije, smanjenje broja ministarstava, narodnih poslanika, broja agencija i direkcija, smanjenje broja odbornika itd.).,

Međutim, nova vlada gromoglasno izjavljuje da u javnom sektoru nema smanjenja broja zaposlenih dok traje kriza. Dakle, zaposleni u javnom sektoru su u potpunosti zaštićeni, dok zaposlenih u privatnom sektoru koji finansiraju javni sektor svakodnevno ostaju bez posla. Da li je to diskriminacija ili nešto vise od toga?

Javni sektor – teret privatnom sektoru

Poslodavaci Srbije su saglasni da privatni sektor više ne može da nadomešta nastale gubitke javnih preduzeća i da ne mogu vise finansirati preglomaznu javnu administraciju koja broji 450.000 zaposlenih. „Nemoguće je izdržavati javni sektor bez jake privrede, odnosno tolike i toliko plata u javnom sektoru ne može da iznese ovako nejaka privreda,, kaže Radoslav Veselinović jedan od uspešnih poslodavaca i vlasnik „Galeb Grup-a.“

Javni sektor je teret privatnog sektora ne samo zbog toga što je preglomazan i neefikasan nego i zbog monopolskog položaja određenih javnih preduzeća. Javne nabavke predstavljaju izvor korupcije i kriminala, s jedne strane, a s druge strane neograničeno trošenje sredstava koje potiču iz privatnog sektora. Ta sredstva se u stvari vraćaju jednom uskom krugu preduzeća iz privatnog sektora bez realnog opravdanja. Putem javnih nabavki kroz sistem korupcije i kriminala godišnje se izgubi oko 600 miliona evra. Zbog toga poslodavci insistiraju na ispitivanju poreka imovine bivših i sadašnjih direktora i drugih odgovornih lica i javnim preduzećima. Pored toga, u poslednjih dvadesetak godina u Srbiji gotovo je pravilo da se na čelu javnih preduzeća nalaze kadrovi koji nisu birani po stručnosti i sposobnosti već jedini kriterijum njihovog izbora je stranačka pripadnost. Zbog toga poslodavci zahtevaju departizaciju i deplitizaciju javnih preduzeća.

Nova vlada, stari običaji

Nova vlada Republike Srbije po mišljenju autora ovog teksta nije spasilac. Naprsto, nova vlada Srbije nije u stvari nova vlada već stara vlada pojačana se nekadašnjim vlastocima. Zbog toga se i za očekivanja od nove vlade može reći: „da ne bude gore,,. A da li gore može biti ? Uvek da. Ali, da li baš mnogo gore ? Po mišljenju autora ovog teksta NE. Zašto ? Zato što je narod Srbije izdržljiv i trpljiv. Zato što svaku nedaću dugoročno pretvara u uspeh makar on to ni ne bio. Narod trpi i izdržava svu pohotost vlasti koju „sam bira..“ Politički sistem je takav da ga ni jedna najuticajnija stranka na vlasti ne želi menjati je kroz njega poraženi postaju vlast. Iako se političari „zaklinju,, u volju naroda volja naroda nema nikakve veze sa vlašću ni na jednom nivou. Politički sistem omogućava vlast ne onih za

koje su glasali puniljetni građani nego vlast onih koji mogu matematičkim putem da ostvare 50% plus jedan. To ustvari znači da praktično volja naroda nije bitna već je bitno da li je moguć dogovor oko pozicija u javnom sektoru i drugim privilegijama.

Iako je poznato da je javni dug oko 60% GDP vlada se i dljae zadužuje kod svih kreditora koji su spremni da daju zajam-kredit. Potpuno je fascinirajuća izjava ministra za finansije koji kaže da se vlada vise neće zaduzivati po nepovoljnim uslovima, čime i implicitno i eksplicitno priznaje da se zaduzivala pod nepovoiljnim uslovima i to u vreme kada je on bio, a i sada je kreator ekonomskih i finansijskih politika.

Poznato je da zaduzivanje države poželjno i moguće ako se sredstva usmeravaju u proizvodne svrhe, odnosno u rast i razvoj.

Subvencionisanim kreditima, kao vrhunska i ponovljena mera vlade, vlada u štiti intere bankarskog sektora i doprinosi da poslovne banke ostvare planiranu visoku poslovnu dobit ne putem obrta kapitala već putem viskih kamatnih stopa.

Država je generator nelikvidnosti zbog toga što ne plaća svoje dospele obaveze u ugovorenim rokovima. Novi zakon o „rokovima za naplatu potraživanja,“ uvodu revolucionarnu meru: „ako država ne platu svoju obavezu i ugovorenom roku dužna je da plati kamatu,,. Da li je to zaista revolucionarna mera ili još jedna u nizu obmana privatnog sektora. Da li se država tek sada setila da u obligacionim odnosima postoji načelo „jednaka davanja i jednaka primanja,“ a to znači da ako pravna lica zbog prekoračenja roka plaćaju kamatu, onda je sasvim razumljivo da i država kao dužnik koja prekorači rok plaćanja plati kamatu. Naravno da će biti pospešena likvidnost privrede u celini, ali osim zakona potrebni su i instrumenti prinude ako se ne drži zakona.

Poslovne banke i dalje po principu kartelskog udruživanja i dalje naplaćuju kamatne stope koje su daleko vise neko što privatni sektor može da podnese i koje su znatno više nego na drugim finansijskim tržištima.

Evroizacija i dolarizacija je u potpunosti na sceni. Krediti su indeksirani u neku od konvertibilnih valuta, cene roba su izražavaju i evrima i slično. Osim što na taj način podižemo domaće cene istovremeno uništavamo domaću valutu.

Zaključak

Javni sektor u Srbiji je preglomazan, neproduktivan i neefikasan i potpuno je nesrazmeran prema veličini zemlje, broju stanovnika i dostignutom nivou GDP.

Javni sektor u Srbiji je atraktivan kako za sve potencijalne radnike, a posebno za mlade.

Naime, privatni sektor nudi nestabilnost radnog mesta, više rada, duže radno vreme, manje neradnih dana i časova, traži rezultate kako u kvantitetu tako i u kvalitetu obaveljenog posla, neredovnost isplate i relativno niske zarade, dok javni sektor nudi sve obrnuto – stabilno radno mesto, manje rada, manje odgovornosti, više neradnih časova i dana, kvalitet i kvanitet nije obavezan, itd. Za Srbiju je posebno indikativno i veoma dugoročno potpuno poražavajuće što mladi svoju perspektivu vide na radu u javnom sektoru. Sistem obrazovanja je takav da se „proizvode“, stručnjaci koji u poptunosti ne odgovaraju potrebljima poslodavaca. Ako se ima u vidu stalni tehnološki napredak i stale promene kako u proizvodnom procesu tako i u marketingu, menadžmentu itd. jasno je da sadašnje, a posebno buduće vreme traži specijalističko i informatičko obrazovanje i posebna znanja i veštine. Stopa nezaposlenosti u Srbiji je najveća u Evropi. Ona je indukovana jednim delom svetskom ekonomskom krizom, ali autor ovog rada smatra da je nepostojanje jasne ekonomske strategije i prioriteta veći uzrok sadašnjeg neprimerenog i veoma složenog stanja u privredi nego što je to uticaj svetske ekonomske krize.

Literatura

- Barbara Jelčić: Javne finansije, Ekonomsko pravna biblioteka (RRIF) zagreb, 2001.
- Božidar Raičević: Javne finansije, Ekonomski fakultet Beograd, 2008
- Boško Živković, Stojan Stamenković, Miladin Kovačević, Vladimir Vučković: Globalna recesija i privreda Srbije, Rast u uslovima globalne recesije i finansijske krize: (ne) konvencionalne inicijative, Kopaonik biznid forum, Kopaonik, 2009.
- Goran Persson: How to time budžet crisis, Government Designed New Times, 2012.
- Dragan Đurićin: Uticaj globalne ekonomske krize na privredu Srbije i odgovori ekonomske politike, Rast u uslovima globalne recesije i finansijske krize: (ne) konvencionalne inicijative, Kopaonik biznid forum, Kopaonik, 2009.
- Goran Persson: How to time budžet crisis, Government Designed New Times, 2012.
- Milan Beslać: Fiskalna ekonomija, Visoka škola za poslovnu ekonomiju i preduzetništvo Beograd 2011.
- Pavle Petrović: Efekat svetske finansijske krize na Srbiju i odgovor ekonomske politike, Ekonomski SES, januar-februar, 2009.
- Ćirović, Milutin: Budžetski menadžment, "Čigoja", Beograd, 1999.
- Francois-Daniel Migeon: Transformering government in France, Government Designed New Times, 2012.
- Potrebe tržišta rada i položaj mladih nezaposlenih lica, Unija poslodavaca Srbije novembar 2012.

THE INFLUENCE OF THE PUBLIC ON THE PRIVATE SECTOR IN SERBIA

Abstract

The public sector is the part of the economy of a country that is in the public or state ownership and is disposing of public funds and public property. The public sector in Serbia is excessive and too big, and as such, produces very negative aspects of the overall economy. Due to heavy and excessive public sector, the budget deficit is about 60% of GDP. The number of employees in the public sector amounts to a third of total employment. Earnings in the public sector are much higher than in the real sector. Public workers are quite protected from the possibility of termination of employment, and if it does happen, the severance is several times higher than the legal minimum. All this resulted in high motivation to work in the public sector and complete lack of motivation to work in the private sector. High public spending, excessive public sector and the absence of any rationality and public sector reform resulted in endangeouring work and the business of the private sector, fiscal and other levies that are not set aside and had long term predication to of the destruction of the real sector.

Key words: public sector, excessive, budget deficit, employment, motivation, feudal order, reform.

*Doc. dr Zoran Mastilo**

UTICAJ GLOBALNE KRIZE NA RAST I ZAPOŠLJAVANJE

Rezime

O globalnoj ekonomskoj krizi intenzivno se govori poslednjih godina. Kriza nije nastala slučajno. Ova kriza ima sve karakteristike turbolentne pojave koja se brzinom svjetlosti širila kroz finansijski i realni sektor globalne privrede. Nastanku globalne krize i njenom razvoju, doprinijeli su svi: politike, ekonomije, vlade, akademска zajednica, mediji. Kriza je nastala kao posljedica neodgovorne poslovne politike nadležnih državnih institucija. Prvo je zahvatila tržište nekretnina u SAD-u. Kriza se manifestovala kroz kombinovani efekat nelikvidnosti finansijskog tržišta i opšteg pada tražnje u realnom sektoru. Negativni efekti krize manifestuju se kroz seljenje inostranog kapitala, drastičan pad berzanskih indeksa, sve manje svježeg kapitala i sve većih marži na kredite. Dosadašnje informisanje o krizi nije dovoljno da bi se izborili protiv nje. Brojna su nastojanja da se kriza analizira, odnosno da se sagleda ambijent u kome se ona javlja. Sasvim je sigurno da su hipotekarni krediti, inicijalna kapisla ove krize na finansijskim tržištima SAD-a.

Pozitivne stope privrednog rasta u zemaljama BRIC-a, za 2011. godinu (Brazil 2,7%, Rusija 4,3%, Indija 7,8%, Kina 9,2%) veliki su izazov SAD-a (BDP 1,5%) za globalnu ekonomsku dominaciju, obzirom na mnogo nižu stopu privrednog rasta u odnosu na zemlje BRIC-a. Zemlje BRIC-a registrovale su u 2011. godinu smanjenu stopu nezaposlenosti (Brazil 6% , Rusija 6,8%, Indija 9,4%, Kina 6,5%), u odnosu na prethodne godine. Kada se poredi stopa nezaposlenosti zemalja BRIC-a sa stopama nezaposlenosti za 2011. godinu u SAD (8,6%) i EU (9,3%), jasno je da i ovaj važni makroekonomski pokazatelj mnogo je povoljniji u zemljama BRIC-a u odnosu na SAD-e i EU. Takvo stanje nije samo trenutno stanje, sve analize pokazuju da će se ovakav trend nastaviti i u budućnosti. Ovo govori da će se SAD-e suočiti sa velikim izazovom, da li će u budućnosti moći da zadrže globalnu ekonomsku dominaciju ili će se ona pak preseliti u središte zemalja BRIC-a.

Ključne riječi: globalna kriza, BDP, privredni rast, nezaposlenost, sub-prime krediti, hipotekarni krediti, zemlje BRIC-a, Evropska Unija, SAD, politike, akademска zajednica, realni sektor.

*

Univerzitet u Istočnom Sarajevu – Fakultet poslovne ekonomije Bijeljina

Uvod

Snažna ekonomска kriza pogodila je čitav svijet. Zbog toga, ona ima dimenziju velike globalne finansijske i privredne krize, koja se nakon Drugog svjetskog rata može smatrati najvećom krizom. S pravom se pitamo da li je snažna ekonomска kriza događaj koji će imati dugoročne geopolitičke implikacije. O globalnoj ekonomskoj krizi intenzivno se govori poslednjih godina. Ova kriza ima sve karakteristike turbulentne pojave koja se brzinom svjetlosti širila kroz finansijski i realni sektor globalne privrede. Kriza se manifestovala kroz kombinovani efekat nelikvidnosti finansijskog tržišta i opštег pada tražnje u realnom sektoru. Negativni efekti krize manifestovali su se i kroz socijalnu i političku nestabilnost koja je primorala države da preduzmu niz mjera. Pokazalo se da globalna ekonomска kriza nema podjednak uticaj na sve zemlje. Zemlje sa visokim stepenom izvoza su najviše pogodjene globalnom krizom. Centar turbulencije bio je na finansijskom tržištu SAD-a. Negativni efekti krize su razorili djelove globalne privrede, prije svega u zemljama Evropske unije, tranzisionim privredama i na kraju u zemljama BRIK ekonomija. Da li će rebalansiranje globalne privrede, koje traje više od decenije, i koje se posebno ubrzalo u poslednje tri godine, dovesti u pitanje globalno liderstvo SAD?¹

Ova kriza, nastala je nakon dugog razdoblja brzog kreditnog rasta, malih premija za rizik, velike likvidnosti, rasta cijena imovine i „naduvavanja“ cijena nekretnina. U 2007. godini i prvoj polovini 2008.god. desilo se šokantno povećanje cijena hrane i energije, što je dodatno ubrzalo globalnu krizu. Sve ovo imalo je za posljedicu, naglo pogoršanje ekonomске situacije. Preko 100 miliona ljudi u zemljama u razvoju je gurnuto u siromaštvo. S pravom možemo konstatovati da je ovo kriza neoliberalističkog sistema, a izlazak iz krize treba tražiti u alternativnim ekonomsko – političkim sistemima.

Koliko smo informisani o globalnoj krizi?

Dosadašnje informisanje o krizi nije dovoljno da bi se izborili protiv nje. Ovo je nastojanje da se kriza analizira odnosno da se sagleda ambijent u kome se ona javlja. Različiti su pogledi o uzrocima krize. Sasvim je sigurno da su hi-potekarni krediti, inicijalna kapsila ove krize na finansijskim tržištima SAD-a. I

1

Nikolić, G. Petrović, P. (2011), Da li će globalna ekonomска kriza podstaći seizmičke geopolitičke promene? UDK: 338.124.4 :551.24, Biblid 0025-8555, 63(2011), Izvorni naučni rad, maj 2011.

to ne ti krediti sami po sebi nego oni koji se kolokvijalno zovu „sub-prime“ krediti.² Kod nas prevedeni kao drugorazredni, a ustvari visoko rizični, zbog toga što su odobravani klijentima, bez kreditne sposobnosti i odgovarajućeg potriča.³ S obzirom da su cijene nekretnina konstantno rasle, banke koje nisu mogle da direktno odobravaju kredite klijentima počele su da otkupljuju hipotekarne kredite od manjih depozitno-kreditnih institucija, vjerujući da su te hipoteke dobro obezbijeđene i da će cijena nekretnina nastaviti da raste.⁴

U periodu od 01.01.1991. godine do 01.06.2007. godine desezonirane cene nekretnina porasle su u proseku za 126%, dok su sezoniirane cene porasle za 124%. Cijene nekretnina na tržištu SAD-a rasle su najviše u periodu od januara 2005. do juna 2007. godine. Tada su desezonirane cijene nekretnina porasle za 30%, a sezoniirane cijene za 26%. Nakon juna 2007. godine počele da opadaju, tj. Zabilježen je nagli pad cijena nekretnina na tržištu SAD. Takva situacija je pogodovala investorima sa špekulativnim motivima što pokazuje praksa koja se primjenjivala kod kupovine nekretnina. Klijenti su kod banaka ostavljali mnogo manje depozite od hipotekarnih kredita koje su uzimali za kupovinu nekretnina, a nakon kupovine nekretnine zarad dalje prodaje ostvarivali su enormne zarade. Međutim kako se ista kolcina novca okretala pri kupovini sve više nekretnina, a da se pri tome smanjivalo servisiranje kredita usled loših kreditnih plasmana banaka (krediti koji su davani klijentima sa lošim bonitetom), došlo je do nestašice novca tako da se broj izdatih kredita sve više smanjivao.⁵

Uticaj globalne krize na rast

Globalna ekomska kriza proizvela je različite efekte u ekonomijama nekih zemalja. U Zapadnim zemljama, efekti se mijere kao relativno slabljenje ekonomskog značaja, a na Istoku se doživljavaju kao ekonomski prosperitet.

²

Puljić, M. (2009), Mjere Vlade za prevazilaženje ekomske krize, *Acta economica*, god.9, br. 14 / februar 2009.str.129,UDK 338.124.4

³

Puljić, M. (2009), Mjere Vlade za prevazilaženje ekomske krize, *Acta economica*, god.9, br. 14 / februar 2009.str.129,UDK 338.124.4

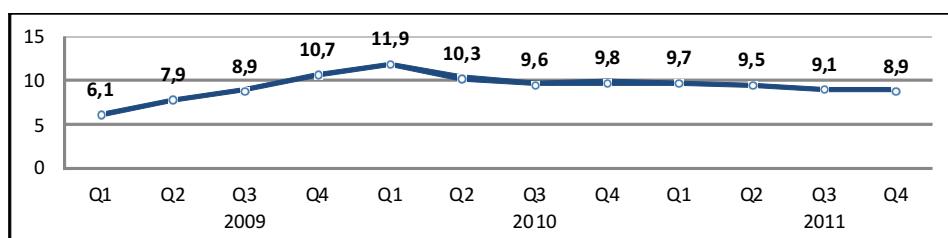
⁴

Galić A. (2008), Hipotekarni krediti: Gramzivost i pohlepa, www.b92.net/biz/fokus/analiza.php?yyyy=2008&mm=10&nav_id=322259

⁵

Galić A. (2008), Hipotekarni krediti: Gramzivost i pohlepa, www.b92.net/biz/fokus/analiza.php?yyyy=2008&mm=10&nav_id=322259.

Sve se to dešava u prvoj deceniji 21. vijeka, pa slobodno možemo kazati da se globalni ekonomski centar locira u Aziji, na to se čekalo od 18. vijeka. Ovakav odnos, ekonomija Zapada i Istoka proizvela je i ubrzala globalna kriza. U takvim uslovima SAD, suočile su se sa enormnim rastom uvoza, dok se u Kini povećao izvoz, tako da su SAD-e imale platno-bilansni deficit koji je finansiran prodajom HOV prvenstveno azijskim zemljama. Sve to proizvelo je globalnu trgovinsku neravnotežu. U srcu neravnoteže nalaze se SAD, sa ogromnim fiskalnim i trgovinskim deficitom i Kina sa simetričnim suficitima, te je potreban nezabeležen nivo koordinacije ove dve zemlje da bi došlo do „mekog prizemljavanja“. „Pomeranje“ prerađivačke industrije iz SAD i Zapadne Evrope ka Aziji (prebrza deindustrijalizacija ovih zemalja) godinama je nadomeštavano rastom udela finansijskog sektora u GDP i posledično snažnim rastom kreditiranja koje je podsticalo potrošnju, odnosno uslužne delatnosti.⁶ U ovakvim odnosima najviše su profitirali Kina, Indija, Brazil i Rusija. Kina je ostvarila najveću ekspanziju privrede, Indija koja se otvorila prema Svijetu, a zahvaljujući tome postiže visoke stope privrednog rasta.

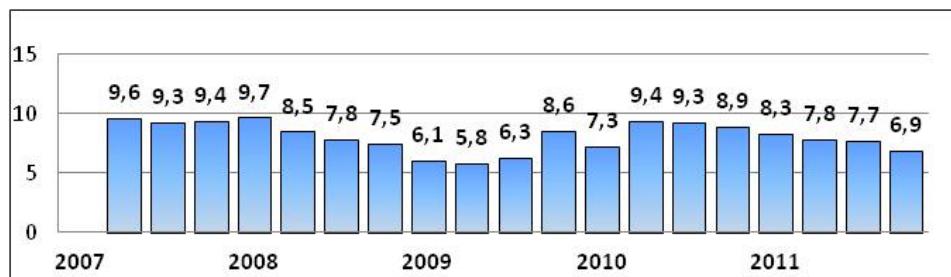
Grafik 1. Trend rasta BDP-a Kine, po kvartalima za period 2009-2011.
Izvor: National Bureau of Statistics of China; Chinadaily.com.cn

Privredni rast u Kini, doživio je svoj maksimum u prvom kvartalu 2010. godine ostvarivši pozitivnu stopu rasta od 11,9%. Posle toga, Kina se suočava sa padom stopa privrednog rasta u odnosu na prvi kvartal 2010. godine, tako da je Kina ostvarila privredni rast u četvrtom kvartalu 2011. godine od 8,9%. Razloge za ovo treba tražiti u posljedicama koje su usporile globalni rast i mjerama koje je Vlada u Pekingu uvela, kako bi suzbila inflaciju. Postepeno usporavanje privrednog rasta u Kini nastaviće se i u ovoj godini, obzirom da je u

6

Nikolić, G. Petrović, P. (2011), Da li će globalna ekonomska kriza podstaći seizmičke geopolitičke promene?, UDK: 338.124.4 :551.24, Biblid 0025-8555, 63(2011), Izvorni naučni rad, maj 2011., str 213.

Kini došlo do blagog usporavanja rasta potrošnje, usporavanja investicija i zbog slabije spoljnje potražnje, kako procijenjuje Svjetska Banka. Prognoze Svjetske Banke su da će u Kini doći do pada stope inflacije na 3,2 posto u ovoj godini, što je manje u odnosu na ono što je planirala kineska Vlada (4%). Kina je ekonomski najsnažnija zemlja BRIK-a koja je bila vrlo uspješna u postepenoj tranziciji od centralnog planiranja ka tržišnom sistemu. Kineska ekonomija ostvarila je visoke pozitivne stope rasta u odnosu na Svet zahvaljujući velikoj međunarodnoj tražnji i izvozu. Kina je 2010. bila najveći potrošač energije, a godinu dana ranije najveći svjetski izvoznik. Ovakvi pokazatelji mnogo govorile, odnosno dugoročno gledano Kina će postati globalna ekomska sila sa sjedištem u Pekingu.

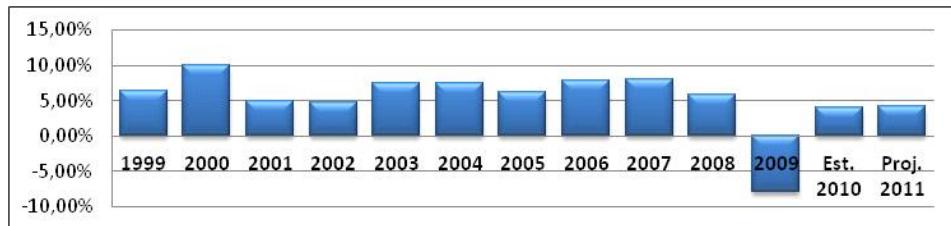

Grafik 2. Rast BDP-a Indije po kvartalima, za period 2007-2011.

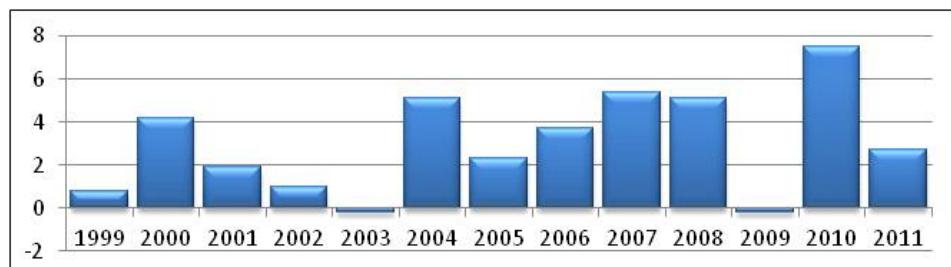
Izvor: Tradingeconomics.com; India Central Statistical Organisation

Indija je sedma po veličini i četvrta najmnogoljudnija nacija na planeti sa ogromnim tržištem koje se sve više otvara. Ono što je obezbedilo privredni rast u Indiji jeste ekomska liberalizacija koja je uključila industrijsku deregulaciju i privatizaciju državnih preduzeća, što je obezbedilo privredni rast na godišnjem nivou od 7% do 1997. godine. Usluge su glavni izvor ekonomskog rasta, a polovina radno sposobnog stanovništva zaposleno je u poljoprivredi. Indija je zemlja koji je izvoz činio 15% BDP-a je i sada zadržan. Izazovi sa kojima se Indija suočava dugoročno su rasprostranjeno siromaštvo, neadekvatna infrastruktura kao i nedovoljan pristup osnovnom i visokom obrazovanju. Indija je članica zemalja BRIK-a čiji je interes obezbeđenje uslova da tranzicija ne bude praćena visokom nestabilnošću na finansijskim tržištima. Zemlje BRIK-a imaju interes da obezbijede međunarodne tokove kapitala i investicija, što će se sigurno odraziti na njihove pozitivne stope privrednog rasta i BDP-a.

Vidljivo je da je ekonomija Rusije pogodjena negativnim efektima globalne ekomske krize u 2009. godini. Međutim, ruska privreda u narednim godinama 2010. 2011. pokazala je snažnu otpornost prema globalnoj ekomskoj

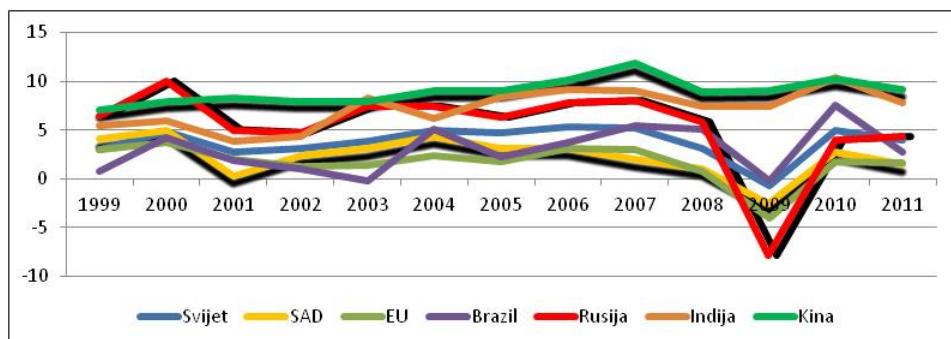
Grafik 3. BDP Rusije (%), za period 1999 – 2011.Izvor: Black Sea Trade & Development Bank; www.bstdb.org

krizi i zabeležila pozitivne stope privrednog rasta i BDP-a (2010 - 4% i 2011 - 4,3%). U ovoj godini (2012) ekonomija Rusije suočiće se sa usporenijim privrednim rastom od 3,5% zbog pada cijena nafte, opadanja tražnje na stranim tržištima i pogoršanja uslova kreditiranja. Analitičari smatraju da će model privrednog rasta u ovoj godini biti orijentisan na domaću tražnju i domaće finansijske izvore, zbog usporenijeg rasta likvidnosti i slobodne fluktuacije rublja. Vlada u Moskvi prognozira privredno usporavanje u 2012. godini sa 4,3% na 3,7% svjesna rizika koje donose evropski problemi. Budućnost ekonomije Rusije je sigurno pozitivna, Rusija će u budućnosti imati pozitivne stope rasta.

Grafik 4. Stopa BDP-a Brazila, za period 1999 – 2011Izvor: www.indexmundi.com

Brazil je država plodnog zemljišta, raspoloživih resursa sa dobim geografskim položajem. Kao takav zauzima dominantnu poziciju u regionu. Tu poziciju obezbjeđuje zahvaljujući svjetskom trendu povećanja potražnje za hranom, energijom i mineralima. Posle pozitivnih stopa rasta u 2007. i 2008. godini svjetska ekonomska kriza pogodila je i Brazil. Brazil je prva privreda koja je pokazala znake oporavka. Zahvaljujući porastu izvoza, porastu industrijske proizvodnje , masovnom zapošljavanju, dolasku stranih investicija, BDP Brazil-a za 2010. godinu ostvario je pozitivnu stopu od 7,5%. Dalje pozi-

tivne stope rasta BDP-a Brazila na nivou 2010. godine biće ograničene ljudskim resursima, zato što je obrazovni nivo stanovništva u Brazilu na niskom nivou.

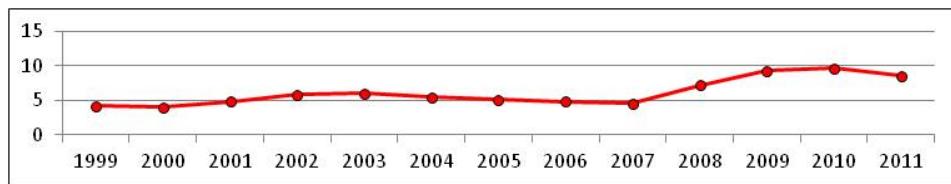

Grafik 5. Kretanje BDP vodećih svjetskih ekonomija u periodu od 1999. do 2011. godine
Grafik je djelo autora, a korišteni izvori za njegovu izradu su: Eurostat; www.indexmundi.com; www.cia.gov; www.portalseven.com.

Uticaj globalne krize na zapošljavanje

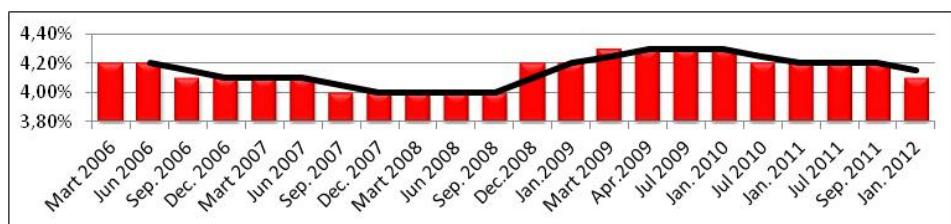
Sam pojam nezaposlenosti predstavlja stanje u kojem se dio raspoložive radne snage kojim jedna zemlja raspolaže ne može zaposliti adekvatno svojim sposobnostima i kvalifikacijama za odrđenu nadnicu. Svaka država prati i statistički iskazuje stopu zaposlenosti i stopu nezaposlenosti. Svugdje u svijetu, stope se računaju na isti način. Pod nezaposlenim licima smatraju se i ona lica koja rade u zoni sive ekonomije, iako su djelimično zaposleni. Nezaposlenost se ne pojavljuje samo u vremenu globalne ekonomske krize, pojavila se i mnogo ranije. Svoj procvat u većini zemalja svijeta, nezaposlenost je doživjela u posmatranom periodu globalne ekonomske krize. Prije perioda globalne ekonomske krize 2008 – 2011 najveća nezaposlenost evidentirana je u januaru 2003. godine kada je broj nezaposlenih u svijetu dostigao cifru 180 mil. ljudi što je u tom momentu predstavljalo 6,5% ukupno radno sposobnog stanovništva na planeti. Nauka poznaće prirodnu nezaposlenost i ona se kreće do 2% nezaposlenosti od ukupne raspoložive radne snage u jednoj zemlji. Ovo što se dešava u periodu globalne ekonomske krize je mnogo više u odnosu na prirodnu nezaposlenost, zato možemo kazati da nezaposlenost u današnjim usovima predstavlja jedan od najvećih izazova makroekonomske teorije. Nezaposlenost predstavlja najveći problem savremenog svijeta. Globalna ekonomska kriza je

dodatno usložila problem nezaposlenosti, tako da su se mnoge zemlje u uslovima krize (2008 - 2011) suočile sa značajnim porastom nezaposlenosti. Ima zemalja (Kina i Rusija) koje su u uslovima globalne ekonomske krize pokazale otpornost prema stopi nezaposlenosti. Te zemlje, pojedinačno posmatrano, ostvarile su pozitivne stope privrednog rasta i pozitivne stope rasta zaposlenosti, odnosno smanjenja nezaposlenosti, iako je globalna kriza razorila ekonomije mnogih zemalja u svijetu.

Grafik 6. Stopa nezaposlenosti u SAD u periodu od 2001. do 2011. godine

Izvor: U.S. Department of Labor

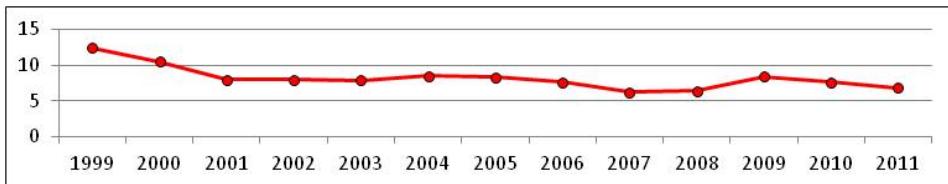
Grafik 7. Stopa nezaposlenosti u Kini u periodu od 2006. do 2012. godine

Izvor: www.tradingeconomics.com

Kina je država koja ima zvaničnu trenutnu nezaposlenost 4,1%. Ako se to posmatra sa prethodnim periodom (2009. – 4,3%, 2008. – 4%), vidi se da je tržište rada stabilno u Kini. Stanovništvo Kine je veoma radno i disciplinovano stanovništvo koje ima visok stepen povjerenja u rukovodstvo da ih vodi u dobrom pravcu. Stalna je želja stanovništva Kine za ekonomskim poboljšanjima, a manje sklonost da se ruši sistem i cijepa ogromna država. Kina je najmnogoljudnija zemlja na svijetu koja ima najveći broj sindikalno organizovanog članstva (123 mil. – 2003., 209 mil. – 2008. i 311 mil. u 2011. godini), što se može smatrati i malo s obzirom na milijardu stanovnika Kine.⁷

7

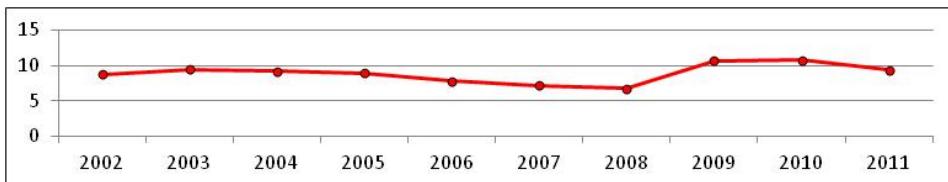
Naime preko 5 mil. Kineza radi bukvalno besplatno (najviše u građevinarstvu). Formalno oni su na probnom radu i poslodavac je dužan da im obezbedi smještaj i hranu (i jedno i drugo najčešće na nedostojnom nivou), ali ne i platu.

Grafik 8. Stopa nezaposlenosti u Rusiji

Izvor: <http://www.indexmundi.com>

Broj nezaposlenih u Rusiji je krajem decembra 2011. godine smanjen na 4,6 miliona odnosno na 6,1% ekonomski aktivnog stanovništva. Stopa nezaposlenosti u Rusiji u 2011. godini (6,6%) u padu je u odnosu na 2010. godinu (7,5%).⁸

Grafik 9. Stopa nezaposlenosti u Indiji

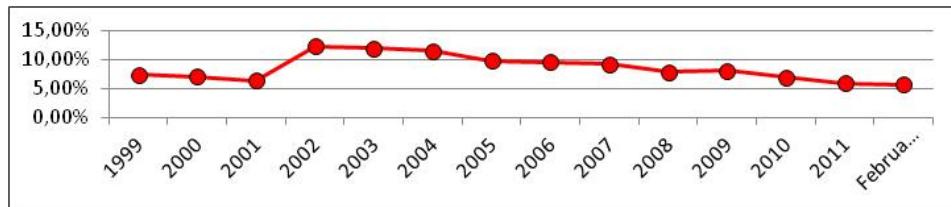
Izvor: www.indexmundi.com

Indija je zemlja koja se suočava sa ogromnim problemom nezaposlenosti, uprkos tome što je indijska ekonomija u stalnom rastu i razvoju. Broj nezaposlenih u poljoprivrednom sektoru je znatno veći u odnosu na broj nezaposlenih u industrijskoj proizvodnji i drugim sektorima privrede. Takođe kao jedan od razloga visoke nezaposlenosti jeste nizak nivo obrazovanja stanovništva ove azijske zemlje u razvoju. U strukturi nezaposlenih lica veliki je jaz između broja zaposlenih muškaraca i broja zaposlenih žena. Broj nezaposlenih žena znatno je veći od broja nezaposlenih muškaraca. Najveća nezaposlenost u Indiji registrovana je u 2010. godini i iznosila je 10,8%.

Brazil je država koja od 2003.god. do danas, ima stalno smanjenje stope nezaposlenosti. Nezaposlenost u Brazilu, smanjena je na 5,2% što se smatra najmanjom stopom nezaposlenosti od 1999.god. Bez obzira na smanjenje BDP-a u trećem kvartalu koje je zabilježeno po prvi put od 2009.god.(0,4% u

8

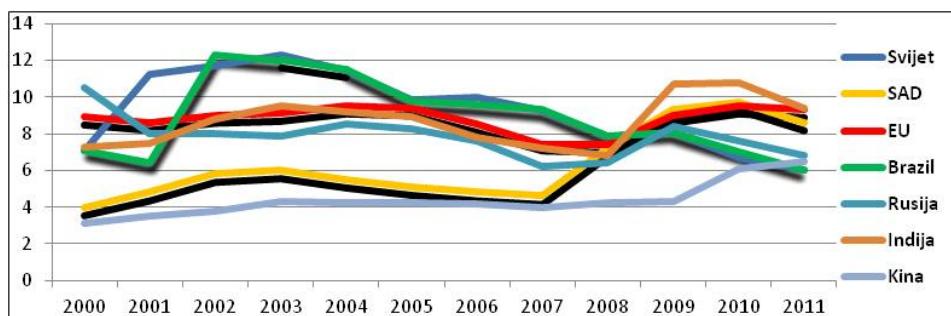
U decembru je zabilježen prvi mjesecni pad privredne aktivnosti za vise godina. Ruska privreda, koja je do nedavno bila u ekspanziji, pogodena je padom cijena nafte, usporavanjem globalne tražnje njenih ključnih izvoznih proizvoda, povlačenjem investitora sa tržišta u usponu I "presušivanjem" međunarodnih kreditnih tržišta.

Grafik 10. Stopa nezaposlenosti u Brazilu u periodu 1999 – februar 2012

Izvor: www.indexmundi.com; www.online.wsj.com

poređenju sa predhodnim kvartalom), u Brazilu niska stopa nezaposlenosti pozitivno je uticala na potrošačko povjerenje u zemlji. U Brazilu postoji potreba za radnom snagom, od građevinskih radnika do visoko obrazovanih kadrova u svim privrednim granama. Taj trended se nastavlja u pozitivnom pravcu, obzirom da 80% brazilskih kompanija ima namjeru da poveća broj zaposlenih.⁹ Pored radne snage koja dolazi iz Evropskih zemalja i Sjeverne Amerike vrijedno je kazati da se Brazil oslanja i na domaću radnu snagu koja više nema potrebu da odlazi u inostranstvo da traži posao, obzirom da pitanje zaposlenja može rješiti u svojoj zemlji. Činjenica je da u posljednjih šest godina, da se broj Brazilaca koji žive u inostranstvu preplovio, sa četiri miliona na dva miliona ljudi.

Grafik 11. Kretanje stope nezaposlenosti vodećih svjetskih ekonomija u periodu od 2000. do 2011. godine

Grafik je djelo autora, a korišteni izvori za njegovu izradu su: Eurostat; www.indexmundi.com; www.cia.gov; www.portalseven.com.

9

Podaci iz brazilskog ministarstva rada jasno pokazuju da se broj stranaca koji su došli u zemlju sambe zbog posla, poslednjih nekoliko godina progresivno povećava. Od januara do novembra 2011. broj stranih državljanina koji legalno žive u Brazilu popeo se za više od 50 procenata, sa 962.000 na oko dva miliona ljudi.

Zaključak

Nastanku globalne krize i njenom razvoju, doprinijeli su svi: politike, ekonomije, vlade, akademska zajednica, mediji. Kriza nije nastala slučajno. Nastala je kao posljedica neodgovorne poslovne politike nadležnih državnih institucija, a prvo je zahvatila tržište nekretnina u SAD-u. Negativni efekti krize manifestuju se kroz seljenje inostranog kapitala, drastičan pad berzanskih indeksa, sve manje svježeg kapitala i sve većih marži na kredite. Globalna ekonomija preživjela je prvi udar globalne ekomske i finansijske krize. One zemlje koje nisu uzele učešće u kreiranju krize suočile su se sa drugim talasom, koji će pogoditi realni sektor, a proizvešće duboke negativne efekte po ekonomije tih zemalja. Kriza je proizvodila suprotne efekte u BRIC ekonomijama u odnosu na ekonomije Evropske Unije i Sjedinjenih Američkih Država. Globalna kriza je događaj 21. vijeka koji može imati dugoročne geopolitičke implikacije. Traži se odgovor da li je globalna privreda rebalansirana, a njeno rebalansiranje ubrzava se u poslednjih nekoliko godina. Ovo može uticati da SAD kao globalni lider, suoči se sa gubljenjem liderstva u globalnom smislu. Zemlje sa visokim stepenom izvoza, najviše su pogodene globalnom krizom. Centar turbulencije bio je na finansijskom tržištu SAD-a, dosadašnje informisanje o krizi nije dovoljno da bi se izborili protiv nje. Različiti su pogledi o uzrocima krize. Sasvim je sigurno da su hipotekarni krediti, inicijalna kapisla ove krize na finansijskim tržištima SAD-a. I to ne ti krediti sami po sebi nego oni koji se kolokvijalno zovu „sub-prime“ krediti.¹⁰ Kod nas prevedeni kao drugorazredni, a ustvari visoko rizični, zbog toga što su odobravani klijentima, bez kreditne sposobnosti i odgovarajućeg pokrića.¹¹ Mišljenja smo da kriza nije oslabila političku volju SAD-a da brani svoje nacionalne interese. Kod vodećih zemalja sveta nijedan od trajnih geopolitičkih elemenata se nije suštinski promenio od početka ekomske krize, mada je činjenica da je pad GDP kod razvijenih ekonomija, smanjio njihovu prednost u odnosu na zemlje u razvoju, posebno Kinu.¹²

10

Puljić, M. (2009), Mjere Vlade za prevazilaženje ekomske krize, *Acta economica*, god.9, br. 14 / februar 2009.str.129,UDK 338.124.4

11

Puljić, M. (2009), Mjere Vlade za prevazilaženje ekomske krize, *Acta economica*, god.9, br. 14 / februar 2009.str.129,UDK 338.124.4

12

Nikolić,G. Petrović, P. (2011), Da li će globalna ekomska kriza podstaći seizmičke geopolitičke promene?,UDK: 338.124.4 :551.24,Biblid 0025-8555, 63(2011),Izvorni naučni rad, maj 2011.

Pozitivne stope privrednog rasta u zemaljama BRIC-a, za 2011. godinu (Brazil 2,7%, Rusija 4,3%, Indija 7,8%, Kina 9,2%) veliki su izazov SAD-a (BDP 1,5%) za globalnu ekonomsku dominaciju, obzirom na mnogo nižu stopu privrednog rasta u odnosu na zemlje BRIC-a. Zemlje BRIC-a registrovale su u 2011. godinu smanjenu stopu nezaposlenosti (Brazil 6%, Rusija 6,8%, Indija 9,4%, Kina 6,5%), u odnosu na prethodne godine. Kada se poredi stopa nezaposlenosti zemalja BRIC-a sa stopama nezaposlenosti za 2011. godinu u SAD (8,6%) i EU (9,3%), jasno je da i ovaj važni makroekonomski pokazatelj mnogo je povoljniji u zemljama BRIC-a u odnosu na SAD-e i EU. Takvo stanje nije samo trenutno stanje, sve analize pokazuju da će se ovakav trend nastaviti i u budućnosti. Ovo govori da će se SAD-e suočiti sa velikim izazovom, da li će u budućnosti moći da zadrže globalnu ekonomsku dominaciju ili će se ona pak preseliti u središte zemalja BRIC-a.

Literatura

- Blackwill Robert, "The Geopolitical Consequences of the World Economic Recession – A Caution", Occasional Paper, Rand CORPORATION, 2009.
- Bradsher Keith, "Chinese Foreign Currency Reserves Swell by Record Amount", The Brooks Stephen, Wohlforth William, "Reshaping the World Order", Foreign Affairs, March-April, 2009.
- Brzezinski Zbigniew, "How to Stay Friends With China", The New York Times, January 3, 2011.
- Bordonaro Federico, "Exploring Geopolitics", March 2009; http://www.exploring_geopolitics.org/Interview_Bordonaro_Federico_Europe_Global_Recession_Dividing_Lines_Military_Conflicts_Geopolitical_Briefing.html.
- Findlay Ronald, O'Rourke Kevin, "Power and Plenty: Trade, War and the World Economy in the Second Millennium"eh.net-review at eh.net, 2008, <http://eh.net/pipermail/eh.net-review/2008-August/000561.html>
- Friedman George, Stratfor 12.1.2011. Note from "The Next Decade", <https://futurebrief.wordpress.com/2011/01/07/george-friedman-on-the-nextdecade/>
- IMF, "World Economic Outlook (Recovery, Risk and Rebalancing)", October 2010.
- Hadar Leon, "Multipolarism sans the EU Pole? The Geopolitics of Europe's Economic Mess", The Huffington Post, May 14, 2010.
- Hart Dave, "Geopolitics and the Financial Crisis", IPE JOURNAL, Tuesday, 13 January 2009, <http://ipejournal.blogspot.com/2009/01/tuesday-round-up-geopolitics-and.html>.
- Herfrid Minkler, „Imperije (Logika vladavine svetom-od starog Rima do Sjedinjenih Država)”, Službeni glasnik, Beograd 2009.
- Kennedy Paul, "Is America Really in Decline?", The New Republic, 21.12. 2010.
- Kissinger Henry, "Avoiding a U.S.-China cold war", Washington Post, January 14, 2011.
- Maloney Michael, "Rich Dad's Advisors: Guide to Investing In Gold and Silver (Protect Your Financial Future)", Business Plus, 2008.
- Maximus Fabius, "A look at the future of the world's political and economic order", 4 June 2010; <http://fabiusmaximus.wordpress.com/2010/06/04/060410history/>.

- McCoy Alfred, "Policing America's Empire (The United States, the Philippines, and the Rise of the Surveillance State)", The University of Wisconsin Press, 2009.
- Starobin Paul , 4.5.2009, "Geopolitics: Winners And Losers From The Global Economic Crisis", NationalJournal.com, <http://security.nationaljournal.com/2009/05/geopolitics-winners-and-losers.php?rss=1>
- Štavljanin Dragan, „Hladni mir”, Radio Slobodna Evropa, Prag/Beograd, 2009, str. 550-553.
- The National Intelligence Council's 2025 Project, "Global Trends 2025: A Transformed World", November 2008.
- Xinbo Wu, "Understanding the Geopolitical Implications of the Global Financial Crisis", The Washington Quarterly, October 2010.
- www.indexmundi.com
- www.cia.gov; www.portalseven.com.
- Global Employment Trends 2011, The challenge od a jobs recovery, Geneve 2011 U.S. Department of Labor Eurostat

IMPACT OF GLOBAL CRISIS ON GROWTH AND EMPLOYMENT

Abstract

The global economic crisis is spoken extensively in recent years. The crisis did not occur by chance. This crisis has all the characteristics of turbulent phenomena that the speed of light spread through the financial and the real sector of the global economy. The emergence of the global crisis and its development have contributed to all: politics, economics, government, academia, the media. The crisis has resulted from irresponsible business policy of the state institutions. The first swept the property market in the United States. The crisis manifested itself through the combined effect of illiquidity of financial markets and the general decline in demand in the real economy. The negative effects of the crisis are manifested through the migration of foreign capital, a drastic drop in stock market index, the less new capital and increasing margins on loans. Previous information on the crisis is not enough to fight against it. Numerous attempts to resolve the crisis analyzes and to consider the environment in which it occurs. It is certain that the mortgage loans, the initial trigger of this crisis on the financial markets of the United States.

Positive rates of economic growth in the BRIC countries, in 2011. year (Brazil 2.7%, Russia 4.3%, India 7.8%, China 9.2%) are a great challenge to the United States (1.5% of GDP) for global economic dominance, given the much lower rate of economic growth compared to the BRICs. The BRICs were registered in 2011. was reduced unemployment (Brazil 6%, Russia 6.8%, India 9.4%, China 6.5%), compared to the previous year. When the unemployment rate compares the BRIC countries with unemployment rates for 2011. year in the United States (8.6%) and

the EU (9.3%), it is clear that this important macroeconomic indicator is much more favorable in the BRIC countries compared to the USA's and the EU. Such a situation is only temporary, as the analysis shows that the trend will continue in the future. This says that the U.S. will face a big challenge, will in future be able to maintain global economic dominance, or will it turn to move to the center of the BRIC countries.

Keywords: The global crisis, GDP, economic growth, unemployment, sub-prime loans, mortgage loans, the BRICs, the EU, U.S., politics, academia, the real sector.